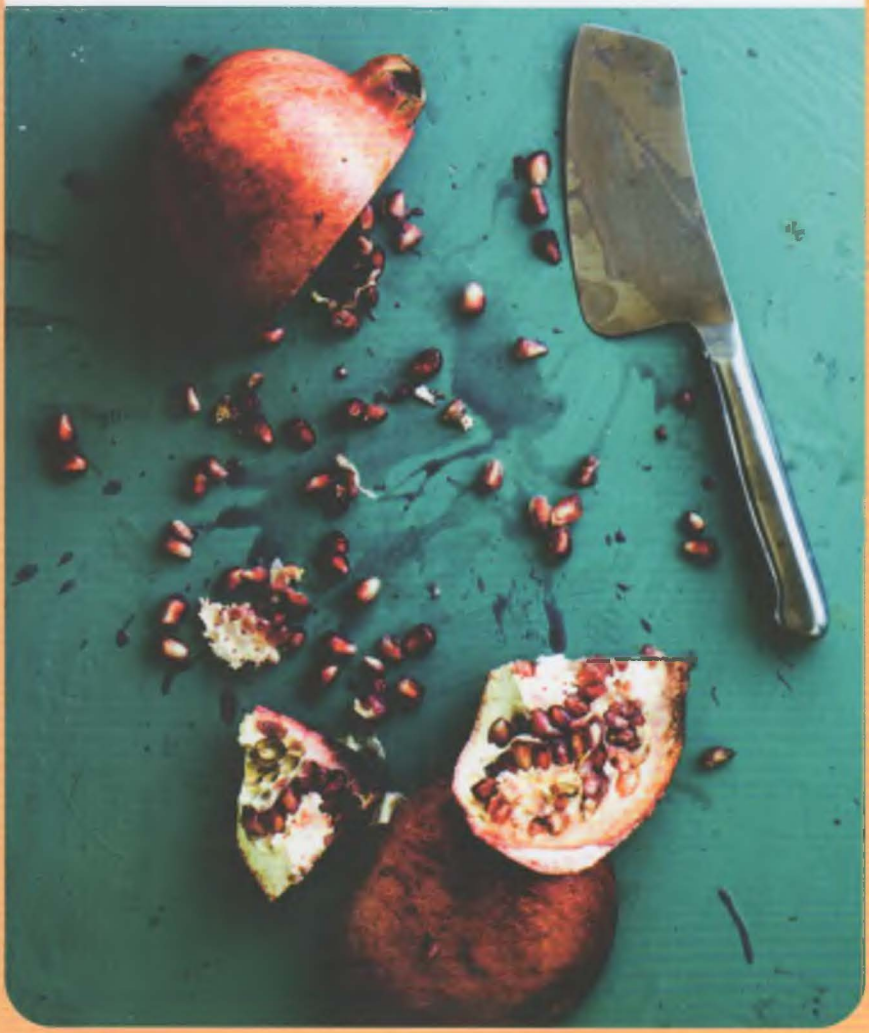
Komünistlerden İslamcılara

Bir 20. Yüzyıl Tarihi: Endonezya

Adrian Vickers

İngilizce'den Çeviren: Attila Tuygan



AYRINTI

İDEA AYRINTI

ADRIAN VICKERS

Sydney Üniversitesi'nde Güneydoğu Asya Araştırmaları profesörüdür. Endonezya üzerine pek çok başka bilimsel ve popüler yapıtlar vermiş olmasının yanı sıra, iyi eleştiriler almış bulunan *Bali: a Paradise Created*'in de (1989) yazarıdır.

İdea Ayrıntı Dizisi

Ayrıntı Yayınları

Ayrıntı: *734*
İdeaAyrıntı Dizisi: *18*

Komünistlerden İslamcılara
Bir 20. Yüzyıl Tarihi: Endonezya
Adrian Vickers

Kitabın Orijinal Adı
A History of Modern Indonesia

İdeaAyrıntı Dizi Editörü
Burhan Sönmez

İngilizce'den Çeviren
Attila Tuygan

Yayıma Hazırlayan
Mehmet Celep

Bu kitabın Türkçe yayım hakları
Ayrıntı Yayınları'na aittir.

Kapak Fotoğrafı
Serpentina/E+ Getty Images Turkey

Kapak Tasarımı
Gökçe Alper

Dizgi
Hediye Gümen

Baskı
Kayhan Matbaacılık San. ve Tic. Ltd. Şti.
Davutpaşa Cad. Güven San. Sit. C Blok No.:244
Topkapı/İstanbul Tel.: (0212) 612 31 85
Sertifika No.: 12156

Birinci Basım: *2013 İstanbul*
Baskı Adedi: *2000*

ISBN 978-975-539-768-9
Sertifika No.: 10704

AYRINTI YAYINLARI
Basım Dağıtım Tic. San. ve Ltd. Şti.
Hobyar Mah. Cemal Nadir Sok. No.:3 Cağaloğlu - İstanbul
Tel.: (0212) 512 15 00 Faks: (0212) 512 15 11
www.ayrintiyayinlari.com.tr & info@ayrintiyayinlari.com.tr

Komünistlerden İslamcılara

Bir 20. Yüzyıl Tarihi: Endonezya

Adrian Vickers

AYRINTI

İDEAAYRINTI DİZİSİ

KURTULUŞ TEOLOJİSİ
Ed.: Christopher Rowland

KİRLİLİK KAVRAMI VE
ALEVİLİĞİN ASİMİLASYONU
Mevlüt Özben

İSLAM'IN GELECEĞİ
Wilfred S. Blunt

İSLAM'IN İKİNCİ MESAJI
Mahmut Muhammed Taha

~~TANRISIZ~~ AHLAK?
Walter Sinnott-Armstrong

DÜŞMANIN TARİHİ
Gil Anidjar

İSLAM'DA 50 ÖNEMLİ İSİM
Roy Jackson

ESRÂRNÂME
Ferîdüddîn Attâr

İHVÂN-I SAFÂ
RİSÂLELERİ 1. ve 2. Cilt

SÜRYANİLER
Mutay Öztemiz

KIZILBAŞLAR/ALEVİLER
Krisztina Kehl-Bodrogi

İBNİ HALDUN
Tarih Biliminin Doğuşu
Yves Lacoste

İBNİ ARABÎ VE DERRİDA
Tasavvuf ve Yapısöküm
Ian Almond

CENNETİN ELEŞTİRİSİ
Roland Boer

MÜSLÜMAN KÜLTÜRÜ
V. V. Barthold

HIRİSTİYANLIKTAKİ ATEİZM
Exodus'un ve Krallığın Dini
Ernst Bloch

İçindekiler

Teşekkürler 9
Yazım, Sesletim ve Adlar Üzerine Bir Not 11
Kronoloji 12

Giriş 17

Birinci Bölüm
SÖMÜRÜLEN TOPRAĞIMIZ 25
Doğu Hint Adaları'nın Fethi 26
İmparatorluğun Yönetilmesi 31
Ahlaki Gelişim 33
İmparatorluğun Çelişkileri 40
Kamu Refahı 43
Hollanda Toplumunun Korunması 45
Huzurun Sonu 51

İkinci Bölüm
KIRSALIN KÜLTÜRLERİ 55
Aristokrasinin Mücadelesi 57
Eğitim ve Kurtuluş 63
Kolonici Devlete Karşı Duran Köylüler 66
Köylü Spiritüalitesi 72
Seyyar İşgücü 75
İslamiyet 81

Üçüncü Bölüm
'SÖMÜRGE MEKANİZMASINA SALDIRMAK' 88
Kentlerin Modernliği 90
Kent Yaşamı 96

Kültürel Yaşam 99
İşçi Kentleri 102
Hareket 105
Partiler 114

Dördüncü Bölüm

DEVRİM 121
Japonların Gelişleri 122
Japon Yönetimi 125
Halkın Harekete Geçirilmesi 131
Bağımsızlık 135
Sosyal Devrimler 142
Bir Ordu ve Bir Devlet Oluşturmak 146
Diplomatik Çözüm 153

Beşinci Bölüm

ATOM ÇAĞINDA YAŞAMAK 156
Yeni Sınıf ve Yeni Devlet 157
Birinci İlke: Ulu Tanrıya Sadık Özgür Bir Endonezya Oluşturma 162
İkinci İlke: Konsensüs veya Demokrasi 166
Üçüncü İlke: Enternasyonalizm veya Hümaniteryanizm 171
İlerleme Çağı 176
Dördüncü İlke: Sosyal Adalet 180
Beşinci İlke: Milliyetçilik veya Milli Birlik 187

Altıncı Bölüm

ESKİ DÜZENDEN YENİSİNE 191
Devrimi Sürdürmek 193
PKI'nın İmhası 208
Yeni Bir Düzen Tesisi 213

Yedinci Bölüm

MUTLU DİYARDA TERÖR VE KALKINMA 224
Muhalefetin Ezilmesi 226
Gelişmenin Faydaları 239
İmar Devleti 243

Sekizinci Bölüm

KÜRESELLEŞME ÇAĞI, KRİZ ÇAĞI 258
Açıklık ve Suharto'nun Devrilişi 258

Başkanlar ve Oligarşi 273
Şiddet ve Çok Boyutlu Kriz 278
Bölgesel Özerklik 287

ANA KARAKTERLERİN BİYOGRAFİLERİ 293
Başkanlar, Başkan Yardımcıları ve Başbakanlar 293
Kısaltmalar ve Küçük Sözlük 301
Kaynakça 305
Gazeteler, Dergiler ve Çevrimiçi Kaynaklar 327

Teşekkürler

Bu kitap, otuz yılı aşkın zamandır yüzlerce Endonezyalıyla yapılan sohbetlerin ürünüdür; arada bu sohbetlerde dikkatimin dağıldığı da oldu ve bunun için af diliyorum, *sampunayang titiang yening wenten kirang langkung.*

Dipnotlar beni etkilemiş bulunan kimselere olan borcumu ödememe yetmez. Sidney Üniversitesi'ndeki danışman hocalarım ve meslektaşlarım Jenny Alexander, Paul Alexander, Richard Chauvel, Linda Connor, Tony Day, Rudy de Ionge, Helen Jarvis, Michael van Langenberg, Thea van Lennep, Jennifer Lindsay, Doug Miles, George Quinn, David Reeve, Kathy Robinson, Raechelle Rubinstein ve Jon Sumaryono'yla birlikte, özellikle Peter Worsley ve merhum Boy Joseph zihnimdeki Endonezya algımın şekillenmesinde çok önemli bir rol oynadılar. Özellikle Pramoedya'nın düşüncelerine yönelik içgörüleri için Max Lane'e teşekkürler.

Bali'de, merhum A. A. Kompiang Gede ve ailesiyle merhum Gusti Ngurah Bagus, tıpkı Kamasan ve Batuan köylerindeki arkadaşlarımın yaptıkları gibi, Endonezya modernitesine farklı bir gözle bakmamı sağladılar. Son yıllarda Sutjaja ve Ari, Nyoman Darma Putra, Dr Djelantik, Putu Suasta, Ngurah Kariadi, Agus Waworunto, Janggo Paramartha ve Gus Surya bana, özellikle *Latitudes* çetesinin, Degung Santikarma, Lesley Dwyer, Gung Alit ve Hani'nin yaptıkları gibi, pek çok yönden yardımcı oldular. Cakarta'da Appono ailesi, Tatap Loebis, Chusnul Mariyah, Reni ve Alex Winata; Yogya'da Syafri Sairin, Abdul Haris, Irwan Abdullah, Bambang Purwanto ve UGM'den pek çok kişi bana Endonezya'nın farklı yönlerini gösterdiler. Merhum Umar Kayam'ın konukseverliğini hâlâ sevgiyle hatırlıyorum.

Çeşitli yerlerde Geroge Aditjondro, Jan Breman, Howard Dick, Anthony Forge, Herb Feith, Hildred Geertz, Kunang Helmi, Mark Hobart, John Ingleson, David Jenkins, Ward Keeler, Philip Kitley, John Legge, Ben Maddison, Jamie Mackie, Hamish McDonald, Henk Maier, Lyn Parker, Michel Picard, Ratna Saptari, Tony Reid, Henk Schulte Nordholt, Hersri Setiawan, Paul Stange, Heather Sutherland, Esther Velthoen, Carol Warren, Andrew Wells ve özellikle Wollongong Üniversitesi Asya Pasifik Sosyal Dönüşüm Araştırmaları Merkezi'ndeki işbirliği yoluyla daha birçok kişi, destek, tavsiye ve/veya bu kitapta bir biçimde yer alan yorumları sağladılar bana. Aynı derecede önemli olan bir başka şey de bu kitapla Wollongong Üniversitesi'nde HIST379 olarak haşır neşir olmuş öğrencilerimin ve başta Adriana Elisabeth, Anandita Axioma, Jo Coghlan, Vicki Crinis, Stephen Fitzpatrick, Michele Ford, Rob Goodfellow, Charles Hawksley, Marianne Hulsbosch, Phil King, M. Dwi Marianto, Julia Martinez ve Susanna Rizzo olmak üzere doktora öğrencilerimin bilgi ve fikirlerini paylaştıkları görüşme ve tartışma ortamlarıdır.

Aşağıda adlarını sayacağım insanlar, benim genel dünya görüşüme katkıda bulunmanın yanı sıra, bu kitaba da çok önemli katkılarda bulunmuşlardır: önce beni bu kitabı yazmaya teşvik eden, sonra da yıllarca bana destek veren Bob Elson; kitabın bütün bölümlerine yorum getiren, ancak görüş veya hatalarımdan sorumlu tutamayacağım Robert Cribb, Jan Elliott, Keith Foulcher, Bill Frederick, Elsbeth Locher-Scholten, Anton Lucas, Indriati Kurniana, Ari Poespodiharjo ve Nyoman Wijaya. Safrina Thristiawati, bana 1950'ler ve 1960'lardan kalma materyalleri sağladı ve yararlı görüş ve tavsiyelerini benden esirgemedi. Leo Haks pek çok çizimi sağlama kibarlığını gösterdi.

Yayınevi editörleri Hazel, Emma ve özellikle de Fran Moloney, bu kitabın doğru dürüst bir şey olmasına yardımcı oldular. Endonezya'ya olan ilgimi körükleyen, daha 1970'lerin başlarında Endonezya'ya gitmemi destekleyen ebeveynlerim olmuştu. Ancak, ne yazık ki annem bu kitabın tamamlanmasını göremeden aramızdan ayrıldı.

Yazım, Sesletim ve Adlar Üzerine Bir Not

Endonezya bazı farklı yazım sistemlerinden geçmiştir ve bu sistemlerin kamusal kullanımları arasında genellikle büyük bir uyumsuzluk vardır. Tıpkı Dr Djelantil'in, 'j' yerine 1972 öncesinin 'dj'sini tercih ettiği gibi, Pramoedya da adının yazımında 'u' yerine Hollanda döneminin 'oe'sini tercih ediyor olsa da, ben, basitlik adına, 1972'de benimsenen yazım sistemini kullandım genellikle.

Endonezyaca sözcüklerdeki heceler genellikle eşit vezinle sesletilir; 'a', Türkçe 'at'taki 'a' gibi sesletilir; 'e' genellikle Türkçe 'tepe' gibi veya 'sevi'deki 'e' gibi sesletilir; 'i' 'işte'de olduğu gibi sesletilir; 'u' 'bu'ndaki 'u' gibi sesletilir; 'c' Türkçe'deki 'ç' gibi, 'sy' 'ş' gibi sesletilir. Cavaca, kullanılan kaynaklarda değişken bir biçimde kaydolunur, 'a' daha çok Hollandaca 'å' gibidir ve dolayısıyla çoğunlukla 'o' halini alır fakat tutarsız bir şekilde alır (örn. 'Ronggowarsito').

Çoğu Endonezyalı aile adlarını veya soyadlarını benimsemesine rağmen, Endonezya'daki kişisel adlarda büyük bir değişkenlik söz konusudur. Bazıları Suharto ve Sukarno gibi sadece bir ada sahiptir. Çoğu ad, Sutan Syahrir'in adındaki Sumatraca aristokratik Sutan unvanı gibi unvanları barındırır bünyesinde. Yaşamın farklı aşamalarında ad değiştirmek oldukça yaygındır, tıpkı Suwardi Suryaningrat'ın kırk yaşındayken Ki Hajar Dewantoro'ya değişmesi gibi. Pek çok kişi, Abdurrahman Wahid'in, alışıldık bir Cava unvanı olan (ve Gusti'nin, nadiren de Agus veya Bagus'un kısaltılmışı) 'Gus'la birleşerek 'Gus Dur' olarak tanınması gibi, basitlik adına kısaltılmış adlarla bilinir.

Kronoloji

1870	Hollanda Doğu Hint Adaları'nın devlet denetimi azaltılmış bir şekilde sömürülmesini temel alan bir 'Liberal Politika'nın başlaması
1873	Açe Savaşı'nın başlaması
1888	Posta vapurculuk işletmesi KPM'nin kurulması
1890	Dünya bunalımı
1894	Lombok Savaşı
1898	General van Heutsz, Açe harekâtının kurmay başkanı oluyor
	Wilhelmina Hollanda kraliçesi oluyor
1901	Ahlak Politikası ilan edildi
1903	Açe'nin fethedildiği duyuruldu
1904	Van Heutsz Genel Vali yapıldı
1907	Raden Mas Tirto Adhi Suryo memurlar birliği *Sarekat Priyayi*'yi kuruyor
1908	Budi Utomo ilk resmi milliyetçi hareket olarak duyuruldu
	Hollanda egemenliğine direnecek son Balili yöneticiler ölümüne çarpışırken ortadan kaldırıldılar
1911	Tirto Adhi Suryo tarafından *Sarekat Dagang Islam*'ın (İslam Tüccarlar Birliği) kuruluşu
1912	*Sarekat Islam* (İslam Birliği) ilk kitlesel tabanlı milliyetçi parti oluyor
1914	Birinci Dünya Savaşı, Hollanda savaşta tarafsız bir ülke olarak kalıyor
1917	Doğu Hint Adaları'nın Avrupa'yla ticareti savaş yüzünden kesiliyor

1918 Tirto Adhi Suryo'nun ölümü

1920 Endonezya Komünist Partisi'nin (*PKI*) kuruluşu
Ekonomik gerileme

1925 Pramoedya Ananta Toer'in doğuşu
Dünya emtia fiyatlarındaki ani yükseliş Endonezyalılara refah getiriyor

1929 Büyük Bunalım

1930 Sukarno'nun, siyasi davası sırasında savunma olarak yaptığı ünlü milliyetçi konuşma: 'Endonezya İtham Ediyor'

1940 Almanya Hollanda'yı işgal ediyor

1941 8 Aralık, Pearl Harbor'daki ABD deniz üssü Japonlar tarafından bombalandı

1942 Japonya Hollanda Doğu Hint Adaları'nı işgal ediyor

1945 15 Ağustos, Japonya teslim oluyor
17 Ağustos, Sukarno ve Hatta, Endonezya Devrimi'nin başladığını ilan ederek Endonezya'nın bağımsızlığını ilan ediyorlar
10 Kasım, Surabaya Muharebesi

1946 Üç Bölge (*Tiga Daerah*) İsyanı dahil, sosyal devrimler
Yogyakarta'da Cumhuriyetçi başkent kuruluyor
Çevre Adalar'da Hollanda tarafından federal eyaletler kuruluyor

1947 25 Mart, Linggajati Antlaşması, ilk ateşkes
20 Temmuz, İlk Polis Eylemi

1948 Kraliçe Wilhelmina'nın tahtı bırakması
19 Ocak, Renville Antlaşması, Cumhuriyetçi ve Hollanda sömürgesi altındaki topraklar arasında Van Mook hattı kuruldu
Ağustos, Amir Syarifuddin hükümetinin yıkılması
18 Eylül, Madiun Meselesi
Aralık, İkinci Polis Eylemi, Yogyakarta'nın Hollandalılara kalması, Amir Syarifuddin'in Cumhuriyetçilerce infazı

1949 Şubat, Tan Malaka'nın Cumhuriyetçi Ordu tarafından infazı
1 Ağustos, resmi ateşkes
Aralık, Hollanda Yuvarlak Masa Antlaşması'nda rol almaya zorlandı
27 Aralık, Endonezya tam egemenlik kazanıyor

1950	Federal eyaletler fesholuyor ve Endonezya üniter bir cumhuriyet oluyor
	Kore Savaşı kauçuk ve diğer Endonezya mallarının fiyatlarında aşırı yükselmeye yol açıyor
1955	İlk ulusal seçimler
1957	Savaş hali ve sıkıyönetim ilan edildi, Güdümlü Demokrasi'nin başlaması
	Hollanda kuruluşları millileştirildi
1962-3	Irian Jaya (Batı Yeni Gine) seferberliği
1963-5	Malezya'yla karşı karşıya gelme
1965	'30 Eylül Hareketi' 'Darbe' (*Gestapu*), Komünist olduğundan kuşkulanılan 500 bin ila 1 milyon insanın ölümüne yol açıyor
1966	Sukarno 11 Mart Deklarasyonu (*Supersemar*) ile iktidarı Suharto'yo devrediyor, Yeni Düzen adlı rejimin başlaması
1969	'Serbest Seçme Yasası' Endonezya'nın Irian Jaya üzerindeki denetimine meşruluk kazandırıyor
1970	Sukarno'nun ölümü
1971	İlk Yeni Düzen seçimi
1974	15 Ocak olayları (Malari) Yeni Düzen'in 'balayı' dönemine son veriyor
	Pertamina Meselesi
1975	Doğu Timor'un işgali
1977	Ulusal seçimler
	Üniversite kampüsleri programının 'normalleştirilmesi'
1982	Ulusal seçimler
1983	Gizemli cinayetler (*Petrus*)
1984	Cakarta'daki Müslümanların katlini de içeren Tanjung Priok Meselesi
	İslamcı siyasi liderlere resmi baskılar
1987	Ulusal seçimler
1989	'Açıklık' kampanyası ilan edildi
	Endonezya Müslüman Aydınlar Birliği ICMI'nın kurulması
1992	Ulusal seçimler
1994	Basın yasakları 'Açıklığa' son veriyor
1996	Tien Suharto'nun ölümü
	PDI'nın Megawati hizbine saldırı
	Bre-X veya Busang altın madeni skandalı

1997	Asya mali krizi ve kıtlık
	Ulusal seçimler
1998	21 Mayıs, Suharto'nun düşüşüyle yerine B. J. Habibie geçiyor
1999	Bölgesel özerklik mevzuatı
	Ulusal seçimler
	Referandum siyasi şiddete ve Doğu Timor'un bağımsızlığına yol açıyor
	Abdurrahman Wahid (Gus Dur) başkan oluyor
2001	Abdurrahman Wahid istifa ediyor
	Megawati Sukarnoputri başkan oluyor
2004	İlk doğrudan başkanlık seçimi öncesinde ulusal seçimler
	Susilo Bambang Yudhoyono (SBY) başkan oluyor
	26 Aralık, tsunami

Giriş

Endonezya, mevcut hükümetin hesaplarına göre 220 milyonluk nüfusuyla dünyanın dördüncü büyük ülkesidir. Ekvator boyunca dizilmiş, bazıları kumluk sığlıklardan başka bir şey olmayan, bazılarıysa, Cava ve Sumatra gibi, büyük ve yoğun nüfuslu 19.000 adadan oluşmaktadır. Dünyanın en büyük adalarından ikisi olan Borneo ve Yeni Gine de kısmen Endonezya'ya dahildir: Yarısı Endonezya'ya ait bulunan ve resmi adı Irian Jaya olan Yeni Gine şimdilerle Papua olarak adlandırılırken, Borneo'nun Endonezya tarafının adı Kalimantan'dır. Suyla bütünleşmiş bir ülke olan Endonezya, Avrupa veya Amerika Birleşik Devletleri kadar geniş bir alanı kapsar.

Adalarda 200'ü aşkın belli başlı kültürel ve dilsel grup vardır. Cava, 132.000 metrekare üzerine sıkışmış 100 milyondan fazla insanıyla en kalabalık adadır. 15 milyon nüfuslu başkent Cakarta Cava Adası'ndadır. Cava kültürü Endonezya'nın diğer kültürlerine baskındır, fakat ulusun esas dili Bahasa Endonezya veya Endonezyaca olarak adlandırılan Malay dilidir.

Endonezya dünya medyasında genellikle siyasi şiddetle ve uluslararası terörizmle birlikte anılmakta; uluslararası yolsuzluk listelerinde en başlarda yer almakta olup 1967 ila 1998 yılları arasındaki başkanı Suharto, tarihe ülkesinden en fazla kişisel zenginlik elde eden devlet başkanı olarak geçmiştir.

Bu tür olumsuz imajlar ülkeye halel getirmemelidir. Yüzde 90'ı kendisini Müslüman olarak niteleyen en büyük İslami nüfusa sahip olabilir, fakat bunların sadece birkaç yüz bini terörizmin fanatik şiddetiyle birlikte anılmak istemektedir. Endonezya bir İslam devleti değildir fakat dini hoşgörü açısından uzun bir tarihe sahiptir. Çoğu kısımları on beşinci yüzyılda İslamiyet'i kabul etmeden önce, Hinduizm ve Budizm başlıca dinlerdi ve hâlâ bu inançlara

bağlı önemli sayıda azınlık vardır. Takımadalarda, Protestan ve Katolik kiliselerin, hatta sinagogların yanı sıra Çin tapınakları da bulunur. Hâlâ ata yadigârı ibadetlerin veya animizmin kadim biçimlerini sürdüren pek çok Endonezyalı vardır ve bu erken dönem spiritüel inançlar büyük dinlerin ayinlerine baskın çıkmaktadır.

Endonezya'daki dinlerin çokluğu bu farklı ülkenin kültürel zenginliğinin bir parçasıdır. Endonezya'nın ünlü gölge kuklası tiyatrosu *wayang*, Hint epik öykülerini yerel mitolojisiyle birleştiren antik bir sanattır. Endonezya, dünyadaki, en iyi bilineni, *batik* denen mum dirençli boyama tekniği olan en zengin tekstil geleneklerinden bazılarını da geliştirmiştir. Endonezya'nın her parçasının kendi müzik ve tiyatrosu, görsel sanatları, şiir ve edebiyatı vardır. Endonezya kültüründeki bu çeşitlilik ve derinlik, Hindistan, Çin ve dünyanın kalanıyla bin yıla dayanan ticaretiyle adalara ulaşmış yeni fikir ve uygulamalara, tıpkı alışveriş merkezleri, cep telefonları ve DVD'ler için de olduğu gibi, açık olmanın bir ürünüdür.

Siyasi sözcüklerle konuşacak olursak, Endonezya, Suharto'yu indiren kitlesel gösterilerin gösterdiği gibi, demokrasiye yavaş yavaş ve ihtiyatla yaklaşmıştır. Otuz yılı aşkın bir süreye yayılmış asker-egemen diktatörlüğün ardından Endonezyalılar yirmi birinci yüzyılla yönetimi temizleme ve onu halkın temsilcisi kılma arzusuyla girmişlerdir. Endonezya'da, Amerika Birleşik Devletleri veya Hindistan'dan çok daha az siyasi suikast olmuştur; daha bir başkan bile öldürülmemiştir. Geceleri, belli başlı Endonezya kentlerinin sokaklarında yürümek, Sydney veya Los Angeles'ın arka mahallelerinin bazılarında yürümekten daha emniyetlidir.

Endonezya'nın tarihsel geçmişi onun farklılığını ve niye bir paradokslar ülkesi olduğunu açıklamaktadır. Eski dönemlerde Endonezya takımadalarının büyük bölümlerini içine alan krallıklar olmasına rağmen Endonezya yirminci yüzyılın ortalarına kadar bir ülke olarak var olmamıştır. Endonezya'nın fiziksel sınırları pek çok adaya el koyup tek bir koloni yaptığında Hollanda tarafından çizilmiştir. Endonezya'nın bazı bölümleri Hollanda tarafından 300 yıl boyunca yönetilmişti, bazı bölümleriyse otuz yıldan az. Hollanda egemenliği Endonezya'nın pek çok yönünü açıklayabilir; çünkü modern devletin idari ve ekonomik temellerini onlar atmışlardır. Hukuk sistemleri, emek ilişkileri, kentsel gelişim ve bugünün Endonezya'sının başka birçok yönü Hollandalıların eseridir.

Hollanda egemenliği altındaki Endonezyalılar kendilerini bir ulus olarak görmeye başlamışlardı. 1942 yılında Japonya'nın Endonezya'yı işgal etmesinin ardından küçük bir grup Endonezyalı, bu milliyetçilik kavramını bağımsızlık mücadelesine dönüştürmüş; böylece liderliğini Endonezya'nın ilk başkanı olacak olan Sukarno'nun yaptığı 1945-1949 Devrimi yaşanmıştı. Egemenlik Devrim sonunda Hollandalılardan Endonezyalı ellere geçtiğinde, Endonezya sömürgelikten kurtulma çağının yeni uluslarından biri olmuştu. Yeni bir ulus olarak farklı grupların çıkarlarını dengelemeye ve gerek farklı oluşunun getirdiği baskılar gerekse uluslararası politikaların doğurduğu gerilimler karşısında uyumu sürdürmeye çabalamıştır. Bugünkü Endonezya devleti ulusal kimliğin oluşması olduğu kadar bir mücadele ürünü ve siyasi amaçlara yönelik güç kullanımıdır da.

Modern Endonezya tarihini anlatmak zordur çünkü bunun kadar devasa ve heterojen bir ülkenin tek bir anlatısı olmaz. Tarihsel öykülerin çoğu, Hollanda egemenliği altında milliyetçi hareketi yaratan, ülkeyi bağımsızlığa götüren ve o günden beridir de kontrolü elden bırakmamak için kendi aralarında dövüşen bir grup siyasi liderin faaliyetleriyle ilgili olmuştur. Ulusal yapıdaki çatlakları gidermeye yönelik olarak milliyetçilik ve birliği vurgulayan resmi tarihler var olmuştur. Bunlar genellikle devlet kahramanlarının ve büyük olayların tarihleridir ve sıradan Endonezyalıların yaşadıklarıyla ilgili pek bir şey söylemez.

Ulusun tarihi hakkında tutarlı ve gelişkin bir öngörüye sahip birkaç Endonezyalıdan biri, ülkenin en ünlü romancısı Pramoedya Ananta Toer'dir. Endonezya'dan söz edebilecek belki 220 milyon öykü içinden Pramoedya'nınkiler siyaset dünyasıyla günlük yaşamı bağlamaktadır. Pramoedya sömürge döneminde Cava'nın küçük bir kasabasında doğmuştur. Babası ve annesi ona sağlam bir milliyetçilik aşılamışlardır ve o da yazılarında Endonezya'nın ulusal kimlik sorunlarını ele almıştır. Bu yazılar arasında milliyetçiliğin oluşumu hakkındaki dört ciltlik *This Earth of Mankind* romanı ve Cava'da büyümenin nasıl bir şey olduğunu, Hollanda yönetimini, Japon işgalini ve Endonezya Devrimi'ni anlatan yarı biyografik öykülerden oluşan dizi önemli yer tutar.

This Earth of Mankind'ı oluşturan ciltler Hollanda sömürge toplumunun, özellikle Endonezyalıları kontrol etme arzusu ile onları geliştirme arzusu arasındaki çelişkilerle nasıl bölündüğüne

ışık tutmaktadır. Bu kitaplarda Pramoedya, Endonezyalılar arasında gelişen modern halk olma, özgürlüğü isteme, bağımsız bir ulus olma duygusuna ilişkin bilgi vermektedir bize. Pramoedya'nın yazılarının gösterdiği şey, Endonezya tarihinde yer alan fiziksel mücadelelere ayna tutarak, ilerleme fikirlerine farklı sosyal gruplarca karşı durulduğudur.

This Earth of Mankind aynı addaki ciltle başlar ve Minke adlı naif bir delikanlıyı tasvir eder. Bu karakter, Endonezya'nın ilk milliyetçilerinden Tirto Adhi Suryo adlı tarihsel kişiliği temel almaktadır. Bu romanda Minke aristokratik Cava geleneklerine isyan etmekte ve Batı'nın vaat ettiği teknoloji ve aydınlanmanın nimetlerini kabul etmeye çabalamaktadır. Pramoedya'nın yazılarında vurgulanan modernitenin önemli bir yönü de geleneğin, eski kimlikleri tanılama ve vurgulama konusunda öz bilinçli bir süreç haline gelmesidir. Pramoedya, tıpkı kuşağının öbür milliyetçileri gibi, gelenekte 'feodalizm' dedikleri şeyi, yani doğum ile iktidar arasında bağlantı kuran hiyerarşiye dönük vurguyu reddetmektedir.

Pramoedya'nın romanı Minke'nin kolonici fetih kültüründe yaşama bilincine erişmesini yansıtır. Bu ve diğer iki ciltte okurlar, Hollanda'nın Endonezya'nın adalarını devralış ve ekonomik anlamda sömürüş süreçlerini ve Filipinlilerin, Çinlilerin ve diğer Asyalıların kendi ulusal kimlik bilinçlerini oluşturmaya başlamalarını Minke'nin gözlerinden görürler. Bu romanların tanımladığı önemli unsurlar Endonezya toplumundaki farklı etnik ve sınıfsal gruplar arasında büyüyen uçurum ve bu uçurumun koloni devletince vurgulanış biçimleri ve kadınların tanınma mücadelelerini de içeren ve sömürgeciliğin getirdiği hayal kırıklıkları içinde filizlenen özgürleşme bilincidir. Pramoedya kent yaşamına ve bu yaşamın sömürgeci modernliğiyle olan ilişkisine dair ayrıntılı bir izlenim sunmakta ve son ciltte de, Minke'nin ölümünden sorumlu Endonezyalı bir Hollanda casusu figürü üzerinden, Endonezyalıların kolonici sistemde nasıl kendi işkencecileri haline geldiklerinin ayrıntılarını vermektedir. Koloni yönetimi tecrübesinin bu veçheleri Pramoedya'nın Tirto'nun yaşamıyla özdeşleştiğine odaklanan kitabının ilk üç bölümünde ele alınmıştır.

Pramoedya romanlarını ebeveyn kuşağının nasıl milliyetçi olduklarını aktarmak üzere yazmıştır. Milliyetçi bir öğretmen olan babası kurgusal kahraman Minke'yle aynı yıl doğmuştur ve Pramoedya, Minke üzerinden babasının, Hollandalıların yerli siyasetçile-

re yönelik baskıları yüzünden milliyetçi solun acziyle ilintili hayal kırıklıklarını incelemektedir; ki bu durum, engellenmiş siyasi arzularından bir kaçış olarak kumara sürüklemiştir kendisini.

Pramoedya daha sonra kente taşınmış ve Japon işgali döneminde gazeteci olarak çalışmıştır. Endonezya'nın bağımsızlık mücadelesine destek verdiği için hapse atılmış, ardından da Endonezya'nın Çinli azınlığına açık destek verdiği için Başkan Sukarno rejimi sırasında hapsedilmiştir. Endonezya'nın başkenti Cakarta'daki yaşamı, okurlarını arka sokaklara ve varoşlara götürerek hiçbir yazarın yapamadığı bir şekilde anlatmıştır. Sol kanat kültürel politikada faal biri olarak, 1965 yılında Komünistlerin tasfiyesiyle ve en az 500.000 insanın katliyle sonuçlanan büyük kıyamı yaşamıştır. Bu tasfiye, Sukarno'nun ardılı Suharto'yu iktidara getirmiştir. Pramoedya, tasfiye sonrasında Suharto'nun askeri hükümetince hapse atılan yüz binlerce insandan biridir ve büyük kısmı Endonezya'nın doğusundaki Buru hapishane adasındaki zor şartlarda olmak üzere on dört yılını hapiste geçirmiştir. Orada, gardiyanları sonunda kendisine kâğıt verdiklerinde, *This Earth of Mankind*'ı yazmıştır. 1979 yılında Cakarta'ya gönderildikten sonra neredeyse yirmi yılını ev hapsinde geçirmiş, kitapları yasaklanmıştır. Suharto devrildiğinde Pramoedya halk yorumcusu niteliği kazanmış ve kitaplarını tekrar yayımlamaya başlamıştır.

Pramoedya'nın diğer önemli hapishane yazıları kişisel tecrübelerine ve yaşadıklarını yazılarında ne şekilde yansıttığına dair ayrıntılı bilgiler verir. *A Mute's Soliloquy* adıyla yayımlanan hapishane mektupları ve makaleleri koloni dönemi, Japonya işgali ve Devrim dönemlerinde neler yaşanmış olabileceğine açıklık getirir. Dayanılmaz acılar karşısında hayatta kalma mücadelesini aktaran kırsaldaki ve kentteki yaşama ait öykülerle harmanlanmış kişisel tecrübelerini nasıl harmanladığını anlatır. Pramoedya'nın Devrim üzerine yazdığı kısa romanlarının ve kısa öykülerinin çoğunda bu mücadeleden çıkarılan derslere dair ayrıntılar vardır; ben de elinizdeki kitabın 4. ve 5. bölümlerinde söz konusu tecrübeleri bu dönemlerin siyasi ve ekonomik değişimlerini gösteren daha geniş bir şemayla bağlantılamak için kullandım.

Pramoedya'nın yazıları, Endonezya parlamenter bir demokrasiden Sukarno'nun yarı diktatörlüğüne, ardından da Suharto'nun Yeni Düzen dediği otoriteryan bir rejime dönüşürken milyonlarca Endonezyalının neler yaşadıklarını göstererek kendi acılı tecrübe-

lerini yansıtır; bu yazılar pek çok insanın umduğu gibi yepyeni bir refah dünyası getirmeyen 1945-9 ulusal devriminin düş kırıklığından başlayarak pek çok Endonezyalının hâlâ siyasi liderlerin vaatlerine bel bağladığı sinizmi kanıtlar. Pramoedya, 1940'lar ile 1950'ler arasındaki yazılarında umutlarını siyasetçilere bağlayarak ömür tüketen insanlara günlük yaşam tecrübesi aktarmıştır. Kurgusal ve kurgusal olmayan ifadeler düzyazısının berrak gerçekçiliğiyle birleşir. 5. ve 6. bölümler, ta Pramoedya'nın uzun mahkûmiyetinin başlarına kadar bu süreci izler. 7. ve 8. bölümlerde ele alınan hapishane tecrübeleri, Suharto'nun ulusa kazandırdığı refahın arka yüzüdür.

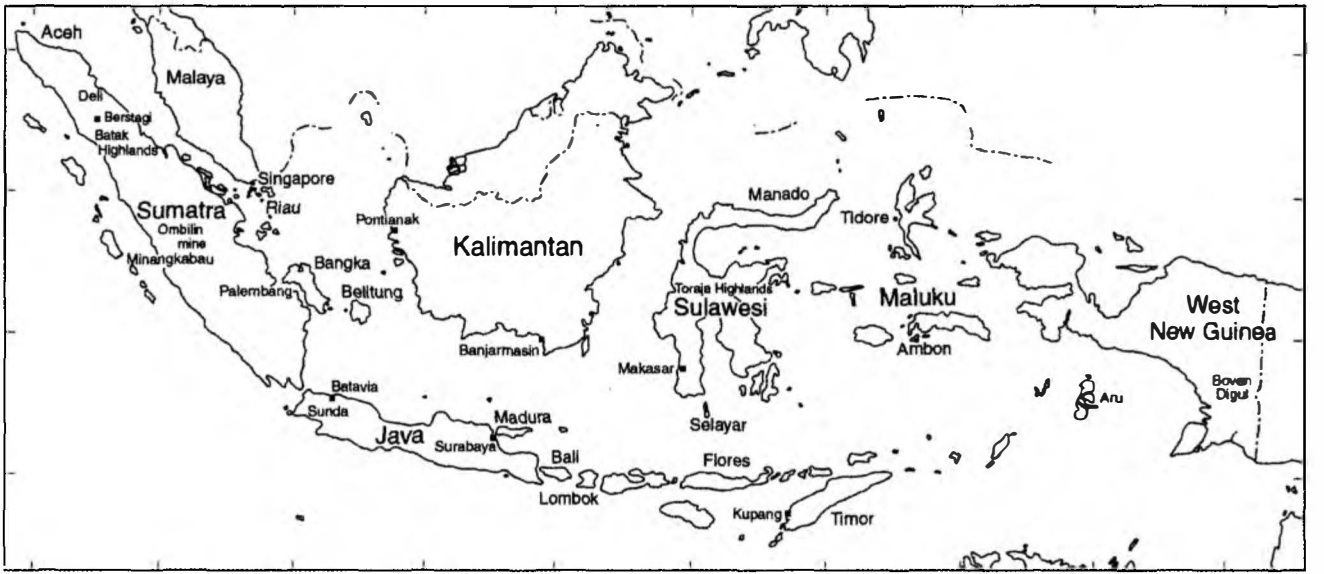
Pramoedya'nın yaşamı ve yazıları, Endonezya'nın yirminci yüzyılın dönümünde başlayan ve Suharto'nun Yeni Düzen'iyle ihanete uğratılan milliyetçi bir trajedi niteliğindeki modern Endonezya tarihini kavramamız için mükemmel bir kılavuzdur. Herhangi bir tarih yazısı 'olup biten'in çoğunu dışarıda bırakır; Pramoedya'nın yazılarıysa, kültür ve toplum hakkında bir dizi temayı seçerek, iktidar ve günlük yaşamla ilgili alternatif bir tarihsel gündem sunar. Bunlar, milliyetçiliği Endonezyalının yaşamının merkezine yerleştiren, milliyetçiliğin halkta kök salması ve geleneksel kültürün çoğu açıdan konudışı kaldığı modern bir milliyetçilik olması gerektiğini ileri süren önyargılı, tarafgir ve yanlı yazılardır aynı zamanda. Bu anlamda, çağcıllarının bazılarının, örneğin romancılar Umar Kayam (1932-2002) ve Peder W. S. Mangunwijaya'nın (1929-99) eserlerinden farklılık gösterirler. Kayam geleneği modern Endonezya kültürünün temeli sayan ve özellikle de yeni bir halk olan Endonezyalılar için değer unsurları yaratmak amacıyla Orta Cava'nın güya 'feodal' geleneklerini kullanan bir akademisyen, bir yazar, aktör ve film yapımcısıydı. Endonezya'nın temel tezatlarından biri ayırt edici modern bir ulusal kişiliği tanımlarken kadim karakteristiklere – Borobudur gibi tapınaklara veya kraliyet geleneklerine– bağlığıdır. Cavalı bir Katolik rahip, mühendis ve yazar olan Mangunwijaya ülkesindeki ahlaki çöküntü ve materyalizmi eleştirmek için *wayang* gölge oyununu James Joycevari bir modernizmle birleştiriyordu.

Mangunwijaya romanı *Durga Umayi*'yi *This Earth of Mankind*'a bir cevap olarak yazıyor, ülkeyi kolonici yönetimin uzantısı ve neredeyse zırvalığa varan tutarsızlıkla dolu bir mücadelenin ürünü olarak betimliyordu. Mangunwijaya dünyanın eski Cava karakteristiğini, varlığı sürdürmenin çelişkiyle uzlaşmaya bağlı olduğu çılgın bir çağın parçası olarak görüyordu.

Bununla beraber, Pramoedya'nın Cava'nın varoşlarındaki veya Buru esir kamplarındaki yaşama dair tanımları umutla, insanlığın daha iyi bir yaşam için verdiği mücadeleye olan inançla yazılmaktadır. Pramoedya, kurgusunda, sıradan insanların trajik şartlar altındaki yaşamlarına ışık tutmak için kendisinin dışına çıkmaya çalışmaktadır. Hâlâ yasaklıyken Endonezyalılar ve yabancılar Pramoedya'nın yazılarını adeta yasaklı meyve gibi seviyorlardı; yazıları Suharto rejimine karşı koyuşun bir parçasıydı ve nihayetinde o yönetimin ayrışmasına katkıda bulunmuştu.

Çalışmaları Endonezya'nın yabancı tarihçilerin yazılarında da son derece etkili olmuştur; çünkü resmi görüşe alternatif nitelik taşıyan tarihsel yaşanmışlığa dair Endonezya esaslı bir anlayış getirmiştir bu çalışmalar. Suharto dönemi boyunca tarih disiplini ağır baskı altındaydı ve temel kaynaklardan –arşivlere ve ciddi tartışmalara erişimden– yoksundu. Suharto sonrası dönemdeyse, eskiden kabul görmüş tarihlere meydan okuyan kitap ve makaleler seli kaplamıştı Endonezya'yı, fakat bunların çoğu Yeni Düzen propagandasına karşı koymaya çalışmaktan fazlasını yapamıyordu. Pramoedya'nın eserlerinin yeniden basılması bu selin bir dalgasıydı ve halk tarihine can vermeyi vaat eden yeni bir tür toplumsal tartışmaya katkıda bulunuyordu. Suharto'nun devrilişinin, Pramoedya'nın, 1950'lerde ve 1960'ların başlarında olduğu gibi halk aydını olarak yeniden önem kazanmasına yol açan, fakat aynı zamanda onun Endonezya imgelemi dışındaki etnik mücadele ve İslamiyet için yeni siyasi gündemler yaratan paradoksal etkisi olmuştur. Sular hâlâ durulmayı bekliyor.

Endonezya trajedi ile farsın, gelenek ile modernitenin iç içe girdiği bir yerdir. Umar Kayam'ın yeni bir ulusa yönelik geleneksel köklere yaptığı vurgu modernden tedirginlik duyan bir ülkede derinliğe duyulan ihtiyaca cevap vermektedir. O ve Mangunwijaya, çoğu Endonezyalının yaşamlarını anlamlandırmak için yararlandığı ruhani ve dini yorumlarla Pramoedya'ya nazaran çok daha fazla temas içindedirler. Endonezya tarihinin trajedisi, sürüp giden sömürü modeli, yitik yaşamlar ve heba edilmiş fırsatlardır. Fars ise, darmadağınık bir ulustaki gerçeküstü yönlerden gelmektedir, fakat en altta Endonezyalılara yabancı yönetim altında yaratılan bir devlette varoluş amaçlarını sürdürmelerine imkân veren bir iyimserlik yatmaktadır.



Harita 1: Hollanda Doğu Hint Adaları

Birinci Bölüm

SÖMÜRÜLEN TOPRAĞIMIZ

> Yaşamımın en uzun ve en güzel kısmını Hollanda kolonisine hizmet etmekle geçirdim ve yüreğim Hollanda Doğu Hint Adaları ve oradaki halkın refahı için attı ...
>
> (Eski Genel Vali A. C. D. de Graeff)[1]

1945 yılı öncesinde Endonezya diye bir yer yoktu, Ekvator çevresine yayılmış, Hollandalıların Hollanda Doğu Hint Adaları dedikleri bir adalar topluluğu vardı. 1898 yılında yeni kraliçe Wilhelmina Hollanda Krallığı tahtına oturdu. Wilhelmina'nın kısaca Hint Adaları olarak bilinen tropikal imparatorluğunun en büyük ada olan Cava'da 28 milyonu aşkın tebaası vardı ve henüz tümü Hollanda yönetimi altında olmasa da Çevre Adalar olarak anılan adalarda da 7 milyon tebaa yaşıyordu.[2] Wilhelmina, yaşamı boyunca kolonisini hiç ziyaret etmedi. Ansızın bastıran muson sağanaklarını hiç yaşamadı, volkanların süslediği yemyeşil vadileri hiç görmedi veya baharatlı sıcaklığını hiç hissetmedi, fakat her yıl doğum günü şenliklerle ve tören taklarıyla kutlandı oralarda.

Bu göz alabildiğince uzanan Endonezya takımadalarına hükmetmek Hollanda için ne demekti? Hollandalılar Endonezyalıların özel, üst sosyal sınıfını –askerler, idareciler, memurlar, öğretmenler, ilk yerleşimciler– oluşturuyorlardı. Yerli tebaalarıyla ilişki içinde, ancak onlardan ayrı yaşıyorlardı. 1900 ila 1942 arasında bu

1. J. S. Furnivall, *Netherlands India: a Study of Plural Economy*'nin giriş bölümünden (Cambridge Cambridge University Press, 1939 [yeniden basım 1967).
2. Rakamlar J. S. Furnivall, *Netherlands India*'dan alınma, s. 347; aksi belirtilmedikçe aşağıdaki istatistikler Furnivall'dendir.

koloni yöneticileri adaları tek, müreffeh bir koloni haline getirmeye çalıştılar ve bunun için de kendilerine minnettarlık duyulmasını beklediler. 1945 yılında Pasifik Savaşı sona erip de Hollandalılar Endonezya adaları üzerindeki kontrollerini yeniden tesis etmeye kalkıştıklarında, adalarındaki insanların topraklarını ölesiye savunduklarını görünce gerçekten afalladılar. Hollanda'nın egemenlik anlayışı ile Endonezyalı tebaalarının bakış açıları arasında derin bir uçurum vardı, fakat modern Endonezya'yı şekillendirdikleri için Hollandalı bakış açısını da anlamak gerekir.

Doğu Hint Adaları'nın Fethi

Wilhelmina'nın sadık tebaaları, modern bir koloni yaratmak için, ataları 1619 yılında Cava Adası'nın kuzeybatı kıyısında Batavia liman kentini –şimdi Cakarta– kurdukları zaman başlayan devralışı tamamlamak zorundaydılar. Endonezya'nın, Hollanda ulusal yayılmacılığı temelinde değil de ticaret temelinde kurulmuş plansız bir koloni olarak yaratılması için önemliydi bu. Bu on yedinci yüzyıl Hollandalıları bu koloniyi dünyanın ilk büyük çokuluslu şirketi United East Indies Company'ye (İngiliz Doğu Hindistan Kumpanyası) yatırımcı olmak amacıyla kurdular.

Şirket, sonraki 200 yıl boyunca ticaret üssü olarak başka limanlar edindi ve civar toprakları yavaş yavaş ele geçirerek çıkarlarını korudu. Şirket 1800 yılında kapandı, ancak Hollandalılar Cava'nın büyük bölümü, daha geniş olan Sumatra Adası'nın bazı parçaları, Maluku'nun (Molük) efsanevi doğu baharat adaları ve Sulawesi (Celebes) Adası'ndaki Makasar ve Timor Adası'ndaki Kupang gibi kendilerine üsler kurdukları çeşitli limanların iç bölgeleri üzerindeki denetimlerini korudular.

On dokuzuncu yüzyılın sonunda buharlı gemiler ve yeni Süveyş Kanalı Avrupa çıkışlı seyahatleri kısalttı ve yayılmayı kolaylaştırdı. On yedinci yüzyılın en büyük dünya ticaret gücü olma özlemini duyan minnacık Hollanda, Avrupa mantalitesinin ötesine taşan imparatorluk rekabetine katıldı. Hollanda hükümetinin saldırganlık politikası izlemediği biçimindeki iddialara rağmen, 1870'lerden itibaren 'gönülsüz emperyalist'lerden[3] biri olan Hol-

3. J. J. P. de Jong, *De Waaier van het Fortuin. Van Handelscompagnie to Koloniaa! Imperium: de Nederlanders in in Azië en de Indonesische Archipel 1595-1950* (Lahey: Sdu, 1998), s. 335-6; Richard Chauvel, *Nationalists, Soldiers and Separatists: the Ambonese Islands from Colonialism to Revolt 1880-1950* (Leiden: KITLV Press, 1990), s. 46-52.

landa varlıklarını büyütmek ve pekiştirmek için bir dizi savaşa girdi.

Hollanda'nın tam bir imparatorluk inşa etme girişimi güçlü ve bağımsız Müslüman Açe sultanlığıyla başladı. Engin ve gelecek vaat eden Sumatra Adası'ndaki Açe bugün keskin çatışma ve isyanların merkezi olarak bilinir. On dokuzuncu yüzyıla adını kanla yazdırmıştır. Fransızlar, Britanyalılar ve Hollandalılar Güneydoğu Asya'daki varlıklarını pekiştirmeye çalışıyorlardı ve Açe'nin, başta biber ve petrol olmak üzere sahip olduğu doğal zenginliklerle yakından ilgiliydiler. 1873 yılında Hollanda, kontrolü sağlamak otuz yılını alsa da Açe'yi işgal etti.

Gemide Açe'ye doğru seyrederken gür bitki örtülü kıyı şeridini seyreden Hollandalı bir askere üstlendikleri görev son derece kolaymış gibi görünmüş olmalı. Hollanda'nın Avrupa'nın her yerinden askere aldığı insanlarla, talihleri yaver gitmemiş veya geçmişlerinden kaçmaya çalışan adamlar bir aradaydılar gemide. Teknenin kıç tarafında Maluku baharat adalarındaki Ambon'dan ve Cava'dan yerli askerler bulunuyordu. Sömürge ordusunun son model ateşli tüfekleri ve ağır topları varken, Açelilerde sadece mızrak ve bıçak vardı.

İstilacıların özgüvenlerine rağmen Açeliler kazandılar. Savaş bir kâbustan farksızdı. Hollandalılar Açe halkının kalanından ayıramadıkları yerli gerilla savaşçıların direnişiyle yüz yüzeydiler. Açeli gerilla taktikleri arasında tuzaklar ve pusular, barakaların yakınında kendi başına dolaşma gafletine düşmüş askerlere yönelik sürpriz saldırılar yer alıyordu. Her köy potansiyel ölüm barındırıyordu. Sıradan Avrupalı askerler korku ve nefret içindeydiler ve köyleri basacak ve görünmez düşmanı zayıflatmak çabasıyla kadın ve çocukları katledecek kadar alçalmışlardı.

Harekâtı yürüten generaller Hollanda kamuoyu tarafından –savaş çok uzun sürdü, çok fazlaya mal oldu diye– acımasızca eleştiriliyorlardı ve mahkûmlarla masum sivillerin infaz edildiklerine dair öyküler sızıyordu. Zorla çalıştırma, işkence ve sadizm sıradan taktikler haline gelmişti. Savaş fotoğrafları, Açeli cesetlerin zemine serilmiş kanlı halılara sıkıca sarıldıkları köy meydanında dikilmiş, siyahlar içindeki askerleri ve bir başlarına kalmış ağlayan çocukları gösteriyordu. Hollandalı siyasi karikatürcüler bu temayı işliyor, birbiri ardına gelen siyasi liderlerin körlemesine ve ahlaksızca sömürge politikası izlemeleri üzerine yorumlar yapıyorlardı (Görsel 1.1).

Hollanda hükümeti resmi inkârların ve savaş propagandası sisinin ardına sığınıyordu.

1894 yılında kamunun desteğini alan bir zafer yaşandı. Bali'nin doğusunda bir ada olan Lombok'ta, Lombok'un Hindu Balili yöneticilerinin yerel Müslüman Sasak halkına baskı yaptıklarına dair raporlar gelmişti. Sasak liderleri yardım için Hollandalılara başvurdular. Hollanda ordusu harekete geçti; Balili yöneticilerin çoğunu öldürdü veya tutsak aldı ve operasyonun halka bir başarı olarak sunulmasını sağladı. Lombok Hollanda'nın Açe'de aslında yenilmiş olduğunu görmüş bulunan siyasetçilere ve eleştirenlere bir daha böyle bir fiyasko yaşanmayacağını göstermişti. Ortalığı saran coşku askerlerin marşlarından birinde yankısını bulmuştu:

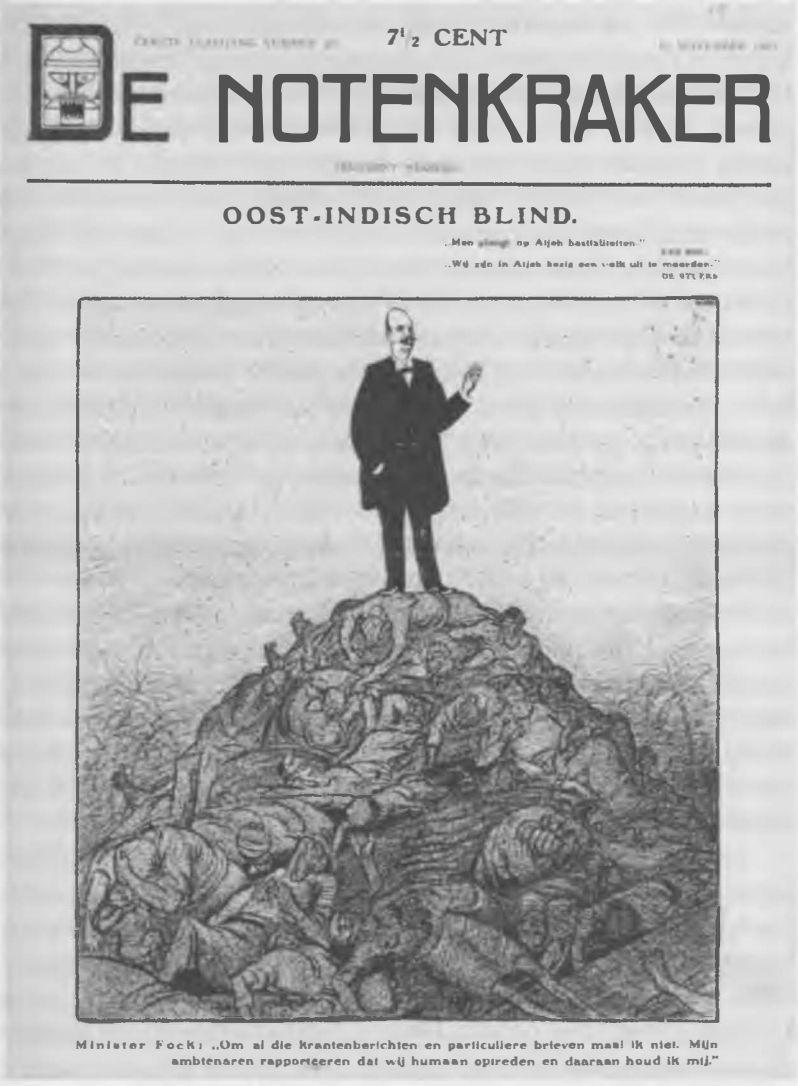
Ve yürüyoruz Lombok'a
Ve barıştan sıkılmışız artık
Barut ve mermiyle konuşacağız
Bu Balililer ölüdür artık.

Ancak, uzun vadeli sonuçlar Sasaklar için hiç de iyi olmadı. Hollandalılar ağır vergiler koyarken pirinçlerini ihraç etmeye zorladılar. Hollanda egemenliğinde geçen birkaç on yılın ardından Lombok zengin bir pirinç kâsesi olmaktan çıkıp fakir ve yarı çöl bir ada haline geldi.[4]

Savaşçı General J. B. van Heutsz (1851-1924) sonunda Açe sorununu çözüme ulaştırdı. Sinir bozucu bir görev gezisi sırasında İslamiyet'i incelemekle uğraşan bir akademisyen olan Christiaan Snouck Hurgronje'yle (1857-1936) tanışmıştı. Sömürge düzeninde ilk olmak üzere, Snouck'un görevlendirilmesi, Ortadoğu'da yaşayan veya Mekke'de hacı olmak için oraya yolculuk yapan Doğu Hint Adaları Müslümanlarının faaliyetleri hakkında içeriden bilgi sağlamaya yardımcı olmuştu. Araştırmaları sonunda Açe'nin Avrupa sömürgeciliğine karşı duran Müslümanlar için uluslararası bir toparlanma noktası olduğu anlaşılınca, Snouck'un tepkisi Açe direnişinin sosyal temelini anlamaya çalışmak olacaktı. Snouck, dini liderlerin Açe mücadelesinde anahtar rol oynadıklarını ve bu Müslüman önderlerle geleneksel Açe aristokrasi arasında giderek

4. De Jong, *De Waaier van het Fortuin*, s. 330; A. van der Kraan, *Lombok: Conquest, Colonialization and Underdevelopment, 1870-1940* (Singapur/Kuala Lumpur/Hong Kong: Heinemann/Avustralya Asya Araştırmaları Derneği, 1980).

büyüyen bir gerilim olduğunu keşfetti ve Açeli soyluları kazanmaya çalışarak bu ayrışmayı derinleştirmek gerektiğini tavsiye etti.



Görsel 1.1: 'East Indies Blind'. Bakan Fock: 'Tüm bu gazeteler ve özel röportaj için hiç vaktim yok. Memurlarım gayet insanca hareket ettiğimizi iletiyorlar bana ve ben buna sadık kalacağım.' Açe durumu hakkında yapılan yorum, *The Nutcracker*, 1. cilt, 16 Kasım 1907.

1898 yılında Açe'ye kurmay başkanı olarak atanan van Heutsz, Snouck'un tavsiyesine uydu: 'Birisi bir ülkeyi yönetmek, orada kendisine saygı duyulmasını istiyorsa, o ülkede kendisini kanıtlamalıdır.'[5] Bu yaklaşım temelinde Açe direnişi kırsal bölgedeki üslerinden ayırıldı ve Açeli idarecilerin otoritesi güçlendirildi. Açeli bir aristokratın önerisi üzerine, van Heutsz Hollanda ordusunda yüksek hareket kabiliyetine sahip birimler yaratarak düşmanın gerilla taktiklerinden bazılarını uygulamaya başladı. Bu arada, yeni karabina tüfeklerin üstün ateş gücünden yararlanarak 10.000 Açeli'nin Malaya'ya kaçmasına yol açan bir arazi yakma politikası yaratmış oldu. Sonuç olarak, direniş yerel ikmal ve desteğini yitirdi ve van Heutsz 1903 yılında asayişin sağlandığı söylenen Açe'nin yöneticisi oldu. Barışın sürdüğü görüntüsü vermek için Avrupalı askerlerin sayısı 12.000 gibi bir düzeye çekildi fakat sürmekte olan halk direnişi, çoğu Cava, Ambon ve Sulawesi'deki Manado'dan olmak üzere, tüm sömürge ordusunun iki katına ulaşan 23.000 Endonezyalı askerin Açe'de bulunmasını gerektiriyordu. Savaşın toplam maliyeti 400 milyon *f* (160 milyon ABD$, bugünün parasıyla 10 milyar ABD$'ından fazla) düzeyine yükselmiş; 37.000 Hollandalı ölmüş, 60.000-70.000 Açeli yitirilmişti.

General van Heutsz'ün Açe'deki başarısı kendisini yayılmanın kahramanı haline getirdi ve destekçileri de Hollanda parlamentosundaki ve gazetelerdeki kuşku ve eleştiri dolu sesleri susturabildiler. Van Heutsz'ün başarısı Wilhelmina'mn Hint Adaları'ndaki Genel Valiliğe getirilmesiyle 1904 yılında tescil edilmiş oldu. Daha sonra 1920'ler ve 1930'larda Açe'de, Batavia'da ve Amsterdam'da onun adına anıtlar dikildi ve Batavia'da bir bulvara adı verildi.

Siyasetçiler ve askeri liderler halkı baskıdan veya geri kalmışlıktan kurtarmak gibi ahlaki bir görevleri olduğunu iddia edebiliyorlardı. Köleciliği sürdüren, adaletsizce yöneten ve uluslararası hukuka saygı göstermeyen bağımsız yerli idarecileri cezalandırmaları veya modernize etmeleri gerektiğini söylüyorlardı.

Böylece sömürge ordusu 1901 ve 1910 yılları arasında Sumat-

5. De Jong, *De Waaier van het Fortuin,* s. 335; Elsbeth Locher-Scholten, *Sumatran Sultanate and Colonial State: Jambi and the Rise of Dutch Imperialism, 1830-1907* (Ithaca, NY: Cornell Üniversitesi Güneydoğu Asya Programı, 2003); Michael Laffan, *Islamic Nationhood and Colonial Indonesia: the Umma below the Winds* (Londra: RoutledgeCurzon, 2003); Furnivall, *Netherlands India,* s. 236; A. J. S. Reid, *The Contest for North Sumatra: Atjeh, the Netherlands and Britain 1858-1898* (Kuala Lumpur: Oxford University Press, 1969).

ra, Maluku, Borneo, Güneydoğu Hint Adaları ve Sulawesi'deki sultanlıkları ve küçük krallıkları ezip geçti. Başta, Tidore (Maluku), Pontianak (Kalimantan) ve Palembang (Sumatra) sultanları olmak üzere bazı hükümdarlar askeri fetihten kurtulmak için akıllılık yapıp bağımsız komşularından Hollanda himayesi istediler. Böylelikle, koloni sistemine dahil olduklarında daha iyi haklar ve şartların pazarlığını yapabileceklerdi.

Güney Bali'nin yöneticilerini ele geçirmek için iki keşif gemisi gönderildi. Güney Balili krallardan biri tebaalarının kıyılarında parçalanan bir geminin içindekileri istemelerine izin verince, Hollandalılar uluslararası deniz taşımacılık haklarının gözetilmemiş olduğunu ileri sürdüler ve 1906 yılında da işgali başlattılar. 1908 yılındaki ikinci eylemin gerekçesiyse, Bali'nin afyon kaçakçılığının önemli bir merkezi olduğuydu. Her iki halde de sonuçlar şaşırtıcı ancak ürkünçtü. Balili krallar, kraliçeler, prensler, prensesler ve adamları, boyun eğmek bir yana, kılıç ve mızraklarını kuşanarak Hollandalı güçlerin karşısına dikildiler. Tören beyazlarını giymiş bir halde, Hollandalıların tüfek ve toplarının oluşturduğu, kanlı, acılı ve kesin bir ölümün beklediği baraj ateşinin üstüne yürüdüler. Balililerin bugün bile hâlâ dilden dile aktardıkları bu olayda yönetici sınıfa ve hizmetkârlarına mensup 1.300'ü aşkın yerli öldü.

1909 yılı itibariyle Hollanda bütünleşik bir alan oluşturmuştu. Hint Adaları'nın pek çok bölgesi başlangıçta askeri yönetim altına alınmıştı; çağdaş bir siyasi eleştirmene göre bir tür diktatörlüktü bu.[6] Nihai harita, Hollanda'nın Avustralya'nın genişleme tehdidi karşısında Yeni Gine Adası'nın bir kısmı üzerinde tam denetimi ele geçirdiği 1920'lerde çizildi.

İmparatorluğun Yönetilmesi

İşgallerden canlarını kurtarmayı başarmış yerel şefler dolaylı yönetim olarak bilinen bir politikanın araçları olarak da hizmet verdiler. Bu sistemde Hollandalılar halkın doğal yerli liderlerinin üstünde ferasetli bir yönetim tabakası oluşturarak kendilerini geleneğin hamisi olarak görüyorlardı. Geleneksel yöneticiler naip, yerli aristokrasi de yerli devlet memurları oldular. *Resident* un-

6. R. Cribb (Der.), *The Late Colonial State in Indonesia: Political and Economic Foundations of the Netherlands Indies 1880-1942* (Leiden: KITLV Press, 1994), s. 67'de W. H. van den Doel, 'Military rule in the Netherlands East Indies'.

vanlı Yerleşik Temsilciler, *Asistan Resident* unvanlı Yerleşik Temsilci vekilleri ve bölge memurlarından oluşan Hollandalı görev hiyerarşisine dahil edildiler. Bu dolaylı yönetim köylülerin geleneksel yaşamlarını tahrip etmeyecekti ve ayrıca Hollandalılar sıfırdan bir devlet yaratmak zorunda kalmadıklarından dolayı da ucuz bir yoldu. 1900 yılında Kraliçe Wilhelmina'nın, 35 milyon koloni tebaasını yönetmek için sadece 250 Avrupalı ve 1.500 yerli devlet memuruna ve elbette bir de orduya ihtiyacı vardı.

Snouck, Hurgronje'nin yerel işlerden sorumlu bir koloni danışmanı olarak edindiği başarı, yönetimi etkileyebildiği anlamına geliyordu. O ve arkadaşları 'güçlü fakat adil koloni hükümeti' olmanın en iyi yolunun uzman bilgisi olduğunu düşünüyorlardı.[7] Snouck dil, kültür ve yerel hukuk alanında uzman ve tıpkı kendisi gibi yerel nüfusların kültürel motivasyonlarının içyüzünü kavrayacak Hollandalı bürokratların yetiştirilmesine destek verdi. Doğu Hint Adaları'ndan ayrıldıktan sonra, kendisinin de eğitim görmüş olduğu, kolonici eğitim merkezi Leiden Üniversitesi'ne döndü. Şimdi, profesör olarak seleflerini eğitmede öncülük yapabilirdi.

Snouck'un desteklediği sistemde devlet memurları sınavlardan geçmek zorundaydılar ve birkaçı aile bağlantıları sayesinde terfi etmişti. Liyakati temel alan verimlilik sosyal mühendislik amacı doğrultusunda hükümeti bir makine gibi çalıştıracaktı. Koloni memurlarının tümü bir zamanlar aristokrasiden geliyorken, yirminci yüzyılın başlarında çoğu büyük burjuvazi mensubuydu; giderek orta sınıftan, hatta işçi sınıflarından da gelmeye başladılar. Van Heutsz'ün Genel Valiliği sırasında ilk kadın koloni memuru Laura Ellinger, hiçbir zaman terfi etmeyi başaramadıysa bile sınava girmişti. Bürokratlar görevlerini çok ciddiye alıyorlardı. Endonezyalıları modern yaşamın kötü etkilerinden korumak için onlar adına hareket etmek istiyorlardı ancak yine onları modern bir devlet haline de getirmeye çabalıyorlardı.[8]

Yönetimin beyan ettiği hedef 'barış ve düzen'di fakat dosya ve bildirileri saplantı haline getirmiş bir düzendi bu. Hollandalı

7. Elsbeth Locher-Scholten, 'Dutch expansion in the Indonesian archipelago around 1900 and the imperialism debate', *Journal of Southeast Asian Studies* 25, 1 (Mart 1994), s. 101.

8. Heather Sutherland, *The Making of a Bureaucratic Elite: the Colonial Transformation of the Javanese Priyayi* (Singapur: Heinemann/Avustralya Asya Araştırmaları Derneği, Güneydoğu Asya Yayınları Serisi 2, 1979), s. 16; C. Fasseur, *De Indologen: Ambtenaran voor de Oast 1825-1950* (Amsterdam: Bert Bakker, 1993).

gözlemciler bile bu bürokratik tutumu aşırı buluyorlardı. Eleştiri yöneltenlerden biri de yüzyıl dönümünde Hollanda'nın en önemli romancısı olan Louis Couperus'du (1863-1923). Sömürge yaşamını anlattığı romanı *The Hidden Force*'da koloni döneminin müşkülpesent bürokrasisini hicvetmek için kurgusal bir memurdan yararlanmıştı; fakat aynı zamanda sömürgeciliği destekleyen ırk kavramlarını vurguluyordu farkında olmadan: 'Sekreter Onno Eldersma meşgul bir adamdı. Her gün postadan ortalama iki yüz mektup ve belge geliyordu temsilcilik bürosuna ...' Eldersma 'sabah, öğle, gece, hep çalışıyordu. Öğle uykusu nedir bilmiyordu. Öğle yemeğini saat dörtte alelacele yer ve sonra azcık dinlenirdi ...' Avrupalılar bu çalışma tarzına yerlilerden daha fazla uyum gösteriyorlardı: 'Kanını, canını, sinirlerini işine adamıştı'. Çaba harcamaya değsin değmesin, onun gibi adamlar yerlileri anlamaya yönelik olarak çarpıcı istatistikler bırakırlardı.

Hollandalı memurlar profesyonelleştikçe, yerli naiplerle aralarındaki ilişki giderek geriliyordu. Hollandalıların ifadelerine göre yerliler tuhaf ve yozlaşmış, ancak büyüleyici bir tarafları olan despotlardı. Hollandalılar ile yerli hükümdarlar arasındaki ikircikli ilişki, Hollandalı yöneticilerin, idarenin altın yaldızlı tören şemsiyesini taşıyan kişi de dahil olmak üzere hizmetkârlardan oluşan çevre gibi, yerel âdetleri benimsemek zorunda olduklarını düşündükleri on dokuzuncu yüzyılın bir mirasıydı. Genel Vali van Heutsz 1904 yılında Hollandalıların şemsiye gibi semboller kullanmalarını yasaklayarak reforma girişmişti, ancak 1940'lara kadar Hollandalı yüksek düzeyli memurlar, naipleri, hükümet mensubu kişilerin tam ortalarında, karıları ve hizmetkârlarıyla birlikte altın yaldızlı koltuklarda oturmaları ve tebaalarının önlerinde eğildikleri gibi gösterişli ritüelleri korumaya teşvik ettiler.[9]

Ahlaki Gelişim

Kraliçe Wilhelmina bürokrasiye yönelik düzenlemeleri de kapsayan yeni yaklaşımların revaçta olduğu bir zamanda hüküm

9. Louis Couperus, *De Stille Kracht* (Utrecht: Veen, 1900, yeniden basım 1983), Çev. Alexander Teizeira de Mattos, *The Hidden Force* (Amherst: University of Massachusetts Press, 1985), s. 37 ve 45. Bkz. Sutherland, *The Making of a Bureaucratic Elite*, s. 41; Laffan, *Islamic Nationhood*, s. 45; Pramoedya Ananta Toer, *Sang Pemula, Disertai Karya-Karya Non-Fiksi (Jurnalistik) dan Fiksa (Cerpent/Novel) R. M. Tirto Adhi Soerjo* (Cakarta: Lentera Dipantara, 2003, ilk basım Cakarta: Hasta Mitra, 1985), s. 33.

sürüyordu. Kraliçe olduğunda sadece on sekiz yaşında olan Wilhelmina ekonomik açıdan hayli kötü durumda bir imparatorluk devralmıştı. Taç giymesi modern dünyanın en büyük ekonomik bunalımının yaşandığı dönemin sonuna denk gelmişti. 1880'lerin sonları ve 1890'ların başlarında önceleri koloninin dayandığı emtia fiyatları çökmüştü. Wilhelmina Layeh'deki koloniyi tüm tebaalarının yararına nasıl idare edeceğine dair tavsiyeleri parlamenterlerinden alıyordu.

On dokuzuncu yüzyıl boyunca her yıl Hollanda hazinesine bir ödeme olarak bir koloni vergisi aktarılmıştır. Hollanda, kısmen bu ödeme sayesinde, gelişen bir burjuva toplumu inşa etmiş ve modernleşmiştir. Ekonomik kriz öncesinde Hollanda'da politika oluşturma ve siyaset alanlarında egemen ses Liberal Parti'ydi. Her şeyden fazla serbest pazara inanan Liberal Parti Hint Adaları'ndaki plantasyonları genişletme politikaları güttü; böylelikle sadece ihracata yönelik tarımsal üretimde bir artışa neden olmakla kalmayıp koloni ekonomisini Hollanda ağırlıklı kıldı. Liberaller, ekonomi büyüdükçe, refahın artmasına paralel olarak yerel imkânlar da artacağından dolayı yerlilerin yaşamlarının gelişeceğini vaat etmişlerdi. Ekonomik kriz bunu boşa çıkarmış oldu. Gazeteciler ve devlet memurları açısından Hint Adaları'ndaki halkın büyük çoğunluğunun liberalizm altında en az ondan önceki denetimli ekonomide olduğu kadar yoksulluk yaşadıkları açıktı. Birkaç Hollandalı kâr ederken, on binlerce koloni tebaası açlık çekiyordu.

Politikanın kötü sonuçları, tütün ve kauçuk plantasyonlarının ormanın sınırlarını zorladığı Cava, Madura ve Bali dışındaki adalarda çok belirgindi. Bu plantasyonlarda çalışmak üzere Çin'den, Hindistan'dan, sonraları Cava'dan getirilen on binlerce vasıfsız işçi kırbaç zoruyla ve yüksek oranlarda ölümle sonuçlanan bir rejimde denetim altında tutuluyordu. Suiistimalleri belgelemeye kalkan Hollandalılar, yurtlarına dönen plantasyon şirketi yöneticileri parlamenter dostlarına, onlar da dönüp dolaşıp adalarda idareci konumundaki dostlarına şikâyette bulunduklarında gözden düşüyor, hatta tenzil-i rütbeyle karşılaşıyorlardı. Olumsuz raporlar arşivlerde kayboluyordu.[10]

Sömürge sisteminin eşitsizliklerine karşı mücadele yürütenlerden biri de posbıyıklı dobra gazeteci Piet Brooshoof'du (1845-

10. 'Muhbirler' ve beraberindeki tartışmalarla ilgili olarak Jan Breman, 'Het beest aan banden? De koloniale geest aan her begin van de twintigste eeuw'. *BKI* 144, 1 (1998), 19-43.

1921). Brooshooft Doğu Hint Adaları'na varışından itibaren Hollandalıların adalılara hakları olanı vermekle ahlaken yükümlü olduklarına dair yazılar yazmaya başlamıştı. Kolonilerdeki küçük bir grup sosyalistin ve kaygılı orta sınıf Hollandalıların teşvik ettiği Brooshooft Hint Adaları'ndaki adaletsizliklerin yanı sıra koloni vergisine karşı mücadele yürüttü. Ona göre Hint Adaları'nın 'çocuksu' insanlarının baskıya değil, yardıma ihtiyaçları vardı.

Hollanda dilindeki Hint Adaları gazetelerinin en delidolusu olan *The Locomotive*'in yayın yönetmenliğini yürüten Brooshooft, Snouck Hurgronje'nin yerlileri anlamak üzerine yazdığı çalışmaları yayımlıyor ve yerel gelişmeleri didik didik etmeleri için kolorinin her köşesine muhabirler gönderiyordu. Yirmi birinci yüzyılda önemli gazetelerin nasıl olduğunu hatırlamak zordur, ancak temel iletişim aracı olarak, özellikle kolonide siyasi temsilde yer alan herhangi bir organ olmadığında veya Hollanda parlamentosunda koloninin temsil edilmediği zamanlarda adalıların düşünce ve sesi olduklarını söyleyebiliriz. Brooshooft, rahatsız edici kolonicilik konularına, özellikle örtmeceli bir şekilde 'Yerlilerin azalan refahı' diye adlandırılan –1900'deki yok edici sefalet, mahsul kıtlığı, açlık ve salgın hastalıklar gibi[11]– olaylara dikkat çekiyordu.

Benzer görüşlere sahip insanlar yazılarından etkilenerek Booshooft'un yanında toplanmışlardı. Aralarında Kraliçenin dikkatini çekebilecek siyasetçiler ve avukatlar vardı. Onlar Brooshooft'un mücadelesini Hollanda'nın Hint Adaları halklarına bir 'namus borcu' olduğu görüşüyle destekliyorlardı. Vicdan azabı ora halkının yaşamlarını güzelleştirmek gibi asil bir politikaya dönüşmüştü. Genç Kraliçe Wilhelmina, Hıristiyan Anti-Devrimci Parti mensubu başbakanının tavsiyesi üzerine, 1901 yılında yerlilere eğitim ve benzeri imkânların sunulması da dahil olmak üzere gelişim ve refah getirmeyi amaçlayan hayırhah bir 'Ahlak Politikası'nı resmen başlattığı yeni yüzyıl için yeni bir politika ilan etti.

Bu amaç öylesine muğlaktı ki pek çok şekilde yorumlanabilirdi: Liberallerin özdeşleşebilecekleri ekonomik gelişim olarak; sos-

11. Elsbeth Locher-Scholten, *Ethiek in Fragmenten: Vijf Studies over Koliniaal Denken en Doen van Nederlanders in de Indonesische Archipel 1877-1942* (Utrecht: HES, 1981), 1. bölüm; C. L. M. Penders, *Indonesia: Selected Documents on Colonialism and Nationalism 1830-1942* (St. Lucia, Queensland: University of Queensland Press, 1977), s. 164'te C. Snouck Hurgronje, 'The ideal of association', Çev. C. L. M. Penders.

yalistlerin savundukları köylü refahı olarak; dini partiler için Hıristiyanlık olarak ya da yerel halkı modern dünyaya kazandırmak için daha genel bir rehberlik olarak görülebilirdi. "Gelişme'nin biçimi ne olursa olsun, koloninin temeli hâlâ kârdan başka bir şey değildi: Liberaller matbu beyanlarına 'Cavalılara dönük sevgi'den bahsediyorlardı, fakat ceplerine dokundurtmuyorlardı ve Ahlak [Politikası] liderleri korsan bayrağını indirip de yerine Haçı çektiklerinde, sefer talimatında değişikliğe gitmemişlerdi."[12]

Ahlak Politikası dönemi aslında eşzamanlı askeri devir-teslime bağlıydı; çünkü yalnızca Doğu Hint Adaları tek vücut olduğunda Politikanın ilan olunan modernleşme hedefi tutturulabilirdi. Bu yüzden, ne gariptir ki Politikanın en güçlü destekçilerinden biri Genel Vali van Heutsz'dü. Bu 'Hint Adaları'nın birleştiricisi'nin yönetimi altında demiryolları Cava ve Sumatra'ya kadar uzatıldı, Borobudur tapınağı gibi antik anıtlar restore edildi ve eğitim imkânları büyük bir hırsla genişletildi.

Ekonomi geliştikçe Ahlak Politikası altında bir tür ilerleme yaşandı. Emtia fiyatları Krizden önceki duruma geldi ve koloniye hatırı sayılır sermaye yatırımı yapılmasına yol açacak şekilde yukarı doğru tırmanışa geçti. Adalar ticaretinde egemen eski standartlar Cava'yla özdeşleşmiş Amerikan kahvesi, şeker, kalay ve hindistancevizi olmuştu hep. Yirminci yüzyılın ilk on yıllarında bunlara Doğu Hint Adaları'nın temel ihraç maddeleri olan kauçuk, tütün, çay ve petrol katıldı. Büyük çokuluslu şirketler sahneye girdi: British Billiton Tin Company madenciliğe soyundu; ABD'li Standard Oil Açe gibi petrol zengini alanlara yönelirken, müşterek bir girişim olarak Royal Dutch Shell kuruldu.

Başta eski Deli Sultanlığı, Sumatra Yerleşkesi Doğu Sahili'nin bir bölümü olmak üzere, Çevre Adalar'daki plantasyonlar çeşitli zorluklar doğuruyordu. Plantasyon işletmecileri çeşitli Avrupa ülkelerine mensup bir yabancılar grubuydu. Genellikle kuşkulu geçmişlerinden kaçmaya çalışan bu insanlar bir gün zengin olup vatana dönme umuduyla 'yakıcı orman ... hareketsiz dumanın üstünde titreşen gökyüzü'nün sıtmasına ve -'lizolle karışık çürük yumurta gibi kokan'- kauçuk işleme fabrikasına dayanıyorlardı. Bazıları, 1925 yılında kauçuğun patlama dönemi sırasında gözetmenlerin yılda 140.000*f*'lik (günümüz şartlarında milyon-

12. Furnivall, *Netherlands India*, s. 392; önceki argüman Locher-Scholten, *Ethiek in Fragmenten*, 5. bölümden.

larca dolara eşit, 56.000 ABD$) kâr payları kazandıklarını düşünerek bunu başardılar da. İşleri esas olarak emirler yağdırarak işçiler arasında yürümekten ibaret olsa da kendilerini çok çalışıyor gibi görüyorlardı; bir futbol kulübünün erkek yoldaşlığını pekiştirecek şekilde haftadan haftaya tekrarlanan içki içme yarışmalarıyla süslenen monoton bir yaşamları vardı. Hollandalılar, Almanlar, İngilizler, Fransızlar ve diğerleri gösterişli bir yaşam tarzı oluşturmak amacıyla kendilerine büyük masalsı evler inşa ediyorlardı.[13]

Döneme ait bir işletim elkitapçığında yazdığı gibi, bir tütün plantasyonunun işletilmesi için sınai bilgi çok da gerekli değildi: 'Bir adam ... tütünün nasıl ekilip biçileceğine ve onunla nasıl ilgilenileceğine dair her şeyi bilebilir, fakat Deli'de, itaati nasıl sağlayacağını bilmiyorsa hiçbir işe yaramaz.' Bu Avrupalılar, vasıfsız işçilerin insan gibi görülmediği, her an cinnet geçirebileceklerinin düşünüldüğü korku dolu bir atmosferde yaşıyorlardı. Şiddet şiddeti doğururdu ve hem tembel hem de kalleş olarak görülen bu işçiler ağır ve zorlu işlerini yerine getirmeye zorlanırlardı.

Arazide kullanılacak devlet destekli güç kullanılması talebine destek veren Hollandalı otoriteler bir olay anlattılar. Bir kâhya, 'Herr O., sabahın 5'inde işine giderken, lakayt bir halet-i ruhiye içindeki bir grup işçiyle karşılaşmış.' İşçilerin itaatkâr olmaları beklentisi içinde, 'Adamlarla konuşup emirlerini bildirirken, aniden kafasına bir çapanın sapı indi.' Neyse ki silahlıydı 've çapanın azgın sahibini çekip vurdu. Çetenin kalanı yılmak şöyle dursun öylesine azmıştı *ki* saldırıya uğrayan kâhya silahını yine kullanmak zorunda kaldı; sonunda saldırganlardan biri daha öldü, biri de ağır yaralandı.' Kalanlar kaçtılar. İşte işçiler ve işletmeciler bu antagonizma ve şiddet sarmalının içindeydiler her daim.

Bir müdür işçibaşılarını bu tür başkaldırılardan kaçınmak için hukuki otoriteyi temsil etmeye dönük bir dizi ekonomik teşvik ve talep yoluyla çalıştırabilmek zorundaydı. Yerlilerle araya mesafe koymak, hiyerarşide alt sıralarda olan Avrupalılar için bile hayati önem taşıyordu: 'Avrupalı görevliler ... itibarları açısından gerekli olduğu inancıyla kötü Malaycalarıyla homurdanmak dışında onlarla pek konuşmazlardı!' Beyaz statülerini sürdürmek demek, yerel insanların, ideal beyaz toplum neyse, yalnızca onu

13. Alıntılar ve gelir bilgileri Madelon H. Lulofs, *Rubber* (Singapur: Oxford University Press, 1982), s. 56, 79, 117, 145, 151'den.

görmeleri demekti; özürlüleri geçtik, yoksul beyazlar kolonide ortalıkta görülmemeliydiler ve genellikle de ülkelerine geri gönderilirlerdi.[14]

1902 ila 1913 yılları arasında, Doğu Hint Adaları'ndaki Hollandalı nüfusun genel yaşam standardı hayli yükselmişti. Hollanda Birinci Dünya Savaşı'nda tarafsız kalmıştı ve başlangıçta yurtiçindeki ve kolonideki Hollandalı yatırımcılar her iki tarafa da hammadde ikmalinde bulunuyorlardı. Ancak, 1917 yılında Alman denizaltıları gemilere saldırmaya başladığında, Hint Adaları'yla Avrupa arasındaki ticaret kesintiye uğradı. Dayanmayı başarabilen Hollandalı işadamları Dünya Savaşı sonrasında Hint Adaları'nın sağladığı hammaddeler için uluslararası enflasyonla şişmiş fiyatlarla spekülasyondan zengin oldular.

1920'lerin başlarında yaşanan ekonomik çöküşe rağmen, Hollandalı siyasi ve ticari liderler arasında Hint Adaları'na nakit para enjekte edilmesi yolunda bir ortaklık geliştiriliyordu. Ortaklık Doğu Hint Adaları'nı tek başına ekonomik bir birim haline getirmenin aracıydı.

Sömürge ekonomisinin birleştirilmesini desteklemek amacıyla 1888 yılında yeni bir deniz nakliyat firması, KPM veya *Koninklijke Paketvaart Maatschappij* kuruldu. Bu aşamada, hükümet ve sanayi diğer denizyolları firmalarını Hint Adaları'ndan atmak için birlikte çalıştı, ancak çok da başarılı olamadı. Yine de KPM, merkezi Batavia'nın yeni limanı Tanjung Priok olan bir limanlar ağı oluşturarak her türlü ekonomik faaliyeti Hollanda hâkimiyeti altında bütünleştirmeye hizmet etti. Önceleri Singapur'a veya Malay Yarımadası'na bağlantılı olan adalar artık ekonomik faaliyetlerini Cava'da yoğunlaştırıyordu. Böylece, KPM aracılığıyla siyasi gücün merkezi koloni ekonomisinin merkezi haline geldi. Batavia 1950 yılında Cakarta olduğunda bu merkezi rol bağımsız Endonezya'ya geçti.[15]

14. Yönetim üzerine Jan Breman, *Taming the Coolie Beast: Plantation Society and the Colonial Order in Southeast Asia* (Delhi: Oxford University Press, 1989), özellikle s. 79, 84-8 ve 196; Heer O'nun öyküsü Ann Laura Stoler, *Capitalism and Confrontation in Sumatra's Plantation Belt, 1870-1979* (New Haven: Yale University Press, 1985), s. 56-7; ayrıca Stoler, *Carnal Knowledge and Imperial Power: Race and the Intimate in Colonial Rule* (Berkeley: University of California Press, 2002), s. 25-6, 34-45'ten.
15. Cribb (Der.), *The Late Colonial State*, s. 11-30'da J. à Campo, 'Steam navigation and state formation'; Howard W. Dick, *Surabaya, City of Work: Socioeconomic History, 1900-2000* (Atina, OH: Ohio Üniversitesi Uluslararası Araştırmalar Merkezi, 2002).

Büyük dalgalanmalara rağmen 1901 ila 1929 arasında sömürge çağının büyüme oranı ortalaması yıllık yüzde 2'ydi ve bu genişlemede plantasyonların öncü rolleri olsa da, imalat, inşaat, nakliyat, toptan ve perakende ticareti ve kamu sektörü çok hızlı bir biçimde büyüme gösterdi. 1929 yılı itibariyle sermaye yatırımı 1.600 milyon ABD$'ına (bugünün 50 milyar $'ından fazla) yükselmişti. Hükümet iş dünyasına 1930 yılı itibariyle 7.425 kilometre ray ve tramvay yolu döşenmesi gibi altyapılar sağlamıştı. Buna karşılık iş dünyası en son teknolojiye büyük yatırım yapmıştı; örneğin 1930 yılında plantasyon fabrikalarına 6.472 kazan monte etmişti. Siyasetçiler, büyük sermaye için Britanya'ya bağımlı olmalarına rağmen, Hollanda sahipli veya müşterek sahipli işletmeleri teşvik etmek için ellerinden geleni yapıyorlardı, öyle ki 1930 yılında koloninin 76 milyon ABD$'lık petrol ihracatlarının çoğu Royal Dutch Shell'e aitti. Kamunun ve ticari işletmelerin başarısının işareti 1929 yılında ihracat değerinin 433 milyon ABD$'ını aşmasıydı. 1930'larda ticaretinin doruğuna ulaşmış bulunan Doğu Hint Adaları dünya kauçuğunun yüzde 37'sini, biber ticaretinin yüzde 86'sını üretiyordu ve şeker ve hindistancevizi gibi piyasalarda belirleyici bir rol oynuyordu.

1929 yılı sonunda kendini iyiden iyiye göstermeye başlayan Büyük Bunalım ticari faaliyete büyük sekte vurdu ve daha önceleri büyük kârlar yapmış bulunanların çoğu iflasa sürüklendi. Hollanda hükümeti koloninin ekonomik bağımsızlığının gelişmesini teşvik için neredeyse hiçbir şey yapmamış ve yalnızca 1933 yılında tarifeler getirerek yerel imalat için asgari bir koruma sağlamıştı. Hollandalı siyasetçiler Hint Adaları'nın kendi ayakları üzerinde durmasıyla ilgilenmiyorlardı. Kârlar koloniye yatırım olarak döndürülmek yerine büyük işletmelere gidiyordu. 1935 ila 1939 yılları arasında –Büyük Krizden sonra bile– Hint Adaları hâlâ Hollanda'nın ulusal gelirinin yüzde 14-17'sini sağlıyordu.[16]

16. Furnivall, *Netherlands India*; Anne Booth, *The Indonesian Economy in the Nineteenth and Twentieth Century: a History of Missed Opportunity* (Houndmills, Basingstoke/Canberra: Macmillan/Avustralya Ulusal Üniversitesi, 1998), s. 45, 38; Howard W. Dick, *The Emergence of a National Economy: an Economic History of Indonesia, 1800-2000* (Sydney: Angus & Robertson, 2001), özellikle s. 143; C. A. Bayly ve D. H. A. Kolff (Der.), *Two Colonial Empires: Comparative Essays on the History of India and Indonesia in the Nineteenth Century* (Dordrecht: Nijhoff, 1986), tablo 3'te Dharma Kumar, 'The taxation of agriculture in British India and Dutch Indonesia'.

İmparatorluğun Çelişkileri

Hollandalı siyasetçiler kontrolü yitirmek istemeseler de Hint Adaları kolonicilik dönemi boyunca Hollanda'nın uzantısı olarak kaldı. Ancak, Snouck'tan sonraki hükümet danışmanları, koloniye daha fazla özerklik verilmesi gerektiğini ileri sürdüler ve 1903 yılından başlayarak özerkliğe bir adem-i merkeziyetçilik politikası biçiminde bir imtiyaz kazandırdılar. Fakat bu da sadece görünüşte bir ayrışmaya yol açtı.

Adem-i merkeziyetçilik kent ve naiplik konseylerinin kurulmasıyla birlikte yerel otoritenin artmasına neden oldu. 1918 yılında, tüm koloni için geçerli olmak üzere bir Halk Konseyi kuruldu; bu başka sömürge rejimlerine kıyasla ilerici bir hareketti. Bu organ uzun süredir planlanıyordu, fakat gerek Hollanda'da gerekse Hint Adaları'nda Komünizmin büyümesi nedeniyle kuruluşu hızlandırılmıştı. Ancak, Hollandalıların yerel aristokrasiye düşkünlükleri ve gerçek erki bırakmakta gönülsüz olmaları bu kurumlar aracılığıyla demokrasiyi yerleştirme potansiyelini zayıflatıyordu.

Naiplik konseylerinin kurulması aristokrasiyi güçlendirmişti. Bali'de, başka pek çok bölgede olduğu gibi, Hollanda istilalarına direnmiş oldukları için daha önce sürgün edilmiş bulunan kraliyet ailelerinin başları şimdilerde eski konumlarını elde ediyor ve adanın eski krallıklarının her birindeki konseylere başkanlık eden naipler oluyorlardı.

Biraz daha demokratik kent konseylerinde, oy hakkı ciddi bir biçimde sınırlıydı. Hollandalıların konumları teminat altındaydı ve en üst düzey makamlar (belediye başkanlığı gibi), tıpkı Hollanda'da olduğu gibi daima tayin yoluyla dolduruluyordu. Kent konseylerinde ticari imtiyaz hakkı için önkoşullar okuryazarlık ve yılda 300*f*'i aşkın (120 ABD$) vergi ödenmesini gerektiriyordu. Hollandalı bir *Resident*, diğer sömürge sistemlerinde muadillerinin standartlarına göre mütevazı sayılabilecek bir tutar -13.500*f* (5.400 ABD$)- kazanırken, en yüksek ücretli işçilerin, vergi bir yana, toplam olarak 300*f* kazanmak için bir yıl boyunca gece gündüz çalışmaları gerekliydi. Cava ve Madura'nın vergi mükelleflerinin yüzde 80'inden fazlası bundan az kazanıyordu. Uzun uzadıya mücadelelerden sonra kadınlara teoride oy hakkı verilmişti fakat resmi oyalamalardan dolayı bu hakkı asla fiilen kullanamadılar çünkü vergi ödemiyorlardı. Ancak aday olmaları-

na izin veriliyordu ve 1930'larda dört Japon kadını, aslında doğrudan atamayla belediye meclislerine üye seçilmişti.

Hükümet politikaları yerlilerin gelişimi için elzem gördüğü eğitime büyük önem atfediyordu; aynı zamanda yerli halkın kolonide daha fazla rol üstlenmesini engellemeye çalışıyorlardı. Koloni danışmanı Snouck Hurgronje'nin görüşü 'yönetimimiz haklılığını yerlileri kendi irsi kapasiteleri doğrultusunda daha yüksek bir uygarlık düzeyine yükseltme temelinde kanıtlamak zorundadır' biçimindeydi. Snouck'un 'birlik' politikasının esası buydu, çünkü yerlileri 'yükseltecek' olan şey Avrupalılarla birliktelikti. Snouck'un teoriyi sınama yöntemi, eğitimli yerlilerden oluşan seçkin kesimin Batı kültürünü 'iç karakter'lerini geliştirecek ölçüde massedip edemeyeceğini görmekti. Eğer böyle olursa, Adalıları yönetmeye 'yardımcı' olmaya hak kazanabilirlerdi ki bu, yönetenler ile yönetilenler arasında eşitlik olabileceğine inanmayı reddeden sömürgeciler arasında ihtilaflı bir görüştü. Teorisine sadık kalan Snouck, koloni politikasında başarının örnekleri olarak görülebilen Sumatralı ve Cavalı aristokrat işbirlikçilerden oluşan dikkatle seçilmiş bir grubun hamisi oldu.[17]

Hollandalı bazı savunuculara göre eğitimin yaygınlaştırılması Çevre Adalar sakinlerini misyonerlik faaliyetlerine açmak için bir imkândı. Hükümetin okul inşasına ve öğretmen sağlamaya büyük yatırımlar yapmasına gerek olmadan, Hollanda'daki kilise okullarında yaptıkları gibi sadece belli ödeneklerde bulunarak Işık getirmenin bir yoluydu bu. Böylece, Ambon (Maluku) gibi, Manado (Kuzey Sulawesi) ve Flores gibi, Hıristiyan nüfuslu bölgeler Orta Sulawesi'nin Toraja dağlık alanlarındaki, Sumatra'nın Batak dağlık alanlarındaki ve Batı Yeni Gine'deki yeni misyon arazileriyle birleşmiş oldu. Haftalar süren zorlu yürüyüşlerden sonra uzaktaki dağlık bölgelere ulaşan misyonerlerin azimle devam etmeleri için son derece güçlü bir inanca sahip olmaları gerekiyordu. Yerel dilleri öğrenmek için yıllarını harcamalıydılar ve sürekli olarak mühtedilerinin tekrar yerel spiritüalizme veya animizme dönüp dönmeyecekleri kaygısını taşıyorlardı.

17. Furnivall, *Netherlands India*, s. 261-87; Elsbeth Locher-Scholten, *Women and the Colonial State: Essays on Gender and Modernity in the Netherlands Indies 1900-1942* (Amsterdam: Amsterdam University Press, 2000), 5. bölüm; Jean Gelman Taylor (Der.), *Women Creating Indonesia: the First Fifty Years* (Clayton: Monash Asya Enstitüsü, 1997), s. 57-8'de Anton Lucas, 'Images of the Indonesian woman during the Japanese occupation 1942-45'; Snouck Hurgronje 'The ideal of association', s. 157.

Dini politikacıların tümü misyonerlik faaliyetlerinin yaygınlaştırılmasından yanayken, Snouck dahil rasyonalist planlamacılar bu tür hareketleri İslam aleyhine provokasyon olarak görüyorlardı. Planlamacılar misyonları gemlemekte ve bazı alanlardan tamamen uzak tutmakta başarılı oldular.

Bazı Hollandalılar yerlilerin geliştirilmesi konusunda Snouck'un görüşlerine içerliyorlardı. Sosyalist ve Komünist öğretmenler Doğu Hint Adaları halklarına özgürlük ve eşitlik kavramlarını öğreterek yardım ediyorlardı. Bu öğretmenlerden bazıları bir Doğu Hint Adaları Partisi kurup yerlilerin yönetime yardımdan daha fazlasını yapmaları gerektiği fikrini yaymaya başladılar. Bu radikaller, Adalar'ı Doğu Hint Adaları'nda doğmuş Hollandalılar, karma kökenliler ve en şaşırtıcısı, yerlilerden oluşan bir koalisyonun yönetmesini istiyorlardı. Surabaya'daki bir lisede bulunan bir Alman öğretmen genç bir yerliyi Karl Marx okumaya teşvik ediyor ve onu yerli arkadaşlarına eşit muamele eden siyasetçilerle tanıştırıyordu. Bu, kariyerini siyasi lider ve Endonezya'nın ilk başkanı olarak gerçekleştirecek olan Sukarno adlı öğrencinin aldığı en önemli dersti. Kimlikleri öğrenildiğinde bölücü öğretmenler koloniden sürgün edildiler.[18]

1927 yılında Halk Konseyine yönelik bir reformla çoğu (yirmi iki) atama olmak üzere çok sayıda (otuz sekiz) seçilmiş üye görev aldı ve 1929 yılı itibariyle altmış üyenin otuzu, aslen aristokrat kökenli yerliydi. Koltuğa oturan yerlilerin sayısı, bu organın gerçekten yasa koyucu gücü hiç olmadığı için fazla bir önem taşımıyordu. Konseyin bağımsız bir Doğu Hint Adaları arzusunun dillendirilmesine yönelik tek girişimi Kraliçeden kendi hükümetlerini kurmayı tartışacakları bir konferans talebinde bulundukları ılımlı bir dilekçe yazmak olmuştu. Bu da Hollandalı görevliler arasında hırslı yazışmalara yol açmıştı. Zamanın Genel Valisi sıkıntılıydı ve Koloniler Bakanına tavsiyesi, dilekçenin anayasaya aykırı ve sakıncalı olduğu iddiasıyla bürokratik olarak engellenmesiydi.[19]

Hollandalı çağdaşlar, başta iğneleyici bir dili olan romancı Louis Couperus olmak üzere, yönetimin özünde yatan şeyin diğer Batılıları etkilemek olduğunu biliyorlardı: 'Avrupalı ... her hare-

18. Bob Hering, *Soekarno: Founding Father of Indonesia 1901-1945* (Leiden: KITLV Press, 2002), s. 25.

19. 1936 Soetardjo dilekçesi ve Valinin tavsiyelerinin çevirisi Penders, *Indonesia*, s. 141-7'dedir.

keti denetleyerek, saat gibi tıkır tıkır işleyen o karmaşık otorite mekanizmasıyla ... burnu havada yönetiyor her yeri.' Bu, 'bir şaheserdi' gibi görünen bir yönetim sistemiydi.[20]

Bu 'şaheser'in bir kısmı, halkı gözetleyip ispiyonlaması için 1916 yılında Siyasal İstihbarat Servisi (PID) adlı bir kurumun kurulmasıdır. Ücret iyi olduğundan ve sadakatini kanıtlamak ve düşmanlarından öç almak için pek çok fırsat sunduğundan dolayı yerel toplumun her kesiminden ajanlar barınıyordu PID'de. PID üyelerinin derledikleri raporlarda çoğunlukla süregelen istihdamı haklı çıkarmak için Komünistlerin ve diğer 'bölücüler'in dirençlerinden söz ediliyordu hep. Gizli polis, yerlilerin Hollandalıların cömertliklerine minnettarlık göstermeksizin çok fazla eğitim gördükleri biçimindeki hükümet paranoyasını besliyordu.[21]

Barış ve düzen demek dikta rejimiyle eşanlamlı keyfi yönetim demekti. Genel Vali ve hemen altındakiler, PID'nin önerisi üzerine, yeterli gerekçeler göstermeden siyasi bir tehdit olarak gördükleri insanları hapsediyor veya uzak adalara sürüyorlardı. PID'nin en önemli etkisi hükümete yönelik yerel güveni sarsmak, böylece muhbir ağıyla sosyal ilişkilerin bozulmasını sağlamaktı. Bu organın karşısında, gizemli bir emniyet kurumu olan bir Halk Konseyinin kurulması, Ahlak Politikasını lime lime eden imkânsız çelişkilerin bir göstergesidir.

Kamu Refahı

Ahlak Politikasının toplumsal sonuçları kentlerin Yeni Düzenli kamusal alanında görülebiliyordu en iyi. Yirminci yüzyılın ilk üç on yılında Bayındırlık Bakanlığı başlıca kamu binalarını finanse etmiş ve Hint Adaları'nın önde gelen mimar ve kent planlamacısı Thomas Karsten'ın (1884-1945) çalışmalarında şekillenen kent planlamasını yaşama geçirmişti. Karsten önceki kuşakların yerel unsurları –Doğu Hint Adaları'nın ruhunu– rasyonel bir Avrupa yapısıyla birleştirme fikirlerini geliştirmişti. 1914 yılında Doğu Hint

20. Couperus, *De Stille Kracht*, s. 95.

21. Theodore Friend, *The Blue-Eyed Enemy: Japan against the West in Java and Luzan 1942-1945* (Princeton: Princeton University Press, 1988), s. 34-42; Cribb (Der.), *The Late Colonial State'de* Harry A. Poeze, 'Political intelligence in the Netherlands Indies'; James T. Siegel ve Audrey R. Kahin (Der.), *Southeast Asia over Three Generations: Essays Presented to Benedict R. O'G Anderson* (Ithaca, NY: Cornell Güneydoğu Asya Programı, 2003), s. 47-74'te Takashi Shiraishi, 'A new regime of order: the origins of modern surveillance politics in Indonesia'.

Adaları'na gelen Karsten Cava'nın üçüncü büyük kenti Semarang'da çalışmaya başladı. Ardından Sumatra ve Cava'daki hemen her kentin genişlemesine ve yeniden inşasına girişti. Önde gelen Hollandalı yurttaşlar için, yüksek eğimli koloni tarzında çatıları olan iki katlı devasa evler; hem modern Avrupa hem de geleneksel Cava ruhuna sahip yeni yazlık köşkler tasarladı; Yogyakarta ve Surakarta gibi Orta Cava kentlerinin küçük tüccarlarını organize etmek için halk pazarı binalarının planlamalarını yürüttü; belli başlı firmalar için şatafatlı yönetim merkezleri inşa etti ve Batavia'daki yeni banliyöler için, kentin merkezi meydanı da dahil olmak üzere nazım planlar üretti. Ancak 1930'da kentler Avrupalılar içindi. Yerli halkın çoğunluğu (yüzde 90'ından fazlası) kırsalda yaşarken, Avrupalıların büyük kısmı (yüzde 75'inden fazlası) kentlerde yaşıyordu.[22]

Karsten'ın kentlerinin esası düzendi ve yerli mahallelere hijyen getirmek de bunun önemli bir parçasıydı. Hollandalılar, dil, hukuk ve kültür alanlarında uzmanlığın yanında tıp ve kamu sağlığı açısından da yeni bilgiler geliştirmişlerdi. On dokuzuncu yüzyılda hükümet askerler arasında yaygın bulunan cinsel hastalıkla uğraşıyordu. Yirminci yüzyıl itibariyle cinsel sağlığa yönelik kaygılar genel nüfusa genişlemişti; bu da hükümet görevlilerinin zamanlarının çoğunu fahişelerin izlenmesiyle geçirmeleri demekti.

Çoğu hastalığın kontrol altına alınması için kullanılabilecek yegâne önlemler, kamu sağlığı programları, temiz su ve daha iyi yaşam şartları bilincinin verilmesiydi. 1930'larda Doğu Hint Adaları'nda kamu sağlığı J. H. de Haas gibi insanlarca öğretiliyordu. Dr. de Haas bebek beslenmesi alanında bir öncü ve her 1.000 bebekte 300'e varan ölüm oranları karşısında üzüntü duyarak temel beslenme bilincini vermeye çalışan radikal bir sosyalistti. Annelere, ekşimiş sütün yanı sıra konsantre ve suyu buharlaştırılmış sütlerin dağıtıldığı programları yürütüyordu ve meslektaşlarıyla birlikte alternatif bir vitamin kaynağı olarak soya sütünden yararlanılmasına ön ayak oluyordu.

22. Huib Akihary, *Architectuur en Stedebouw in Indonesië: 1870-1970* (Zutphen: De Welburg Pers, 1990), özellikle s. 43-52, 64-7, 115-20; Rudolf Mrázek, *Engineers of Happy Land: Technology and Nationalism in a Colony* (Princeton: Princeton University Press, 2002); ve G. Schutte ve H. Sutherland (Der.), *Papers of the Dutch-Indonesian Historical Conference held at Lage Vuursche, The Netherlands 23-27 June 1980* (Leiden: Endonezya İncelemeleri Bürosu), s. 150'de J. A. van Doorn, 'A divided society: segmentation and mediation in late-colonial Indonesia'; Dick, *Surabaya*, s. 196.

Mücadelenin başarıya ulaşmasında kininin büyük rolü olmasına rağmen Hollandalılar ile yerliler açısından sıtma hâlâ bir sorundu. Sıtma ve dang humması vakalarını azaltmak için sivrisineklerin üreme sahalarının ortadan kaldırılmasını hedefleyen yerli yerleşim alanlarının temizliğine dönük programlar uygulamaya sokuldu. Başlıca hastalık taşıyıcıları olan farelerden kurtulmak için başka programlar da uygulanıyordu, fakat ancak küçük başarılar elde ediliyordu; Endonezya kentlerinde kedilerden fazla fare görmek hâlâ alışıldık bir şeydir. Hükümetin yerli insanların sağlıkları için günlük yaşamın her yönüne müdahil olma çabaları o kadar başarılı değildi. Kentlerin yerli kesimleri resmi kampanyalara direnen vahşi alanlar olmayı sürdürüyordu.

De Haas, hastalıkla fiilen mücadeleden ziyade sağlık sorunlarının araştırılması ve politika yapılmasıyla yetinen sağlık bürokrasisinde alışılmadık bir figürdü. Adalar'daki sağlık harcamaları bütçenin yüzde 5'inin üstüne hiç çıkmamıştı, bazen yüzde 2.5'e kadar düşmüştü; bu oran eğitime harcanan rakamın yarısı, askeriyeye harcanan rakamın dokuzda biri kadardı.[23]

Hollanda Toplumunun Korunması

Wilhelmina Kraliçe olduğunda Adalar'da sadece 76.000 Avrupalı yaşıyordu. Polisin aldığı önlemler sadece küçük bir yabancı grubunun çoğunluğu yönetebilmesinde işe yarayabilirdi. Sömürgecilerin sosyal grupları birbirlerinden uzak tutabilmeleri, ortak bir ilgi alanı tasarlamaktan alıkoyabilmeleri ve Avrupalıların mevcudiyetlerini olabildiğince doğal gösterebilmeleri gerekiyor-

23. Anke Niehof ve Elsbeth Locher-Scholten (Der.), *Indonesian Women in Focus: Past and Present Notions*, s. 205-24 (Dordrecht: Foris, 1987)'de Liesbeth Hesselink, 'Prostitution: a necessary evil, particularly in the colonies'; Peter Boomgaard, 'The development of colonial health care in Java: an exploratory introduction', *BKI* 149, 1 (1993), 77-93; Norman G. Owen (Der.), *Death and Disease in Southeast Asia: Explorations in Social, Medical and Demographic History* (Singapur: Oxford University Press/ Avustralya Asya Araştırmaları Derneği, 1987), s. 210-34'te Terence H. Hull, 'Plague in Java'; Hans Gooszen, *A Demographic History of Indonesian Archipelago, 1880-1942* (Leiden/Singapur: KITLV/ISEAS, 1999), 5. bölüm; A. M. Luyendjik-Elshout ve ark. (Der.), *Dutch Medicine in the Malay Archipelago 1816-1942* (Amsterdam: Rudopi, 1989) içinde A. P. de Hartog, 'Towards improving public nutrition: nutritional policy in Indonesia befor eindependence'; David P. Chandler ve Merle Ricklefs (Der.), *Nineteenth and Twentieth Century Indonesia* (Clayton, Vic.: Monash Üniversitesi Güneydoğu Asya Araştırmaları Merkezi, 1986), s. 5'te Susan Abeyasekere, 'Health as a notionalist issue in colonial Indonesia'.

du. Hollandalıların bunu kotarmaları için yararlandıkları temel mekanizma o sıralar bütün koloni toplumlarında ortak olan ırk kavramlarının kurumsallaştırılmasıydı. Bu fikirler ileride Güney Afrika'da apartheid olarak uygulanacak rejimin bir versiyonunu üretmişti.

Sömürgelerin ırk esaslı toplulukları hiyerarşiktir; beyaz olmak sizi en tepeye yerleştirir. Hollanda Doğu Hint Adaları'nda bu hiç apaçık olmamıştı, çünkü kimin ne kadar beyaz olduğu çok belli değildi. Sömürgeci otoriteler sınırları yasalaştırmaya kalkıştıklarında çelişkiler açığa çıkmıştı. Özellikle sırasıyla 'artçılar' ve 'safkanlar' olarak bilinen Hollandalı gruplar arasında bir kopukluk vardı.

'Artçılar' İngiliz Doğu Hindistan Kumpanyası'nın ilk çalışanlarının vârisleriydiler. Şirket koloniciliği Adalar'da Hollanda'nın zorlamalı Protestan toplumununkinden oldukça farklı bir kültür yaratmıştı. Şirketin mirası pirinç yiyen, Malayca konuşan ve yerli kadınları nikâhsız eş olarak alan saronglu ve sandaletli Hollandalı adamlar yaratmıştı. Onların yirminci yüzyıldaki ardılları çoğunlukla Adalar'da doğmuştu ve kendilerini bulundukları yere bağlayan bir şeyler yaratmaya çabalıyorlardı.

'Doğu ila batı arasında yüksek bir sentez' olan bir Hint Adaları toplumunda yaşamak istiyorlardı. Onlardan biri olan Rob Nieuwenhuys, geçmişi anarak şunları söylüyordu: 'Kültürel açıdan bir Avrupalı'yım ... ama duygusal açıdan kişiliğimin çoğu parçası Endonezya'da yatıyor'. Cavalı bir kadın hizmetli tarafından büyütülmüş ve çocukluk yıllarını kolonide geçirmiş olmak karakterinin bir kısmını Adalı yapmıştı (Görsel 1.2).[24]

Artçılar kozmopolitti. Hollanda'dan Hollandaca dergiler getirmekten çok komşu kolonilerden İngilizce, Fransızca ve Almanca dergiler getirtiyorlardı. Dilleri, çoğunlukla hizmetkârlarla veya işçilerle konuşabilmek için yerli kelimelerle sınırlıydı: *nasi goreng* (kızarmış pirinç), *babu* (kadın hizmetkâr), *tong-tong* (bir plantasyonda mola zili). Yazarlar Adalar'ın farklı kültürel kimlikli 'artçı' toplumunun bilincine katkıda bulunuyor, turizmden edebiyata kadar her alanda yeni yerel yayınlarda bulunuyorlardı. Koloninin bütün büyük kentlerindeki 'artçılar' sanatçı örgütleri –Sanat Çev-

24. Van Doorn, 'A divided society'; Locher-Scholten, *Ethiek in Fragmenten*; Stoler, *Carnal Knowledge*; Gerard Termorshuizen, 'In memoriam Rob Nieuwenhuys 30 Juni 1908-7 November 1999', *BKI* 158, 2 (2002), s. 147.

releri– kurdular. Bu çevrelere mensup ressamlar çeltik tarlalarındaki köylüler ve palmiye ağaçlarıyla dolu Adalar'ı barışçı yeşil bir dünya olarak betimliyorlardı.[25]



Görsel 1.2: Hollandalı çizer Menno: Doğuda bir Hollandalı: Yeni gelmiş ve otuz yıl sonraki hali, *Herinneringen aan Java*'dan alıntı (Soerabaja [Surabaya]: Nijland, 1915).

'Artçılar'ın belirgin kültürel kimlikleri sonraki kuşaklarda da sürüyordu. Çoğu Hollandalı için Doğu Hint Adaları, *batik* dokuma parçaları veya *wayang* kukla tipleri ve hatta evin arka duvarına asılan 'bufalo boynuzları, vahşi leopar postu' gibi aile yadigârları demekti. Yirminci yüzyılın sonlarını anımsayan Hollanda'nın tanınmış romancısı Hella Haasse, bizzat Adalar'da yaşamış biri olarak, yarı gerçekçi kitabı *Lords of the Tea*'de sömürgede egemen duygusal gerilimi anımsatmaktadır. Sunda'daki (Batı Cava) çay tesislerinin kurucusu olan ana karakter hakkında 'Cava, ailesinin yaşamında bir sabiteydi. Anne babası daha önce iki yıl boyunca

25. Furnivall, *Netherlands India*, s. 415-25; Locher-Scholten, *Ethiek in Fragmenten*, 3. ve 4. bölüm; Leo Haks ve Guus Maris, *Lexicon of Foreign Artists who Visualized Indonesia (1600-1950)* (Singapur: Archipelago Press, 1995).

orada oturmuştu; çünkü yirmi yıldır çoğu akrabaları onlardan önce göçmüştü' diye yazar. Büyükbabasıyla yaptığı yolculuklarda 'koloniciler'e bir ilgi duymuştur: 'Hep açıkta duran albümlerde, beyaz yastıklarla dolu bir veranda veya egzotik ağaçların çevrelediği bulvar fonunda poz verilmiş fotoğraflar takılıydı ...'[26] Bir araya gelindiğinde bu uzaktaki aile üyeleri hatırlanıyorlardı, uzun mektuplarında soğuk, kasvetli Hollanda'dan uzaktaki Adalar'ın ılık tropikal cennetine yönelik bir imrenti hâkimdi.

On dokuzuncu yüzyılın sonlarına doğru ikinci Hollandalılar grubu 'safkanlar'ın sayıları baskın grup olacak şekilde artmıştı. Onların Adalar'a dair manevi bağlılıkları pek yoktu ve sadece para kazanmak ve işleri biter bitmez de 'evlerine' dönmek üzere oradaydılar. Avrupalılar emperyal hırslar ileri sürmeye başladıklarında onların da Avrupalılıkları artmıştı. Karikatüristler artçıları şişman, sarhoş ve kendini beğenmiş tipler olarak çiziyorlardı. Eğer Hollandalı 'fazla Adalı' olursa, –yerlileşme anlamına gelen– '*kampung*'da [yerli mahallesi] toz olma' tehlikesiyle karşı karşıya kalıyordu.

Hollandalının beyazlığı pekişmeye başlamıştı. Erken yirminci yüzyıl Adalar'ının kentlerinde büyümüş olan çoğu yerelle çok az temas halinde olduklarını hatırlıyor; 'fazla Adalı' olanlar daha az ücret alıyorlarmış. Bir kadının Sumatra'daki 'artçı' babasını anımsadığında dile getirdiği gibi 'safkanlar' 'artçılar'ı dışlamaya başlamışlardı. Babası bir Hollandalı futbol takımında oynamasına rağmen, deplasmanlara gidildiğinde takım arkadaşlarından ayrı ucuz otellerde gecelemek zorunda kalıyormuş. Komşu Britanya kolonilerinden ithal edilen beyaz koloni takım elbisesi biçiminde (bazen güneş kepiyle birlikte) beyazlara bürünmek bile gerekiyormuş. Koloniye ait çizimlerde, çömelmiş işçilerin veya köylülerin tepesinde bembeyaz giysileri içindeki Hollandalı kamu görevlisi veya plantasyon işletmecisi göze çarpmaktadır.[27]

Ayrışma dürtüsü, çoğu Hollandalı liderin Snouck'un birlik politikasının Hollanda yanlısı entelektüeller üretmekten ziyade Endonezyalı milliyetçiler ürettiği için başarısız olduğunu düşünme-

26. Hella S. Haasse, *Heren van de Thee: Roman* (Amsterdam: Querido, 1992), s. 20.
27. Van Doorn, 'A divided society', s. 134; F. Steijlen (derleme), *Memories of 'The East': Abstracts of the Dutch Interviews about the Netherlands East Indies, Indonesia and New Guinea (1930-1962) in the Oral History Project Collection* (Leiden: KITLV Press, 2002), özelikle s. 114-15; Marianne Hulsbosch, 'Pointy shoes and pith helmets: dress and identity construction in Ambon from 1850 to World War II', doktora tezi, Wollongong Üniversitesi (2004).

sinin bir sonucuydu. Dolayısıyla 'beyazlık' savunucuları daha faal biçimde siyasete dahil oluyorlar. 1929 yılında Hollanda'da vatanseverliğin gelişmesini sağlamanın bir yolu olarak 'safkanlar' tarafından bir Anavatan Kulübü kuruldu. İdeolojisi anavatandaki ve kolonilerdeki muhafazakâr unsurlarca besleniyordu ve 1930'ların sonlarına doğru Nasyonal Sosyalizme evrilmişti: Hollanda'da oran açısından Avrupa'daki en büyük Nazi partilerinden biri vardı. 1935 yılında Hollanda Nasyonal Sosyalist (Nazi) Partisi'nin lideri Doğu Hint Adaları'nı ziyaret etti ve Genel Vali tarafından iki kez kabul edildi. Genel Valinin oğlu olan J. B. van Heutsz Junior da Alman Ordusu *Waffen-SS*'de bir subaydı.[28]

Ayrışma, geleneksel anlamda, tıpkı diğer koloni sistemlerinde olduğu gibi, hukuken çok belirgindi. Hukuk bir ırk meselesiydi; ayrı bir hukuk, ayrı bir vergilendirme ve resmi makamlarca farklı muamele görmek söz konusuydu. Avrupalı hukuku diğer bütün biçimleri hükümsüz kılıyordu. Yerel hukuk dini veya geleneksel hukuktu. Çinliler ve Yerli olarak sınıflandırılmayan diğerleri (genelde Yabancı Doğulular olarak bilinirlerdi) ara konumdaydılar. Buradan, Çinlilerin pek saygı gördükleri anlamı çıkarılmamalıdır: Hollandalılar onları sinsi ve esrarlı görürlerdi. Yirminci yüzyılın başlarında Çinlilere Avrupalılarla eşit statü kazandırma yönünde yapılan öneriler her yönden dirençle karşılanmıştı. Yaşamlarını kısmen Hollandalı, kısmen de yerli gibi sürdüren ve Endolar (Avrasyalılar) diye adlandırılan insanlarsa yeniden sınıflandırmaya tabi tutulabiliyorlardı. Onların statüleri esas itibariyle babalarının onları hukuken tanıyıp tanımadıklarına bağlıydı. Hükümet 'sömürge toplumunun can damarı ırk bilincidir' ilkesiyle hareket ediyordu. Yaşamın her alanında, tren biletlerinden tuvaletlere kadar, ırksal ayrışma söz konusuydu.[29]

28. P. J. Drooglever, *De Vaderlandse Club 1929-1942: Totoks en de Indische Politiek* (Frankeker: Wever, 1980); G. Roger Knight, 'A sugar factory and its swimming pool: incorporation and differentiation in Dutch colonial society in Java', *Ethnic and Racial Studies* 24, 3 (Mayıs 2001), 451-71.

29. Van Doorn, 'A divided society', s. 152; Steijlen, *Memories of 'The East'*, s. 73; Apartheid'la mukayese ve alıntılar, Cribb (Der.), *The Late Colonial State*, s. 31'de C. Fasseur, 'Cornerstone and stumbling block: racial classification and the late colonial state in Indonesia'da bahsi geçen 1927 Logemann Yargı Reformu Araştırmaları Komitesi'nden; Jan Breman (Der.), *Imperial Monkey Business: Racial Supremacy in Social Darwinist Theory and Colonial Practice* (Amsterdam: VU Üniversity Press, 1990), s. 71-88, özellikle s. 72-4'te W. F. Wertheim, 'Netherlands-Indian colonial racism and Dutch home racism'.

Adalıların toplumsal imajlarını erkekler tayin ediyorlardı, kadınlar Hollandalı-Endonezyalı ilişkilerinin fay hattında zorlu konum işgal ediyorlardı. Ulaşım hızlandıkça koloniye çok daha fazla beyaz kadın gelmeye başlamıştı; 1930 yılında 240.000 Avrupalı'dan 113.000'i kadındı. Kadınlar karmaşık hane halkını idare etmek, mümkün olduğunca Avrupalı yaşam tarzını idame ettirmek ve kocalarının statü sembolleri olmak zorundaydılar. Bu hiç de kolay bir şey değildi. Birayı soğutmak, peynir ve tereyağının bozulmasını geciktirmek için buzluklar vardı. Kadınlar, vardıklarında, zaten hizmetçileri, (evin yeni hanımından yaşça büyük olabilecek) en az bir uşakları, bahçıvanları, aşçıları ve çocuklar için de beslemeyle karışık bebek bakıcıları olduğunu gördüler. Bir kadının Hollanda yerleşkesinde yaşamayanlardan farklı olarak bir dikişçi kadını olmalıydı. Bir şoför ve bir çamaşırcı kadın hizmetkârlar grubunu tamamlıyordu ve birinin hane halkının boyutu o kişinin Hollanda hiyerarşisindeki statüsünü gösteriyordu. Yoksul olmak sadece bir hizmetçiye sahip olmaktı. Uşaklar ve şoförler evin hanımı tarafından seçilmiş özel üniforma giyiyorlardı.[30]

Koloni hiyerarşisini öğretmek üzere, yirminci yüzyılın başlarında, bir tür görgü kuralları kitabı niteliğinde, hanımlar kılavuzu oluşturulmuştu. 1920 yılında Lahey'de ev bilimini ve diğer pratik şeyleri öğreten bir Kızlar ve Kadınlar Koloni Okulu kurulmuştu. 1930 yılında Batavia'da Adalar Ev Hanımları Derneği kurulmuş; sonradan bu dernek yerli hizmetkârlara Avrupa yemeklerinin nasıl hazırlanacağını öğretmeye soyunmuştu. Hollandalılar 'pirinç sofrası' denen ziyafetlerde sunulan yerel yemekleri yemekten hasta oluyorlardı.[31]

Hollandalı kadınların gelişleri Hollandalı erkekler ile Endonezyalı kadınların yakınlıklarının sonuçlarına dönük kaygıyı artırmıştı; çünkü erkekler hizmetçileri cinsel obje olarak görüyorlardı. Tersine bir durum –Hollandalı kadınlar ile yerli erkekler arasındaki ilişki– söz konusu olduğundaysa, erkekler, çok sayıda örnekte görüldüğü gibi, prens bile olsalar skandal sayılıyordu.

Büyük Bunalım sırasında Hollandalılar dışa kapalı yerleşim alanlarında yaşamaya başladılar. 'Artçılar' için bu durum üzüntü

30. Locher-Scholten, *Women and the Colonial State*, s. 17, 89-93; Van Doorn, 'A divided society', s. 150.

31. Locher-Scholten, *Women and the Colonial State*, s. 91-102; Hulsbosch 'Pointy shoes and pith helmets'; Stoler, *Carnal Knowledge*.

kaynağıydı, fakat 'safkanlar' yaşamlarını düzenlemenin yeni yollarını bulmayı iyi biliyorlardı. Elektrik, su ve kanalizasyon sistemi biçiminde kendini gösteren Hollanda modernitesi Cava'nın kuzey kıyısı yakınlarında ünlü Karsten tarafından tasarlanan Comal şeker çiftliğinde olduğu gibi, malikâne binalarının üst düzey mimarlarca tasarlanmasına imkân vermişti. Comal çiftliğinde ayrışmanın temel sembolü olarak sadece 'hijyenik' beyazlara ait bir yüzme havuzu vardı. Çimlik alanları ve bitkilerden oluşan sınırları ve özel kulüp binasıyla yerli mahallelerinden epey uzaktaydı. Kulüp binası son derece 'safkan' bir yapıydı. Caz dansı ve tenis gibi sosyal faaliyetlerde yerlilere yer yoktu.[32]

1930'ların Büyük Bunalımından sonra bile Adalardaki pek çok Avrupalı lüks içindeki yaşam tarzlarını idame ettirebiliyordu hâlâ. Askerlerin, memurların, işadamlarının ve plantasyon sahiplerinin yanında, Adalar'ın kırsal kesimlerindeki huzurlu yaşantı ressamlar ve fotoğrafçılar başta olmak üzere sanatsal yaşam tarzı arayışında olan insanları kendine çekiyordu. Cava'nın, Garut gibi serin dağ istasyonları revaçtaydı. Hollandalıların gözlerinden ideal yaşantıyı olağanüstü biçimde yansıtan çok sayıda profesyonel fotoğrafçı bu günlerin yaşam tarzlarını kayda geçiriyordu. Eserleri sömürgecilik sona ermeden önceki koloni nostaljisi için birer materyaldi.

Yeni bir turizm endüstrisiyle birlikte, başta Batavia'daki Hotel des Indies olmak üzere bir oteller ağı gelişmişti. Romancı Louis Couperus Adalar'ın koloni yaşam tarzından hoşlananlardan biriydi. *The Hidden Force* adlı romanında Adalar'a hayli önyargılı bir bakış açısıyla yaklaşmış olsa da, Hollandalı, Avrupalı ve Amerikalı turistleri teşvik eden bir seyahat kitabı yazmakla görevlendirildiğinde, soğuk dağ istasyonlarını, Orta Cava'nın kadim Borobudur ve Prambanan tapınaklarını övmekten ve Bali Adası'ndaki tapınak ve ayinlerin görülmesi gerektiğini vurgulamaktan hiç de geri kalmamıştı.

Huzurun Sonu

Koloni yaşamının bir tür cennet bahçesi olduğu fikri Hollanda egemenliğinin sonunda zayıflamıştı. 1938 yılı sonunda belirginleştiği üzere, Hollandalılar Doğu Hint Adaları'nda ahlaken üstün olduklarını iddia etmeye başlamışlardı. Hollanda egemenliğinin

32. Knight, 'A sugar factory and its swimming pool'.

gizli etkisi demek olan cinsel sömürünün en açık örneği genç erkek ve çocukları satarak gelişen vahşi bir seks endüstrisiydi. Birdenbire polis baskınlarının ve yoğun kamu denetiminin konusu haline gelmişti. 1938 ve 1939 yıllarında, Doğu Hint Adaları'nın, Avrupa'nın, Avrasya'nın, Çin'in ve Endonezya'nın her yerinden 223 adam ergenlik yaşının altındaki oğlan çocuklarıyla seks yapmaktan dolayı yargılanmıştı. Sonunda yetmişi hüküm giymiş, ikisi canına kıymıştı. Mahkûm olanların çoğunun seks partnerleri genellikle on altıyla yirmi yaş arasındaydı, fakat dokuz yaşında çocukların yer aldığı olaylar da vardı. Sanatçılar, okul müdürleri, subaylar, dil uzmanları, gazeteciler ve emekli plantasyon yöneticileri, hepsi aynı koloni hukukuna tabiydiler ve aynı cezaevinde tutuluyorlardı, fakat üç yıla kadar hapis olmak üzere en ağır cezalar, mahkûm olanların çoğunluğu Hollandalı olmasına rağmen, Endonezyalılara, Çinlilere ve bir Ermeniye verilmişti.[33]

İkinci Dünya Savaşı koloni ile anavatan arasındaki teması kestiği için sübyancılık skandalı unutuldu ve kısa süreli zorunlu bir özerklik dönemi yaşandı. 1942 yılında Hollanda, ilerleyen Japonlara tebaalarını şaşırtacak bir hızla teslim oldu. Japon yönetimi altında yaşayan Hollandalıların çoğunun belleğine kazınan şey, Cava'daki Ambarawa gibi yerlerde bulunan kadın ve çocukların, Burma Demiryollarındaki erkeklerin enterne kamplarında çektikleri acılardır. Mimar Thomas Karsten, diyetisyen J. H. de Haas'la birlikte, Bandung yakınlarındaki Cimalin toplama kampına konulmuş, Karsten 1945 yılında orada ölmüştü.

Savaşta sağ kalmayı başaran Hollandalılardan bazıları Hollanda'ya gitmek yerine Avustralya'ya taşındılar daha sonra. Savaşın sonunda Adalar'da kalmayı seçenler bağımsızlık isteyen Endonezyalı milliyetçilerin düşmanca tutumlarıyla karşı karşıya kaldılar. Hollandalıların oynadıkları rolün tersine örnek vermek gerekirse, çocukları için pirinç bulabilmek adına eski bahçıvanının kendisine cinsel tacizde bulunmasına izin vermeye zorlanan eski bir savaş esirinin karşılaştığı acı tecrübeleri aktarabiliriz. Kolonide kalmayı seçenler Endonezya özgürlük savaşçılarından gelecek tecavüz ve cinayet korkusuyla yaşamaya mahkûmdular.[34]

33. Gosse Kerkhof, 'Het Indische zedenschandaal: een koloniaal incedint', doktora tezi/dokotraal skriptie, Vakgroep Moderne Aziatishe Geschiedenis, Amsterdam Üniversitesi (1982).

34. Shirley Fenton Huie, *The Forgetten Ones: Women and Children Under Nippon* (Sydney: Angus & Robertson, 1992), özellikle s. 172, 186.

Kraliçe Wilhelmina, 1948 yılındaki ellinci yıldönümünde, Endonezya'nın tam bağımsızlığını elde etmesine bir küsur yıl kala kızı Juliana lehine tahtı bıraktı. Çok az sayıda Hollandalı Endonezya vatandaşlığına geçti, fakat Devrim ve Endonezya'nın bağımsızlık döneminin dışında kalanların çoğu, yeni Endonezya Cumhuriyeti 1957 ve 1958 yıllarında Hollandalıların varlıklarını kamusallaştırdığı sırada sürgün edildi. 1939 yılı öncesine ait tüm bu yaşananlar Hollandalıların belleklerinde iki kat güzel yer etmişti.

İkinci Dünya Savaşı'nda açığa çıkan ihtilaflar sömürgecilik dönemindeki derin huzursuzluğun semptomlarıydı. Hollandalılar nasıl yönetecekleri ve yönettikleri insanlarla ilişkilerinin nasıl olacağı konusunda endişeliydiler. Denetim imajı her zaman için bir yanılsamadan ibaretti. Hollanda'nın savaş zamanındaki başbakanı, koloni dönemini, çoğu sömürgecinin kapıldığı burnu büyüklükle, yerlilerin, kendilerini özverili bir biçimde yerlilerin refahına vakfetmiş Hollandalılara minnet duydukları bir dönem olarak anımsıyordu: 'Hollanda Doğu Hint Adaları, tarihin evrimci bir ürünü olarak, Hollanda'ya sağlam ekonomik ve siyasi bağlarla bağlı özgür bir devletti. Beyazlar ile renkliler herkesi kucaklayan bir örtü altında uyum içinde yaşıyordu.' Yerel refaha adanmışlık, eski Genel Vali de Graeff'in Adalar'daki yerlilere 'yüreğini rehin vermiş' olduğunu söylemesine kadar uzanıyordu. Ancak, Louis Couperus, Adalar'la ilgili o büyük romanında, sömürgecilik projesini nafile bir uğraş olarak görüyordu:

> Cava adındaki o esrarlı adadaki mistisizm ... Görünüşte, tebaa bir ırkın yaşadığı itaatkâr bir koloni ... Fakat ruhunun derinlerinde, mağrur ve kibirli bir tevekkül içinde gülümsese de, kaderine kuzu kuzu boyun eğse de asla fethedilmemişti ... esrarlı yaşamı içinde, Batılı gözlerden uzak, özgürce yaşıyordu; ancak yöneticilerinin ruh ve kan uyuşmazlığının yenilir yutulur olmaması nedeniyle efendiyle hizmetkâr arasında dostluk olamayacağı biçimindeki uygarlık ideallerinden arınmış bir halde ... içinin derinlerdeki sırrı anlamaya çalışmak lazım.[35]

Bir devletin kurulabileceği kurumsal ve ekonomik temeller oluşturulmuş olmasına rağmen Doğu Hint Adaları hâlâ Hollanda'nın bir sömürgesiydi. Hollandalılarca, tam anlamıyla

35. P. S. Gerbrandy, *Indonesie* (Londra: Hutchinson, 1950), s. 47; Couperus, *De Stille Kracht*, s. 95.

yönetilmesi şöyle dursun, bütünüyle bilinen bir varlık değildi. Bir 'Adalılar' toplumu yaratma çabaları, yönetmek için ayrı olma ihtiyacı karşısında tökezleyip duracaktı hep. Couperus bazı Hollandalıların sömürge yönetimine payanda oluşturan çürümüş bir şeyler olduğunun idrakine nasıl vardıklarını gösteriyordu. Endonezyalı olmayı başaranların o yönetime nasıl baktıklarını anlamak için, yirminci yüzyılın başlarındaki modern yaşam deneyimlerine göz atmamız gerek.

Pramoedya Ananta Toer, içine doğmuş olduğu koloni dönemini anımsayarak, Hollandalıların tutumlarının Endonezyalı hemşerileri üzerindeki etkilerini anlamak için o dönemin ele alınması gerektiğini vurgulamıştı romanlarında. *This Earth of Mankind* roman dizisini yazdığında, Batılı yönetimin vaat ettiği modern dünyanın cazibesini ve modernitenin çekicilikleriyle sömürgeciliğin getirdiği derin ayrımcılık ve acılar arasındaki tezatları anlamak için Raden Tirto Adhi Suryo adlı Cavalı bir genci model olarak kullanmıştı. Pramoedya ayrıca Wilhelmina Hollanda tahtına çıkmadan hemen önce doğmuş bulunan babasının yaşadıklarını da düşünmüş ve daha geniş bir koloni resmi verebilmek için babasının, Tirto'nun da geldiği Blora adlı küçük Cava kasabasında başından geçenleri aktarmış olmalıydı.

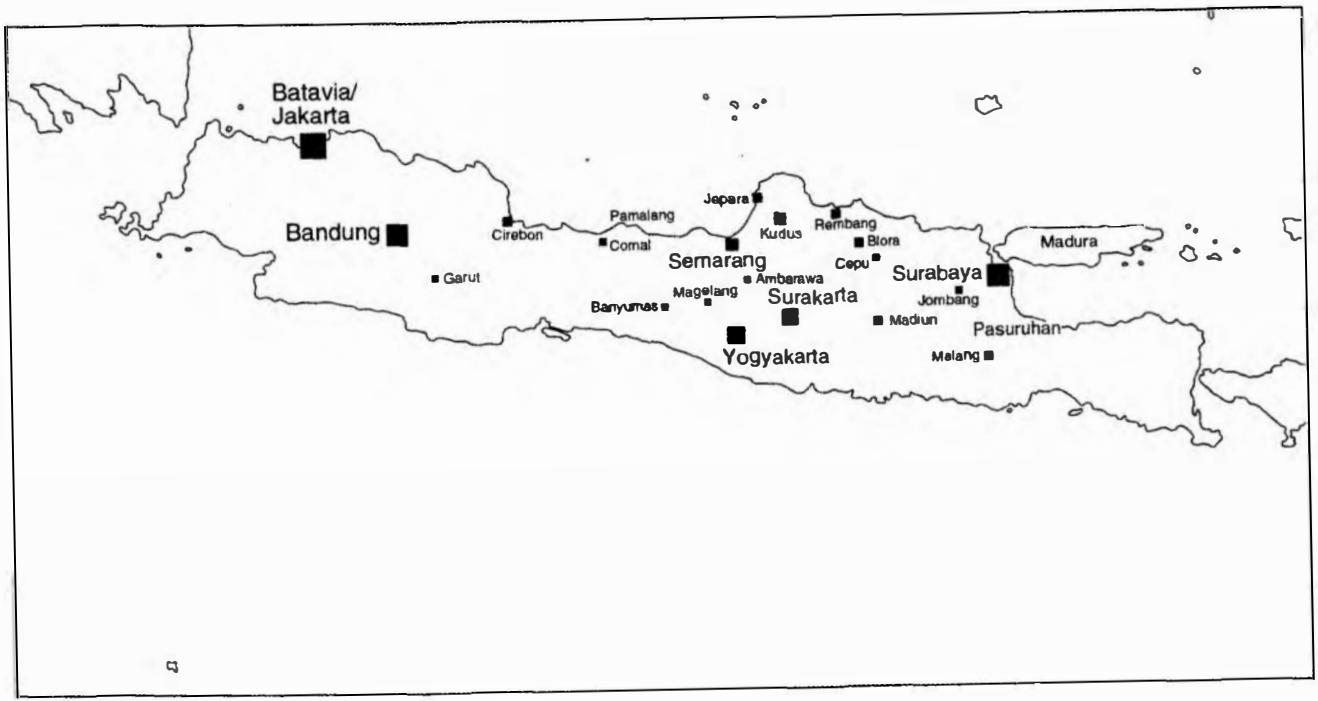
İkinci Bölüm

KIRSALIN KÜLTÜRLERİ

Kuzeydeki Orta Cava'nın tik ormanlarıyla çevrelenmiş Blora aynı adı taşıyan bir naiplikte bulunan sıradan bir kasabadır. Lusi ırmağı boyunca yayılmış olup, tik ağaçları dışında kalker falezleriyle de tanınır. Tozlu sokakları boyunca, salonun hemen dışında, misafir ağırlamak için sandalyelerin hazır bulunduğu bir karşılama verandası olan ahşaptan tipik küçük Cava evleri sıralanır. Blora'da kuşaklar Kuran ve başka İslami yapıtlar üzerine eğitim almış, çizgili kumaşlar dokumuş, kukla tiyatrosu yapmış, dans etmiş, pirinç yetiştirmiş veya çalışmak üzere şeker fabrikalarına gitmişlerdir. Hollandalılar orada, bir postane –savaşta yıkılmıştır–, Kraliçe Wilhelmina'nın saltanatının kırk yılı anısına dikilen bir sütun ve demiryolu dışında pek bir şey bırakmamışlardı arkalarında.

Yine de Blora, her türlü sıradanlığına rağmen, payına düşen ün ve kargaşadan çok daha fazlasına sahip olmuştur. 1925 yılında Endonezya'nın en ünlü romancısı Pramoedya Ananta Toer ve ondan önce de Endonezya'nın modern basınının babası, milliyetçi hareketin kurucusu ve Pramoedya'nın sömürge toplumunu anlatan romanlarının kahramanı olacak olan aristokrat Raden Mas Tirto Adhi Suryo orada doğmuşlardır. Aristokrasinin bir diğer üyesi ve Endonezya'nın önde gelen feministi Raden Ajeng Kartini'nin mezarı da Blora Naipliği'ndedir.

Blora, Endonezya adalarındaki kültürel ve sosyal çeşitliliği temsil etmektedir. Bu küçük kasabada yerli sahipler ve halk tabakasından insanlar, sofu ve liberal Müslümanlar, yerel spiritüalizme inanan köylüler, topraklarına bağlı çiftçiler ve iş bulmak için binlerce kilometre yol yapmak zorunda bırakan yoksulluğun pençesindeki işçiler bir aradadır. Tıpkı Hollandalılar ile yerli olarak nitelendirilenler arasında koca bir uçurum olduğu gibi, Hollanda egemenliği de gelecekteki Endonezyalılar arasındaki farklılıkları büyütmüştü.



Harita 2: Cava

Aristokrasinin Mücadelesi

Blora gibi yerlerin kaymak tabakasını oluşturan aristokratlar, Cava ve küçük komşusu Madura'nın tüm adalarını kapsayan aile ağının üyeleriydiler. Adalar grubundaki her adada muadillere, racalara, sultanlara veya şeflere sahiptiler. Tirto Adhi Suryo da, Blora'nın naiplerinden olan büyükbabası sayesinde bu ağlara mensuptu. Tirto milliyetçi düşünce ve duyarlılıklarını geleneksel aristokrasi tarafından benimsenmiş soyluluk ideallerinden derlerken, aristokratik hiyerarşiyi reddettiği için alışılagelmişin dışındaydı. Cavalı naiplerin çoğu, Orta Cava'nın saraylarındaki –Yogyakarta ve Surakarta kentlerindeki dört hanedana mensup– akrabalarının süslü törensel yaşamlarını taklit ediyordu. Blora'nın soyluları, tıpkı diğer Cavalı aristokratlar gibi, kendilerini iki kentin kraliyet ailelerinin küçük kardeşleri sayıyorlardı.[1]

Wilhelmina Hollanda tahtına oturduğunda, Orta Cavalı yöneticilerden biri Yogyakarta Sultanı ve Din Bakanı 1839 doğumlu VII. Hamengkubuwono'ydu ('Dünyayı Kucağında Tutan'). 1898 yılında hükümranlığının yirmi birinci yılını sürüyordu. Her sabah bir grup hizmetkâr onu yıkar, sonra da o suyu hastalıkları tedavi eden ve şans getiren kutsal su olarak insanlara dağıtırdı. Gittiği her yere aynı zamanda iyi birer dansçı da olan muhafızlarıyla giderdi. Maiyetinin kalabalıklığı onun statüsünün bir kanıtıydı; içlerinden biri başının üstünde altın devlet şemsiyesini taşır, öbürleriyse betel yaprağı (felfelek) çiğnemeye yarayan altın ve gümüş donanımı ve tırtıklı *kris* hançerleri gibi geleneksel silahlar taşırlardı. Sultanla gücünün kaynağı olan ataları arasında bağ kuran yadigârlardı bunlar.

Sultanın çok sayıda karısı vardı; içlerinden biri atanmış kraliçeydi. O kraliçenin çocukları sultanlığın vârisleriydi, fakat onlardan başka düzinelerce çocuk vardı. Sarayda birbirleriyle çekişen kadınlar, özellikle çocukları Orta Cava'nın üç asıl kraliyet ailesinden biriyle evlendirme imkânı doğduğunda kraliyet politikalarının asıl belirleyicileri olurlardı. Bu ailelerin tümü de Hollandalılar gelmeden önce Cava'yı yönetmiş bulunan krallardan gelen bir kabilenin parçasıydı.

Sultan, maceraları *wayang* gölge tiyatrosunda anlatılan destansı kahramanların soyundan geldiği ve savaşçı bir kastın başı

1. Savitri Scherer, 'From culture to politics: the writings of Pramoedya A. Toer, 1950-1965', doktora tezi, Avustralya Ulusal Üniversitesi (1981); Barbara Hatley, 'Blora revisited', *Indonesia* 30 (Ekim 1980), 1-16.

olduğu öğretisiyle büyümüştü. Hayal gücü, saray kütüphanesinde saklanan Cava'nın tarihsel kayıtlarından öğrendiği eski hükümdar atalarının öyküleriyle zenginleşmişti.

Sultan, başta Müslümanlar'ın oruç ayının sonunda kutlanan *Lebaran* olmak üzere başlıca şenlikleri ve ayrıca yıldan yıla yapılan geçit törenlerini, peygamberin doğum günü kutlamalarını, İbrahim peygamberin İshak'ı kurban edişini anma törenlerini ve Cava'nın diğer kutsal günlerini de mali açıdan desteklerdi. Bu kutlamalar sırasında havai fişekler atılır, büyük geçit törenleri yapılır, ziyafetler verilir, adaklar adanır ve bahşişler dağıtılırdı.

Sultan da tıpkı ataları gibi, sanat hamisiydi. 1899 yılında, her gün 23.000 ila 36.000 arasında insanın bugünün parasıyla 400.000 ABD$'na muadil 30.000*f* karşılığında, Cava danslı operası *wayang wong*'u izlediği dört günlük bir gösteriye ön ayak olmuştu. Bu dans, *gamedan* topluluklarının müziği, *batik* kumaş yapımı ve *wayang* gölge tiyatrosu icrası gibi, saray içinde en yüksek zarafet düzeyine ulaşmıştı.

İçinde çardaklar ve uyuma köşeleri bulunan açık avlulardan bir ağ oluşturan saray Cava için evrenin merkeziydi. Kocaman açık meydanla kuzeye doğru uzanır, iki tarafında devasa kutsal banyan ağaçları yer alırdı. Sultan, hizmetkârlardan, muhafızlardan, akrabalardan ve dalkavuklardan oluşan ordunun yanı sıra Cava'nın büyük sanatçılarını ve cüceler ve albinolar dahil her türden tuhaf insanı bir araya getirmişti. Ayrıca büyük bir hayvanat bahçesi de vardı.

Hollandalı yöneticilerle Cavalı hükümdarlar arasındaki yakın akrabalık yeni bir kraliyet kültürü yaratmıştı. Hollandalılar, bu ve diğer sarayları yöneten naiplere ve krallara kuşkuyla bakmalarına rağmen bu maiyetin debdebesine hayrandılar. Kraliyet ailesini hiyerarşinin en tepesinde tutmaya çalışıyorlar, böylece dolaylı yönetimin araçları olabiliyorlardı; yine böylece Hollandalılar unvanların dağıtılmasını denetliyor ve Orta Cava kraliyet mensuplarıyla merkez dışı yöneticilerin aileleri arasındaki evlilikleri kontrol altında tutuyorlardı. Hollandalılar asillere 'feodal' olarak kalmaları gerektiği mesajını alttan alta kesin surette veriyorlardı.

Hollandalıların dolaylı yönetim politikaları kralları, naipleri ve diğer aristokratları, tören hiyerarşisine ait harici sembolleri ve tüm unvanları korunan kamu hizmetlilerine dönüştürmüştü (Görsel 2.1). Bu politika doğrultusunda 'yerli kamu hizmetlisi' ve

'aristokrat' için aynı sözcük, *priyayi* kullanılıyordu. Bu kimlik karmaşası asillik kavramlarını altüst etmiş, aynı zamanda kamu hizmetinin rolüne ilişkin algıları da saptırmıştı. Politikanın yol açtığı dönüşümün en önemli sonucu aristokrasiyi nüfusun kalanından uzak düşürmekti. Naipler Orta Cavalı kralların ikincil versiyonları haline gelmişlerdi, fakat aynı zamanda Hollanda devletinin de memurlarıydılar. Cava dışında kalan adalardaki yöneticiler de aynı çetrefilli durumla karşı karşıyaydılar.



Görsel 2.1: Pasuruhan naibi. Cava'nın ilk modern sanatçılarından Mas Pirngadi'nin bir albümünde yer alan, Avrasyalı fotoğrafçı Tassilo Adam tarafından çekilmiş fotoğraf.

Yirminci yüzyılın erken on yıllarında, Hollandalılar, yönetici ve naiplere vergi toplama ve tebaalarını efendilerine bir tür baç olarak ücretsiz çalıştırma (zorunlu angarya) imkânı veren toprak kontrol sistemlerini kırmaya çalışmışlardı. Bu reform dalgası on dokuzuncu yüzyılın şartları değiştirme çabalarının ardından gelmişti, fakat yirminci yüzyıl politikaları da devlet kontrolünü sıkılaştırmıştı. Hollandalı yetkililer toprak sahipliği sistemlerini ve zorunlu angaryaya ilişkin hakları kafa karıştırıcı bulmuş ve bunları, devlete karşı vergilendirme ve emek yükümlülüğü olan rasyonel modern kurumlara dönüştürmenin mücadelesini vermişlerdi. Naipler ve onların geniş aileleri şimdi toprak haklarının Batılı mal-mülk kavramlarıyla aynı düzleme geldiği bir sistemde angarya yerine hükümet maaşları ve toprak ürünleri alıyorlardı. Bu yeni sistemde köylüler çalıştıkları arazinin sahipleri haline gelmişlerdi; fakat bu, nadiren de olsa, öyle bir hal alıyordu ki, gittikçe daha fazla köylü hasadın belli bir yüzdesi karşılığında başkalarının arazini işleyen ortakçılar haline geliyordu. Zaten karmaşık olan icar problemlerini çözmek için Hollandalılar tüm kırsal bölgelerde mevcut şeker arazilerinin çıkarlarından yana tutum alıyor, onlara en verimli araziler üzerinde daha fazla kontrol imkânı veriyorlardı.[2]

Hollandalılar sultanları, kralları ve asilleri kamu hizmetlilerine dönüştürdüklerinde, onları kıt kanaat geçinir bir hale sokmuşlardı. Naipler ve Orta Cava monarkları sosyal yapı içerisinde kendilerinden daha alt düzeyde olanlara baskı uygulayarak kendilerini, geniş ailelerini ve maiyetlerini geçindirmeye çalışıyorlardı. Yöneticilerin ve naiplerin uyguladıkları karmaşık manevralar, ellerinden resmi olarak alınmış olduğunda bile, arazilerinden gelen gelirin bir kısmına el koyma imkânı veriyordu. Naipler, köy reislerini ve köylüleri 'devlet' gibi soyut kavramlara değil de geleneksel liderlere sadık kalmaya ikna ederek, tebaalarını angarya çalıştırmaya devam edebiliyorlardı. Köylülere yönelik baskılarını, onlara yükümlülüklerinin neler olduğunu gösteren casuslar ve haydutlar kullanarak tamamlıyorlardı.

Yöneticiler ve naipler, toprağı devraldıklarında ödemelerin o araziye bağlı köylülerden ziyade hanedana gitmesini sağlamak

2. Jan Breman, *Control of Land and Labour in Colonial Java: a Case Study of Agrarian Crisis and Reform in the Region of Cirebon during the First Decades of the 20th Century* (Dordrecht: Foris, 1983); George Larson, *Prelude to Revolution: Palaces and Politics in Surakarta, 1912-1942* (Dordrecht: Foris, 1987).

üzere diğer adalardaki şeker tarlaları ve muadilleriyle ilgili her türlü düzenlemeyi zaten yapmışlardı. Şeker tarlaları, yaralarına tuz basarcasına, köylülerden zorunlu angaryayı da talep ediyordu.

Hollandalılar hanedan mensuplarının toprak mülkiyetindeki değişikliklere direnç gösterdiklerini görüyorlardı. Bu durum, Orta Cavalı bir naibin köy şeflerinden para sızdırdığının, tüccarlara sahte borç verdiğinin ve cami hazinesine el koyduğunun, fakat hâlâ Hollandalı bir matbaacıya ve Çinli bir afyon çiftçisine 10.000*f* (4.000 ABD$) borçlu olduğunun tespit edilmesi üzerine Hollandalı Yerli İşleri Baş Danışmanı Snouck Hurgronje tarafından 1905 yılında belgelenerek gün ışığına çıkarılmıştı. Hollandalılar Çevre Adalar'ın geleneksel idarecilerini teftiş ettiklerinde de benzer istismar öyküleri ortaya çıkıyordu. Örneğin, 1903 yılında, Sulawesi yakınlarındaki Selayar Adası'ndan Daeng (yerel aristokratik unvan) Remba, kırk kadar yandaşına rakiplerinden birini ve tüm aile üyelerini katlettirip aile hazinesini yağmalamasının ardından Hollandalılar tarafından tahkikata tabi tutulmuştur. Düzenlenen raporlar Remba'nın, yerel gelir kaynağı olan hindistancevizi ağaçlarını şeriat mahkemeleri üzerinden kötüye kullanmakta olmasının yanı sıra köylüleri toprağı ekip biçmeye zorladığı ve kızlarını 'evlilik' için devrettiğini gösteriyordu. Hollandalılar, 1907 yılında yetkilerini elinden aldıktan sonra bile, Remba'nın yerine yine aynı aileden birilerini getirmek zorunda kalmışlardı.[3]

Davanın başlamasından hemen sonra Snouck, Madiun naibi Raden Mas Adipati Brotodiningrat ('Dünyadaki En Derin Düşünen Saygıdeğer Altın Lord') adlı bir başka naibi tenzil-i rütbeye tabi tutmak ve onu rezil etmek için bir güç mücadelesine girdi. Brotodiningrat Davasının kıvılcımını alevlendiren şey, kolonideki en yüksek bölgesel memur düzeyindeki Hollandalı bir *resident*in (Yerleşik Temsilci) evinden bir perde çalınması olmuştu. Perde *resident*in oturma odasının mahremiyetini korumak için

3. Heather Sutherland, *The Making of a Bureaucratic Elite: the Colonial Transformation of the Javanese Priyayi* (Singapur: Heinemann/Avustralya Asya Araştırmaları Derneği, Güneydoğu Asya Yayınları Serisi 2, 1979), s. 69, 19; J. S . Furnivall, *Netherlands India: a Study of Plural Economy* (Cambridge Cambridge University Press, 1939 [yeniden basım 1967), s. 182-7; Sartono Kartodirdjo, *Modern Indonesia: Tradition and Transformation* (Yogyakarta: Gadjah Mada University Press, 1984), s. 159; Christian Heersink, 'The gren gold of Selayar. A socio-economic history of an Indonesian coconut island c. 1600-1950: perspectives from a periphery', doktora tezi, Amsterdam Vrije Üniversitesi (1995), s. 194-5.

kullanılıyordu, dolayısıyla otoritesinin bir sembolü olarak görülüyordu. Gururlu naip Brotodiningrat Hollandalıları hor gören bir adam olarak biliniyordu ve bu durum *resident* açısından hep sorun olmuştu. Sinirleri bozulan *resident* hırsızlığı onun kuyusunu kazma kampanyasına bir bahane olarak gördü ve Brotodiningrat'ı hırsızlığa dahil eden sıkı bir tahkikat başlattı. *Resident*, eylemin, naibin Hollanda otoritesine karşı durmaya devam ettiğini gösterdiğini iddia ediyordu. Bu entrikaların sonucu olarak, naip istifa etmek zorunda kaldı. Brotodiningrat, Snouck'un başlangıçta bir uzlaşmaya varmak amacıyla paravan arkasından faaliyet gösterdiği, sonradan naibin suçlayıcısı aleyhine açtığı hakaret davasını geciktirmeye çalıştığı davalar boyunca hep dik durmuştu; bu hakaret davası başarılı olsaydı, Hollanda yönetiminin gücüne halel getirmiş olacaktı.

Naip başarılı olmamış olsa da, Hollanda yönetimine karşı cesaretle dik duruşu aristokrasinin diğer üyelerini harekete geçirdi. Kendilerini Hollandalılara karşı kavgaya hazır hisseden aristokratlar kamuoyu arenasında yeni silahlar buldular. Brotodiningrat'ın kuzeni Bloralı Tirto, kuzeninin davasını halka mal etmeye soyunduğunda zaten asi olarak tanınmaya başlamıştı. Kendi gazetesini kuran ve de bir memurlar derneği oluşturan Tirto davayı aristokrasi-kamu hizmeti iç içeliğini siyasallaştırmak için kullanıyordu.[4]

Tirto yozlaşmış ve kendi çıkarlarını düşünen bu kamu hizmetlilerini zaten ağır bir biçimde eleştiriyordu. Bizzat asillerin kendilerinden, eski sadakat sistemlerinin ve asillerin adil bir biçimde yönetme yükümlülüklerinin çökmeye başladığı biçiminde genel bir görüş sahibi olmuştu. Orta Cava'nın en büyük saray şairi Ronggowarsito tarafından 'The Poem of the Time of Darkness [Karanlık Çağların Şiiri]' adıyla 1860'larda yazılmış ünlü bir şiir aristokrasinin üyelerinin diline pelesenk olabilirdi. Ronggwarsito bu eseri geleceğin sultanı VII. Hamengkubuwono daha genç bir delikanlıyken yazmıştı. Hamengkubuwono sözcüklerin etkisini duyumsamış olmalıydı.

4. Pramoedya Ananta Toer, *Sang Pemula, Disertai Karya-Karya Non-Fiksi (Jurnalistik) dan Fiksa (Cerpent/Novel) R. M. Tirto Adhi Soerjo* (Cakarta: Lentera Dipantara, 2003, ilk basım Cakarta: Hasta Mitra, 1985); Ruth T. McVey (Der.), *Southeast Asian Transitions: Approaches through Social History* (New Haven: Yale University Press, 1978), s. 112-57'de Onghokham, 'The inscrutable and the paranoid: an investigation into the sources of the Brotodiningrat Affair'.

Artık hanedanın ihtişamı
Sönmüş görünüyor,
Yeterince örnek olmadığından
Kural mural hak getire.

....

Değeri nedir lider olmanın?
Böylece hata tohumları ekilir
Gaflet suyuyla sulanır,
Başarısızlık çiçekleri açmaya başlar.

Bu şiir koloni dönemini bir 'çılgınlık çağı' olarak betimlemektedir. Manevi yaşama dönmek, savaşçı kastın üyeleri olarak yaşamak isteyen Cavalı asillerin umutsuzca haykırışıdır bu.

Bazıları denedi. 1920 yılında Sultan VII. Hamengkubuwono, resmi olarak yaşından ötürü, fakat gerçekte Hollandalı yöneticilerin toprak mülkiyetinde reform yapılması ve kraliyet masraflarının kısılması, özellikle aile üyelerinin kraliyet maaş çizelgesinden çıkarılması konularında yaptıkları baskılardan fazlasıyla yıprandığı için tahttan çekildi. Öbür Cavalıların geleneğe gereken saygıyı göstermediklerinden kaygı duyduğunu açıkladı. Bir sonraki sultan olan oğlu, bu geleneğin görünürdeki işaretleri olarak güzel sanatları canlandırmaya çalıştı, fakat siyasi haklar konusunda pek bir şey yapamadı. Bu, Tirto ve diğerlerinin, Hollandalılar tarafından getirilmiş Batılı eğitimi kullanarak medya arenasında ve yeni örgütlenme türlerinde yürütecekleri bir mücadeleydi.[5]

Eğitim ve Kurtuluş

Batılı eğitim yirminci yüzyılın başlarında Adalar'ın yerli sakinlerine de açılmıştı. 1900 yılında yerli olarak sınıflandırılanlardan sadece 1.500'ü, 13.000 Avrupalı'yla birlikte Avrupa okullarına gidiyordu. Oralara yerlileri sokmak zor işti. Hollandalılar okula devam gönülsüzlüğünü 'yerliler tembel değiller ama hem çok umursamazlar hem de geleceği hiç düşünmüyorlar. Bunun

5. A. L. Becker (Der.), *Writing on the Tongue* (Ann Arbor: University of Michigan Press, 1989), s. 107-10'da Raden Ngabehi Ronggawarsita, *Serat Kala Tidha/A Time of Darkness* (Çev. J. Joseph Errington); Larson, *Prelude to Revolution*, s. 83; Savitri Scherer, *Keselarasan dan Kejanggalan: Pemikiran-Pemikiran Priyayi Nasionalis Jawa awal Abad XX* (Cakarta: Penerbit Sinar Harapan, 1985); Takashi Shiraishi, *An Age in Motion: Popular Radicalism in Java, 1912-1926* (Ithaca: Cornell University Press, 1990).

asıl nedeni de beyinlerini kullanmamaları, çünkü bunu yapmayı kimse öğretmemiş onlara' diye yorumluyorlardı. 1928 yılı itibariyle, neredeyse 75.000 Endonezyalı Batı tarzı ilköğretimi, yaklaşık 6.500'ü de ortaöğrenimi tamamlamıştı; ki bu rakamlar toplam nüfusun çok küçük bir bölümünü oluşturuyordu. Pramoedya Ananta Toer'in doğduğu sırada yaklaşık 15.000 nüfusa sahip Blora gibi bir kasabada, Pramoedya'nın babasının öğretmenlik yaptığı bağımsız okuldan başka sadece bir Avrupa okulu ve bir Hollanda yerli okulu vardı.[6]

Batılı eğitimden ilk yararlananlar aristokrasiydi. Hollandalıları modern olan her şeyin başı gören bazıları çok minnettardılar. Blora'nın tik ormanlarında doğan Endonezya'nın kurucu feministi Raden Ajeng Kartini, Hollanda eğitiminin kişisel aydınlanmasını sağladığını düşünen ve insanları için daha fazlasını yapma arzusuyla tutuşan bir aristokrattı. Kartini Blora'dan çok da uzakta olmayan ağaç oymacılık merkezi Jepara'nm naibinin kızlarından biriydi. Bir asilin kızı olarak on iki yaşındayken ergenliğe girince gözlerden ırak olmak zorundaydı: "Dış dünyadan tamamen kopartılıp ebeveynlerimizin bizim için seçtikleri tamamen yabancı bir kocanın yanma olmadıkça asla dönemeyeceğim... 'kutu'ya kapatılmaktan başka bir şey değil bu."

Kendi 'kutu'sundayken Kartini *batik* yapmış ve diğer Cava tarzı uğraşlar edinmişti, fakat çok arzuladığı üzere 'modern bir kız' olmasına imkân tanıyan eğitimi de almış ve dil öğrenmişti. Babası, hırsları olmayan sıradan bir naip olmasına rağmen, yaygın eğitimi savunan ilk Cavalı liderler arasında olan kardeşlerine katılmış, Ahlak Politikası izleyenlerinin, özellikle de Eğitim ve İbadet Dairesi müdürünün dikkatini çekmişti. Bu müdür, ilkokul sistemini daha geniş bir katılıma açarak ve hayli sınırlı da olsa, yeni liseler ve üçüncü düzey eğitim kurumları oluşturarak eğitim fırsatlarını yaygınlaştırma çabası içindeydi. Çoğu Endonezyalının sadece mesleki eğitime ihtiyacı olduğu açıktı, ancak az sayıda insan Hollanda'da eğitim görebiliyordu.

6. C. L. M. Penders, *Indonesia: Selected Documents on Colonialism and Nationalism 1830-1942* (St. Lucia, Queensland: University of Queensland Press, 1977), s. 167; ayrıca bkz. s. 152; G. McT. Kahin, *Nationalism and Revolution in Indonesia* (Ithaca, NY: Cornell University Press, 1952), s. 31; *Memori Serah Jabotan 1921-1930 (Jawa Tengah)* (Cakarta: Arsip Nasional Republik Indonesia, 1977): Nederlandsch-Indië, *Uitkomsten der in de Maand November 1920 Gebouden Volkstelling*, 2 cilt (Batavia: Buygrok, 1922).

Müdürün resmi himayesine rağmen Kartini, müdürün karısı Rosa Abendanon-Mandri'nin yakın arkadaşı olmuştu. Yirmi bir yaşındayken İspanya-Porto Riko doğumlu bir feminist olan Rosa'yla coşkulu ve zekâ dolu bir iletişime girmişti. Birbirlerine yazmaya başlamalarından önceki yıl Kartini Hollandalı feminist Stella Zeehandelaar'la da yazışmaya başlamıştı. Sonradan başka Hollandalı kadınlarla da tanışmış ve onların desteklerini almıştı.

Kartini'nin Rosa ve Stella'yla yazışması yüzyıl dönümünün duygusallığıyla Cavalı kadınların içinde bulundukları durumun ve özgürleşmeleri için gereken adımların objektif bir analizini birleştirmişti. Rosa'ya yazdığı mektuplarda Ahlak Politikasının kızların oğlan çocuklarıyla birlikte eğitim görmelerine imkân tanıyan ilerici çabasının önemini vurguluyordu: 'Dev bir adım bu!' Fakat bunun sınırlarını da biliyordu: 'Fakat ... er ya da geç geleneksel topluma dönmek zorunda kalacaklarsa, bu topraklarda var olmanın tek yolu evlenmekten geçiyorsa ne işe yarar ki bu!' Onun çözümü: 'Bunu mesleki eğitimle tamamlayın; işte o zaman, lütuf olarak görülen eğitim bugün pek çok kızımız için işkence olmak yerine gerçekten bir lütuf olur.' biçimindeydi.

Kartini realist biriydi: 'İdeal mi? Biz Cavalı kızların idealleri olamaz.' Gelenek ve Hollanda hükümet politikalarının birleşiminden kadınlara yönelik baskı doğduğunu görüyordu. Sadece daha radikal eylemlere ihtiyaç olduğunu kabul etmekle kalmayıp bunun Cavalılar arasındaki aristokratik imtiyazın parçalanmasıyla paralel olması gerektiğini de biliyordu: 'Asiller halkın saygısını kazanmalılar, onu hak etmeliler.' Kadınlar bağımsız ve 'insanlarımıza faydalı olmalılar'. Kartini çokeşliliğe meydan okumuş ve kadınlar için, görünürde radikal açıdan eşitlikçi bir sistem olarak, Hollanda sisteminden tamamen farklı bir okul sistemi kurmuştu.

Onun Hollandalı erkek hamileri onu kendi çalışmalarının bir numunesi olarak yansıtmaya çalışmışlardı. Önde gelen sosyalist bir parlamenter ona Hollanda'ya gidip eğitim görme fırsatı yaratmış, fakat Eğitim müdürü ve babası gitmesinin pek de iyi olmadığına karar vermişlerdi. Ailesi, Hollanda'da eğitim görmesini engellemesinin ardından onu Rembang naibiyle görücü usulü evlenmeye zorladı. 17 Eylül 1904 günü, henüz yirmi beş yaşındayken, doğum sırasında öldü. Stella, Kartini'nin parlamenter hamisine, 'Bu güzel ve parlak yaşamın bencilce çıkarlara feda edildiğini... Hollanda Hint Adaları Hükümetinin çıkarlarına kurban edildiği-

ni düşünmek ne kadar acı verici'[7] (idi) diye yazmıştı. Kız okulları kurma çalışmalarını sürdürmek üç kız kardeşine kalmıştı.

Kartini'nin kısa yaşamı aristokrat sınıftan başkalarına ilham vermiş ve okul ağı genişlemişti. Sonuçta, Tirto Adhi Suryo gazetecilik ve politik örgütleyicilik kariyerine onun gölgesinde başlamış ve gazetelerinden biri olan (ve Kraliçe Wilhelmina'nın annesi Prenses Emma tarafından oluşturulan bir fonla desteklenen) *Daughters of the Indies*, Batı Cava'daki Bandung kentinde Kartini Okulları kuran bir kadının desteğiyle örgütlenmişti. Bu okullar, küçük fakat önemli bir feminist hareketin temelini oluşturacak şekilde diğer adalara da sıçradı. Hollandalılar Kartini'nin çalışmalarını benimsiyorlardı.

Kartini ve Tirto, sömürge sisteminin bütününe meydan okunacaksa ilk adımın yerli aristokrasiyi reforma tabi tutmak olduğunu biliyorlardı. Kartini ve Tirto seferberliklerini Adalar'ın tüm halklarının yaşantılarının geliştirilmesi yolunda genişletmek istiyorlardı, fakat Blora'nın sıradan köylüleri açısından aristokratlar, daha iyi bir yaşam umudunun kaynağı değil kösteğiydiler.

Kolonici Devlete Karşı Duran Köylüler

Hollandalılar, Brotodiningrat gibi naipleri ve kraliyet topraklarını teslim almaya giriştiklerinde, sömürge düzenine kafa tutan tuhaf mistik hareketlerle ilgili raporlar da topluyorlardı. Bu hareketlerle yüz yüze kalan yetkililer rasyonel modern devletlerine yabancı olan düşünce ve eylem türleriyle uğraşmak zorunda kalıyorlardı. Hollandalılar, sömürge düzeninin araçları demek olan yerli aristokratların köylü dünyasına yabancılaştıklarının da farkındaydılar.

Yerli görevliler Blora'daki köylerden ormanlık arazilere ait vergileri toplamaya geldiklerinde, kendileriyle küstahça konuşan insanlarla karşılaşmışlardı. Cavaca yüksek ve düşük düzeyleri olan hiyerarşik bir dildi. Doğru davranış, bir başkasıyla o kişinin toplumdaki konumuna uygun bir dil düzeyiyle konuşmaktan geçiyordu. Yüksek düzeyli insanlar halk tabakasından insanlarla

7. Joost Coté (Çev.), *On Feminism and Nationalism: Kartini's Letters to Stella Zeehandelaar 1899-1903* (Clayton, Vic.: Monash Asya Enstitüsü, 1995), giriş, s. xi, 1, 3, 71; Joost Coté (Çev.), Letters from *Kartini: an Indonesian Feminist, 1900-1904* (Clayton, Vic.: Monash Asya Enstitüsü ve Hyland House, 1992), özellikle s. xiii, 11-12, 1. ek, 'Give the Javanese education'.

düşük düzey formunda konuşurlar; buna karşılık yüksek düzeyli dille hitap edilmeyi beklerlerdi. Vergi tahsildarları konumları gereği Yüksek Cavaca karşılık almayı bekliyorlardı, ancak köylüler umursamazcasına üstü örtük bir isyankârlıkla konuşuyorlardı. Angarya hizmet vermeleri yolundaki emirleri doğrudan reddetmiyorlardı belki, ama onun yerine pasif direnme eylemlerine eklemlenen bir dizi laf dolambaçlığına başvuruyorlardı. Köylüler etkili bir yerel ruhani öğretmen olan Samin'in (doğ. 1859) takipçileri olmuşlardı.

Saministler açısından hiçbir koloni hukuku geçerli değildi, sadece, 'kötülük yapmamak, tartışmamak, kavga etmemek, kıskanç olmamak, tamah etmemek veya çalmamak ... yalan söylememek veya iftira etmemek' gibi 'eylem, hitap ve zaruret yasaları' vardı. Görevlilerin onlara laf yetiştirmeleri neredeyse imkânsızdı, çünkü devlete hizmet etmesi istenen veya emredilen bir Saminist hemen cinsel organlarını gösterip 'zaten hizmetinizdeyim, benim işim karımla sevişmek' diye yapıştırıyordu lafı. Çokeşliliğin olağandan sayıldığı bir toplumda Saministler tekeşliydiler. Neye inandıkları sorulduğunda Saministler Âdem'in dininin devamcıları olduklarını; cennet ve cehenneme inanmadıklarını; sadece günlük yaşamın gerçeklerine ve toprağa bağlılığa inandıklarını söylerlerdi. Bu, bürokratik otoritenin yanı sıra ortodoks İslam'ın da reddiyesi olarak yorumlanıyordu. Saministler mümkün olduğunca paradan uzak duruyor, ticareti reddediyorlardı. Okul eğitimini, sözlü veya örnekle bilgi aktarmayı reddediyorlardı; çünkü 'karatahta olmadan yazmak, yazının içindeki karatahta demek'ti onlar için.

Saministler liderlerini Mesih sayan radikal eşitlikçilerdi ve teamüllerini komşu bölgelere yayıyorlardı. Hepi topu 3.000 aileden ibaret olmalarına ve şiddeti reddetmelerine rağmen, Hollandalılar Samin'i 1914 yılında öldüğü Sumatra'ya sürgün etmeye kadar vardırmışlardı işi. Hareket günümüzde de sürmektedir. 1997 yılında dördüncü kuşak Saministler Blora'nın kuzeybatısındaki Kadus'ta toplu düğün yapmışlardır.[8]

"Sen Blora'ya hiç gittin mi arkadaşım? Orada herkesin yoksulluk çektiği sosyal bir düzen var. Haftada bir kez et satın alabilen-

8. Harry J. Benda ve Lance Castles, 'The Samin movement', *BKI* 125 (1969), 207-40; G. Sujayanto ve Mayong S. Laksono, 'Samin: melawan penjajah dengan Jawa Ngoko', *Intisari* (Temmuz 2001, www.indomedia.com/intisari/2001/Juli/warna-samin.htm, erişim 02/03/04).

ler, artık avamlıktan kurtulup 'efendi' oluyorlar arkadaşım" diye yazar kendi yurdu için Pramoedya Ananta Toer. Pramoedya fakir bir çevrede büyümüştü. 'Atletik vücutlu bir çiftlik çocuğu' olan babası, oraya öğretmenlik yapmaya, nispeten hali vakti yerinde bir aileden aldığı genç karısıyla birlikte taşınmış; eğitimleri ve kökenleri sayesinde Blora'nın halkınca aristokrat gibi saygı görmüştü.[9] Blora'nm toprağı verimsiz olduğu için zaten fakir olan insanlar yirminci yüzyıl başlarında hayatta kalma mücadelelerinin yeni taleplerle şiddetlendiğini görüyorlardı. Saminizmi üreten işte bu yaşam şartlarıydı.

Blora'daki insanların çoğunluğu, takımadaların başka yerlerinde olduğu gibi, asgari yaşam düzeyinde çiftçilik yapıyordu. Genelde bambudan yapılma, örülmüş palmiye yapraklarından veya hintkamışından duvarları ve sazdan çatıları olan toprak zeminli evlerde yaşıyorlar ve sahip oldukları çok az şeyle idare edebiliyorlardı. Ellerine geçen para genellikle aile içinde paylaşılıyor, et veren veya çift süren hayvanların satın alınmasına öncelik veriliyordu. Görevler cinsiyete göre paylaştırılıyordu, ancak pirinç üretimi işinin yüzde 60'ından fazlasını genelde kadınlar üstleniyorlardı. Kız çocukları aristokrat Kartini örneğinde olduğu gibi saklanamazdı: iş için lazımdılar.

Cavalı köylü yaşamı yüzyıllardır temel gıda ürünleri pirinç odaklıydı. Cava'da nüfusun çoğunluğu, pirinci tarlaların su altında kaldığı yoğun bir 'yaş' sistem kullanarak ekiyordu. Blora'nın arazi yapısı Cava dışındaki takımadaların başka bölgelerindekine benziyordu, çünkü pirincinin çoğu vardiyalı 'kuru' tarlalarda yetiştiriliyordu. Yağı için hindistancevizi toplamanın, palmiye reçinesi akıtmanın ve yerel ölçekte yetiştirilen pamuğu dokumanın yanı sıra hasat zamanı başkaları için çalışılarak ve kuru mevsimde ikincil ürün yetiştirilerek gelir artırılmaya çalışılıyordu.

Genel olarak, köylüler evleriyle ilgilenmek için gün ağarmadan kalkar, çapalayıp ektikleri, yabani otları temizleyip sonunda da biçtikleri pirinç tarlalarında çalışmaya gitmeden önce avluları süpürürlerdi. Çocuklar da tarlalarda onlarla birlikte çalışıyorlardı.

9. Pramoedya Ananta Toer, *A Heap of Ashes*, Der.ve Çev. Harry Aveling, s. ix-xxii (St Lucia: University of Queensland Press, 1975), s. ix'de Harry Aveling, 'A note on the author'da sözü edilen Pramoedya Ananta Toer, 'Blora'; Pramoedya, *The Mute's Soliloquy*, Çev. Willem Samuels (New York: Penguin, 1998), s. 105; Hatley, 'Blora revisited'.

Öğle yemeği, gün ortasında, en sıcak saatlerde dinlenmeye çekilmeden önce alelacele yeniliyordu. Siestadan sonra, akşam yemeği ve uykuya kadar kümes hayvanlarıyla ve belki manda ve keçilerle (veya Müslüman bölgeler dışında domuzlarla) ilgileniliyordu.

Her yemeğin olmazsa olmazı pirinçti, ancak yokluk zamanlarında pirincin yerini manyok alıyordu. Köylüler nadiren et yerlerdi; çoğunlukla farklı fasulye veya nohut yemekleri, ıspanak ve acı biber gibi sebzeleri baharatlandırır, fermente edilmiş deniz ürünleri esansından yapılmış bir salça -*terasi* diye bilinen tuzlu siyah bir çeşni- yardımıyla pişirirlerdi. Cava'da, soya fasulyesinden, ince ince dilimlenen ve hindistancevizi yağıyla kızartılan *tempé* adlı kek yapılırdı. Tuz, deniz suyunu buharlaştırarak yetersiz gelirlerini artırmaya çalışan binlerce yoksul kıyı köylüsü tarafından imal edilirdi. Köylülerin ve sultanların yegâne ortak özelliklerinden biri, betel asmasının acı yaprakları, bir tutam lime ve areka palmiyesi tomurcuklarından yapılan hafif narkotik beteli, tütün veya bazı hallerde marihuanayla birlikte çiğneme alışkanlığıydı.

Fiyatları yüksek tutulan tuz üzerinde tekel sahibi hükümetti. 1927 yılına kadar pek çok kişinin, gelirleri ne olursa olsun ödemek zorunda olduğu kelle vergisi, sonraları da hayvan kesme vergileri, varlık vergileri, ticaret vergileri, ateşli silah vergisi ve başka pek çok vergi söz konusuydu, ancak asıl tarh, hükümetin 'arazi iradı' dediği toprak vergisiydi. Çoğu çiftçi, bütün bu vergileri ödemek ve de temel yaşam ihtiyaçlarını karşılamak için bir sonraki mahsul için tohum almak amacıyla hasattan önce mahsullerini rehine vermek zorunda kalırdı. Öteki adalarda da, mahsul ister darı olsun ister hindistancevizi, öykü aynıydı. Çin dükkânları ve seyyar tüccarlar takımadaların her yerinde hazır ve nazır bulunan tefecilerdi aynı zamanda. Bir zamanlar ortak mülkiyetten sayılan tik ormanları ve orman arazileri gibi kaynaklar artık Blora halkına açık değildi, hatta odun toplamalarına bile izin verilmiyordu. Orman görevlileri tiki bir kamu kaynağı olarak idareli kullanmaya ve insanların toprağı kullanmalarını ve ağaçları hasat etmelerini engellemeye çalışırlardı. Böyle olunca da bu görevlilere saldırılar olağan sayılıyordu.

1899 yılı sonlarıyla 1903 yılı başları arasında Doğu Hint Adaları'nda El Niño kuraklık dönemi yaşandı. En kötü yıl olan 1902 kayıtlara giren ikinci en düşük yağışın olduğu yıldı. Kolera gemi azıya almış, gıda fiyatları fırlamıştı ve pirinç tarlalarında

çalışacak hayvanlar sığır vebasından ölüyordu; dolayısıyla açlık kol geziyordu her yerde ve 'gömülemeyecek kadar çok' insan ölüyordu. Hint Adaları için nüfus artış oranı o yıl yarıya inmişti. Bu açlık Hollandalıların protesto edilmelerine yol açmış ve Ahlak Politikası için katalizör olmuştu. Hükümet yardım programlarına milyonlar harcamak zorunda kalmıştı. Köylüyü 'kendi çıkarını idrak edebilecek' biri saymanın hata olduğuna, dolayısıyla yerel idareye daha fazla hükümet müdahalesi gerekeceğine karar veren bir komisyon kurmuşlardı.[10]

Sonuçlar karışıktı. Şiddetli kıtlıklar birkaç kez tekrarlanmasına rağmen, bu müdahalenin sonucu olarak toprak mülkiyeti, vergilendirme ve çalışma koşullarındaki büyük çaplı değişiklikler, özellikle Cava'da zengin ile yoksul arasındaki uçurumu açmıştı. Bu uçurum, doğası ve etkileri açısından Sanayi Devrimi'nin başlangıcındaki Britanya'yı andıran bir sürecin uzantısı olarak, bireysel mülklere dönüşen halk sahipli arazi sayısındaki düşüşten kaynaklanıyordu kısmen. 1930'lar itibariyle tüm toprakların yüzde 83'ü bireyselleşmişti ki bu, yüzyıl başlarındaki duruma kıyasla neredeyse yüzde 20'lik bir artış demekti; araziler birkaç elde toplanmıştı ve topraksızların sayısı artıyordu. Köy şefleri en büyük toprak sahipleri haline gelmişlerdi, çünkü özellikle Hollan-

10. David P. Chandler ve Merle Ricklefs (Der.), *Nineteenth and Twentieth Century Indonesia: Essays in Honour of Professor J. D. Legge* (Clayton, Vic.: Monash Üniversitesi Güneydoğu Asya Araştırmaları Merkezi, 1986), s. 97-121'de M. R. Fernando, 'Dynamics of peasant economy in Java at local levels'; Ron May ve William J. O'Malley (Der.), *Observing Change in Asia: Essays in Honour of Professor J. A. C. Mackie* (Bathurst: Crawfurd House, 1989), s. 155-69'da M. R. Fernando, 'Javanese peasants and by-employment at the turn of the century'; Jan Breman, *Control of Land and Labour*; Larson, *Prelude to Revolution*; Anton Lucas, *One Soul, One Struggle Region and Revolution in Indonesia* (St Leonards: Allen & Unwin, Avustralya Asya Araştırmaları Derneği Yayınları, 19, 1991), s. 6; Geoffrey Robinson, *The Dark Side of Paradise: Political Violence in Bali* (Ithaca, NY: Cornell University Press, 1995), 54-6; Mary Margaret Steedley, *Hanging without a Rope: Narrative Experience in Colonial and Postcolonial Karoland* (Princeton: Princeton University Press, 1993), s. 108; C. A. Bayly ve D. H. A. Kolff (Der.), *Two Colonial Empires: Comparative Essays on the History of India and Indonesia in the Nineteenth Century* (Dordrecht: Nijhoff, 1986), s. 155-88'de W. R. Hugenholtz, 'Famine and food supply in Java 1830-1914'; May ve O'Malley (Der.), *Observing Change in Asia*, s. 130'da W. J. O'Malley, 'Variations on a theme: socio-economic developments in four Central Javanese regencies'; Mike Davis, *Late Victorian Holocausts: El Niño Famines and the Making of the Third World* (Londra: Verso, 2001), s. 93-4, 196, 253; Furnivall, *Netherlands India*, s. 347; Heersink, 'Green gold of Selayar', s. 178; Hans Gooszen, *A Demographic History of Indonesian Archipelago, 1880-1942* (Leiden/Singapur: KITLV/ISEAS, 1999), s. 37-49.

dalıların politikaları çok daha sınırlı bir köy tanımı getirdiğinden dolayı değişiklikleri kendi çıkarlarına uydurabiliyorlardı.

Toprak problemini çözmek demek, çiftçiliğe elverişli arazi miktarındaki her türlü artışı aşan hızlı bir nüfus büyümesi demekti. Ormanlar hızla pirinç tarlalarına veya plantasyonlara dönüşüyordu, fakat on dokuzuncu yüzyıldaki büyüklüğe sıçramış bulunan Cava ve Madura'nın nüfusları Hollanda egemenliğinin sonu itibariyle 45 milyona ulaşana kadar artmayı sürdürmüştü; Çevre Adalar'da çok daha hızlı bir artış yaşanmıştı.

Bütün Adalar'da Saminizme benzer sömürge karşıtı başkaldırılar baş gösteriyordu. 1905 yılında Orta Cava'daki yüzlerce çiftçi aletleri bırakmış, Yogyakarta'nın sarayına yürümüş ve sultanlarından sıkıntılarını gidermesi talebiyle sarayın önünde sessizce oturmuştu. Doğu Cava'nın kamış tarlalarındaki protesto şeker sanayi açısından harap edici bir şekil almıştı. Ücretlerin düşüklüğüne, zorlu şartlara ve sanayinin çiftçilik kaynaklarını sömürmesine kızanlar kamışlar neredeyse biçilmeye hazır hale gelene kadar beklemişler, sonra da mahsulü kundaklamışlardı. 1911 yılında, bu protestonun en ateşli anında, Doğu Cava'nın Pasuruhan bölgesinde 1.383 kamış tarlası yangını yaşanmıştı. 1917 yılında, Doğu Cava, Bali ve komşu adalar bir dizi şiddetli volkan patlaması ve deprem yaşadı. 1918 yılında İspanyol gribi salgını Doğu Hint Adaları'nda 2 milyon can aldı ve 1919 yılındaki bir başka kıtlığın başladığı tarihe kadar üretimi harap etti. Bu olaylara tepki olarak, 1919 ve 1920 yıllarında şeker arazilerine yayılan ve 20.000 insanın katıldığı bir dizi büyük grev patlak verdi.

Hollandalıların taktıkları adla bu 'elim olaylar', Cava'yla sınırlı değildi. 1907 yılında Orta Sulawesi'deki bir ayaklanmada Hollandalı askerlere saldırıldı ve takip eden yıllarda da Bali'de zorunlu angaryaya karşı başkaldırılar oldu ve şiddetle bastırıldı. Doğu Kalimantan'da yaşanan bir 1915 ayaklanmasında devrik bir sultanın destekçileri halkın mit ve törenlerini önemseyen bir hareket başlatmak üzere siyasi eylemciler ve yerli Dayak halkıyla birleştiler. 1915 ila 1918 yılları arasında Sumatra'nın Batak dağlık bölgelerindeki yerli bir öğretmen, 'beyaz gözler'in kovulmaları, Bataklıların efsanevi krallarının dönmesi, vergi ve zorunlu angaryanın kalkması gerektiğini ilan etti. Hıristiyan unsurlar ile yerli pratikleri harmanlayan bu hareket Hollandalıları teyakkuza geçirecek denli hızla yayıldı. Hollandalılar her isyanın, gösterinin veya köy-

lü grevinin sömürge karşıtı bir ayaklanmaya dönüşebileceğinden korkuyorlardı ve çoğu durumda da bu tür eylemlerde yer alanlar kısa vadeli düşünüyor, onurlarına dokunan işleri yapmayı reddediyor, köylü arkadaşlarına karşı avantajlı bir duruma geçmenin mücadelesini veriyor ya da daha fazla vergi ödemek zorunda kalmanın umutsuzluğunu yaşıyorlardı.[11]

Köylü Spiritüalitesi

Köylü lideri Samin'in Mesihliği Doğu Hint Adaları'nda alışılmadık bir şey değildi. Pek çok hareket milenyumun son bulduğunu ve ülkenin yabancılar gelmeden önceki haline döneceği altın bir çağın geldiğini ilan eden Mesih figürleri yaratmıştı. Bazen bu hareketler, yüzlerce Cavalı'nın zengin bir köylüyü Mehdi ilan ettiği 1904 ayaklanmasında olduğu gibi silahlı isyanlara dönüşmekteydi. Diğer hareketlerse İslam öncesine uzanan Hindu veya Budist karakter taşıyor veya herhangi bir dinden çok daha eski bir yerli spiritüalitesi barındırıyordu.

İsyancılar günlük ruhani pratiğin boyutlarını abartmışlardı. Kendilerini kaderin eline bırakmış insanlar açısından dış güçleri kontrol altında tutmanın yollarını bulmak çok önemli olmuştur hep. Yerlilerin spiritüalizmi kaderi daha yönetilebilir kılmayı amaçlıyordu; en önemlileri Şükran denilen ayinsel şölenler olan birtakım törenler içerirdi. Birlikte yemek yemek, dayanışmayı ve yardımlaşma ruhunu geliştiriyordu; bu, çiftçiler su sisteminin bakımında ve hasat sırasında komşularının yardımına ihtiyaç duydukları için özellikle önemliydi. Hane halkının erkek reisleri, doğum ve evlilikleri kutlamak, hasat dönemindeki bela ve hastalıkları defetmek veya ölülerin matemini tutmak için şölenler

11. Sartono Kartodirdjo, *Protest Movements in Rural Java: a Study of Agrarian Unrest in the Ninetenth and Early Twentieth Century* (Singapur: Oxford University Press, 1973); Larson, *Prelude to Revolution,* s. 5; R. E. Elson, *Javanese Peasants and the Colonial Sugar Industry: Impact and Change in an East Java Residency 1830-1940* (Kuala Lumpur: Oxford University Press, 1984), s. 187; M. R. Fernando, 'The trumpet shall sound for rich peasants: Kasan Mukim's uprising in Gedangan, East Java, 1904', *Journal of Southeast Asian Studies* 26, 2 (1995), 242-62; Lorraine Aragon, *Fields of the Lord: Animism, Christian Minorities, and State Development in Indonesia* (Honolulu: University of Hawai'i Press, 2000), s. 106; J. Thomas Lindblad, *Between Dayak and Dutch: the Economic History of Southeast Kalimantan, 1880-1942* (Dordrecht: Foris, 1988), s. 135; Steedley, *Hanging without a Rope,* s. 60-3; Takashi Shiraishi, *Age in Motion*; Bambang Sulistyo, *Pemogokan Buruh: Sebuah Kajian Sejarah* (Yogyakarta: Tiara Wacana, 1995).

düzenlerlerdi. Bu şölenlerde insanlar günlük yaşamın baskılarından kaçabiliyor ve gelen dans gruplarını veya horoz dövüşlerini ve başka şans oyunlarını izleyebiliyorlardı. Törenler dünyanın dengesini sağlamlaştırmak demekti; varoluşun aşırılıklarıyla başa çıkmanın bir yoluydu. Şölenler serveti yeniden dağıtma mekanizmasıydı aynı zamanda; şölen sahibi dünya mallarını toplulukla paylaşılan bir yemeğe dökerdi. Sulawesi'nin Toraja dağlık alanları gibi yerlerdeki ayinler yerel kültürün dönüm noktaları sayılır ve insanlar kendilerini sarmalayan yaşamın önemli olaylarını tarihlendirirlerdi.

Bütün Endonezya'da, bugün hâlâ geçerliliğini koruyan, önemli yaşamsal olayların hediye verilmesini gerektiren güçlü inançlar vardı. İnsanlar bu sosyal görevden kaçınmaktansa ağır borç altına girmeyi yeğlerlerdi. Düğünler hediye verme törenlerinin ana biçimlerinden biriydi, çünkü aileleri daha geniş akraba gruplarına bağlamış olurdu. Bu aile bağları, genellikle güzel kumaşlar ve sığırların yanı sıra nakit paradan oluşan çeyiz ve başlık paralarıyla pekiştirilirdi. Bütün Endonezya'da, cenaze ayinleri topluluktaki güçlerini koruduklarına, kaderi etkilediklerine inanılan atalarla bağları sürdürmenin bir başka önemli yoluydu. Ölüm ayinleri sırasında ruhların dünyasıyla sunu alışverişleri yapılırdı. Bu uygulama ve inançlar cemaat kimliğini sağlamlaştırırdı, çünkü köylülerin arasında maddi ve manevi bağları güçlendirirdi.

Ölenlerin yaşayanların kaderiyle ilgili olduğu inancı, maddi dünyada aktif başka ruhani güçler olduğu ve bazı insanların bu güçleri yönlendirme yetisine sahip oldukları anlamına geliyordu. Bu etkili güçler arasında muhtemelen ormanlarda, mezarlıklarda ve başka özel yerlerde karşılaşılabilecek pek çok hayalet vardı. Bu ruhların etkisi insanların yaşamlarında görülebilirdi. Örneğin, bir adam ansızın çok zengin olursa, komşuları onun, talihini güldüren bir ruhla bağlantısı olabileceğini bilirlerdi. Birisi, bir Şamandan veya ruhani bir öğretmenden yardım almak da dahil olmak üzere çeşitli yollarla bir ruha sahip olabilir veya ruhani güçleri etkileyebilirdi.

Dünyevi yetilerin ve görünmez ruhani güçlerin aynı derecede takdir gördüğü dünyevi bakış açısına sahip Endonezyalılar çevrelerini tanımlamak için törenler ve antik öyküler ve şarkılar kullanırlardı. Örneğin Aru Adası'ndaki inci avcıları, eğer sakinlerse inciye erişmelerine izin veren; sinirlilerse, yokluk ve ölüm getiren

gerçek kadınlar gibi düşündükleri 'denizaltı kadınları'na hediye vermek zorundaydılar.

Ruhani dünyayı etkilemenin bir başka yolu da meditasyondu: Eğer biri, genellikle bir adağı yerine getirmek üzere belli bir süre belli bir yerde oruç tutup tefekküre dalarsa, bunun doğurduğu içsel gücün dışsal karşılığı olurdu. Ruhani güç, mağaralar, dağ başları, kumsallar veya köy kurucularının ve azizlerin mezarları gibi özel yerlerde yoğunlaşırdı. Örneğin, Blora'nın kuzeybatısındaki Kudus hacı olmak için ziyaret edilen bir yerdi, çünkü Cava'da İslamiyet'i kuran erenlerden biri orada gömülüydü. Onun mezarına yapılan bir hac yolculuğu, bağış yapmak, bir tılsım edinmek veya gizli bir formül öğrenmek, bütün bunlar yaşamı daha iyi hale getirme çareleriydi. Bunun gibi bir kabristanın başında, ne yiyecek ne de içecek ihtiyacı duymadan yıllarca tefekküre dalan insanlar olduğu söyleniyordu; bu da mezarın gücüydü. Cava'daki bir başka kutsal mekân hamile kalmak isteyen kadınların ziyaret ettikleri mezarken, Pemalang'daki bir hırsızın mezarı da çalma yetisi isteyenlerin hac yeriydi. Endonezya'da benzer inanç ve uygulamalar hâlâ son derece yaygındır.[12]

Köylülere dünyayı açıklamakta yardımcı olan ruhani liderler, şifacılar, Şamanlar, öğretmenler ve gölge kuklası icracıları, sonuç olarak, Cava kırsalında önemli insanlardı. Kadere aracılık ederler ve özel bilgileriyle başkalarına yardımcı olabilirlerdi. Samin gibi liderler büyük ruhani güce sahip olmuş insanlar sayılır ve Mesih veya Adil Kral ilan edildiklerinde, köylüleri yüzüstü bırakmış geleneksel yöneticilere alternatif olarak hareket ederlerdi. Köylü sınıfı arasında aktif olan modern siyasetçilerin bile Adil Kral ilan edildikleri oluyordu.

Köy yaşamı açısından önemli bir başka ruhani güç sahibi ve sömürge toplumunun dengesiz doğasının bir başka semptomu da ispiyoncu, polis, hırsız, haraççı, pezevenk, Robin Hood, mafyöz ve cami koruyucusu olan bir figürdü. Bu adamlar Dövüş Horoz-

12. Clifford Geertz, *The Religion of Java* (Glencoe, IL: Free Press, 1961); Toby Alice Volkman, *Feasts of Honour: Ritual and Change in the Toraja Highland* (Urbana: University of Illinois Press, Illinois Studies in Anthropology, No. 16, 1985); M. C. Ricklefs (Der.), *Islam in the Indonesian Social Context* (Clayton, Vic.: Monash Üniversitesi Güneydoğu Asya Araştırmaları Merkezi), s. 20-38'de J. J. Fox, 'Ziarah visits to the tombs of the wali, the founders of Islam on Java'; Lucas, *One Soul, One Struggle*, s. 19; Patricia Spyer, *The Memory of Trade: Modernity's Entanglements on an Eastern Indonesian Island* (Durham ve Londra: Duke University Press, 2000), s. 135-40.

ları olarak bilinirlerdi ve (güç ve yaralanmazlık için deri altına sihirle metal parçacıkları sokmak dahil) her türlü ezoterik bilgide, (insanların, onları soyduğunuza uyanmamalarını sağlayan) sihirde ve görünmezlik yetilerinde uzmandılar. Her türlü şeytanlık, kumar ve sarhoşlukla birlikte dövüş sanatlarını da bilirlerdi. Kırsalın bazı yerleri, örneğin Cava'nın kuzey kıyısındaki Comal şeker arazilerine yakın bölge, Dövüş Horozları denen adamların yaşadıkları köylerle doluydu.

Altlarındaki insanları denetim ve gözetim altında tutmak isteyen şefler ve görevliler köylüleri gözetleyecek ve onları yola getirecek güçlü kuvvetli seyyar haydutlar tutarlardı: Köy reislerinin köylülerden ne kadar soğumuş olduklarının bir göstergesiydi bu. Dövüş Horozları'nın yerel polis olarak hareket ettikleri varsayılıyordu, ancak çoğu zaman polise verilmeleri gereken hırsız ve soyguncular asıl bunlardı. Açlar için yiyecek sağlamak amacıyla toprak sahiplerini soyan insanseverler de olabiliyorlardı aynı zamanda. Dövüş Horozları'nın muadilleri Cava dışında da vardı, özellikle Batı Sumatra'daki Minangkabau'da doluydular. Hollandalılar haydutluklardan haberdardılar, fakat huzur ve düzen adına göz yumuyorlardı. Başlangıçta, mevcut sosyal yapıların altını oyan Hollanda politikalarının sosyal kurumlarda yarattığı dramatik değişiklikler yaratmıştı bu Dövüş Horozları'nı.[13]

Seyyar İşgücü

Saminizm gibi Cava spiritüalitesi örneklerinde belirgin olan toprağa bağlılığa rağmen, hareketlilik de Cava yaşamının bir karakteristiğiydi. Yirminci yüzyılın başlarında ekilecek toprağı olmayanlar kırsal bölgelerde hareket eden işgücüne katılmışlardı. Yeni demiryolu sistemi de imkânları genişletmişti. Yüz binlerce insan ekonomik fırsatların peşinde seyahat edip duruyordu. Bazısı ortakçı olarak çalışıyor, bazısı mevsim işi bulmak için kamış tarlalarını, fabrikaları ve çay ve kahve plantasyonlarını dolaşıp duruyordu. İdeal olanı, bir adamın pirinç ekmesi, tarlayı karısı ve çocuklarına emanet etmesi, sonra da hasat zamanında dönmesiydi.

Kamış tarlalarında ve şeker fabrikalarında çalışmak zorluydu. İşçiler genelde on iki saatlik vardiyalar halinde çalışıyorlardı.

13. Lucas, Anton, *One Soul, One Struggle,* s. 19-20; B. R. O'G., Anderson, *Java in a Time of Revolution: Occupation and Resistance, 1944-46* (Ithaca, NY: Cornell University Press, 1972), s. 8, n. 16.

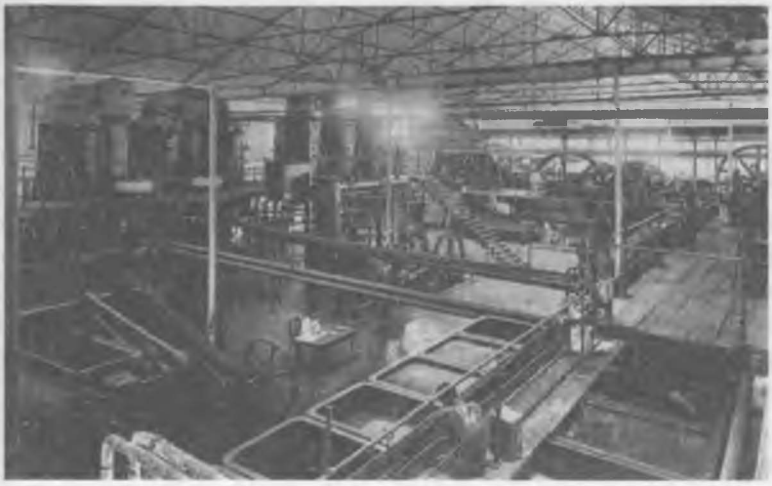
1929 yılında, çoğu plantasyon yakınlarında yaşayan ve fabrikalarda veya kamış nakliyesinde çalışan 60.000 daimi işçi istihdam eden 180 şeker fabrikası vardı. Bu işçilerin çoğu pirinç tarlalarını imalathanelere kiralamak zorunda bırakılmış insanlardı. Ayrıca 700.000 geçici işçi kamış kesmeye veya başka mevsim işleri görmeye geliyordu.

Şeker fabrikalarının en iyi yerel araziyi kontrol etmesinde en büyük yardımcılar köy reisleriydi. Ayrıca plantasyonlara ve fabrikalara işçi tedarikinde de rol oynuyorlardı: fabrikalar, yevmiyeli işçi ikmalini teminat altına almak için emekçilere avans öderdi, fakat köy reislerine bu avanslar üzerinden yüzde 10'a varan bir ikramiye ödenirdi.[14]

Şeker sanayiinin büyük sermaye yatırımı devasa fabrikaları dolduran koca parlak makinelerde cisimleşiyordu (Görsel 2.2). Metal işleme vasıflarına sahip işçiler, kocaman çarkların ham kamışı öğütmek üzere sürekli dönmesini sağlayarak bu etkili ithal malzemeleri üzerinde çalışmaya hazır ve nazırdılar. Daha iyi konsantrasyon becerilerine sahip oldukları bilindiği için santrifüjörleri kadınlar çalıştırıyorlardı. En belalı işi buhar motorlarını çalıştıran fırınlara kamış atıklarını doldurmaktı. Çağdaş fotoğrafçılar, beyaz giysiler içindeki Hollandalı müdürler kamış ezme ve öğütme işlerini yönetirken, işçilerin basık barakalarda devasa Avrupa canavar makineleri karşısında yarı çıplak ve iki büklüm çalıştıklarını göstermişlerdir. Bu işçiler modern çağın bıçak ağzında yaşıyorlardı.

1929 yılında, Hint Adaları sanayilerinin kralı şeker çöktü ve bir daha da belini doğrultamadı. Şeker fiyatları Büyük Kriz öncesi düzeyin neredeyse üçte birine düştüğünde, sanayi ilkin geçici, sonra da daimi işçilerin işine son verdi. Küçük girişimciler dahil olmak üzere sanayinin refahını paylaşan herkes acıları da paylaşıyordu; çünkü nüfus, hayatta kalabilmek için neredeyse bütünüyle çiftçiliğe soyunmuştu.

14. Furnivall, *Netherlands India*, s. 317; Rudolf Mrázek, *Engineers of Happy Land: Technology and Nationalism in a Colony* (Princeton: Princeton University Press, 2002), s. 11; W. F. Wertheim, 'Conditions on sugar estates in colonial Java: comparisons with Deli', *Journal of Southeast Asian Studies* 24, 2 (1993), 268-79, s. 275.



Görsel 2.2: Şeker fabrikasında öğütücüler ve nemlendirme istasyonları. Surabayalı Ermeni usta fotoğrafçı Kurkdjian tarafından çekilmiştir.

Büyük Kriz en civcivli zamanındayken, Cava ve Madura'da kişi başına ortalama yıllık gelir 47.60*f*'den 20.30*f*'e (19.04$'dan 8.12$'a ya da bugünün parasıyla 1.750$'dan 750$'a) düşmüştü; Endonezya'nın kalanında bu oran çok daha büyüktü. Doğu Cava'daki şeker plantasyonlarında çalışanlar açısından bu, günlük ücretlerin 1926'da erkekler için günde 46c, kadınlar için 35c ve 1934'te de sırasıyla 27c ve 22c düşmesi demekti.

Hollanda döneminin sonunda plantasyonlarda ve başka yerlerdeki Cavalı işçilerle ilgili olarak yapılan bir araştırma, sabit işlerde çalışanların, bölgeler arasında devasa farklar olmasına rağmen, emekleri bedava sayılan köylülerden daha iyi durumda olduklarını gösteriyordu. Plantasyon dışında çalışan niteliksiz Asyalı işçilerin günlük bireysel kalori alımlarının 2.535 ila 652 arasında değiştiği düşünülürken, yerel köylüler 2.267 ila 894 kalori arasında tüketiyorlardı. Kalp atışını ve iç organ fonksiyonunu sürdürmek için gerekli asgari kalori günde 1.200'dür. Cava köylülerinin ömürlerinin kısa olması, çocuk ölümleri oranının yüksek olması ve hepsinin hastalıklı ve borçlu olmasının şaşılacak bir tarafı yok.[15]

15. Kahin, *Nationalism and Revolution*, s. 18-27; Furnivall, *Netherlands India*, s. 359; Anne Booth, *The Indonesian Economy in the Nineteenth and Twentieth Century: a*

Cavalıların en yoksulları Deli veya diğer Çevre Adalar'da çalışan 360.000 vasıfsız işçiye katılmak üzere kendilerini satıyorlardı. 1931 yılında bu işgücünün neredeyse yüzde 50'si Cavalı 'sözleşmeli vasıfsız'dı, ancak işçiler sözleşme belgelerine imzalarını attıklarında tabi oldukları dehşet verici şartların pek de farkında olmazlardı. Bu sözleşmelerde ideal çalışma şartları hakkında maddeler vardı; fakat vasıfsızların çoğu okuma bilmediğinden, işverenlerin neyin pazarlığını yaptıklarını da bilmezdi. İşçilerin tek bildikleri hiç duymamış oldukları bir yerde çalışmaya gitmek üzere 10*f* avans aldıklarıydı.

Kauçuk plantasyonlarındaki vasıfsızlar kauçuk ağaçlarının kabuğunu kesmek, kauçuk haline getirilecek özsuyu toplamak, ağır kovaları iğrenç kokulu fabrikalara taşımak, daha fazla ağaç ekilmesi için toprağı temizlemek üzere şafaktan önce kalkmak zorundaydılar. Eğer ağır hareket ederlerse dövülürlerdi. Eğer işçi başına kafa tutarlarsa yine dövülürlerdi. Eğer zaten hiç anlayamadıkları sözleşmenin herhangi bir maddesini ihlal ederlerse cezai yaptırımlara tabi tutulurlar; yani ya dayak yerler ya da hapse atılırlardı. Vasıfsızların sahip oldukları tek hak plantasyonların revirlerinde tıbbi bakım görmekti; bu da çağdaşlarına göre kolera, beriberi ve başka sakatlayıcı hastalıklardan daha az mağdur olmak demekti. Çünkü hasta işçi verimli olamazdı.

Vasıfsızları hizada tutan işçi başları onlara fahişe buluyor ve kumar oynama fırsatı sağlıyorlardı. Her iki faaliyetin bedelini de vasıfsızlar esas sözleşmeler üzerinden borçlanıyor, böylece bir sözleşmenin sonunda (bir buçuk yıl ila üç yıl arası) yeni bir dönem için imza atmak zorunda kalıyorlardı. Plantasyonlardaki herkes 'eğer sözleşmeli bir vasıfsızsan... o halde artık bedeninin sahibi değilsin' şiarını iyi bilirdi. On yıllarca süren protestoların

History of Missed Opportunity (Houndmills, Basingstoke/Canberra: Macmillan/Avustralya Ulusal Üniversitesi, 1998), s. 105-7 ve 'Living standards and the distribution of income in colonial Indonesia: a review of the evidence', *Journal of Southeast Asian Studies* 29, 2 (1988), 310-34; Nico Dros, *Wages 1820-1940*. Peter Boomgaard (Der.), Changing Economy in Indonesia: a Selection of Statistical Source Material from the Early 19th century up to 1940 (Amsterdam: Kraliyet Tropik Enstitüsü, 1992)'nin 13. Cildi; Elsbeth Locher-Scholten, *Women and the Colonial State: Essays on Gender and Modernity in the Netherlands Indies 1900-1942* (Amsterdam: Amsterdam University Press, 2000), s. 72; W. F. Wertheim, *Indonesian Society in Transition* (Lahey ve Bandung: Van Hoeve, 1959), s. 263; Davis, *Late Victorian Holocausts*, s. 39; 'Ideal caloric intake' (http://www/goaskalice.columbia.edu/0576.html, 24 Şubat 1995, erişim 03/03/04).

ardından 1930'ların başlarında bazı reformlar yapılmaya başlandı. Cezai yaptırım sistemi, plantasyon sahiplerinin itirazlarına rağmen, esas itibariyle uluslararası ticari ortaklardan gelen baskıların bir sonucu olarak yavaş yavaş ortadan kaldırıldı.[16]

Diğer vasıfsızlar ya kömür ocaklarında ya da Bangka ve Belitung Adaları'nın kalay madenlerinde çalışıyorlardı. Ombilin'deki büyük Sumatra madeninde, şartlar son derece zorluydu ve kürek mahkûmları genelde oraya gönderilirlerdi. Her hafta kavgalar ve intiharlar yüzünden ölümler yaşanırdı. Sadece birkaç Cavalı evine dönmenin yolunu bulabilmişti; çoğunun kaderi, döndüğünde ailesinin öldüğünü öğrenen, kendisini hiç kimsenin hatırlamadığı ve malı mülkü dağıtılmış bir halde 1931 yılında Yogyakarta yakınlarındaki yolda bulunan bir dilencininkine benziyordu.

Plantasyonların durumu berbat olmasına rağmen, yerel bazı yararlar sunuyorlardı ve küçük sahipler açısından küçük ama giderek büyüyen yerli orta sınıfa katılma imkânı söz konusuydu. Büyük plantasyonlar yerel nakit ekonomilerinin gelişmesini ve küçük ölçekli ticaretin büyümesini teşvik ediyordu. Bu durum, Deli'nin yukarılarındaki arazilerde çok belirgindi. Oralarda, özellikle yüksek rakımlı Berastagi bölgesi civarında, yerel Karo Batak halkı, bölge büyüyen bir pazar merkezi haline gelene kadar, patates benzeri yeni ürünler deneyerek sebze yetiştirme ve pazarlama işiyle iştigal ediyordu. Giderek çok daha fazla Batak insanı nakit paranın zevkini almıştı; bu, hâlâ yabancı bir şeydi. Vergiler Batak insanını daha fazla nakit kullanımına itiyordu, fakat para yerel statü sistemi dahilinde özel bir rol edinmişti. Ancak, statü sistemi ve yerel dayanışma zenginliğin büyük bölümü hediye verme ritüellerine ve kumara gittiği anlamına geldiğinden

16. Furnivall, *Netherlands India*, s. 356; Jan Breman, *Taming the Coolie Beast: Plantation Society and the Colonial Order in Southeast Asia* (Delhi: Oxford University Press, 1989); Ann Laura Stoler, *Capitalism and Confrontation in Sumatra's Plantation Belt, 1870-1979* (New Haven: Yale University Press, 1985); Madelon Székely-Lulofs, *Rubber*, Çev. G. J. Renier ve Irene Clephane (Singapur: Oxford University Press, 1982, orij. 1931); alıntının kaynağı eskisinin s. 118'dedir; A. M. Luyendijk-Elshout ve ark. (Der.), *Dutch Medicine in the Malay Archipelago 1816-1942* (Amsterdam: Rudopi, 1989), s. 73-87'de G. T. Haneveld, 'From slave hospital to reliable health care: medical work on the plantations of Sumatra's east coast'; Erwiza, 'Miners, managers and the state: a socio-political history of the Ombilin coal-mines, West Sumatra, 1892-1996', doktora tezi, Amsterdam Üniversitesi (1999), özellikle s. 51; Gooszen, *A Demographic History*, s. 200-5; Colin Wild ve Peter Carey (Der.), *Born in Fire: the Indonesian Struggle for Independence* (Atina, OH: Ohio University Press, 1986), s. 66'da William O'Malley, 'The Great Depression'.

dolayı, Batak kültürü Batı tipi kapitalizmin gelişmesini teşvik etmiyordu.

Bazı ekonomik göstergeler Hollanda yönetiminin son aşamalarında Doğu Hint Adaları halkı açısından genel refah düzeyinde bir artışa işaret etmektedir: Pirinç çok daha verimli hale gelir ve kumaş ithali hız kazanırken, Mekke'ye hacca gidebilen Endonezyalı sayısı da artmıştı. Büyük Kriz'den önce, yerel refah düzeyinin zirvesindeyken, Mekke'ye giden hacıların sayısı yılda 40.000'e ulaşmıştı. Bu hacılar esas itibariyle tacirlerden ve küçük işletmelerde ihracat ürünleri yetiştirerek para kazananlardan oluşuyordu. Bu insanlar, uzun zamandır ekonomik göç geleneğine sahip Minangkabaulular ve Sulawesi'nin Makasar halkı ve denizci Bugis halkı başta olmak üzere en hareketli etnik gruplara mensuptular.

Yerli küçük işletmeler büyük Avrupalı işletmelerden her zaman çok daha randımanlı olmuştu. 1925 yılı civarlarında kauçuk fiyatlarındaki ani artış sırasında, bizzat insanların 'altın yağmuru' dedikleri şey meydana geldi; çiftçilerin yoğun bulundukları Banjarmasin (Kalimantan) ve Palembang (Sumatra) gibi kentlerde otomobil, bisiklet ve dikiş makinesi ithalindeki büyük artışların gösterdiği üzere Sumatralı ve Kalimantanlı ihracatçı çiftçiler kısa sürede zengin oldular. Bu çiftçiler, özellikle Hollandalı hükümetin, yine Avrupalı plantasyonları korumanın bir yolu olarak gelirlerin yüzde 95'ine el koyan yeni vergiler getirdiğinden dolayı, Krizden çok kötü etkilendiler. Hükümet ayrıca 1935 yılına kadar da pazarları eski konumuna getirmek için parayı devalüe etmeyi sürdürdü. Hollandalı hükümet yerli halk üzerindeki vergi yükünü öylesine artırdı ki 1940 yılı itibariyle 1928 yılı düzeyinin yüzde 250'sine ulaştı. 1938 yılından bu yana geçen yıllarda kırsaldaki insanların durumları başka bir dizi kıtlıkla daha da kötüleşti.[17]

17. Gooszen, *A Demographic History,* tablo 2.2; Steedley, *Hanging without a Rope,* 3. bölüm; Bambang Purwanto, 'From dusun to the market: native rubber cultivation in Southern Sumatra, 1890-1940', doktora tezi, Doğu ve Afrika Üzerine Araştırmalar Fakültesi, Londra Üniversitesi (1992); Howard W. Dick ve ark., *The Emergence of a National Economy: an Economic History of Indonesia, 1800-2000* (Sydney: Angus & Robertson, 2001), s. 138; Booth, *Indonesian Economy,* s. 106; O'Malley, 'The Great Depression'; Kahin, *Nationalism and Revolution,* s. 27; Lance Brennan, Les Heathcote ve Anton Lucas, 'The causation of famine: a comparative analysis of Lombok and Bengal 1891-1974', *South Asia 7,* 1 (Haziran 1984), 1-26.

İslamiyet

Romancı Pramoedya Ananta Toer, pek çok Bloralı gibi, İslamiyet'in egemen olduğu bir dünyaya gözlerini açmıştı. Dedesi Mekke'ye hacca gitmiş bir hacıydı. Pramoedya, daha kişisel çalışmalarında eleştirel düşünceyi din adına inkâr edenlere karşı dursa da, sömürge dönemindeki romanlarında Hollandalılara karşı popüler muhalefetin temel aracı olarak İslam'ın önemini vurgulamıştı.

Pramoedya'nın –muhtemelen az biraz Arap veya Hintli kanına sahip olması dolayısıyla, düz burunlu ve soluk benizli uzun zayıf bir adam olan– hacı dedesi zengin doğmuştu ve cemaatteki en önemli adamlardan biriydi. Hacılar büyük bilgi ve tecrübe sahibi insanlar olarak görülürlerdi. Birden fazla karı alabilecek biriydi; gerçi Pramoedya'nın anneannesini bir kız çocuğu olduktan kısa süre sonra boşayarak onu, daha on dördündeyken zorlu bir yaşama terk etmişti. Pramoedya'nın dindarlara yönelik olumsuz tavırlarından bazıları dedesine duyduğu hınçtan gelmektedir. Hacılar, Blora'da, Orta Cava'nın diğer kısımlarından daha azdılar; bunu Cava spiritüalizminin bölgedeki baskınlığının göstergesi sayabiliriz. Dedesinin yaşamı hakkında başka çok az şey biliyoruz, fakat İslam'ın Cava'daki karmaşıklıklarına ilişkin daha ayrıntılı bilgileri, biri taşralı Kiai Hacı Hasyim Asy'ari (K. Hâşim Aşarî) (1871-1947), diğeri kentli Kiai Hacı Ahmad Dahlan (K. Ahmed Dahlan) (1868-1923) olmak üzere oldukça farklı hacıların yaşamlarından edinebiliriz.[18]

Bu adamların her ikisi de Pramoedya'nın dedesi gibi, tüccar ailelerden geliyordu ve ticaret işi onlara Mekke'ye yolculuk yapma imkânını sağlıyordu. Sakini olduğu bölgenin ürünlerinden biri de mavi kumaş boyası yapmak için kullanılan çivit olmasına rağmen Hasyim'in girişimci faaliyetleri hakkında fazla şey bilmiyoruz. Ahmad Dahlan, yerli orta sınıfı olan Cavalı *batik* tüccarlarının embriyosunu oluşturan bir grup girişimci arasındaydı. Bunlar esas itibariyle iki Orta Cava kenti Yogyakarta ve Surakarta'da yer-

18. Pramoedya, *The Mute's Soliloquy*, s. 107; Benda ve Castles, 'Samin movement', s. 231; Greg Barton, *Gus Dur: the Authorized Biography of Abdurrahman Wahid* (Cakarta, Singapur: Equinox, 2002), s. 38-40; May ve O'Malley (Der.), *Observing Change in Asia*, s. 94-110'da J. J. Fox ve Pradjarto Dirjosanjoto, 'The memories of village Santri from Jombang in East Java'; Marcel Bonneff, 'Le Kauman de Yogyakarta: des Fonctionnaires religieux convertis au réformisme et a l'esprit d'entreprise', *Archipel* 30 (1985), 175-205.

leşiktiler, ancak Cava'nın her yerine ve deniz aşırı ülkelere seyahat yaparlardı. Ahmad Dahlan'ın ailesi Cava'nm güzel mumlu boyalı kumaşlarının ticareti yapıyordu. Kumaş yapan kadınlar çok çeşitli bölgesel tarz ve dizaynlar geliştirmişlerdi, fakat sarayların itibarı iki kraliyet kentinin boya sanatının simgeleri olmasına yetiyordu. Yogyakarta ve Surakarta on dokuzuncu ve yirminci yüzyıldaki üretim patlamalarıyla parlamıştı. Dizayn üretiminde yeni metal damga kullanma yöntemleri zahmetli elle mumlamanın yerini almıştı; yapay boyalar kullanılıyordu ve yerli pamuğun yerini ucuz makine işi kumaş almıştı. Bu değişiklikler sonucunda Cava yirminci yüzyılın ilk yarısında diğer adalara toptan *batik* ihraç etmeye başladı.

Hasyim Doğu Cava'daki küçük Jombang kasabasından geliyordu ve ailesinin o doğmadan birkaç kuşak öncesinin Orta Cava'dan Jombang'a göç ettiğini, atalarının Cava'nın kadim krallarına kadar uzandığını ileri sürüyordu. Dahlan Yogyakarta kentinin, Büyük Sultan Camii'nin arkasına düşen birtakım dar sokaklarıyla Müslüman mahallesinde doğmuştu. Caminin Arapça ilahicisinin oğluydu ve babasından o dili öğrenmişti. Müslümanlar Kuran'ın sadece orijinal dili Arapça'dan öğrenebilineceğine inanmalarına rağmen, Arapça'yı bir avuç Endonezyalı biliyordu, dolayısıyla ilahici arifbir adam sayılırdı. İslam'da ruhbanlık yoktur, Allah karşısında bütün insanların eşit olduğuna inanılır; fakat Allah'a yakın olmanın yedi aşaması vardır. Fakihler, hocalar, hacılar, vaizler, Allah'ın inayetine ermiş kimseler olarak Kamil İnsan olmaya daha yakındırlar. Dolayısıyla Cava dilindeki 'Kiai' unvanı üstün bilgi sahibi öğretmenlere ihsan edilirdi. Bu cemaat liderlerine *ulema* (Anglikan dilinde 'molla') da denilirdi.

Yöneticilerin de, Sultanların sahip oldukları unvanlar arasında olan, örnek niteliğindeki 'Din Âlimleri' basamağında daha yüksek bir düzeyde oldukları varsayılırdı. Çoğu dini lider sömürge dönemi boyunca hanedana küçümseyici gözlerle bakar ve onları, özellikle örnek oldukları varsayılan bu adamlar kâfir yabancılar olan Hollandalıların emri altına girdiklerinden beri İslam'ın erdemlerinden yoksun görürdü.

Geleceğin bu iki dini lideri İslamiyet'i öğrenmek üzere sürekli yolculuklar yaptı. Dahlan, Sumatra, Kalimantan ve Cava'nın kırsal bölgelerinde kurulu *pesantren* denilen özel dini bir yatılı okulda eğitim görerek dini bilgisini derinleştirmesi için şehirden kırsala

gönderildi. Hasyim'in ailesi kendi *pesantren*ini yönetiyordu; fakat geleneğe göre daha on dört yaşındayken başkalarıyla yaşamaya gönderildi ve yedi yıl boyunca Doğu Cava ve Madura'daki bir *pesantren*den ötekine gezip durdu.

Pesantren, yüzyıllar boyunca Endonezya'daki samimiyet, sadelik, bireysel özerklik, dayanışma ve öz denetimin temel değerlerini vurgulayan sosyal kurumlar olarak çok önemli bir rol oynamıştır. Bu okullarda gençler imana bireysel sadakat ve bir hocaya yakın bağlılık öğretilmek üzere ailelerinden ayrılırlardı. Bu okullar, özellikle Arapça imla, tefsir, hadis ve şer'i hukuk öğrenerek Kuran bilgisini derinleştirmeyi amaçlardı. On dokuzuncu yüzyılda ve yirminci yüzyılın başlarında çoğunda hâlâ *wayang* gölge tiyatrosunda bulunan Hindu-Budist öykülere, İslam'ın erken tarihçesiyle iç içe geçmiş Ortadoğu'nun kahramanları hakkındaki uydurma öykülere ve çok yaygın olan Cava mistik metinlerine dair eğitim veriliyordu.

Müslümanlar imana günlük yaşam ile İslam arasındaki bir mücadele olarak bakıyorlardı. Sömürge çağında Sumatra'daki bir Minangkabua köyünde genç bir adam olan Muhamad Rajab din eğitimi almak için çok sevdiği futbolu bırakmasının ıstırabını hâlâ unutmamıştı. İlk dersi, gayet çirkin bir öğretmenin eşliğinde anlamsız ilahiler ve muğlak açıklamalarla doluymuş: 'Yarı Arapça, yarı Endonezyaca, neredeyse iki saat süren tekrarların, hocanın anlaşılmaz açıklamalarının ve bir yılan gibi eğilip bükülmenin ardından kafam altüst olmuştu. Tabii arkadaşlarımın da.'

Endonezya bağlamında, İslamiyet'te sapkınlık ile ortodoksluk arasında net bir çizgi yoktur. On ikinci yüzyılda Hindistan'dan Endonezya'ya geldiği günden beri çeşitli yollarla uyarlanmış ve sürdürülmüş bir dindir bu. İslam'ın Cava'daki kurucuları dini ticaret yoluyla barışçıl bir biçimde getirmişlerdi. İslamiyet'in Endonezya'daki ilk öğretmenleri öğretmenden öğrenciye bilgi aktarmak üzere yolculuk yapan sufilerdi. Cava mistisizminde zaten mevcut bulunan içsel uyanışı öğretiyorlardı. Endonezya İslam'ının bazı biçimleri, Lombok'un 'Günde Üç Kez Namaz Kılan' Sasak halkı üzerindeki Hindu etkilerinde olduğu gibi, daha önceden beri varolan yerel biçimleri bünyesine katmıştır. Daha yakın dönemin yirminci yüzyıl hareketleri de günde beş vakit namaz kılmak gerekmediğini; tefekkürün ve ilahi söylemenin de Allah'la vahdete neden olabileceğini ileri süren Selayar Adası'ndaki Muh-

di Akbar (Mühdî Ekber) tarikatında olduğu gibi, dini saflıktan ayrılmaktaydı.[19]

Hasyim Asy'ari ve Ahmad Dahlan Mekke'ye hacca gitmişlerdi çünkü imanın beş şartından biriydi hac; diğer şartlar, şahadet etmek ('şahitlik ederim ki Allah'tan başka ilah yoktur ve Muhammed, O'nun elçisidir'), zekât vermek, ramazan ayında oruç tutmak ve günde beş vakit namaz kılmaktı. Bu yükümlülükler temiz bir yaşam sürmeyi ve uyuşturuculardan, kumardan, başka ahlaksızlıklardan ve domuz ve köpek gibi murdar hayvanlardan uzak durmayı gerektirmektedir.

İkisi Mekke'de bir araya gelmemişti. Dahlan 1888 yılı civarında Cava'ya dönmüş, Hasyim ise dört yıl sonra Mekke'ye gitmişti, fakat her ikisi de Minangkabau'lu ünlü din âlimi olan aynı öğretmenden ders almıştı. Engin hac tecrübesi Doğu Hint Adaları'nın her yerinden gelen ve de daha geniş kapsamlı uluslararası cemaate mensup Müslümanlarla buluşmayı içeriyordu. Afrika ve Ortadoğu'da gelişen sömürge karşıtı hareketler hakkında bilgi sahibi oldular. Güçlü inanç merkezleri sayılan Sulawesi, Batı Cava, Minangkabau, Açe ve başka bölgelerden gelen hacılar Hollandalılara karşı ortak bir çıkar üzerinde düşünce geliştirmelerine yardımcı oldular. Hac yolculuğundaki bazıları açısından İslam'ı arıtma ve yenileme yolunda mücadele ihtiyacı gelişiyordu.

Her ikisi de Mekke dönüşünde önemli cemaat liderleri oldu. Hasyim Asy'ari Jombang dışında, kerhaneleri ve içki alışkanlıklarıyla tanınan bir köyde kendi *pesantren*ini kurdu, bir bütün olarak toplumu ıslah etmenin ilk adımı olarak cemaati ıslah etmek gerektiğine karar verdi. Dahlan ise, Yogyakarta'daki Büyük Cami'nin imamının kızıyla evlendi. Kayınlarıyla ilahiyat hakkında, minberin nereye konulması gerektiği hakkında ve ramazan ayının hangi gün başladığı konusunda tartışıyordu. Kendilerini yenilikçiler

19. Fox ve Dirjosanjoto, '*Memories*'; Anderson, *Java in a Time of Revolution*, s. 4-10; K. H. I. Zarkasyi, 'Le pondok pesantren en Indonésie', *Archipel* 30 (1985), 163-74; M. B. Hooker (Der.), *Islam in South East Asia* (Leiden: Brill, 1983), s. 130-59'da A. J. Day, 'Islam and literature in South East Asia: some premodern, mainly Javanese perceptions'; Susan Rodgers, *Telling Lives, Telling History: Autobiography and Historical Imagination in Modern Indonesia* (Berkeley: University of California Press, 1995), s. 208-13; C. D. Grijns ve S. O. Robson (Der.), *Cultural Contact and Textual Interpretation: Papers from the Fourth European Colloquium on Malay and Indonesian Studies held in Leiden in 1983*, s. 233-46 (Dordrecht: Foris, 1986)'de C. W. Watson, 'Pramoedya Ananta Toer's short stories: an anti-poststructuralist account'da sözü edilen Pramoedya'nın 'Sunat'ı; Heersink, 'Green gold of Selayar', s. 229.

sayan büyüyen bir gruba mensup bulunan Hacı Dahlan kutsal yazıları temel almayan pek çok Cava âdetinden kaygılıydı. Modern dünyayla başa çıkabilecek yenilenmiş bir İslam yaratmak için köklere dönülmesi gerektiğine inanıyordu. Bu ideale ulaşmanın yolu olarak, 1912 yılında *Muhammediyye* diye bilinen bir eğitim teşkilatı oluşturdu. Hareket tüccarlar ve esnaf arasında büyük ilgi gördü ve kurulduğundan sadece bir on yıl sonra Sulawesi'de sağlam bir kök salarak Çevre Adalar'a yayıldı. Bu teşkilat, bugün yaklaşık 20 milyon taraftarı kapsamak üzere, Endonezya'daki en büyük ikinci Müslüman teşkilatı haline gelmiştir.

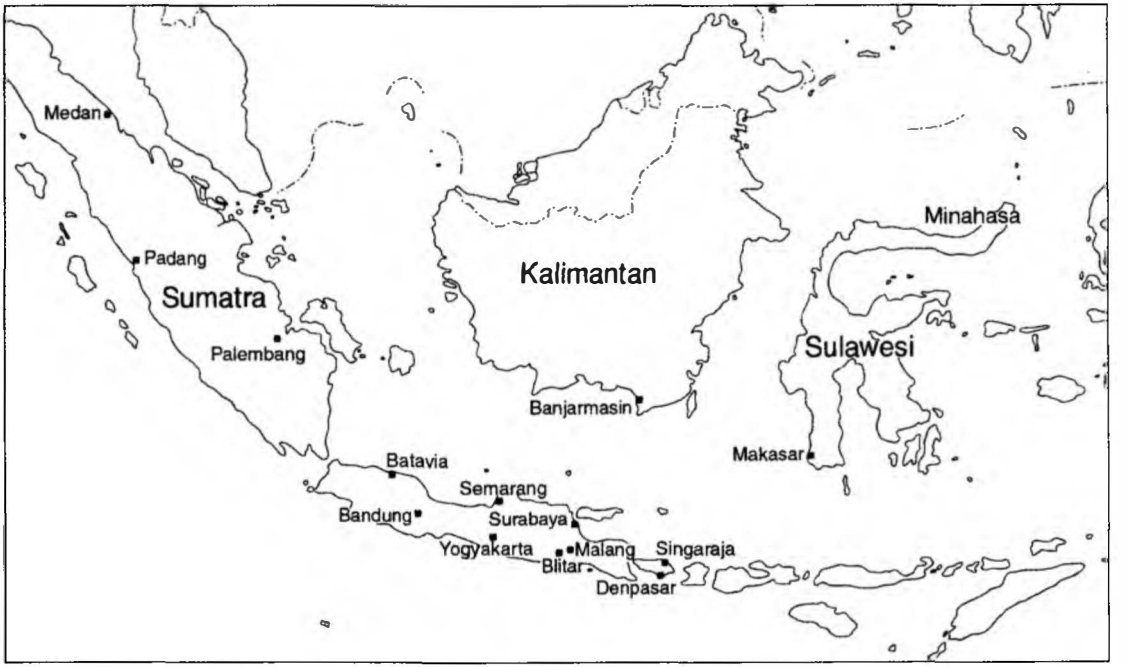
Kiai Hacı Hasyim Asy'ari ise, çitin öte tarafında, Dahlan taraftarlarınca 'Yaşlılar' diye yaftalanan grupta buldu kendini. Hasyim'in *pesantren*i yenilikçi de olsa, din öğretim yapısında reforma gitmiş de olsa, Hasyim'in, dini hukukun farklı akımları, kutsal kabristanlarda ibadet ayinleri ve Cava'da yüzyıllardır gelişip duran, ancak şimdilerde yenilikçilerden gelen tehditle yüz yüze bulunan başka uygulamalar gibi geleneksel diye tanımlanacak şeyleri sürdürme ihtiyacı hâlâ devam ediyordu. Bu tehdit 1924'te Suudi devletinin kurucuları olan sert püristler Mekke'ye egemen olduklarında daha da güçlenmiş oldu. Bu püristler kutsal mezarları yıkmak ve şer'i hukukun geleneklerinden kurtulmak istiyorlardı. Hasyim ve öbür ülke liderleri, siyasi bir ses verecek *Nahdatu'l-Ulema* adıyla bilinen bir ulema birliği oluşturmak üzere 1926 yılında Surabaya'da bir araya geldiler. Teşkilatın öncelikli hedefi *Muhammediyye* yenilikçilerine karşı durmaktı, fakat grupları ayakta kalabilmek için siyasette faal olmaları gerektiğinin de farkındaydı. *Nahdatu'l-Ulema* en büyük Müslüman organ olacak kadar büyümeye başlamıştı. Yirminci yüzyılın sonlarında 30 milyon üyesi vardı. Liderleri, Hasyim Asy'ari'nin torunu Kiai Hacı Abdurrahman Wahid (Abdurrahman Vahid) Endonezya'nın dördüncü cumhurbaşkanı oldu.

Muhammediyye'nin kendi modernlik anlayışı Cava düşünce tarzındaki bir ayrılışa, geleneğin reddine işaret ediyordu. Hareketin liderlerinden birinin ifade ettiği gibi, insanları manevi ve maddi olana yönelik korkularından kurtarmayı hedefliyordu: 'Burada insanlar ... ölüler bir yana, yaşayanların da güçlerinden korkuyorlardı.' Aynı lider, yaşayanlar dediğinin, Hollandalılar, Sultan, naip ve öbür resmi görevliler; ölüler dediğinin de, 'bazı ağaçlar, mezarlar, taşlar, eski evler ve hatta Valilik rezidansının

karşısındaki bronz heykel gibi insan yapımı şeyler'in yanı sıra köyüne gömülmüş eski bir kral olduğunu ekliyordu. Bu 'hayalet' korkusu, 'bize Allah haricinde hiçbir şeyden veya hiç kimseden korkmamamız gerektiğini söyleyen' 'gerçek İslami öğretileri'ne ters düşüyordu.[20] İslamiyet'in Cava hanedan mensupları arasında güçlü köklere sahip olmuştur hep; ancak bu görüşler, modernizmin gelişiyle birlikte artık aristokratik otoritenin dinle otomatik olarak bağlantılı olmadığını göstermektedir.

Muhammediyye ve *Nahdatu'l-Ulema* yirminci yüzyılın ilk üç on yılında kurulmuş pek çok teşkilattan ikisiydi. Bu teşkilatların kurulmasındaki belli başlı figür, Brotodiningrat perde davasında olduğu gibi, Hollandalılara muhalefeti yaygınlaştırmak için yazılı medyayı kullanan Tirto Adhi Suryo olmuştu. Gazetecilik kolonideki güç mücadelesine tamamen yeni bir biçim kazandırmış ve onu yeni bir hedefe yönlendirmişti. Bu mücadele, Kartini Okulları'nın destekçisi Tirto'nun, ırksal ve sosyal eşitliğin yanı sıra cinsiyet için de dövüşülmesi gerektiğini bildiği kurtuluş mücadelesi haline geliyordu. Mücadelenin sonunda, Hollanda Doğu Hint Adaları Endonezya'ya dönüştü. Fakat mücadele kırsal kesimde yürütülemedi: Takımadaların köylüleri, balıkçıları ve vasıfsız Asyalı işçileri de bölünmüş ve ayrı ayrıydılar. İnancın ifade ve savunusu için kurulmuş bu yeni dini teşkilatların her ikisi de kentlerde kurulmuştu. Blora devrim başlatacak bir yer değildi.

20. Mitsuo Nakamura, *The Crescent Arises over the Banyan Tree: a Study of the Muhamadijah Movement in a Central Javanese Town* (Yogyakarta: Gajah Mada University Press, 1993), s. 34'te sözü ediliyor.



Harita 3: Doğu Hint Adaları'nın kentleri

Üçüncü Bölüm

'SÖMÜRGE MEKANİZMASINA SALDIRMAK'[1]

Kentlere yolculuk zihnin ufkunu açar ya da Hollanda Doğu Hint Adaları'nda öyleydi. Balili bir prens olan Anak Agung Made Djelantik 1931 yılında, Bali'nin en büyük kasabası Denpasar'daki okul günlerini geride bırakıp Doğu Cava'nın Malang kasabasındaki ortaokula gönderilişini hatırlıyor. Djelantik Doğu Bali'de, etrafında babasının tebaalarının barakaları kümelenmiş geniş avlulardan oluşan bir sarayda büyümüştü. Çocukluk dönemi, çiftçilikle uğraşan toplumun son derece hiyerarşik bir yapıda olduğu köyde geçmişti. İlköğrenimi için aile sarayından beş saat uzakta bulunan, o tarihlerde sadece yüz kadar Avrupalı'yı barındıran 15.000 kişilik bir kasaba olan Denpasar'a gitmek zorunda kalmıştı.

Genç Djelantik, 1931 yılında, Singaraja'dan Kuzey Bali'ye altı saatlik bir araba yolculuğunun ardından, Surabaya'ya doğru heyecanlı bir seyahat yapmak üzere Ambondan Makasar'a giden bir KPM gemisini yakalamıştı. Surabaya'dan da, yerli Cavalıların dışında Doğu Hint Adaları'nın her yerinden insanlarla karşılaştığı Malang'a –87.000 nüfuslu– doğru, güneye 80 km daha yol yapmıştı. Hollandalı bir öğretmenin ailesiyle birlikte kalmış, orada yeni davranış biçimleri öğrenmişti. Pijama giymeyi, *'wel te resten'* (iyi uykular) demeyi ve gece olunca ışıkları söndürmeyi öğrenmek, üzerine Palm Tree marka margarin sürülmüş ve çikolata tanecikleri serpilmiş ekmekle kahvaltı etmek, Bali tarzının tersini yapmak, yemek üzerinde yorumda bulunmanın yanı sıra yemek

1. Pramoedya Ananta Toer, *Sang Pemula, Disertai Karya-Karya Non-Fiksi (Jurnalistik) dan Fiksa (Cerpent/Novel) R. M. Tirto Adhi Soerjo* (Cakarta: Lentera Dipantara, 2003, ilk basım Cakarta: Hasta Mitra, 1985), s. 24.

sırasında sohbet etmek ve de peyniri, karnabaharı ve brüksellahanasını sevmek zorunda kalmıştı.[2]

Djelantik'in yolculuğu, Sumatra'nın Batak dağlık bölgelerinden, Kalimantan'ın ormanlarından, uzak ve yağmur yoksunu Güneydoğu adalarından ve orkide biçimli Sulawesi Adası'ndan kopup Cava'da eğitim görmeye gelmiş delikanlılardan ve birkaç kadından oluşan küçük ama önemli bir grubun başından geçenlere çok benziyordu. Bu süreç Cava'nın Hint Adaları'nın merkezi haline gelmesine yardımcı olmuştur. Cavalılar da eğitim için köy ve kasabalardan büyük kentlere geliyorlardı. Çevre Adalar'a mensup çok az kişi birinci sınıf seyahat edebiliyor veya Djelantik'in yaptığı tarzda yaşam sürdürebiliyordu. Babası, Hollandalıların sahip oldukları bilgilere ve yüksek statüye erişme imkânı sağlayan Hollandalı bir aileyle yaşaması için ayda 100*f* harcıyordu. Cavalı ailelerle birlikte kalan okul arkadaşları ise ayda sadece 15*f* ödüyorlardı. Hollandalılarla yakın temas kuramamış olanlar için bile, Malang gibi bir kente gelmek demek kişisel gelişimlerinin çok önemli bir aşaması niteliğindeki modern yaşam tarzıyla karşılaşmak demekti. Djelantik en büyük kentlere gitmemiş olmasına rağmen, tecrübeleri içinde büyümüş olduğu krallar, rahipler ve köylülerle dolu dünyanın çok ötesindeydi.

1930'larda, Doğu Hint Adaları'nın nüfusunun yalnızca yüzde 5'i kentlerde yaşıyordu, ancak etkileri bununla orantılı değildi. Kentler Hollandalıların yerli dedikleri insanlar için bir Endonezya algısının yaratılmasında anahtar rol oynuyordu. Bu, kentlerin eğitim ve iş merkezleri ve buluşma yerleri olmasından dolayı değildi sadece, kentlerin iyi ya da kötü modern olan her şeyi temsil etmesinden dolayı da böyleydi. Modern algısı, özellikle ilerleme ihtiyacı, Endonezyalılar arasında milliyetçiliği geliştirmek için önemliydi.

Doğu Hint Adaları'nın başlıca kentleri limanlardı: Cava'daki Surabaya, Batavia, Semarang, Sumatra'daki Medan ve Palembang, Sulawesi'deki Makasar. Bazıları eskiydi; United East India Company'nin ticari girişimlerinden daha önceki tarihlere uzanıyordu. Batavia'yı bu şirket kurmuştu ve öbür liman kentleri gibi, Endonezya tarihinin denizcilik doğasını da açıklayan son derece

2. A. A. M. Djelantik, *The Birthmark: Memories of a Balinese Prince* (Singapur: Periplus, 1997), s. 60-6; Andreas Tarnutzer, *Kota Adat Denpasar (Bali). Stadtentwicklung, Staatliches Handeln und Endogene Institutionen* (Zürih: Geographisches Institut, 12. Cilt, 1993).

kozmopolit bir yapısı vardı. Endonezya birbirlerine ticaret yoluyla bağlantılı adalar takımı olduğundan dolayı, sadece mal değil, fikir, kültür ve dil değiş tokuşu üzerinde yükselmiştir daima. Avrupa sanayilerinin gelişi, en önemli kentlerin neden Cava'dakiler olduğuna da açıklık getirecek biçimde, değiş tokuş sürecini yoğunlaştırmıştır. Liman kentlerinde, öbür Adalı etnik grupların – Malay, Bugis ve Balili mahalleleri– ve ayrıca Çinlilerin, Arapların, Bengallilerin, Ermenilerin ve Yahudilerin mahalleleri bulunurdu. Makasar ve Batavia gibi büyük ticaret kentleri daha geniş dünyaya açılıyordu. Yirminci yüzyıl başlarında Çevre Adalar'daki kentlerden hiçbiri Cava'nınkilerle aşık atamazdı.

Kentlerin Modernliği

Djelantik'in Cava'ya yolculuk yaptığı tarihlerde, çok daha fazla sayıda Endonezyalı kozmopolit kent tecrübesi yaşamaya başlamış; sonraki on yıllarda, Pramoedya Ananta Toer de dahil olmak üzere, orta halli şartlara sahip daha fazla insan kentlerdeki modern Endonezya'ya taşınmıştı. Ancak, dünyayı görüp anlama konusunda yeni yolların oluşturulmasında kentleşmenin önemini daha iyi anlamak için kentlere göç eden erken yirminci yüzyıl öncülerinin başlarından geçenlere bakmak gerekir. Bu insanlar, milliyetçiliğin kurucularından bazılarıydı; ki milliyetçilik, sadece kent bağlamında gelişebilecek bir ideydi. İlk modern milliyetçiler yeni kent toplumlarının çok küçük bir oranını temsil ediyorlardı –Djelantik gibi pek çok insanın bu ideyle hiç ilgileri yoktu– fakat Endonezya'yı milliyetçiler yaratmıştır.

İlk modern milliyetçilerden biri ve Pramoedya'nın kahramanı olan Tirto Adhi Suryo, Blora'nın küçük kasabasından büyük kente Djelantik'ten otuz yıl kadar önce gelmişti. Tirto önce eğitim amacıyla Madiun gibi daha büyük kasabalara gitmişti, fakat yerliler için olan üçüncü dereceden kurumlarda tıp tahsil etme arzusundan dolayı Batavia'ya taşınmak zorunda kalmıştı. Tirto yirminci yüzyılın ilk yıllarını orada geçirirken, Batavia'nın nüfusu 139.000 civarındaydı; 150.000 nüfuslu Surabaya'nın ardından, Doğu Hint Adaları'ndaki ikinci en büyük kentti. Batavia'nın nüfusu 1930 yılında 533.000'e yükselecekti.[3]

3. Howard W. Dick, *Surabaya, City of Work: Socioeconomic History, 1900-2000* (Atina, OH: Ohio Üniversitesi Uluslararası Araştırmalar Merkezi, 2002), tablo 3.1.

Tirto kendisine Hollandaca öğrenme imkânı veren sınavlardan geçmişti; bu yeteneğini gazetelerde birbiri ardına yayımlanan bazı erken dönem yazılar yazarken kullanacaktı daha sonra. Hollandaca'yı rahatça kullanabilen Tirto, hem Hollandalılara yakın bir elitin parçasıydı, hem de sömürge düzenine karşı bir asi. Yirminci yüzyılın başlarında Hollandalı yetkililer dillerini ayrıcalıklı hale getirmişlerdi ve Hollandaca'yı gayet akıcı bile konuşsalar, Cavalıların kullanmalarına izin vermiyorlardı. Cavalılar saygı ifadeleriyle dolu Yüksek Cavaca'yla konuşmak ve Hollandalılara, yakarış biçimindeki el hareketi ve yerli şeflere hitap ederken de yapılması gereken eğilme gibi her türlü feodal saygı jestlerini yapmak zorundaydılar. Vali General van Heutsz döneminde bu davranış tarzında reforma gitme çabaları söz konusu olmuşsa da, o denli köklüydü ki, Tirto gibi genç aristokratlar, bu reformlara uymak bir yana dursun, Hollandalılarla yerli aristokrasi arasındaki ilişkiyi bile toptan reddediyorlardı. Kıyı kentlerinde, naiplerin saray ve etkilerinden uzakta, Tirto ve öğrenci arkadaşları demokratik sosyal bir tarzda hareket edebiliyorlardı.

Tirto, pek çok Hollandaca gazetenin birinde staj yapıp editörlüğe kadar yükselmiş ve tüm kolonide tanınır hale gelmişti. Tıp fakültesini bırakmaya yetecek kadar başarı kazanan Tirto Cava'daki ilk Endonezyaca gazetenin sahibi oldu. Doğu Hint Adaları'ndaki günlük yaşama ilişkin yeni bir bilinç oluşturma çabalarında Minahasa (Kuzey Sulawesi), Sumatra ve Orta Cava kökenli editör ve yazarlara katıldı.[4]

Tirto, gazetesi aracılığıyla, kentteki tüccarlar ve genç kamu memurları arasında yoksul 'küçük insanlar'a karşı görevleri konusunda bilinç oluşturmak amacıyla, Hollandalılar, naipler ve öbür kamu görevlilerinin yol açtıkları yozlaşmaya karşı seferberliğe girişti. Amacına ulaşmak için de kentinin diline, Malayca'ya döndü, çünkü Avrasyalılar ve etnik Çinliler o dilde gazeteler çıkarıyorlardı. Malayca yazarken kent nüfusunun sadece küçük bir kesiminin Latince okuyabildiğini biliyordu, ancak Malayca gazete ve yayınların çeşitli gruplarda yüksek sesle okunduğunu da biliyordu.

4. Pramoedya, *Sang Pemula;* Alımat B. Adam, *The Vernacular Press and the Emergence of Modern Indonesian Consciousness (1855-1913)* (Ithaca, NY: Cornell Üniversitesi Güneydoğu Asya Programı, 1995); Sartono Kartodirdjo, *Modern Indonesia: Tradition and Transformation* (Yogyakarta: Gadjah Mada University Press, 1984), s. 163-71.

Gazetelerin yanı sıra popüler romanlara da talep büyüyordu ve dolayısıyla Tirto da Çinli-Endonezyalı yazarlarca popüler hale getirilen günlük 'ucuz roman' tadında yazılar yazdı. Palembang ve Batavia gibi kentlerde en azından on dokuzuncu yüzyıla kadar uzanan ve kitap ödünç veren kütüphaneler vardı ve daha fazla yerel baskının gelmesiyle birlikte bu kütüphaneler diğer belli başlı kentlere de yayılmaya başladı. Yerel öykülerin yanında, Nick Carter ve Sherlock Holmes gibi İngilizce dedektif hikâyelerinin tercümeleri de son derece popülerdi.[5]

Malayca yayın yapan Tirto ve meslektaşları bu dilin takımadalarda egemen bir dil haline gelmesine yardımcı olmuşlardı. Bu dil büyük ihtimalle Kalimantan'ın doğu kesiminden türemeydi ve Belitung, Riau ve Bangka adalarındaki, Sumatra'nın kıyı sultanlıklarından bazılarındaki ve Britanya egemenliğindeki Malay Yarımadası'ndaki kıyı halklarının anadiliydi. Güney Çin'den Ortadoğu'ya kadar bir ticaret dili haline gelmişti. Ambonlular ve Manadolular kendi Malay lehçelerini geliştirmişlerdi, tıpkı kentlerin kültürel asimilasyona uğramış Çinlileri gibi; ancak doğuştan Malayca konuşanlar 1900 yılında toplam nüfusun küçük bir kesimiydi.

Hollandalılar başlarda Malayca'nın kullanılmasını destekliyorlardı çünkü öğrenilmesinin kendi dillerine oranla daha kolay olduğunu düşünüyorlardı. Takımadalarda 200'ü aşkın belli başlı dil olmasına rağmen, sadece birkaçı uygundu. En fazla Cavaca konuşuluyordu, fakat hem öğrenilmesi zordu hem de idari yazışmalarda ve defter tutmada kullanılması. Hollandalıların, Malayca'yı teşvik ederken, Riau adalarındaki saray Malaycasını model kabul ederek, Tirto tarafından kullanılan günlük kent Malaycasını reddederek standartlaştırmaya gitmeleri gerekiyordu bir yandan da. Hollandalılar sıradan Malayca'yla yazılan yazıların popülerleşmesine karşı durmaya ve 1908'de resmi bir yayınevi kurarak dilin yüksek biçimine ait edebi standartları belirlemeye çalışıyorlardı.[6] Tirto ve meslektaşlarınca ortak Malayca üretilen gazeteler

5. William H. Frederick, *Visions and Heat: the Making of the Indonesian Revolution* (Atina, OH: Ohio University Press, 1989), s. 62-3; Henri Chambert-Loir, '*Muhammad Bakir: a Baravian scribe and author in the nineteenth century*', RIMA 18, 2 (Yaz 1984), 44-72.

6. H. M. J. Maier, 'From heteroglossia to polyglossia: the creation of Malay and Dutch in the Indies', *Indonesia* 56 (Ekim 1993), 37-65; James Sneddon, *The Indonesian Language: Its History and Pole in Modern Society* (Sydney: University of New South Wales Press, 2003), özellikle s. 86-106.

ve kitaplar oldukça radikaldi. Tirto'nun asi arkadaşları daha sonra kendi dillerine 'Endonezyaca' diyeceklerdi.

İçeriğe gelince, Tirto ve diğer Malayca yazarları okurları için yeni bir dünya bilinci oluşturmak için mücadele veriyorlar, yeni, modern bir çağ kavramını tanıtmaya çalışıyorlardı. Tirto'nun 1909 tarihli müstehcen popüler kısa romanı *The Story of Nyai Ratna (Or How a Faithful Wife Did Wrong. A Story that Really Happened in West Java)* Batavia'nın yeniliklerini ve karmaşıklığını yansıtıyordu. İçindeki, yirmi birinci yüzyıl standartlarında sıradan gibi gözüken şeyler yirminci yüzyılın başlarında şoke edercesine yeniydi.



Görsel 3.1: Evlerinde dinlenen Adalı aile.

Tirto'nun öyküsündeki ana karakter Ratna adında bir odalıktı. Avrupalıların ve Çinlilerin odalıkları olan kadınlar farklı sosyal grupları birbirine bağlayan, kentli toplumun ana dayanağını oluştururlardı. Avrupalı erkeklerle evlenmezlerdi, fakat erkekleri ölene, ülkeyi terk edene veya bir başka kadına gidene kadar onların bakmakla yükümlü oldukları kimseler olarak yaşarlardı. Bu kadınların kamu yaşantısının perde arkasında etkileri vardı. Avrupalılar, Çinliler ve çeşitli yerli mahallelerinde yaşayanlar olmak üzere ayrı ayrı toplumlar arasında bilgi akışını sağlayan kanaldılar.

Odalıkların çocukları Avrasyalılar –herkes onlara Endo derdi– yerli mahallelerinde yaşarlardı. Orada genelde davetsiz misafir olarak görülürlerdi, dolayısıyla Surabaya gibi kentlerde Endolar ve yerli gençler birbirleriyle savaşan çeteler oluştururlardı. Endolar, Hollandalılar ile yerliler arasında kalan insanlar olarak, her iki kamu hizmetinin saflarından birine katılabilirdi. Yerli kamu hizmetindeki rolleri bu kamu hizmetinin dönüşümüne yol açmıştı; çünkü aristokratların bürokrasiden imtiyazlı bir biçimde faydalanma imkânlarını gasp etmişlerdi. Yirminci yüzyılın başlarında kentlerdeki aristokratik olmayan kamu hizmetinin gelişmesi, Tirto'nun, küçük romanında kalkınmanın erken aşamalarında betimlediği özel yeni bir orta sınıf yaratmıştı.[7]

Tirto'nun öyküsünde, Ratna genç bir aristokratla tanışıyor, fakat bu tanışma olağan şartlarda olmuyordu. Kentin kemerler, çeşmeler 've kırmızı, yeşil, mavi başta olmak üzere çeşitli renklerde ampuller takılı birkaç elektrik lambası' ile bezendiği Kraliçenin taç giyme kutlamaları sırasında, Batavia'nın merkezinde karşılaşmışlardı. Elektrik, Tirto'nun büyük bir merak kaynağı diye tasvir ettiği modern şeylerden biriydi. Tirto, askeriyeye ait Concordia Club'ın, Harmonie Club'ın ve Noordwijk kanalının arkasındaki diğer binaların yanında uzanan 'EigenHulp, Versteg, Houpt, Van Arken mağazaları'nın yanı sıra Genel Sekreterlik –hükümet merkezi– binalarının hepsinin süslenmiş olduğunu aktarıyordu. Her şey bir Hollanda kentinde olduğu gibiydi.

Ancak, diğer kent sakinleri de kutlamalar dolayısıyla coşkuluydular. Yeni Market'in tepesinde asılı Çince stilde yazılmış tabela Hollandaca şöyle diyordu: 'Doğu Hint Adaları İmparatoriçesi, Majesteleri Kraliçe Wilhelmina'ya selam olsun'. Bu arada Çinli belediye başkanının evi de kemer ve bayraklarla süslenmişti. Kutlamalar bir haftadan fazla sürmüştü.

'Beyaz dantelden uzun kollu bir üstlük, beyaz zemin üzerine *batik* desenleri olan bir [Yogyakarta'nın batısından] Banyumas *sarong*u, siyah lakeden, kapalı topuklu *pantufla*, çiçekli koyu kırmızı ipek çoraplar, kadifeden bir pelerin giymiş, saçlarını Hollan-

7. G. Schutte ve H. Sutherland (Der.), *Papers of the Dutch-Indonesian Historical Conference held at Lage Vuursche, The Netherlands 23-27 June 1980* (Leiden: Endonezya İncelemeleri Bürosu), s. 128-71'de J. A. van Doorn, 'A divided society: segmentation and mediation in late-colonial Indonesia'; Frederick, *Visions and Heat*, özellikle s. 17; Susan Abeyasekere, *Jakarta: a History* (Kuala Lumpur: Oxford University Press, 1987).

dalı kadınların yaptıkları gibi topuz yapmış' taşralı bir kız olarak betimlenen Ratna bu ışıltılı ve güzel sahne içinde, Yeni Market'in ikinci kemerinin altında durmaktaydı. 1909'da özel tasarım moda böyleydi. *Kebaya* denen son derece modern üstlük şimdilerde iyice yaygınlaşmış ve tüm Endonezyalıların geleneksel ulusal giysisi olmuştur.

Ratna, bir atlı arabada (*sado*) oturan, 'engebeli falezleri gösteren *batik* desenli [bir Orta Cava kraliyet deseni] bir *sarong*, siyah çoraplarla siyah ayakkabılar, beyaz ketenden rahat bir ceket, belli ki yeni alınmış bir gömlek giymiş, küçük siyah bir kravat takmış ve kafasına –tıp öğrencisi olduğunu gösteren şık bir başlığın bir parçası olan– püsküllü siyah bir kep geçirmiş', temiz-pak, yakışıklı bir delikanlıya dikmişti gözlerini. Delikanlının gözlükleri de vardı ve bıyıklıydı; modern bir adam olduğu her halinden belliydi. Kadın o kadar etkilenmişti ki onu takip etmek için bir taksi tuttu. Yirminci yüzyılın başlarında Avrupalıların dışında bir avuç insan ayakkabı giyerdi ve Avrupalı yetkililer kılık kıyafetleriyle fazla Avrupalı olan yerlileri beğenmezlerdi. Harfi harfine uyulması gereken resmi giyim kuralları vardı. Sadece yüksek rütbeli memurların veya Hollandalısever sayıldıkları için özel statü sahibi yerli etnik grup mensuplarının, özellikle Ambonlu ve Manadolular'ın, Avrupalı gibi giyinmelerine izin verilirdi. Hollandalıların onaylamamalarına rağmen, giderek daha fazla Endonezyalı Singer dikiş makinesi alıyor, modistra ve terzi dükkânı açıyor, yeni ve farklı stiller yaratmak için Batılı desenler kullanıyordu. Makineler de şık siyah biçimleri ve sağlam pedallı tezgâhlarıyla bir modernlik sembolüydü. Takip eden yıllarda radikal düşünceli pek çok genç *sarong*larını çıkarıp pantolon giymeye ve saçlarını da kısa kestirmeye başlamıştı.

Tirto, kitabında olağanüstü bir resim çizmişti. Okurlar, ufak tefek farklar olsa da, muhtemelen kırsal kesimin düz çizgili veya ekoseli *sarong*larına alışkındırlar, fakat bunlar son derece modern giysilerdi; o kadar şaşaalıydılar ki, aristokrat, Ratna'yı Hollandalı bir kadın sanmıştı.

Adam, onu, efendisini terk edip kaçmaya ikna ettiğinde, bunu modern bir tarzda yapmışlardı: 'İki âşık sabah treniyle Sukabumi'ye doğru yola çıktı, yanlarında bir erkek uşak, bir de hizmetçi vardı. Orada möbleli bir ev kiraladılar.' Geleneksel edebiyatta ve tiyatroda tüm asil kahramanların uşakları vardır, fakat bir haftalığına

möbleli ev kiralama fikri çok şaşırtıcıydı. Yolculuklarının kalan kısmında bu tür yenilikler sürmüştü: 'Bir hafta sonra Orta Cava'ya gittiler. Maos'ta bir Çin lokantasına girdiler.' Daha sonra Yogyakarta'daki hayvanat bahçesindeki hayvanları görmeye, Magelang'a, Borobudur ve Mendut tapınaklarını görmeye, Solo'ya *batik* almaya, ardından Sukabumi'ye dönmeden önce Surabaya, Tosari, Semarang, Cirebon ve Bandung'u gezmeye gitmek için –Avrupalıların yeni yeni yapmaya başladıkları gibi– bir tura katıldılar.

Öyküde, yeni bir sınıf oluşturan doktorlar ve mühendisler gibi, Endonezyalıların yeni yeni edinebildikleri yeni mesleklerin üyeleriyle karşılaşmaktayız. Kentlerin bu yeni insanları, kâğıt parayla alışveriş yapmak, ofislerde çalışmak, adli davalarla uğraşmak, gazete okumak, fotoğraf çekmek, Eau de Chinin parfümü ve saç yağı sürmek, hisse senedi almak ve El Chombata sigarası tüttürmek gibi yeni şeyler de öğreniyorlardı.[8]

Ratna sadece pasif bir kolonicilik kurbanı değildi. Sonunda kötü şeyler doğursa da, kendisini sonraki efendisini zehirlemeye kadar sürüklese de, kendi seçimlerini kendisi yapmış, ekonomik bağımsızlığını aramıştı. Muhafazakâr ahlakı temel alan cinsiyet ilişkilerine dair kusurlu ve trajik bir öykü olmasına rağmen, Tirto'nun ucuz romanı okurlarına kentlerdeki özgürlüğe dair yeni imkânları gösteriyordu.

Kent Yaşamı

Kentlere taşınmak demek kent faaliyetlerinde yer alarak yeni bir insan türü olmak demekti. Romancı Pramoedya Ananta Toer'in dediği gibi, 'Surabaya'ya taşınır taşınmaz iki yeni alışkanlık edindim ... *kretek* tüttürmek ve ayakkabı giymek.' Pramoedya'nın ilk ayakkabıları Bata yapımı kahverengi ayakkabılardı.[9] Ayakkabı giymek sizi Hollandalılarla eşit kılıyorsa, Endonezya'nın eşsiz karanfilli sigaralarını içme merakı da sizi çokbilmiş biri yapıyordu. Modern insanlar betel yaprağı çiğnemek gibi eski huylarından vazgeçmişlerdi.

Kretek esasında Orta Cava'nın kuzey kıyıları yakınlarındaki Kudus'te yaşayan yoksulların sigarasıydı. 1880'lerde tütünü ka-

8. Pramoedya, *Sang Pemula,* Çev. Elizabeth Riharti, Joost Coté ve Markus Soema, *RIMA* 32, 2 (Yaz 1998), 45-95.

9. Mark Hanusz, *Kretek: The Culture and Heritage of Indonesia's Clove Cigarettes* (Cakarta: Equinox, 2000), s. xiv, s. 32-47.

ranfil ve başka baharatlarla aşılama fikrinin bir hacıya ait olduğuna inanılıyordu, fakat Cavalı bir müteşebbis olan Nitisemito 1906 yılında kendisine onları paketleyip satmayı öğreten bir sokak satıcısı kadınla tanışana kadar kimse imal etmemişti. Mısır koçanı sarmanın yerini yavaş yavaş kâğıt alıyordu. Nitisemito'nun, damadının yönetimi altındaki şirketi Three Balls, *kretek*i fuarlardaki tezgâhlarda pazarlıyor, sözcüğü yaymak üzere gezici tiyatro grupları istihdam ediyor ve promosyon ödülleri, bisikletler, hatta otomobiller dağıtıyordu. Three Balls koloni dönemi boyunca gelişen en büyük yerli şirketlerden biriydi. İyi dönemlerinde 15.000 insan istihdam ediyordu. Şirket sonunda bir dizi aile içi anlaşmazlıktan mustarip olsa da elde ettiği başarı kentlerin nasıl yeni bir ticari realite sağladığını gösteriyordu.

Koloni sistemi yerlileri memuriyete girmeye, vasıfsız işçi veya rençper olmaya teşvik ediyordu. Tirto ve Nitisemito'nun dahil oldukları sadece bir avuç insan başka seçenekleri denemişti. Batı Sumatra'nın Minangkabau halkı gibi gezgin etnik gruplar kentlerdeki orta düzeyde ticari faaliyetlere gayet iyi uyum sağlamıştı. 1920'lerden sonra takımada üzerinden evrensellik kazanan eşsiz Padang yemekleri sunan lokantalar açıyorlardı. *Batik* tüccarları diğer başarılı müteşebbisler arasında, Yogyakarta'nın Kauman ve Surakarta'nın Lawéan mahallelerinden gelenlerin en zenginleriydi.[10]

Köy pazarlarını her zaman onlar kurdukları için kadınlar kentlerdeki ucuz mal ticaretine gayet güzel uyum sağlıyorlardı, fakat önemli müteşebbislerin çoğu erkekti. Erkek egemen İslami ticaret dünyasında, uluslararası bağlantıları olan hacılar kadınları büyük girişimlerin dışında tutuyorlardı. Aynı şekilde, kadınlara sadece bazı mülkiyet haklarını veren Hollanda hukukunun kısıtlayıcı yapısının yanı sıra Avrupalı ve Çinlilerin ticaretinde de erkek egemenliği vardı.

Three Balls gibi başarılı yerli ticari işletmeler *kretek* ve *batik* endüstrilerine egemen olan Çinli tüccarların gölgesinde kalsa bile, Hollandalıların yarattıkları ekonomik ve politik sistem Çinlileri tüccar orta sınıfının rolünü oynamaya teşvik ediyordu. *Batik* konusundaysa, modellerin boyandığı yeni imalat dokumaların ithalatı Çinli ve Arap tacirlerin kontrolündeydi.

10. Suzanne April Brenner, *The Domestication of Desire: Women, Wealth, and Modernity in Java* (Princeton: Princeton University Press, 1988).

Çinli göçü, başlangıçta Batavia için işgücü oluşturacak Çinli işçiler getiren East India Company'nin zamanında çok büyümüştü. Daha sonra, on dokuzuncu yüzyılda, güney Çin'den sözleşmeli vasıfsız işçiler getirilmeye başlanmıştı. Bazı Çinliler düşük ücretli işçiler veya küçük dükkâncılar olarak kaldılar, diğerleriyse kahve ve şeker gibi plantasyon sanayilerine öncülük yaptılar veya Hollandalıların afyon yetiştirimi için başlattıkları ruhsatlardan ve dış kaynaktan gelen vergilerden yararlandılar. Bu sistemlerin her ikisi de on dokuzuncu yüzyılın sonlarında aşamalı olarak iptal edildi, fakat bunların dışında iştigal eden birkaç Çinli aile sermayelerini başka alanlara kaydırdı.

Yirminci yüzyıl başlarındaki en başarılı Çinli aileler Cava'nın kuzey kıyısındaki Semarang kökenliydi. Bunlardan Oei Tiong Ham (1866-1924) tarafından yönetileni, şeker ticaretiyle afyon yetiştirme ruhsatlarının arkasındaki büyük güçtü. Oei Tiong Ham, diğer bütün ihraç ürünlerinin alım satımıyla hem Semarang'dan, hem de Singapur'dan mal sevkıyatının yanı sıra bankacılık ve imalata soyunmuştu. Hollandalılar afyon kullanımını bıraktıklarında, Oei'nin grubu diğer faaliyetleri geliştirecek şekilde konumlanmıştı; çünkü Asya Pasifik boyunca uzanan kişisel ve ticari bağlantılar ağı kurmuştu. Oei Japonya'dan Tayland'a kadar son derece itibarlı biriydi. Çinli-Cavalı ailelere damat gitmiş, çocuklarına kendi konuştuğu Hokkien ve Malay dillerinin yanı sıra (Avustralyalı bir özel öğretmen vasıtasıyla) İngilizce öğrettirmişti. Kişisel anlamda yenilikçiydi: Hollandalılardan daha 1889'da palto, kravat ve pantolon giyme iznini almış, 1900'de Mançu saç örgüsünü kestirmiş ve başkalarını da ikna etmişti. Onunkine benzer şirketler en yeni teknolojiyi getirtiyordu; Oei, Sematang kentinin gelişmesine çok önemli sosyal ve mali katkılarda bulunuyordu.[11]

Oei, Güneydoğu Asya açısından hayli farklı bir yaşam tarzını benimsemiş asimile Çinli-Cavalılardan biriydi. Daha yakın dönemlerde göçmüş diğer Çinli aileler başarılı ticari girişimlerde bulunmak için kendi ağlarını kullanırdı. Çoğu kentte Çinliler

11. James Rush, *Opium to Java: Revenue Farming and Chinese Enterprise in Colonial Indonesia, 1860-1910* (Ithaca: Cornell University Press, 1990), s. 248-53; Peter Post, 'The Kwik Hoo Tong trading society of Semarang, Java: a Chinese business network in late colonial Java', *Journal of Southeast Asian Studies* 33, 2 (2002), 279-96; Didi Kwartanada, 'Competition, patriotism and collaboration: the Chinese businessmen of Yogyakarta between the 1930s and 1945', *Journal of Southeast Asian Studies* 33, 2 (2002), 257-77; Dick, *Surabaya*; Abeyasekere, *Jakarta*.

oldukça büyük bir azınlıktılar, kentteki Avrupalıların neredeyse iki katıydılar. Altı büyük kentte nüfusun yüzde 6 ila 20 arasını oluşturuyorlardı. Yogyakarta gibi muhafazakâr kentlerde bile, tacir, dükkân sahibi ve toprak sahibiydiler veya buz, çini, kahve ve bisküvi gibi şeyler üreten fabrikalar işletiyorlardı.

Çinli girişimcilerin faaliyetlerinin ilerlemeci yüzü, Adalar ekonomisine Avrupalı şirketler egemen olmasına rağmen, onların Cavada yaygın olmalarına karşı oluşan güçlü önyargıyı engellemiyordu. Çoğu tefecinin Çinli, özellikle de yeni göçmen olmasından dolayı, Çinli aleyhtarı görüşler yaygındı. Bu tefeciler, Hollanda vergilerinin ve giderek azalan tarım geliri düzeylerinin yarattığı nakit ihtiyacı avantajından yararlanırlardı. Bu işkolunda bunlar için kullanılan terim, uyandırdıkları duygu itibariyle, *lintah darat*, yani 'kan emicilerdi. Hollandalıların tutum ve politikaları Çinli karşıtı ırkçılığı teşvik ediyordu, öyle ki Cava'daki huzursuzluk dönemlerinin Çinli karşıtı ayaklanmalarla anılmakta oluşu tesadüf değildir. Yirminci yüzyılın başlarında Batavia'da istismarcı Çinli toprak sahipleri ve işverenlerine karşı birçok şiddet eylemi yaşanmıştır.

Pek çoklarının önyargılarına rağmen, Tirto gibi bir veya iki modernleşmeci aydın Çinlilerin Adalar'ın gelişmesinde oynadıkları rolü değerlendirebiliyordu. Ekonomik katkılarının ve popüler edebiyata etkilerinin yanı sıra, Çinliler, sadece *batik* konusunda değil, aynı zamanda geleneksel *gamelan* müziği ve tiyatro başta olmak üzere sanatın her dalına katkıda bulunmaktaydılar.

Kültürel Yaşam

Tiyatroda, Çin kültürü, modern yeni kent tarzlarına katkıda bulunacak bir sürü başka kültürle karışmıştır. Yirminci yüzyıl başlarında, (İstanbul kökenli) Stambul Komedyası tarzı egemen olmuştu. İşçiler gayet arzulu bir şekilde seyrederler, ancak modernleşmeci aydınlar kalitesiz bulurlardı bunu.

Stambul eski ve yeni tiyatro formlarının bir karışımı olarak gelişmişti. Bir zamanlar çok sayıda olan Çinli Güneydoğu Asya opera şirketi tüm etnik gruplar arasında son derece popülerdi ve onların Stambul üzerindeki etkileri, Sam Pek ve Eng Tai'nin aşkları gibi Çin öykülerinin icrasında çok belirginleşiyordu. İngiliz kolonilerinden de Stambul'a Güney Asya etkisi katan yeni bir

Hint ve Malay tarzları karışımı gelmişti. Öbür yerel tiyatro biçim ve hikâyeleri, Stambul'un yerel ve *Venedik Taciri* gibi, *Ali Baba* gibi ve Batavialı metreslerin anlatıları gibi öykülerin yanında romantik prens Panji'nin Endonezyaca öykülerinin boy gösterdiği Asya-ötesi sanatların şaşırtıcı bir bileşimi haline gelmesine katkıda bulunmuştu. Stambul temsillerinin senaryoları Malay gazetelerinde yayımlanıyor, gelişen modern Malay literatürü diyalog ve olay örgüsünde daha çok kullanılır oluyordu.

Stambul'un sahneleri kozmopolit Asya kenti yaşamının modern düşlerini yansıtıyordu. Avrupa tarzı dekorlar ve perdeler popüler yeniliklerdi ve kostümler arasında, Arap, Hint ve Çinli giysiler, Avrupalı çorap ve futbol şortları ve çok sayıda geleneksel mücevherden oluşan fantezi versiyonlar yer alıyordu. Bu tuhaf karışım, yerel tiyatronun biçimselleşmiş ve geleneksel doğasının ilginçlik ve egzotizm adına reddiyesiydi. Günlük giysilerde ortaya çıkan değişiklikler gibi, Stambul yeni fikirlere maddi bir biçim kazandırmanın bir yoluydu ve ana fikri yeni düşünce ve hareket tarzlarını da cesaretlendiriyordu. Bali'deki bir temsille ilgili yapılan şu tanım, söz konusu çılgınlık hakkında bir fikir verebilir:

> '...gözlüklü, ayakkabılı, şapkalı, Avrupai bir takım giymiş ve zor zar duyulabilecek kadar kibar sesli, Almanya'ya okumaya giderken geçirdiği bir kaza sonucunda Yeni Gine kıyısına çıkmış Cavalı bir öğrenciyle; futbol konçları giymiş, pelerin takmış ve de gözlüklü ama kafasına beyaz tüylü Amerikan Kızılderilisi başlığı geçirmiş, yüzü beyaza boyalı Papualı bir şefle tanıştırıldık.'

Oyunu beğenmeyen bir Avrupalı'nın yaptığı bu tanım, oyunlardaki 'geleneğe karşı modernite' temalarını yansıtan yeni içerik türüne de itirazdır aynı zamanda: "Cavalı öğrenci Malay kralının insancıllığına başvuruyor! 'Tüm insanlar kardeştirler.' Papualı şef alçak, etkisiz bir sesle ahlak dersi vermeyi sürdürürken ... onun boynu bükülmüş, sudan çıkmış balığa dönmüştür."[12] Malayca'nın kullanılması ve eşitlikçilik fikri, gölge kukla tiyatrosunun tanrılar ve iblisler hakkındaki masallarıyla büyümüş seyircilerin dikkatini çekmiş olmalıdır.

12. Beryl de Zoete ve Walter Spies, *Dance and Drama in Bali* (Londra: Faber and Faber, 1938; yeniden basım, Kuala Lumpur: Oxford University Press, 1973), s. 215; Robert Martin Dumas, *Teater Abdulmuluk' in Zuid-Sumatra: op de Drempel van een Nieuw Tijperk* (Leiden Üniversitesi: Onderzoekschool voor Aziatische, Afrikaanse, en Amerindische Studies [Asya, Afrika ve Amerika Araştırmaları Yüksek Okulu] 2000).

Three Balls *kretek* şirketinin sigaraları satmak için Stambul grubundan yararlanması bunun kitleler açısından ne kadar önemli bir sanat biçimi olduğunu göstermektedir. Stambul, izleyenlerine Asya çapında bir bağlantının söz konusu olduğu izlenimi veriyordu. Onlardan modern dünyanın parçaları olarak Asya'nın ve Avrupa'nın tüm farklı mekânları hakkında düşünmelerini istiyordu. Bu mekânların en uzaktaki ve en egzotik olanı, Yeni Gine de dahil olmak üzere, Doğu Hint Adaları'na aidiyet üzerine kafa bile yorabilirlerdi. Böylece yerli aydınlar Batı edebiyatını okuyup ilk elden Hollanda kültürünü öğrenirlerken, çok daha fazla sayıda kentli insan da, Stambul aracılığıyla, kendi dünyalarını aynı zamanda dahil de olabilecekleri farklı bir yer olarak tasavvur ediyordu.

Stambul temsillerine eşlik eden müzik genellikle yerel, fakat akordeon ve gitar gibi Batılı enstrümanlarla çalınan tarzlardan oluşuyordu. Evrimi *kroncong* denilen müziğin gelişmesiyle yakından ilintiliydi. Portekiz ve Havaii müziğinin arasında kalan *kroncong*un başlıca özelliği yumuşak, ahenkli şarkılardaki gitar ve keman kombinasyonuydu. Portekiz öğesi ağır bastıkça, Batavia'nın güçlü Portekiz köklerine sahip Avrasyalı topluluğunun dışına taşıyordu. Yirminci yüzyılın başlarında *kroncong*, endüstri tezgâhlarını, sirkleri ve başka popüler eğlence yerlerini de içeren, Kraliçenin doğum günündeki 'gece pazarları' gibi açık hava etkinliklerinde çalınırdı. Sömürge çağının sonlarına doğru *kroncong* bütün Endonezya'ya yayılmıştı; altsınıf eğlencesi olmaktan sıyrılıp kentli nüfusun geniş bir kesiminin sevgisini kazanmıştı. Orta Cava'nın ana nehri 'Bengawan Solo'ya methiye biçiminde yazılan *kroncong* şarkılarından en büyüğünü, Cavalı bir şarkıcı olan Gesang 1940 yılında bestelemiştir. Hem Stambul hem de *kroncong* çok beğeniliyordu, çünkü kentin canlılığından bahsediyordu. Pramoedya gibi insanlar o zamanların *kroncong*unu modern yaşamın vızıltısı olarak hatırlıyorlar.[13]

13. Abeyasekere, *Jakarta*; Jim Schiller ve Barbara Martin-Schiller (Der.), *Imagining Indonesia: Cultural Politics and Political Culture* (Atina, OH: Ohio Üniversitesi Uluslararası Araştırmalar Merkezi, Uluslararası İncelemeler Monografileri, Güneydoğu Asya Dizisi, Sayı 97, 1997), s. 54-89'da Frederick, 'Dreams of freedom, moments of despair: Armijn Pané and the imagining of modern Indonesian culture'; *Keroncong Asli, Gesang*'a ait tanıtıcı yazılar; Pramoedya'nın adı Rudolf Mrázek, *Engineers of Happy Land: Technology and Nationalism in a Colony* (Princeton: Princeton University Press, 2002), s. 196'da geçmektedir.

Kentlerdeki bir diğer modern tutku, Adalar'daki gençlerin hoşlandıkları futboldu. Özellikle Surabayalılar ile Malang'dan gelen rakiplerinin arasındakiler gibi heyecanlı geçen maçlar sahadaki kırık bacaklar veya saha kenarındaki arbedeyle sonuçlanırdı. Futbol çılgınlığı, farklı etnik gruplara mensup insanların ortak oldukları, fakat sportif organizasyonu etnik çizgilere tabi olan birkaç şeyden biriydi. Koloni yetkilileri, itibar kaygısı yüzünden, yerli futbol takımlarını tümüyle Hollandalıların oluşturdukları takımlarla oynatmazlardı.[14]

Stambul ve *kroncong*un buluştuğu Adalar'a sinema ve radyo çabuk girdi. Ucuz sinemalar 1920'lerin ortalarında Stambul'la eşit derecede kitlesel eğlence haline gelmişti; halbuki bilet fiyatları hâlâ yüksekti: En ucuz koltuk vasıfsız bir işçinin günlük ücretinin üçte biri kadardı. Filmler Hollywood'un yanı sıra, Avrupa ve Çin'den de geliyordu. 1930'larda Bali'ye Charlie Chaplin geldiğinde herkes onu tanımış ve sokaklarda peşini bırakmamıştı. Çinliler yüzyılın başlarında Endonezya matbua kültürünü başlatmış oldukları gibi, Çinli şirketler de 1929 civarında yerli film endüstrisini oluşturdu. Ses Adalar sinemasına iki yıl sonra geldi. 1941 yılında Cava'da otuz iki film yapılmıştı; bu sayı 1936'da yapılan film sayısının on katıydı ve Cava'da 240 sinema vardı.

Endonezyalıların çok azı bir radyo sahibi olabiliyordu; 1935 yılında (8.469 Hollandalıya karşılık) hepi topu 1.500 kişide radyo vardı. Üç yıl içinde bu sayı neredeyse on kat artmış, *kroncong* şarkıcıları radyo formatlarının standart tarifesi olmuşlardı. Politikayla veya başka tartışmalı konularda yayın yapılmasına izin verilmezdi.[15]

İşçi Kentleri

Tirto, gazetesini kurduğunda kendisiyle birlikte çalışacak parlak gençleri yanına almıştı. İçlerinde en zekileri, Blora'nın otuz kilometre doğusundaki Cepu'nun petrol üretim alanında çalışan

14. Freek Colombijn, 'The politics of Indonesian football', *Archipel* 59 (2000), 171-200; Antariksa, 'The life and happy times of soccer supporters', *Latitudes* 5 (Haziran 2001), 27-33.

15. Abeyasekere, *Jakarta*, s. 113; Salim Said, *Shadows on the Silver Screen: a Social History of Indonesian Film* (Cakarta: Lontar Vakfı, 1991), 1. bölüm; Aiko Kurasawa, 'Propaganda media on Java under the Japanese 1942-1945', *Indonesia* 44 (Ekim 1987), s. 72, 77, 79 ve s. 89; Frederick, 'Dreams of freedom', s. 60; Mrázek, *Engineers of Happy Land*, s. 174-91.

alt düzeyli bir memurun oğlu ve sıradan biri olan Mas Marco Kartodikromo'ydu (1890-1932). Marco, kendisinin ve arkadaşlarının kent hikâyelerini yazan gazetesini yayımlamayı sürdürüyordu. Tıpkı Tirto'nun hikâyeleri gibi bu anlatılar da gazetede tefrika ediliyor ve Pramoedya gibi geleceğin yazarlarına model oluşturuyordu.

Marco'nun gazetesinde Semarang ve Surabaya liman kentleri hakkında çıkan hikâyeler Tirto'nun *Nyai Ratna*'sından biraz daha az coşkulu bir resim çizmektedir. Örneğin, 1924-5 yıllarının Surabaya'sına ilişkin bir hikâyenin başlığı 'Büyük bir kentin ahlaksız yaşamı'ydı. 'Endonezya'nın başlıca ticaret kenti' Surabaya, uyuşuk köylerin tersine, gece ve gündüz faal bir yer olarak tanımlanıyordu. 'Gecenin bir yarısında, Surabayalı işçiler toplanmaya başlıyorlar ... korna sesleri neredeyse sağır edici düzeyde.' Tirto'nun hikâyesinde olduğu gibi, gaz ve elektrik lambaları son derece büyülü bir hava veriyordu, ancak şimdilerde kent tramvay ve arabalarla dolmuştu.

Bu hikâye, 'kentte sürünecek kadar yoksul, kapitalistlerin tiyatro ve sinemalarına yakın' olsalar bile kent nüfusunun büyük bir kısmını oluşturan işçiler hakkındaydı. 'Kent' sözcüğü, gerçek nüfus merkezlerini oluşturan ve *kampung* denen köy kümeleri veya mahalleler değil, teknik olarak Hollandalı merkezlere işaret ediyordu. 1925 yılında, ilçe ve kent nüfuslarının yüzde 30'u her türden emekçiydi; çoğu tersane ve demiryolu işçisi veya belediye çalışanıydı. Kentlerdekilerin yaklaşık yüzde 20'si esnaf ve küçük tacirdi; Avrupalı ve Çinli işletmelerdeki mavi ve beyaz yakalı işçiler de benzer orana sahiptiler, ancak kamu hizmetlileri sadece yüzde 11'di. Vasıfsız işçilerin çoğu her gün iş arama sırasına giren yevmiyeli işçiydi. Hollanda yönetim dönemi sonuna doğru, Adalar'daki büyük fabrikalarda 350.000 insan istihdam ediliyordu. Fakat atlı araba süren erkekler, küçük sokak tezgâhlarında yiyecek satan kadınlar, gazete satan çocuklar istatistiklere dahil değildiler. Dolayısıyla Büyük Kriz geldiğinde ve kentli işçiler işlerini kaybettiklerinde, kaçının daha da yoksullaştığını belgelemenin imkânı yoktu.

'Büyük bir kentin ahlaksız yaşamı' sinema veya tiyatroya gitmek için bilet aldıktan sonra büyük işçi mahalleleri Wonokromo ve Kampung Tembok'a dönmek için sadece 4 sentlik tramvay bileti alabildiklerini anlatıyordu (o dönemlerde bir kent işçisinin

ortalama yıllık geliri 51.90*f*'di. İnsanlar sokaklarda kapı girişlerinde uyuyor, zenginler Dutch Simpang Club'ta şampanya içiyorlarken, fahişeler denizcilerle işlerini yapıyorlardı. Aynı gazetede yayımlanan bir Semarang öyküsü bir kâtibin bir fahişe tarafından bu âleme girmesi için nasıl ayartıldığını, cinsel hastalığa ve büyük borçlara nasıl gark olduğunu, Deli'deki Sumatra plantasyonlarında çalışmak için nasıl amele sözleşmesine imza attığını anlatmaktadır.[16]

Kentin işçileri yoksulluk içinde yaşıyordu. Çoğu hizmetliydi. 1930 yılında kolonide Hollandalılar ve zenginler için aşçı, temizlikçi ve hizmetçi olarak çalışan tahminen 350.000 hizmetli vardı, fakat çok daha fazlası da öbür Endonezyalıların hizmetkârlarıydı. Hollandalılarm hizmetkârlarının çoğu kentlerde çalışıyordu ve yüzde 60'tan fazlası kadındı. Bu hizmetlilere işverenlerin evlerinin yanında küçücük odalar veriliyordu; hizmetli olarak çalışmış kadınlar o zamanları içine düştükleri bezginlik ve yaptıkları ağır işlerle hatırlıyorlar. Hollandalılarm istihdam ettikleri insanlar sürekli zan altındaydılar ve süt esaslı beslenme düzenleri dolayısıyla Avrupalıların berbat koktuklarından şikâyetçiydiler.

Kentli vasıfsız işçi ve hizmetkârların ücretleri ve içinde bulundukları şartlar hiçbir zaman iyi değildi. Batavia'daki işçilerle ilgili 1937 tarihli resmi bir araştırmada, incelenenlerin yarısından fazlası günde 30 sentten az kazanıyor; gelirlerinin yüzde 60'ından fazlasını beslenme, yüzde 15'ini de barınma için harcıyorlardı. Ücretler arasındaki oran devasaydı; en düşük ücret günde 10 sent, en yükseğiyse 2.50*f*'di. Yoksulların evleri toprak zemin, bambu destekler ve hasır örgü duvarlardan oluşan tek tek odalardı genellikle. Evlerin sekizde birinden azında sahra tuvaleti vardı; çoğu da sadece bir çukurdan ibaretti. Ailelerin çoğu veresiyeyle yaşıyordu; besin alımları günde sadece 1.581 kalori kadardı.

Kentlerin yerli mahalleleri nehirlerin etrafına kurulmuştu; çünkü tıpkı köylerde olduğu gibi, banyo ve içme suyu nehirlerden elde edildiği gibi tuvalet ve çöp boşaltımı da oralara yapılıyordu. Sokaklarda uzanan Hollanda yapımı kanallar ve hendekler de aynı işi görüyordu. Nüfus arttıkça hastalık ve ölüm de artmıştı.

16. *Three Early Indonesian Short Stories* (Çev. ve Der. Paul Tickell) (Clayton, Vic.: Monash Üniversitesi Güneydoğu Asya Araştırmaları Merkezi, 1981); esas olarak Marco'ya atfedilen bu hikâyeler onun Semarang arkadaşlarından biri tarafından yazılmıştır.

Ciddi bir altyapı yatırımı olmayınca, Hollandalı sağlık görevlilerinin *kampung*lara müdahale çabaları bürokratik müdahaleden öteye geçmiyordu.

1937 araştırması, hükümetin, Doğu Hint Adaları gulden'ini devalüe ettikten ve koruyucu gümrük vergileri koyduktan sonra Büyük Krizi yumuşatmak için yeni istihdam imkânları yaratmaya çalıştığı bir dönemde refah düzeyinin ölçümüne yönelik bir başka çabaydı. Bandung'ta yeni bir tekstil imalat endüstrisi kurulmuş, Surabaya ve diğer kentlerde de şubeler açılmıştı. Hollandalı ve belli başlı uluslararası yatırımcılar mağaza açmaya geliyorlardı. Unilever Adalar'ın palmiye yağını esas alan yeni margarin endüstrisine ağırlık vermişti. Goodyear Batı Cava'da tekerlek imal ediyordu. Proctor and Gamble'ın bir şubesi Surabaya'da hindistancevizi yağı ve sabun imalatına yatırım yapmıştı. Ayrıca yeni küçük ticaret türleri de vardı. 1936 yılında Batavia'da, yolcu taşıyan ve *becak* denen üçtekerli çekçekler görülmeye başlandı. Bunlar sonraki on yıllarda tüm büyük kentlere yayılacaktı.[17]

Hareket

Marco ve meslektaşlarının ait oldukları entelijansiya kesimi işçilerin sorunlarının tek kaynaktan doğduğu tanısına varmışlardı; o da sermayeydi. Öbürleri farklı nedenler olduğunu ileri sürüp farklı çözümler öneriyorlardı. Pek çok milliyetçi, özellikle de aristokratik bir geçmişten gelen ilericiler, cehaleti sorun, eğitimi de daha iyi bir yaşam için çözüm olarak görüyorlardı. Muhafazakâr aristokratlar geleneğe dönmek ve kültürel yaşamı geliştirmek is-

17. Anne Booth, 'Living standards and the distribution of income in colonial Indonesia: a review of the evidence', *Journal of Southeast Asian Studies* 29, 2 (1988), 310-34, s. 325; Nico Dros, *Wages 1820-1940;* Peter Boomgaard (Der.), *Changing Economy in Indonesia: a Selection of Statistical Source Material from the Early 19th century up to 1940*'nin 13. Cildi (Amsterdam: Kraliyet Tropik Enstitüsü, 1992) (*kıyas*: Dick, *Surabaya*, tablo 5.2); John Ingleson, *In Search of Justice: Workers and Unions in Colonial Java, 1908-1926* (Singapur: Oxford University Press, 1986), s. 15-19; W. F. Wertheim, *Indonesian Society in Transition* (Lahey ve Bandung: Van Hoeve, 1959), s. 266-7; Elsbeth Locher-Scholten, *Women and the Colonial State: Essays on Gender and Modernity in the Netherlands Indies 1900-1942* (Amsterdam: Amsterdam University Press, 2000), s. 91; Ann Stoler ve Karen Stessler, *Carnal Knowledge and Imperial Power: Race and the Intimate in Colonial Rule* (Berkeley: University of California Press, 2002)'nin 8. bölümü; Ingleson, 'Urban Java during the Depression', *Journal of Southeast Asian Studies* 19 (1988), 192-309, tablo 1; Dick, *Surabaya*, s. 189-92, 277-9; Abeyasekere, *Jakarta*, s. 91.

tiyorlardı; dini liderler ahlaki reform arayışındaydılar; diğerleriyse işçiler için daha iyi ücret ve daha sağlıklı şartların sağlanması, fahişeliğin yasaklanması veya çocuk evliliklerinin ve çokeşliliğin yok edilmesi için uğraşıyorlardı.

'Büyük bir kentin ahlaksız yaşamı' işçilerin yaşamlarıyla ilgilenen insanları anlatmaktadır. Sinema ve tiyatro çoğu kent sakini için önemli sosyal faaliyetlerden sayılırken, küçük bir grup yeni bir faaliyete katılıyor, siyasi toplantılar yapıyordu. Bu toplantılara çalışma grupları veya tartışmalar da eşlik ediyor, buralarda adaletsizlikler dile getiriliyordu. Bu adaletsizlik inancından, Tirto'nun başlatmak için çok şey yaptığı, Marco'nun 1920'lerdeki en radikal döneminde destek verdiği yeni bir hareket olan milliyetçilik doğuyordu.

Adalar'da Batılı tarzda oluşturulan ilk modern siyasi ve sosyal örgütlenmeler hedefleri itibariyle sınırlıydı. 1990'ların başında, asillerin cemiyetleri sosyal topluluklardı ve Tirto'nun ilk teşkilatı model olarak bunları kullanıyordu. Ancak, Tirto, Çinlilerin toplumu ıslah etmek gibi daha kapsamlı hedefleri olan kendi gruplarını oluştururken neler yapmış olduklarına da bakıyordu. Çin'de daha yeni başlamış devrimci milliyetçi hareketi özellikle ilham verici bir örnek olarak görüyordu. Tirto ve diğerleri, Çin'de savunulmakta olan yeni ideolojinin, yani milliyetçiliğin, Adalar'ın aydınlarının ihtiyaçlarına cevap verdiğinin idrakindeydiler. O ve gazeteci arkadaşlarından bazıları milliyetçi bir günden yaratmaya koyuldular. Ortaya çıkan teşkilatlardan bazılarının, 1908'deki kuruluşu Endonezya'da 'milli uyanış' anı olarak kutlanmakta olan aristokrasi esaslı 'En Yüce Uğraş' gibi kültürel ve eğitsel hedefleri vardı. Söz konusu teşkilatın Cavalılara yönelik ilerleme hedefiyle, Hollandalıların ahlaki idealleri yerlilerce ilk kez olarak devralınmış oluyordu.

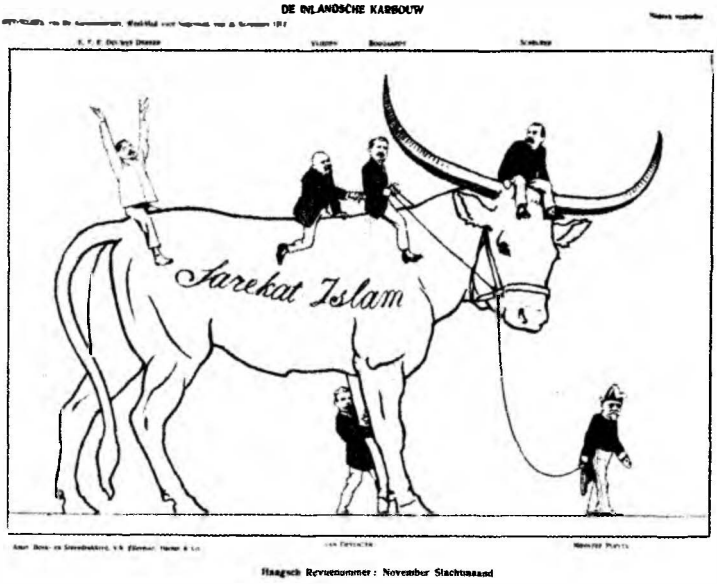
Endonezya'nın milliyetçi hareketi diğer ülkelerinkine nazaran daha yavaş gelişmekteydi; çünkü koloni çok yakın bir dönemde Hollandalılar tarafından birleştirilmişti. 'Adalılar'ın yenilenmesi demek, on dokuzuncu yüzyıl başlarına kadar milliyetçi bir ruhun kök salabileceği zeminin olmaması, kendilerini bir ulus olarak algılamalarına yardımcı olabilecek güçlü bağlantıların bulunmaması demekti.

Tirto'nun 1906 yılında kurulan Devlet Memurları Birliği (*Sarekat Priyayi*) uzun ömürlü olmamıştı fakat o, hemen İslam Tüc-

carlar Birliği'ni (*Sarekat Dagang Islam*) kurmuştu; bu birlik 1912 yılında başkalarınca devralındı ve İslam Birliği (*Sarekat Islam*) oldu. Birlik, yirminci yüzyılın ilk kırk yılında gelişen düzinelerce teşkilatın en önemlisi olup bir milyondan fazla üyesi vardı. Tirto, şahsi davalara gark olduğundan, Hollandalıların siyasi sansüründen ve bir dizi ticari başarısızlıktan dolayı geri planda kalmıştı fakat kentlerden onun yerini alacak pek çok başka lider çıkmıştı.

İslam Birliği başlangıçta Çinli karşıtı bir hareket olarak Orta Cava'dan destek bulmuştu; çünkü *batik* tüccarlarının ve Çinli işletmelere karşı olan diğer yerli tüccarların temsilcisi olduklarını söylüyorlardı. Birlik kısa süre içinde başka farklı siyasi gruplarla ilişki kurmak gibi çok daha kapsamlı bir gündemi benimsemişti; bu da takipçi kitlesinin büyümesi anlamına gelmektedir (Görsel 3.2). Başlangıçta Hollandalılar Birliğe koloni danışmanı Snouck Hurgronje'nin politikalarının gelecek vaat eden bir ürünü olarak bakıyorlardı; Vali General ise onları onaylıyordu. Snouck'un Adalıların yeni liderleri olarak gördüğü bazı kimseler Birliğin üyeleriydiler.

Snouck'un Lahey'deki gözdelerinden biri de Minangkabau etnisitesine mensup Hacı Agus Salim'di (1884-1954). Feminist Kartini Hollanda'da tıp okuması için Salim'in adına lobi yapmıştı, fakat Snouck onu kamu hizmetine girmeye ikna etmişti. Salim orada fahri bir Avrupalı haline gelmiş ve Cidde'deki Hollanda konsolosluğunda eğitim görmüştü. Salim, Adalar'a döndüğünde pek çok şey yapmıştı; bunlardan biri de hükümetin basımevinde tercümanlıktı. Mükemmel İslami niteliklerine rağmen içki içmeyi seviyor, 'Hacı Şişe' olarak da tanınıyordu. İslam Birliği'ne ilkin casusluk yapmak üzere katılmış, fakat kısa zamanda başkan Raden Umar Said Cokroaminoto (1883-1934) ile yakınlaşmış ve Birliğin amaçları hakkında olumlu düşünmeye başlamıştı. 1917 yılında, hareketin bir parçası olarak yaygınlaşan örgütlenme türünün benzeri olan Genç Sumatralılar İttifakı'nı kurdu.



Görsel 3.2: Hollanda hükümeti, ipini koloniler bakanının çektiği, bir bacağına Ahlak Politikasını formüle eden van Deventer'in sarılmış olduğu, öbür Ahlak Politikası savunucularının sırtında oturdukları, sosyalist Doğu Hint Adaları Partisi'nin lideri ve Adalar özerkliğinin savunucusu E. F. E. Douwes Dekker'nın arkada kutlama yaptığı bir mandayla sembolize edilen İslam Birliği ile uzlaşmaya çalışıyor. Altta, 'Haagsch Revue Sayı: Kasım, kesim ayı (23 Kasım 1913)' yazıyor.

Marco harekette kafa dengi pek çok insan bulmuştu. Onlardan biri, 1913 yılında 'Keşke Hollandalı olsaydım' başlıklı bir yergi yazmış olan Yogyakartalı aristokrat Suwardi Suryaningrat'tı (1889-1959). 1913, Hollanda'nın Napoleon'un hükümranlığından kurtuluşunun yüzüncü yıldönümünü kutladığı yıldı ve Suwardi ironi yapıyordu: 'Böylesine büyük bir günün anısını kutlayabiliyor olmak ne büyük bir zevk, ne büyük sevinç ...' Özgür olma duygusu üzerinde kafa yoran Suwardi, özgürlüğü tatmamış bazı insanların kutlamalarda kendilerini mutsuz hissedebileceklerini dile getirmişti: 'Ben olsam, bu ülkenin yerlilerinin bu kutlamaya katılmalarını istemem ... Bağımsızlık günümüzün kutlamalarındaki sevincimizi hiçbir yerli görmesin diye şenliklerin yapıldığı alanı bile kapatırım.' Hollandalılar genelde nüktedanlıklarıyla tanınırlar, fakat Hollandalıların riyakârlığına yönelik olarak yapılan

iğneleyici yorumlar Suwardi'nin altı yıl boyunca Hollanda'da sürgün yaşamasına, böylece Hollandalıların vatanlarında nasıl yaşadıklarını gözlemlemesine yol açmıştı.

Marco, 1914 yılında, Birinci Dünya Savaşı'nın başlarında *World in Motion* (Devinim Halindeki Dünya) adlı bir gazete çıkardı: Malayca 'devinim' ve 'hareket' sözcükleri aynıdır. Söz konusu devinim Hollandalıların 'barış ve düzen' hedeflerine karşıydı. Marco'nun yazıları, dünyayı 'küçük insanlar' veya 'kitleler' adına nasıl da silkeleyebileceği esprisini yamıyordu harekete.

Marco ilkin 1915 yılında 'Basın Suçları'na ilişkin ağır sansür kapsamında hapse düştüğünde, o ve Suwardi açık mektuplar gönderdiler birbirlerine. Marco Suwardi'yi gerçek bir savaşçı, devlet memurlarının tersine aristokrasinin has oğlu diyerek övüyordu. Marco ve öbür radikallerin Hollandalılar için çalışan bu aristokratik bürokratlar hakkında hissettikleri horgörü sonraları *Light of the Indies* (Adalar'ın Işığı) gazetesinde çıkan bir gazete ilanına da yansımıştır:

> Aranıyor:
> *Light of the Indies*'in yazı işleri müdürü,
> a) dalkavukluk
> b) bencil siyaset
> c) rüşvet
> konularında uzman, kibar sınıftan insanlar, aristokratlar veya Japon savaşçılar arıyor.
> Başvurular Genel Yayın Yönetmeni Samsi'ye gönderilmelidir.[18]

Yeni ruh halinden esinlenen hareket üyeleri, yaştan ziyade ruhsal açıdan gençliği kastetseler de, 'gençlik' sözcüğünü kendilerini tanımlamanın bir yolu olarak kullanıyorlardı. Adalar'daki insanlar bunun yeni modern çağa yeni bir bakış açısıyla bakan kişileri tanımlamak için doğru kelime olduğunu düşünüyorlardı.

18. Michael Laffan, *Islamic Nationhood and Colonial Indonesia: the Umma below the Winds* (Londra: RoutledgeCurzon, 2003), s. 181-9; B. R. O'G. Anderson, *Java in a Time of Revolution: Occupation and Resistance, 1944-46* (Ithaca, NY: Cornell University Press, 1972), s. 436; George McT. Kahin, *Nationalism and Revolution in Indonesia* (Ithaca, NY: Cornell University Press, 1952); Takashi Shiraishi, *An Age in Motion: Popular Radicalism in Java, 1912-1926* (Ithaca: Cornell University Press, 1990), özellikle s. 83-6; Harry A. Poeze, 'Early Indonesian emancipation. Abdul Rivai, Van Heutsz and the Bintang Hindia', *BKI* 145, 1 (1989): 87-106; C. L. M. Penders, *Indonesia: Selected Documents on Colonialism and Nationalism 1830-1942* (St. Lucia, Queensland: University of Queensland Press, 1977), s. 232-4; Ingleson, *In Search of Justice*, s. 252.

Bu genç insanların en müthişlerinden biri de Semaun'du (1899-1971); Tirto, Salim veya Cokro'nun tersine, aristokratik bir geçmişten gelmiyordu; babası Doğu Cavalı yoksul bir demiryolu işçisiydi ve Semaun sadece temel eğitim görmüştü. Yine de ilk işi Surabaya'daki demiryollarında kâtiplik olmuş ve on beş yaşındayken İslam Birliği'ne üye yazılmıştı. O tarihlerde, Adalar'ın bağımsızlığı için kampanyalar yapan Avrasyalıların yanı sıra solcu Hollandalılar da harekete üyeydiler. Bu Hollandalılardan biri Hollanda Sosyal Demokrat İşçi Partisi'nin bir şubesini oluşturmuş ve Semaun'u çırak olarak yanına almıştı. Semaun sendikacılığı çabucak öğrenip, önce Semarang'daki Tramvay İşçileri Sendikası'nda aktivist, 1917 yılında da, daha on sekizindeyken, İslam Birliği'nin bölge başkanı oldu.

1917 yılında Adalar halkı devrimin ne olduğunu öğrendi. Rus Devrimi hızla yerel dillere çevrildi; Semaun ve arkadaşları imparatorların devrilmesinden bahsedip duruyorlardı ve Hollandalı asker ve denizciler de Surabaya'da devrimci bir Sovyet kurmuşlardı. Bütün bunlar karşıt görüşlü herkesi hapse tıkan Hollandalı otoriteler için çok fazlaydı. Cokro'nun hükümete sadakat taahhütlerine rağmen Hollanda hafiye bürosu hareketi izlemeye almıştı. Tirto Adhi Suryo'nun, Batavia'nın banliyösü Manggadua'da yoksulluk içinde ölmesinin üstünden çok geçmemişti ki 1918'de Semaun'un Hollandalı hamisi Adalar'dan sürüldü. Tirto'nun biyografisini yazan Pramoedya, (hiçbir kanıt olmamasına rağmen) Hollandalılar tarafından zehirlendiğini ileri sürmektedir.

Semaun ve arkadaşları halka yeni bir kelime olan 'grev'i öğrettiler ve sendikaları aracılığıyla ve aktivist olarak, işe demiryolları ve tefecilerden başlayarak ve Cava ve Sumatra'daki plantasyon işçilerine kadar uzanarak grevleri kırsal bölgelere yaymaya çalıştılar. Bu amaçla *Sarekat Rajkat*'i (Halk Birliği) kurdular ve işçiler arasında proletarya bilincini oluşturmaya çalıştılar. Marco ve diğer gazeteciler grevin ne olduğunu anlatıyorlardı. Marco, başlığı sonraki elli yıl boyunca sol için slogan haline gelen en ünlü şiiri 'Dayanışma ve eşitlik'i (*Sama rasa sama rata*) hapishane hücresinde yazdı. Ancak greve giden on binlerce işçi, milliyetçilik ve devrimden çok daha iyi ücret ve yaşam şartlarıyla ilgiliydi.

Semaun başkaldırıya teşvik edici makaleleri yüzünden ilk olarak 1919'da hapishaneye düştü ve hapis günlerinin dört ayını devrimci gençliğin ide ve eylemlerini anlatan *The Story of Kadirun*

adlı romanını yazmaya ayırdı. Hikâye ilk olarak gazetelerde tefrika edildi, ardından kitap olarak basıldı. Kitap, şeker fabrikalarının yerlilerin topraklarını gasp edişini, yüzde 350'ye varan oranlarda faiz uygulayan tefecileri, Basın İhlal Yasasını ve sermayenin faaliyetlerini protesto ediyor ve çareyi Leninist işçi ve köylü konseylerinin kurulmasında arıyordu.[19] Semaun, 1920 yılında hapisten çıkar çıkmaz Asya-Pasifik'teki ilk komünist partisi olan Hint Adaları Komünist Partisi PKI'yı (*Perserikatan Komunis di India*) kurdu. PKI Hollanda egemenliğinden ve sermayenin zulmünden toplu kurtuluş amacını yaşama geçirmek için İslam Birliği'yle çalışıyordu.

Başkalarıysa farklı amaçlar güdüyorlardı. Hacı Salim'in hedefi bağımsız bir İslam devleti kurmaktı. İslami kanadı Komünistlere karşıydı ve Endonezya politikalarında neredeyse sabite haline gelen bir silah kullanıyorlardı: ayaktakımı zulmü. Birliğin bu silahı ilk kullanışı 1911, 1912 ve 1918 yıllarında Surakarta ve Kudus'ta meydana gelen Çin karşıtı ayaklanmalardı. 1918 yılında, Birlik liderleri Arap cemaatinin üyeleriyle bir araya gelip peygamberin afyon ve içki içtiğini iddia eden bir gazeteyi protesto etmek üzere Hz. Muhammet'in Ordusu Komitesi'ni kurdular. Birliğin liderlerinin muhalif güç blokunun bir üyesi olan Abdul Muis'i (1890-1959) itibarsızlaştırmalarının tek yolu şiddetli ajitasyondu, çünkü muhalif gazetenin yayın kurulundaydı. Ortodoks Müslümanlar tekrar harekete geçmek için yedi yıl sonrayı bekleyeceklerdi; bu kez saldırılacak hedef İslam karşıtı Cavaca bir şiir basmış olan bir başka gazeteydi. Yine 1937 yılında, peygamberin cinsel ahlakını sorgulayan bir yazı yazmış olan ve feministlerin savundukları çokeşlilik karşıtı yasalara destek vermiş olduğu ileri sürülen bir kadın gazeteciye karşı protestolar ve ölüm tehditleri söz konusu olmuştu.[20]

Hareketin çeşitli kolları, eleman temini için araç olarak görülen ve potansiyel milliyetçilere disiplin bilinci de aşılayacak olan gençlik gruplarının desteğini elde etti. Bu grupların model aldıkları şey, sağlam kafa ve sağlam vücut düsturları ve paramiliter ka-

19. H. M. J. Maier, 'Written in the prison's light: the *Hikajat Kadiroen* by Semaoen' (Çev. Erns van Lennep), *RIMA* 30 (1996), 1-18; Çev. Jan Lingard ve ark., 'The story of Kadiroen', *RIMA* 30 (1996), 19-139.

20. G. W. J. Drewes, 'The struggle between Javanism and Islam as illustrated by the Serat Dermagandul', *BKI* 122 (1965), 309-65; Locher-Scholten, *Women and Colonial State*, s. 202-5.

rakteriyle uluslararası İzci Hareketi'ydi. Disiplin, izcileri popüler kılan üniformalar, geçit törenleri ve geleneksel dövüş sanatlarında eğitim aracılığıyla sürekli olarak vurgulanmış oluyordu. Neredeyse her siyaset ve eğitim grubu kendi izcilerini oluşturmuş, bu yerel izci grupları da Hollanda İzci Hareketi'nden ipleri koparmıştı. Ayrıca Adalar'da sağcı, Hollandalısever izci grupları da mevcuttu.

İzcilikle birlikte, insanları zamanı anlatmak için eğitmek de dahil olmak üzere yaşamı düzene sokma bilinci gelişiyordu. Köylerde doğru dürüst zaman işaretleri yoktu, fakat meydan saatleri ve yeni kişisel saatler kent yaşamına girmişti. Semaun, romanında, ideal modern insanın günlük yaşamını anlatmak için çok uğraşmıştı: Sabahın 5'inde egzersiz yapmak için kalkıyor, yıkanıyor, saat 7'de işe gidiyor, öğleden sonra 1 gibi yemek için eve geliyor, 2.30 gibi şekerleme yapıyor, 4'te karısıyla etrafı derleyip topluyor, 5 ila 6 arasında karısıyla yürüyüşe çıkıyor, akşam 8'deki yemeğe kadar bir şeyler okuyordu; kocası gazeteleri okurken karısı akşam 8.30-9.30 arasında ders çalışıyordu ve saat 10 gibi yatmaya gidiyorlardı. Cumartesi geceleri sinema için, pazarlarıysa bahçe için ayrılmıştı. Bunun gibi düzenli insanlar tekeşliydiler ve kadınlar kocalarının soyadlarını alırlardı. Bütün bunlar Adalarda yaşayan insanların çoğu için tümüyle hayret verici fikirlerdi ve kentlerin yeni memur sınıfı bu fikirleri hayata geçiriyordu, fakat özellikle Semaun bu disiplin anlayışını, yeni yaşamla eskisini uzlaştırıcı bir biçimde sosyalizme yöneltmek istiyordu. Aynı zamanda, nasıl ki romanı yeni bir yaşam tarzı için reçete sunuyorsa, kendisi de doğru bütünlük yolunun İslam'ın içsel hakikat arayışı olduğunu söylüyordu. Bir insan hem iyi bir Müslüman olabilirdi hem de bir devrimci.

1919 yılından önce, İslam Birliği'nin gücü herkesi kapsayan doğasından geliyordu. Semaun, Birliğin 2.000.000 üyeye ulaştığını; bunların 27.000'inin Komünist Parti'de bulunduğunu, 35.000'inin de ilerici kadınlar hareketinin üyeleri olduğunu tahmin ediyor, büyük ihtimalle de abartmış oluyordu. Birliğin hemen bütün adalarda şubeleri vardı ve Hollandalıları kaygılandıracak şekilde yerel siyasete bulaşmışlardı.

Cokro ve hizbi, Birlik yoluna temel araç olarak devam edebilsin diye harekette bir orta yol bulmanın mücadelesini veriyordu, fakat çeşitli milliyetçi gruplar arasında hedef ve arka planlardaki farklılıklar bu yolu giderek izlenemez hale getiriyordu. Cokro ve bazıları, orta yolun bir parçası olarak, 1918 yılında, solun

hor gördüğü Hollanda destekli yeni Halk Konseyi'ne katılmışlardı. Semaun'un gazetesi *The Light of the Indies* Halk Konseyi'nin adaylarına saldırıyordu: 'Çay Kapitalisti Bosscha ... Yerlilere karşı nazik olduğu söylenen Bay Dr. Schumann ... Jepara'nın Naibi [Kartini'nin bir akrabası] R. M. T. A. Koesoemo Oetojo yüksek eğitim görmüştür, fakat küçük adamın zor hayatını hiç umursamamıştır.' Gazete, Birlik liderleri hakkında çok daha alaycıydı: 'Merkezi İslam Birliği Başkan Yardımcısı Abdoel Moeis ... ihtiyacı için dövüşmeyen halkı sevmez ...' ve bir başka lider için de şöyle başlık atmıştı: 'Hollanda'da uzun zaman kaldı; eskiden akıllı uslu bir gazeteciydi, fakat artık o kadar da ünlü değil; çünkü küçük adamla iç içe olmaktan sıkıldığı söylenebilir'. Yirmi yıllık bazı milliyetçilerin Halk Konseyi gibi organlarla işbirliğinin veya onlara direnmenin bağımsızlık kazanmanın en iyi yolu olup olmadığını tartıştıkları yazılıyordu.[21]

Özellikle aşırı ajitasyonla birleştiğinde, Semaun'un ve Marco'nun kullandıklarına benzer bir kışkırtıcı bir dil Birliğin sonunda 1919'da bölünmesine yol açtı. Birliğin sonunu iki olay getirmiştir. Bunlardan ilki, Abdul Muis'in, angaryaya karşı gerçekleştirilen ve iddialara göre onun teşvik ettiği bir grevin Hollandalı bir bölge yetkilisinin öldürülmesine yol açtığı Orta Sulawesi ziyareti sonrasına denk düşüyordu. İkincisi, Hollandalı polislerin yerli bir hacıyı ve ailesini pirinçlerine zorla el konulmasına direndikleri için vurduktan sonra Birlikte şiddet dolu yıkıcı faaliyetler yürüten gizli bir grup olduğunu kanıtlayan belgeler buldukları Batı Cava'daki Garut dağ istasyonu yakınlarında yaşanmıştı. Bu belgeler Birliği ılımlı gözlerde itibarsızlaştırmış ve Hacı Salim'i İslami haklar adına greve gitmeye itmişti. Bu çatlağa rağmen, sol kanada *mensup üyeler Komünizm ile İslamiyet'i birleştirme* çabalarına sadık kalmayı sürdürmüşlerdi.[22]

---

21. Mitsuo Nakamura, *The Crescent Arises over the Banyan Tree: a Study of the Muhamadijah Movement in a Central Javanese Town* (Yogyakarta: Gajah Mada University Press, 1993), s. 60-2; Frederick, *Visions and Heat*, s. 68 (ayrıca bkz. s. 39); *Hikajat Kadiroen*, s. 113-14; Semaoen, 'An early account of the independence movement', Çev. Ruth McVey, *Indonesia* 1 (Nisan 1966), 46-75; Dewi Yuliarti, *Semaoen: Pers Bumiputera dan Radikalisasi Sarekat Islam Semarang* (Semarang: Bendera, 2000), s. 130-4.

22. Freek Colombijn ve J. Thomas Lindblad (Der.), *Roots of Violence in Indonesia: Contemporary Violence in Historical Perspective* (Leiden: KITLV Press, 2002), s. 81-104'te Elsbeth Locher-Scholten, 'State violence and the police in colonial Indonesia'.

Partiler

1920'lerin siyasi liderleri Hollanda egemenliğine meydan okumak için grevlerden ve devrimci dilden yararlanırlardı, fakat eylemleri yaygınlaştıracak güçlü bir örgütsel araçtan yoksundular. Bir kez Birlikte ayrılık baş göstermeye başladığında çeşitli grup ve organların içinde ve dışında hareket etme bilinci de artık kalmıyordu. İnsanlar bağlılıklarını parti üyeleri olarak sürdürmek zorundaydılar artık. Bunun da sonucu, milliyetçi çabanın parçalanmasıydı.

1920 yılı itibariyle partilerin lügatlerinde son derece ilgi çekici bir sözcük yer almaya başlamıştı: 'Endonezya'. Aslında takımadanın kendine özgü etkin ve coğrafik kimliğini sınıflandırmak amacıyla İngiliz bir doğa bilimcisinin on dokuzuncu yüzyılda türettiği bu sözcük, yeni amaçlara uyarlanabilecek bir sözcüktü. Bundan önce Gençlik İttifakı ayrı bir Bali milletinden, bir Cava milletinden, bir Sumatra milletinden bahsetmişti, şimdiyse 'Endonezya' tek bir halkı ifade ediyordu. Terim önceleri Hollanda'daki öğrencilerce bu tür milliyetçi amaçlar doğrultusunda kullanılmaktaydı; şimdilerde, partisinin adını Endonezya Komünist Partisi yapmak isteyen Semaun tarafından benimseniyordu.

1923 yılında Genel Valiye bir suikast düzenlendi, bunun üzerine hükümet milliyetçilerin üstüne gitmeye başladı. Tahrik eylemlerinde bulunduğu ve büyük demiryolu grevine liderlik ettiği gerekçesiyle Semaun o yıl Endonezya'yı terke zorlandı. O da, Sovyetler Birliği'nde çevirmen ve dil öğretmeni olarak görev yapmadan önce, Sovyet esaslı uluslararası örgüt Komintern'in temsilcisi olarak Asya'yı gezdi. Özgür Endonezya'ya ancak 1957 yılında dönebilmiştir, fakat dönemin Komünist Partisi kendisini göz ardı etmiştir. Hükümet, 1920'ler boyunca, liderlerini tutuklayarak, yayınlarını yasaklayarak tüm milliyetçi grupları zayıflatmıştı.

1926 yılında, altlarındaki zemini hızla yitirdikleri kaygısıyla oluşturulan Komünist sendikalar konseyi devrimin başlatılması gerektiğini beyan etti. Daha aklı başında olan partililer bunu aceleyle verilmiş bir karar olarak görüyorlardı, fakat Komünist kalkışmalar başlamıştı. Batı Sumatra ve Batı Cava'nın güçlü Müslüman bölgelerinden gelen büyük destekle, 1926 sonu ve 1927 başında Batavia ve Orta Cava'da plansız, programsız ayaklanmalar patlak vermeye başladı. Bazıları modern devrime inandıklarından, bazıları Hollandalılara karşı kutsal savaşı başlatmak iste-

diklerinden, bazılarıysa Mesih geleneğinden gelen bir figür olan Adalet Kralı'nın geliyor olduğuna inandıklarından katılıyorlardı bu ayaklanmalara. Bütünlük ve etkin iletişimin söz konusu olmadığı ve Partinin önemli üyelerinin desteklerini çektikleri ayaklanmalar kolaylıkla bastırıldı. Baş kaldıran 18.000 insan tutuklandı –bunlar terörist olarak muamele görenlerdir– ve 4.500'ü hapse atıldı; bunların 1.308'i Batı Yeni Gine'deki ücra Boven Digul kamplarına gönderildi. Marco da bunlardan biriydi ve 1932 yılında da sıtma salgını sırasında orada öldü.

Potansiyel liderlerin belirlenmesi ve toplantıların izlenmesinde Hollanda hükümetinin muhbir mekanizmaları çok etkindi, fakat milliyetçiler arasındaki ivme durdurulur gibi değildi. 1928 yılında toplanan Gençlik Kongresinde çeşitli siyasi gruplar bir araya geldi ve bu, milliyetçiliğin yükselmesinde dönüm noktası oldu. Genç bir gazeteci yeni yazmış olduğu 'Büyük Endonezya' adlı bir melodiyi –geleceğin Ulusal Marşını– çalarken, kongre de Endonezya adıyla tek bir anavatanları olduğunu, Endonezya milleti olarak tek halk olduklarını ve şimdi Endonezyaca denen Malayca adıyla tek dil konuştuklarını ilan ediyordu.

İslam Birliği'nin kaybolan bütünlüğünü yeniden yakalamak isteyen genç bir adam çıkmıştı ortaya. Surabaya'da ve daha sonra Bandung'da mühendislik okuyan bu adamın adı Sukarno'ydu. Surabaya'da Cokroaminoto'nun çıraklığını yapıyordu ve Cokro'nun kız kardeşi, ilk karısı olacaktı. Cokro'dan iyi konuşmanın ve Endonezya toplumundaki umutsuz unsurları tek bir yönde tek bir mücadelede birleştirecek mesajı bulabilmenin gücünü öğrenmişti. Böylece Sukarno işe İslamiyet'le başlayarak –'Müslümanlar Marksizm'in düşmanı olan kapitalizmin İslamiyet'in de düşmanı olduğunu unutmamalılar!'– hareketin farklı parçalarının birleşmesi gereğini yazıyordu. Dini, sosyalizmi ve ulusu uzlaştırıyordu: 'Önceleri milliyetçiliğe ve dine şiddetle karşı olan Marksizm artık, özellikle Asya'daki taktiklerini değiştirmiş; yani eskiden uyguladığı sert muhalefet yoldaşlığa ve desteğe dönüşmüştür'.[23]

Özgür bir Endonezya'nın ilk başkanı olacak olan Sukarno, milliyetçiliğin farklı yönlerini, çoğunu Cokro'nun evinden tanıdığı öbür hareket liderlerinin ilan ettiklerine benzer şekilde harmanlamak istiyordu. Esas olarak, Doğu'nun maneviyatını modern toplumun gelişimiyle ilintilendirmek üzere 1875'te Amerika'da

23. Çev. C. L. M. Penders, *Indonesia*, s. 308-11.

kurulmuş olan Teosofi hareketi onun büyük oranda farklı görüşler arasında bir sentez yaratma hedefi açısından önemliydi. Teosofistlerin Doğu spiritüel bilgisinin Batı teknolojisinden üstün olabileceği biçimindeki temel inançları milliyetçiler arasında taraftar bulmuştu. Sukarno'nun baba ve annesinden miras aldığı Cava ve Bali spiritüalizmine modern, kozmopolit bir biçim kazandırıyor ve onun İslam'ı, öbür dinleri ve Marksizm'i harmanlamasına imkân veriyordu.[24]

Sukarno'nun babası öğretmendi ve Sukarno yeni bir ulusun sadece eğitimle yaratılabileceğine inanıyordu. İnancını belirleyen kişiler, önde gelen radikal milliyetçiler Cipto Mangunkusumo (1885-1943) ve Hollanda'dan döndükten ve adını Ki Hajar Dewantoro olarak değiştirdikten sonra enerjisini, Kartini'nin hep savunageldiği ve Hacı Dahlan'ın da İslami yenilikçi hareketle uygulamaya soktuğu eğitim davasına yöneltmiş bulunan Suwardi Suryaningrat'tı. Suwardi'nin okul hareketi 'Öğrenci Bahçesi', Teosofinin idelerini fikren ve ruhen bilinçli tek bir halk yaratma hedefiyle birleştiriyordu. Bu milliyetçiler hem bilgi hem de baskı kaynağı olan Hollandalılara temelde ikircikli bir tavır içinde olmalarına rağmen, onlar Batılı eğitimin en iyisini alıp uyarlayabileceklerine inanıyorlardı. Hollandalılar kendi adlarına milliyetçi okullardan kuşkulanmakta haklıydılar, ancak bu okulları siyasi liderleri tuttukları gibi baskı altında tutamıyorlardı; çünkü alabildiğine yayılmışlardı ve öğretmenleri çok düşük bağışlarla çalışmaya gönüllüydüler.

1930'lar boyunca, giderek daha da fazla milliyetçi okul açıldı. Hollandalılar bunlara 'vahşi okullar' diyorlardı. 'Vahşi okullardaki öğretmenler kentlerin mahallelerinde ve küçük kasabalarda büyümüş insanların gözünde bu yeni milliyetçilik fikriyle dolu ilkeli ve kararlı kişilerdi. Pramoedya Ananta Toer'in, Sukarno'nun sözcükleriyle 'kürsüde aslan kesilen bir hatip' diye hatırladığı babası da bu adamlardan biriydi ve resmi okul yönetmeliğine dirsek çevirip kendi milliyetçi yönetmeliğini uyguluyordu. 'Artık tarih dersleri *Hollanda Tarihi* veya *Hollanda Doğu Hint Adaları Tarihi* demek değildi. Artık Endonezya halkının tarihine odaklanıyorlardı. Bir kardeşi vardı ... Hollandalılara karşı verilen mücadelede

24. J. D. Legge, *Sukarno: a Political Biography* (Sydney: Allen & Unwin, 1972); Bob Hering, *Soekarno: Founding Father of Indonesia 1901-1945* (Leiden: KITLV Press, 2002).

kahraman olarak gördüğü tarihi figürlerin gerçek boyutlu portrelerini çizerdi. Ayrıca bu insanlar hakkında şarkılar yazar, öğrencilerine öğretirdi.'[25] Bağımsız bir Endonezya idesini yaymanın en etkin yoluydu bu.

1930'larm yeni kuşak milliyetçilerinin tecrübelerine tipik örnek olarak bir grup genç Balili yeniyetme verilebilir. Prens Djelantik'in Malang'a gittiği yıl içinde, hükümet Bali ve Lombok'tan yirmi beş genç kadını Doğu Cava, Blitar'daki özel kız okuluna göndermişti. Orada Kalimantan ve Madura'dan gelen kadınlarla karışmış ve elden ziyade çatal bıçakla yemek gibi modern şeyler öğrenmişlerdi. Gece sokağa çıkma yasağı olduğundan dolayı büyük adam Sukarno'yu cezaevinden sürgüne giderken görme şansını kaçırmış olsalar da, Sukarno'nun ebeveynlerinin himayesindeydiler. Bu kızlar Bali'ye döndüklerinde, içlerinden, aralarında (aristokrat bir aileden gelen) Gusti Ayu Rapeg ile (avam kökenli) Ni Made Catri'nin de bulunduğu bir grup kendi kız okullarını açınakla kalmayıp çokeşliliğe karşı ve kadın hakları için kampanyalar yürüttükleri 'Kadınlar Farkında' hareketinin Bali şubesini de kurdu.[26]

Yeni partiler oluşmaya, ardından 1933'te gelen bir başka baskı dalgasıyla yok olmaya devam etti. Bu yeni partiler eski hareketin ana hedeflerini –*merdeka*, yani özgürlük demek olan, halk için gelişmeyi– güdüyordu hâlâ, fakat bu hedeflere nasıl ulaşılacağı konusunda farklı düşünmeyi sürdürüyorlardı. Endonezya halkı, komünist ayaklanmaların ardından geçen on yıllarda gelişen yeni siyasi organları temsil eden bir sürü kafa karıştırıcı kısaltma ve akronimle karşı karşıyaydı: PI, PNI, PSII, PPPKI, Partindo, Parindra, Pari, Gerindo, GAPI. Bunların hiçbirisi İslam Birliği'nin üye kitlesine erişemiyordu. Sukarno'nun Milliyetçi Parti'si (PNI) bunu yapacak potansiyele sahip gibi görünüyordu, ancak Hollandalılar gelişmesini engellemeyi başarmışlardı.

Sukarno, tıpkı ötekiler gibi tutuklandı ve Hollandalı otoritelerle işbirliğini reddettiği gerekçesiyle sürgün edildi. 1930 yılındaki siyasi davası sırasında yaptığı ve sömürge karşıtı retoriğin en güzel örneklerinden biri olan 'Endonezya İtham Ediyor' başlıklı konuşma her yere dağıtılmıştı ve genç Endonezyalıların esin kaynağı

25. Pramoedya Ananta Toer, *The Mute's Soliloquy*, Çev. Willem Samuels (New York: Penguin, 1998), s. 109.

26. I Nyoman Darma Putra, *Wanita Bali Tempo Doeloe: Perspektif Masa Kini* (Denpasar: Bali Jani, 2003), s. 21-48; Lyn Parker'ın araştırmasına atıfta bulunmaktadır.

olmuştu. Sömürge döneminin büyük kısmını o güçlü nutuklarını duyurabileceği hiç kimsenin olmadığı güneydoğu adalarından biri olan Flores'te ve Sumatra'daki Bengkulu'da geçirdi. Hollandalılar tarafından hapse atılacak bir başka önemli siyasi lider de, önce Batı Yeni Gine'deki Boven Digul gözaltı merkezine, sonra da Maluku'daki Banda Adası'na gönderilen Sutan Syahrir'di (1909-66). Sürgündeyken Hollandalı Marksist Maria Duchateau'yla (dul olması itibariyle dönemin Hollanda toplumunda büyük şoke etkisi yaratarak) evlenerek Hollandalı otoritelere meydan okumayı sürdürmüştü. Duchateau'nun onun yanına gitmesine izin verilmemişti.

Syahrir, sürgün cezası sırasında, Endonezyalıların, sömürgeciliğin çarpık sosyal ilişkilerinin doğurduğu problemleri üzerinde kafa yoruyor; bir yanda 'sadist' ve megalomanlarla dolu sömürge dünyasının 'mantıksız ilişkileri ve ... psikopat sakinleri'ne, öte yanda 'aşağılık duygusuyla sapıtmış ruhlar'a olan derin nefretini dile getiriyordu.[27] Kişisel tecrübeleri Hollanda hükümranlığının psikolojisini kapsamlı bir biçimde analiz etmesine temel oluşturuyordu, fakat o ve öbür aydınlar Endonezya milliyetçiliğini tanımlamanın ve mesajını yaymanın bir yolunu bulmak için mücadele ediyorlardı.

Sonunda, Hollandalılar dörtten fazla insanın bir araya gelmesini yasakladılar. Komünist Parti tamamen yeraltına inmişti, öyle ki görünmez hale gelmişti; üyeleri muhbir korkusundan öbürleriyle temasa geçmeyen küçük hücreler aracılığıyla faaliyet gösteriyordu. Milliyetçilerden bazıları uzlaşmayı kabul etmişlerdi, fakat Pramoedya'nın babası gibi pek çok milliyetçi başarısızlığın getirdiği hayal kırıklığını yaşıyordu. Pramoedya bu dönemde artan karamsarlığı, otoritelerle işbirliğine girip girmemeye dair argümanları ve babası için hissettiği ikircikliği kaydetmektedir.

Milliyetçilerden birkaçı çıkışı kültürel faaliyetlerde bulmuştu. Eski İslam Birliği aktivisti Abdul Muis, 1928 yılında hükümetin yayınevinde basılan ve Endonezya edebiyatının klasiklerinden biri haline gelen *A Wrong Upbringing* adlı bir roman yazarak Pramoedya gibilerin izleyecekleri yola giriyordu. Bu kitap, diğer izlenecek önemli çalışmalar gibi, modernite ve gelenek arasındaki çatışmayı Endonezya gençliğinin ahlaki ikilemi olarak ele alı-

27. Maier, 'From heteroglossia to polyglossia', s. 39'da sözü edilen Syahrir'in *Out of Exile*'ı.

yordu. Çoğunlukla Avrupai seçkin bir spor olan bir tenis maçıyla başlıyor ve modern bir Endo kıza âşık olmuş bir Minangkabau delikanlısının sorunlarını betimliyordu.

Aynı şekilde, genç ressamlar da, Doğu Hint Adaları'nın Hollandalılar nezdindeki barışçıl köylülerin adaları biçimindeki imajına kendi modern sanat üsluplarını yaratarak meydan okuyorlardı. Bali'de, Batılı eğitimle doğrudan temasları olmamış köylüler Batılı sanatçıları tanımaları sonucunda modern dünyayla yüz yüze gelmiş oluyor ve onlarla ticari etkileşim yaşadıkça eşsiz bir modern sanat üslubu yaratıyorlardı.

Kentlerin geliştirdiği modernite çeşitliliği ve algısı aracılığıyla milliyetçi teşkilatlar doğmuştu. Milliyetçiler Adalar toplumunda yeni bir güç olan kitleleri canlandırmışlardı, fakat milliyetçilerin aristokrat ve orta sınıf yaşam tarzları bu kitlelere ulus ve özgürlük ideallerini aktarmalarını güçleştiriyordu. Adalar nüfusunun büyük kısmı Hollandalılardan 'ürkmüş ve hoşlanmamış' olabilirdi, ancak bu bağlamda pek de bir şey yapamıyordu. Sömürge dönemi boyunca, nüfusun çoğunluğu, işbirliğinden hoşnut aristokratlar dışında, Hollandalılardan uzak duruyordu. Koloni yönetimi karşıtı modern hareket birkaç hatırı sayılır erkek ve kadının tutku ve inançları sayesinde yürüyordu.[28]

Sonunda Hollanda egemenliğine son verecek olan insanların da 1920'ler ve 1930'lar boyunca Adalar'daki kentlerle bağlantıları vardı. Japonlar yavaş yavaş tüm Asya'ya yayılmışlardı; bunu ilk yapanlar, fahişe olarak sevk edilmiş olan *Karayuki San* kadınlardı. Onların arkasından işadamları geliyorlardı; birçok Endonezya kasabasında Japon fotoğraf stüdyoları, berberler ve satıcılar vardı. Japonların istihbarat toplama yetilerine hayran bir Balili'nin söylediği gibi, 'berberlik yapıyorlar çünkü kulak ağza çok yakın, di'mi?' Büyük Kriz zamanında Yogyakarta gibi kentlerdeki Japon bonmarşelerinin sayısı neredeyse üçe katlanmıştı. Suzuki ve Mitsubishi gibi belli başlı Japon firmaları şeker ticaretine girmişti.

Japonya Mançurya ve Çin'e saldırılarına başladığında, Adalar'daki Çinliler, kaygılarının giderek artması sonucunda 1937'den sonra Japon karşıtı çabaları desteklemek üzere fonlar oluşturdular. Hollandalı hükümet istihbari gözlemlerini artan Japon sayısına yöneltti. Gerçekten de bazı Japonlar hükümetlerince milliyetçilerle, özellikle de Müslüman partilerle ilişki kurmaları için

28. Frederick, *Visions and Heat*, s. 27.

gönderilmişti. Hollanda karşıtı düşünceleriyle tanınan bazı Endonezyalıların Japonya ziyaretleri sağlanıyordu. Japonların planı Endonezya milliyetçiliğini 'Asya Asyalılarındır' bilincine oturmaktı. 1942 yılında, Japon İmparatorluk Kuvvetleri Hollandalıları kovalayıp Endonezya'yı Büyük Doğu Asya Ortak Refah Alanı'nın bir parçası yaptığında, kurtarıcılarını selamlamak üzere sokakları dolduran Endonezyalılar askeri üniformaları içindeki Japon dostlarını görüp şaşırmış olabilirler.[29]

29. Pujastana tarafından 1996'da yapılmış I Made Darma (doğ. 1927) röportajı; Kwartanada, 'Competition, patriotism and collaboration', s. 267-70; Hiroshi Shimizu, 'Rise and fall of the *Karayuki-san* in the Netherlands Indies from the late nineteenth century to the 1930s', *RIMA* 26 (Yaz 1992), 44-62; Frederick, *Visions and Heat,* özellikle s. 84-5; Peter Post, 'Japan and the integration of the Netherlands East Indies into the world economy, 1868-1942', *RIMA* 27, Özel Sayı: Island Southeast Asian and the World Economy (Kış/Yaz 1993), 134-65; Hollanda Hükümet İstihbarat Dairesi, *A Decade of Japanese Underground Activities in the Netherland East Indies* (Londra: His Majesty's Stationery Office/Kraliyet Basımevi, 1942); Shigeru Sato, *War, Nationalism and Peasants: Java under the Japanese Occupation, 1942-1945* (St. Leonards, NSW: Allen & Unwin, Avustralya Asya Araştırmaları Derneği Yayınları, 26, 1994); Elly Touwen-Bouwsma, "The Indonesian nationalists and the Japanese 'liberation' of Indonesia: visions and reactions (the Japanese occupation in Southeast Asia)", *Journal of Southeast Asian Studies* 27, 1 (Mart 1996), 18-22.

Dördüncü Bölüm

DEVRİM

İnsanlar, ölü ya da diri, tıpkı eleğin üstünde kalmış çakıl taşları gibiydiler.
Ve ben kaçmayı başaran bir kum zerresi gibiydim.

Cavalı eski angarya işçisi Damin,
aka Mbah Ubi[1]

Endonezyalılar, İkinci Dünya Savaşı'nı ve ardından gelişen ulusal devrimi, Japonlar tarafından Hollandalılardan kurtarılma coşkusunun getirdiği iyimserlikle karşılamışlardı. Pramoedya Ananta Toer İmparatorluk silahlı kuvvetlerinin 1942'de Blora'ya gelişini hatırlıyordu. Japonlar daha mart ayının başlarında Adalar'a hızla yayılmışlardı ve insanlar, ellerinde bayraklar, orduyu karşılamaya koşuyor, kurtarıcılarını bağırlarına basıyorlardı. 'Japonların gelişiyle birlikte, Hollanda'nın hizmetinde çalışanlar dışında, kasabadaki hemen herkes umut dolmuştu.'[2]

Fakat Japonların gelişine tanıklık eden bir yeniyetme olarak geçmişine bakan Pramoedya, sonradan yaşadıklarının getirdiği hırçınlıkla şunları eklemiştir: 'Her şey kötü kokuyordu; Japon askerlerinin vücutlarından yükselen leş kokusu dayanılmazdı.' Kısa süre sonra 'Japonya ağabeyimizdir' ve '*banzai Dai Nippon*' naralarının yerini karamsarlık alacaktı. Bağımsızlık elde edilmeden önce, on binlerce Endonezyalı açlık çekecek, köle işçi olarak çalış-

1. Alıntı: Tantri Yuliandini, 'Photos recount WWII horror', *The Jakarta Post*, 19 Şubat 2004.
2. Pramoedya Ananta Toer, *The Mute's Soliloquy*, Çev. Willem Samuels (New York: Penguin, 1998), s. 157-8, ayrıca *A Heap of Ashes*, s. 74-106 (St. Lucia: University of Queensland Press, 1975)'teki 'The vanquished' (Çev. Harry Aveling).

tırılacak, evlerinden atılacak ve gaddarca yürütülen göğüs göğüse çatışmalarda ölecekti. 1945 yılında bağımsızlığın ilan edilmesinden sonra Hollanda'nın egemenliği Endonezyalılara devretmelerine kadar dört yıldan fazla bir süre geçti; bütün bunlara rağmen başta Pramoedya olmak üzere pek çok Endonezyalı sonuçtan memnun değildi.

Hollandalıların Endonezya'daki küçük milliyetçi hareketi bastırmakta gösterdikleri başarı göz önünde tutulursa, ülkenin Japonların müdahalesi olmadan vücut bulmasının pek mümkün olmadığı açıktı. Japonlar milliyetçi duyguları teşvik ediyor ve yayıyorlardı, yöre örgütleri gibi yeni kurumlar oluşturuyor ve Sukarno gibi siyasi liderleri devreye sokuyorlardı. Bu arada, Hollandalıların inşa ettikleri ne varsa yok ediyorlardı. İkinci Dünya Savaşı sonundan itibaren başlayan devrim, milliyetçilik ve yıkımla aynı anlama geliyordu.

Japonların Gelişleri

Japonların gelmeleri umutla bekleniyordu. Hollandalılar ve bazı Endonezyalılar kaygı ve kuşkularını sahte kabadayılıklarının ardına gizlerlerken, bazı Müslüman ve diğer milliyetçi liderler açısından İmparatorun askerlerinin karaya çıkmaları bir hayalin gerçekleşmesi gibi bir şeydi.

Japonya 'Asya'nın Işığı' olduğunu yaymıştı dünyaya. On dokuzuncu yüzyılın sonunda modern, teknolojik bir topluma başarılı bir biçimde dönmüş olan Asyalı ulustu Japonya; Siyam dışında, pek çok başka Asyalı ulusun Avrupalı veya Amerikalı güçlerin egemenliği altına girdiği bir coğrafyada bağımsız kalmış ve 1905'te de bir Avrupa ülkesi olan Rusya'yı savaşta yenmişti. 1930'larda militarizm Japon devletini esir almış, Japon yayılmacılığı Çin'e kadar uzanmıştı. Dikkatlerini Güneydoğu Asya'ya döndürdüklerinden, öbür Asyalıların Japon liderliği altındaki bir tür ticari örgüt olan 'Büyük Doğu Asya Refah Alanı'nın parçası olabilecekleri mesajını yayıyorlardı. Pramoedya, babasının ikircikli görüşleri temelinde, Blora'daki bir ailenin reisini sembolize eden kurgusal bir figür yaratarak Japon propagandası hakkında izlenimlerini dile getirmektedir:

> Baba güçlü duyguların adamıydı. Sosyal gelişime susamıştı, Hollandalıların baskısından iğreniyordu (ve henüz Japonları ne kadar baskıcı olabilecekle-

rini bilmiyordu) ... Gece gündüz Japonca çalışıyordu ve iki bölgede konuyla ilgili ilk akla gelen insandı.
Japonlar karaya çıkmadan önce Bandung'daki Bushido Koleji'nden gelen yazışmalarla yürütmüştü çalışmalarını. Dünyadaki siyasi durum gerginleşince dersler durdu.[3]

Japonların Endonezyalılara vaatleri ırk esaslı Hollanda sistemine son vermekti, ancak Endonezya'daki Çinliler açısından Çin'deki Japon yönetimi iyimser olmak için hiçbir neden bırakmıyordu. Endonezyalı Komünist yeraltı örgütleri de aynı şekilde kaygılıydı. Hitler ve Stalin 1939 yılında bir saldırmazlık paktı imzalayana kadar Sovyetler Birliği'nin ilan ettiği faşizme karşı halk birleşik cephesinin enternasyonal politikasını izlediler.

Medanlı sosyalist avukat Amir Syarifuddin (1907-48) faşizm tehlikesine karşı ihtiyatlı olunması gerektiğini söyleyenlerden biriydi. Sumatra aristokrasisinden olan Amir'in entelektüel yetileri ve varlıklı aileden geliyor olması, en seçkin okullara kaydolabilmesinin ve Batavia'da yüksek hukuk lisansı elde etmeden önce Haarlem ve Leiden'de tahsil görebilmesinin yolunu açmıştı. Hıristiyanlığı benimseyen Amir, Teosofi Derneği'nin organize ettiği Doğu ve Batı felsefesi derslerine girmişti. Hollandalıların döneminde siyasi partilere liderlik etmiş, Sukarno'yla tanışmıştı; 1940 yılı itibariyle Hollanda istihbaratı onun Komünist yeraltı örgütleriyle bağlantısı olduğundan kuşkulanıyordu artık. Onun grupları Japonya'ya karşı boykotta ısrarlıydı; çünkü Hollanda Doğu Hint Adaları, 1940 Mayıs'ında Japonya'nın müttefiki Almanya'nın Hollanda'yı işgal etmesine kadar Doğu Asya'daki yağ, kalay ve kauçuk gibi hammaddelerin en büyük ihracatçısıydı. Hollanda istihbaratının başının, Hollandalı üst düzey askeri liderliğinin Avustralya'ya kaçmasından hemen önce bir direniş hareketi örgütlemesi için 1942 Mart'ında Amir'e para vermesine yol açan şey, büyük ihtimalle boykot kampanyalarında öne çıkmış olmasıydı.[4]

Pramoedya'nın anımsadığı gibi: 'Japon ordusunun karaya çıkışı gençleri daha dinamik hale getirdi. Gençler Japonlara hay-

3. Pramoedya, 'The vanquished', s. 50.
4. B. R. O'G. Anderson, *Java in a Time of Revolution: Occupation and Resistance, 1944-46* (Ithaca, NY: Cornell University Press, 1972), s. 413-14; Bob Hering, *Soekarno: Founding Father of Indonesia 1901-1945* (Leiden: KITLV Press, 2002), s. 13, 223; Anton Lucas (Der.), *Local Opposition and Underground Resistance to the Japanese in Java, 1942-1945* (Clayton, Vic.: Monash Üniversitesi Güneydoğu Asya Belgeleri No. 13, 1986), s. 342-4'te Jacques Leclerc 'Afterword: the masked hero'.

ranlık ve saygı duyuyorlardı. Japonlar hem Asya anakarasında hem de takımadalarda beyaz adamın egemenliğine büyük darbe vurmuştu.' Aralık 1941'de Amerika Birleşik Devletleri'nin deniz kuvvetlerini Pearl Harbor'da perişan edip Filipinler kolonisini devralmasıyla sonuçlanan saldırıyı başlattıklarında Çin'den güneye doğru sarkınaları zaten an meselesiydi Japonların. Hindiçin ve Siyam'daki (Tayland) yarı tarafsız hükümetlerden yardım alan Japonlar hemen Malaya ve Singapur'a doğru ilerlediler ve 1942 Ocak ayında Sulawesi ve Kalimantan'm bazı yerleri onların kontrolüne girdi. Şubat 1942 itibariyle Japonlar Sumatra'ya çıkmış ve Açelileri Hollandalılara karşı ayaklanmaya teşvik etmeye başlamışlardı. Müttefik donanmasının Japonya'yı kontrol altına alma konusundaki son çabaları Cava Denizi Savaşı'nda boşa çıkmış ve Hollanda ordusu Japon saldırısı karşısında iyice hırpalanmıştı.

9 Mart 1942 tarihinde, Doğu Hint Adaları'ndan kimin sorumlu olduğuna dair bazı karışıklıkların ardından Hollandalı komutanla birlikte, aristokrat Genel Vali Joakheer A. W. L. Tjarda van Starkenborgh Stachouwer de teslim oldu. Genel Vali ve karısı, pek çok Hollandalı gibi, 'kendi' halkını, yani yerlileri terk etmeyi reddetmişti. Japonların koloniyi işletmek için Hollandalı idarecilerden yararlanacaklarım düşünüyorlardı; halbuki derhal hapse atıldılar. Tjarda ve karısı ev hapsine alındılar ve 100.000'i aşkın sivil (bazı Çinliler de dahil olmak üzere) Cava'daki toplama kamplarına konulurken; Hollandalı, Britanyalı, Avustralyalı ve Amerikalı 80.000 müttefik askeri esir kamplarını boyladı. Bu kamplardaki ölüm oranları yüzde 13 ila 30 arasındaydı. Gariptir ki, Hollandalılar, kendi halklarından pek çok kişiyi uzaklaştırmadıklarından dolayı, Batı Yeni Gine'deki Boven Digul'da tutsak bulunan Endonezyalı Komünistleri ve diğer milliyetçileri tahliye etme zahmetini üstlendiler. Bu siyasi liderler, Hollandalıların Japon esirlerle birlikte enterne etmeyi tasarladıkları Avustralya'ya gönderildiler. Avustralyalı Komünist sendika Sahil İşçileri Federasyonu'nun üyeleri bu planın farkına vardıklarında Avustralya hükümeti Endonezyalıları tahliye etmek zorunda kaldı.[5]

5. Anthony J. Reid ve Oki Akira (Der.), *The Japanese Experience in Indonesia: Selected Memoirs of 1942-1945* (Atina, Ohio: Ohio Üniversitesi Monografileri, 1986), s. 43-4, 9-30; biraz ihtiyatla da olsa *Numbers of POWS and Civilian Internees* [Savaş Esirleri ve Enterne Edilenlerin Sayıları] www.beckett73.freeserve.co.uk/baker/prisoners.htm, erişim 04/06/04); Remco Raben (Der.), *Representing the Japanese Occupation of Indonesia: Personal Testimonies and Public Images in Indonesia, Japan*

Birkaç Avustralyalı ve müttefik askeri Ambon gibi yerlerde cesur fakat beyhude bir direniş gösterip yerel halkın takdirini kazandılar. Ardından muzaffer Japonların 200'den fazla Avustralyalı mahkûmun başını kesmelerine tanık olan yerel halk yeni efendilerinin hiç de öyle Dai Nippon'un propagandasında ileri sürüldüğü gibi iyi insanlar olmadıklarını öğrenmiş oldu.

Japon Yönetimi

Hollanda Doğu Hint Adaları artık yoktu. Endonezya'nın temeli atılmıştı; fakat bağımsız bir devlet değildi henüz. Bunun yerine üç Japon askeri komutanlığından oluşuyordu: 25'inci Ordu denetimindeki Sumatra (Malaya'yla birlikte); 16'ncı Ordu denetimindeki Cava ve Donanma denetimindeki doğu adaları ve Kalimantan. Hepsi önce Singapur'a, ardından Saygon'a, en sonunda da Tokyo'ya rapor veriyordu. 'Yeni bir emir' ilan edilmiş, Cava Tokyo saatine ve Japon takvimine geçmişti. Endonezyalılar şimdi kendilerine Endonezya halkı diyebilirlerdi; Cava'nın başkentinin adı Batavia'dan Cakarta'ya değiştirilmişti ve Hollanda yönetimini hatırlatan işaretler, örneğin sokak adları silinmişti. Fakat Endonezyalılar henüz gerçek iktidar konumunda değillerdi.

Donanmanın doğu adalarım devralmasının nedeni, Kalimantan'da Balikpapan gibi yerlerdeki petrol alanlarının doğrudan denetimini istemesiydi. Doğu Sulawesi Adası'nın Makasar merkezinden yönetiliyordu, çünkü takımadanın o kısmının en merkezi kentiydi orası. Donanma komutanlığı askeri esirlere sert davranırken, milliyetçileri teşvik ediyor ve her türlü muhtemel muhalefeti hızla bastırıyordu; bu da Çinlilere, Hollandalıların ve başka herkesin Kalimantan'daki Hollanda yanlıları olarak gördükleri yerel aristokratlara yönelik büyük katliamlar olarak tercüme edilebilir.

Ambonlu E. U. Pupella ansızın otorite konumu kazanan milliyetçilerden biriydi. Bir Hıristiyan olan Pupella 1938 yılından beri milliyetçi Ambon Birliği'ne liderlik yapmıştı. Cava'da, milliyetçi Suwardi Suryaningrat'ın 'Öğrenci Bahçesi' okullarından birinde öğretim görmüş olan Pupella eğitim yoluyla bağımsızlık için ça-

---

and the Netherlands (Zwolle/Amsterdam: Waanders/Netherlands Institute for War Documentation [Waanders/Hollanda Savaş Belgeleri Enstitüsü], 1999), s. 56 ve dipnot. 6'da Elsbeth Locher-Scholten, "After the 'distant war': Dutch public memory of the Second World War in Asia".

lışmak üzere Maluku'ya dönmüştü. Japonlar Ambon Adası'nın başına Hollanda yönetimine mensup insanlardan birini getirmektense onu getirmeyi tercih etmişlerdi. Bunda Pupella'nın, diğer adalardaki meslektaşlarından çok azma nasip olmasına rağmen Japon döneminin iktidara erişim şansı verdiği yeni milliyetçi sınıfın tipik örneği olmasının payı vardı: Japonlar, örneğin Cava'da, sadece yeni bir mahalle cemiyetleri katmanı ekleyerek Hollanda memuriyet sistemini kopya ediyorlardı.

Ambonlulara genelde kuşkuyla bakılırdı, çünkü aralarındaki Hıristiyanlar Hollanda yanlısı yerli askeri seçkinlerdi. Pupella, aristokrasinin Cava'da yaptığı yönetici rolünün aynısını Hollandalılar için yürüten geleneksel kralların üstüne de atanmıştı. Bu konuda hayli gönülsüz olan Pupella'nın hiçbir yönetim tecrübesi yoktu ve işlerin nasıl yürüdüğünü anlaması için Hollanda raporlarını hızla incelemesi gerekiyordu. Onun milliyetçi örgütünün dini çizgileri aşmış olmasından dolayı Müslüman cemaat nezdinde büyük itibar sahibiydi ve Japonların kendisini seçmelerinin asıl nedenlerinden biri de buydu muhtemelen.

Pupella'nın görevleri arasında, kralların yetkilerini sınırlayarak ve Japonların erzak taleplerini ve yerel kadınlardan yararlanmalarını azaltarak Müslüman cemaatle ilişkileri dengelemek de vardı. İslami liderler Japonların kendilerini Hıristiyan cemaatten fazla desteklemelerinden hoşnuttular, ancak Japonların kendi savaşlarını her şeyin üstünde saydıkları için oruç ayına itibar edilmemesini istediklerinde çok mutsuz oldular. Pupella, tüm toplulukların Büyük Doğu Asya'nın 'kâfir' müttefikleri yenmesi için fedakârlık yaptıklarını ileri sürerek Müslüman liderleri oruçtan vazgeçmeye ikna etmek zorundaydı. Milliyetçiler açısındansa, Japonların bağımsızlık isteklerini ciddiye almamaları son derece sinir bozucuydu. Bütün bunlar, Japon yüksek komutanlığının kaynakları garanti altına almak için başvurduğu dalaverenin ipuçları mıydı acaba?

En zorlu görev halkı doyurmaktı. Hollanda devrinin sonunda Hollanda Adaları bir bütün olarak pirinç açısından kendine yetiyordu, fakat Doğu Endonezya öyle değildi ve Cava'dan, Burma'dan ve Tayland'dan pirinç ithaline mecburdu. Ambonlular Japon egemenliğini yiyecek kıtlığı dönemi olarak yaşıyor ve ayrıca başta giysi olmak üzere başka temel ihtiyaçların sıkıntısını çekiyorlardı. Japonlar, sebze yetiştirimini, sabun yapımını ve ev dokumaları-

m geliştirecek programlar başlattılar. Ancak, tezgâhların ithaline rağmen Endonezya'da bulundukları kısa süre içinde bir tekstil sanayi başlatmayı başaramadılar. Takas ve karaborsa faaliyetleri yerel ekonominin dayanak noktaları olmuştu ve önceleri Japon yanlısı olanlar bile vesika sistemine kızıyorlardı.[6]

Japonlar erkekleri işçi olarak, az sayıda kadını da 'seks kölesi' olarak çalıştırıyorlardı. Pramoedya bu 'seks köleleri'nden birinin kaderini gayet iyi hatırlıyor. Ambon yakınlarındaki Uzakdoğu adası Buru'daki hapis döneminde, mahkûm arkadaşlarından biri tarlalarda çalışıyorken, kendisiyle Yüksek Cavaca konuşan orta yaşlı bir kadına rastlamış. Kadın Orta Cava'da 'Wonogiri'deki bir köy reisinin kızı'ymış. 1943 yılında işgalci güçler, daha on dört yaşındayken, okutacakları vaadiyle Cava'dan uzağa göndermişler onu. Ambon'a, ardından da Seram Adası'na gönderilen kız kendisini başka genç kızlarla birlikte bir öğrenci yurdunda bulmuş; orada, 'gerçek görevleri başlamış: Japon subayların seks oyuncakları olmuşlar'. Savaştan sonra evine dönmeye çalışmış, fakat Buru'dan öteye gidememiş; orada bir otuz yıl daha kalmış. Tüm Asya'dan kadınlar genelevlerde çalıştırılmaya getiriliyorlardı; ayrıca Hollandalı ve müttefik mahkûmlar da oralarda çalışmaya zorlanıyorlardı. Bazıları, Buru'daki kadın gibi, düzenbazlıkla getiriliyordu, birçoğu ise tecavüze uğramış ve şiddet görmüş oluyordu. Kaç Endonezyalının bu yola maruz kaldığına dair hiçbir kayıt yoktu, fakat Japon imparatorluğunun on binlerce kadını 'seks kölesi' yaptığı bilinmekteydi. Çoğu yaşamlarını utanç içinde sürdürmek, evlerine dönseler bile cemaatlerinin aşağılamalarını göğüslemek zorundaydı; tıpkı, elli yıl sonra bile hâlâ " 'Saygınlık' dedikleri şey taşıyamayacak kadar ağır ... Japon subaylar beni kirli emellerine alet ettiler ama onurumu kendi insanlarım yok etti!" diyecek kadar ağır acılar çeken Cavalı Suharti gibi.[7]

Hollandalılar Sumatra'yı terk ettiklerinde, petrol kuyularıyla rafinerileri tutuşturarak bir yakıp yıkma politikasına girişmişlerdi.

---

6. Richard Chauvel, *Nationalists, Soldiers and Separatists: the Ambonese Islands from Colonialism to Revolt 1880-1950* (Leiden: KITLV Press, 1990), s. 173-89.
7. Pramoedya, *The Mute's Soliloquy*, s. 307; Anton Lucas (Der.), *Local Opposition and Underground Resistance*, s. 123-264'te Sintha Melati, 'In the service of the underground: the struggle against the Japanese in Java' (Çev. ve ek notlar David Bouchier); Yuki Tanaka, *Hidden Horrors: Japanese War Crimes in World War II* (Boulder: Westview Press, 1998), 3. bölüm; Suharti'den Maria Hartiningsih, "Indonesia's 'comfort women' ", *Latitudes* 3 (Nisan 2001), 10-15'te bahsolunuyor.

Japon sivil vali Yano Kenzo'nun adanın Minangkabau bölgesindeki görevi petrol üretimini restore etmekti, fakat Endonezyalıların Hollanda rafinerilerini onarmaya zorlanmalarına rağmen üretim düzeyleri asla savaştan önceki düzeye çıkarılamadı. Savaş 1943 ve 1944 yıllarında daha da kızıştığı için, Vali Yano savaşın halk üzerindeki etkileriyle uğraşmak zorunda kaldı. Savaşı sübvanse etmek için daha fazla para basma biçimindeki hükümet politikalarından şikâyetçiydi; çünkü bu enflasyonun artmasına neden oluyordu sadece ve Vali Adalar'ın başka yerlerinde uygulanmakta olan cebri çalıştırma politikalarının bazılarından uzak durmaktaydı. Onun yönetimi sırasında yerel kadınlar hareketi Minangkabaulular'ın seks kölesi olarak çalıştırılmalarına karşı protestolarında başarılı olmuş ve tüm genelevlerin kapatılmalarım talep etmişti.

Yano'nun 1944 yılında istifa etmesinin ardından halefi köylüleri inşaat projelerinde çalıştırmaya başladı; bu projeler arasında petrolün nakli amacıyla dağlık bölgelerdeki Pekanbaru'dan sahile kadar uzanan bir demiryolunun yapımı da vardı. Sumatra bu proje için ihtiyaç duyulan işgücünün tamamını temin edemiyordu, bu yüzden Cavalılar ve yaklaşık 6.500 savaş tutsağının oluşturdukları 100.000 kişilik bir işgücü ordusundan yararlanıldı. Pekanbaru demiryolu, belki 80.000 cana mal olan Tai-Burma demiryolu kadar utanç verici değildi, ancak şartları cehennem kadar kötüydü.

Hollandalıların zamanındaki angarya Japonların hareket tarzı gibi bir şey değildi. Japonlar, savaş üretimini artırmak için çoğu Cava'dan olmak üzere mümkün olduğunca fazla sayıda sağlıklı erkeği işe koşuyorlardı. İşçiler nakliyat için tekneler inşa etmeye zorlandıkça Blora civarındaki tik ormanları bitmeye yüz tutmuştu. Yerel inşaat işleri için iki haftada bir gönderilenler nispeten şanslıydılar; Cava ve Madura'nın çalışan nüfusunun neredeyse yarısı bu durumdan etkilenmişti. Denizaşırı gönderilenlerin sayısının 160.000 ila 200.000 arası olduğu, bunların 50.000'inin askeri destek olarak gönderildiği tahmin ediliyor. Bunların arasında, Burma demiryolunda köle emeğinden yararlanılan Sarman Praptowidjojo gibi sıradan Cavalılar vardı. Esasen Singapurlu olan Praptowidjojo demiryolunda çalışmak üzere Singapur'a ve ardından da Kwai Irmağı üzerindeki köprünün imhasına tanık olduğu Tayland'a gönderilmeden önce Surabaya'da demiryolu işçisi olarak çalıştırılmıştı. O ve Cavalı işçi arkadaşları başlangıçta günde üç, daha sonra beş, giderek on kişinin öldüğüne tanık olmuşlardı.

Sarman hayatta kalmış, fakat Bangkok'ta evlenip kalmayı tercih ederek Cava'ya dönmeyen binlerce insandan biri olmuş.[8]

Sarman 1944 yılında Japonların baştan savma yürüttükleri bir biyolojik savaş deneyine dahil edilen cebri çalışma grupları arasında olmadığı için şanslıydı. Cakarta'nın eteklerinde sevkıyat için bekletilen cebri çalışma grubundan 5.000-10.000 arasında erkek tetanos enjeksiyonu dolayısıyla acı içinde kıvranarak ölmüştü. Japon bilim adamları öldürücü aşıları etkilerinin ne olduğunu görmek için hazırlamışlardı aslında, fakat dehşetengiz gizli polis örgütü *Kenpeitai* birkaç doktoru işkenceden geçirdikten sonra Endonezyalı bir günah keçisi buldu. Günah keçisinin cezası –başı kesildi, cesedi yol silindiriyle ezilerek bir toplu mezara atıldı– resmi açıklamalarda 'nispeten hafif' diye sunuldu.[9]

Kapsamlı işgal planlarına rağmen Japon kaynakları imparatorluklarını etkin biçimde sürdürebilmeleri ve aynı zamanda da bir savaş yürütebilmeleri için son noktasına kadar kullanılıyordu. Japonlar, başlangıçta, Pramoedya'nın Blora'yla ilgili öykülerinden birinde dile getirdiği gibi bir kaos durumuyla yüz yüzeydiler:

> İnsanlar Doğu Hint Adaları'nda yürürlükteki kanunları her gün ihlal ederek öç peşindeydiler. Japon ordusunun gelişinin üzerinden daha bir hafta geçmişti ki yağma olayları ayyuka çıkmıştı. Kasaba Hollanda azametinin sönüşüne tanık olmak için ormanlardan ve dağ eteklerinden yığınlar halinde gelen insanlarla dolup taşıyordu. Dükkânları, ofisleri ve okul binalarını talan etmeye geliyorlardı.
> İnsanların artık düzen nedir bilmedikleri zamanlardı bu zamanlar.

Hollandalı yetkililere, yerli memurlara ve Çinlilere yönelik olarak eşzamanlı saldırılar yapılıyor, Doğu Cava'daki geleneksel-

8. Audrey Kahin, *Rebillion to Integration: West Sumatra and the Indonesian Polity* (Amsterdam: Amsterdam University Press, 1995), s. 95-196; Jean Taylor (Der.), *Women Creating Indonesia: the First Fifty Years* (Clayton: Monash Asya Enstitüsü, 1997), s. 52-90, s. 74'te Anton Lucas, 'Images of the Indonesian woman during the Japanese occupation 1942-45; Yuliandini, 'WWII horror'; A. N. Krisna, 'Asisten perapian kereta api'; 'Jejak getir kobran romusha', *Suara Merdeka* 1/03/04; bkz. 'Kisah seorang romusha Jawa', *Suara Independent* 3, 1 (1995); Shigeru Sato, *War, Nationalism and Peasants: Java under the Japanese Occupation, 1942-1945* (St. Leonards, NSW: Allen & Unwin, Avustralya Asya Araştırmaları Derneği Yayınları, 26, 1994), s. 154-60, 259, dipnot. 8.

9. Theodore Friend, *The Blue-Eyed Enemy: Japan against the West in Java and Luzan 1942-1945* (Princeton: Princeton University Press, 1988), s. 193-6; Tanaka, *Hidden Horrors*, 5. bölüm.

ci *Nahdatu'l-Ulema* hareketine mensup Müslümanların Çinlileri zorla sünnet etmeleri gibi mezalim ve cinayetler artıyordu. Çiftçiler arazilerini plantasyonlardan geri alıyor, Japonlar bütün yabancı işletmelere el koyuyor ve çoğu hapse atılan Hollandalılar başta olmak üzere üst düzey idareciler ansızın yok oluyorlardı. Bu, siyasi düzenle birlikte tüm ekonominin de altüst olduğu devrimci bir durumdu.[10]

Japonlar düzeni sağlamak için sert askeri disiplin uyguluyorlardı, öyle ki kanunları ihlal eden Japon askerleri hemen öldürülüyorlardı. O dönemin Endonezyalıları Japon subayları başla nasıl selamlamak zorunda bırakıldıklarını ve düzenli olarak nasıl fiziksel şiddet uygulandığını hatırlıyorlar. Endonezyalılar başı insan vücudunun en saygın parçası saydıklarından dolayı Japonların attıkları tokatlar fiziki acıdan fazlası demekti onlar için. Keyfi tutuklamaları, işkence ve infazları nedeniyle *Kenpeitai*'den özellikle korkuluyordu.

Düzeni sağlamanın bir yolu da, Cava'da pek rağbet görmese de köy şefleri ve yerel görevlilerin yeni iktidar konumlarına yükseltilmeleriydi. Kırsal bölgeler çapında pek çok kişi Hollandalıların sisteminden yararlanarak zenginleşen bu işbirlikçilerden nefret edegelmişti. Şimdi onlar, köylerdeki insanların daha da lanetledikleri Japon ajanlarıydılar. Bazıları özellikle dürüst olsalar ve köylülerini korumak için yaşamlarını tehlikeye atsalar da, köy şefleri pirinç gaspıyla ve vesika sistemlerini istismar etmeleriyle bilinirlerdi genellikle.

Cava'da yaygın yoklukların nedeni genel bir yiyecek kıtlığı değil, dağıtımın organizasyonundaki beceriksizlikti. Petrole el konulduğu ve trenler devralındığı için Cavalılar pazara seyahat edemiyorlardı, dolayısıyla günlük ekonomileri çok kısıtlanmıştı. Uzun bir savaş için stok yapılması emredilen Japonlar, halkın yaşaması için neye ihtiyaç duyduğunu göz ardı ederek pirince el koyuyorlardı. Asya Pasifik bölgesini kurutan kuraklık 1944 yılı sonunda iyice arttığında Adalar'daki herkes fazlasıyla etkilendi. Cakarta'dan Blora'daki evine dönen Pramoedya Japon politikasının etkilerini bizzat görmüştü: 'Çuval bezinden ve ince plastikten

10. Pramoedya, 'The vanquished'den alıntı; Elly Touwen-Bouwsma, "The Indonesian nationalists and the Japanese 'liberation' of Indonesia: visions and reactions (the Japanese occupation in Southeast Asia)", *Journal of Southeast Asian Studies* 27, 1 (Mart 1996), 18-32.

yapılma giysiler giymiş insanlar gördüm.' Pramoedya yol kenarında açlıktan ölmüş insanlar görmüştü; pek çok insan gibi o da her gün ancak bir kâse pirinç lapası yiyordu. Bu yıllarda muhtemelen 2,4 milyon Cavalı açlıktan öldü.[11]

Uluslararası ticaret çökmüştü ve Japonların uluslararası ticareti Ortak Refah Alanı çerçevesinde yeniden inşa etme planları olmasına rağmen bu epey zaman alacaktı. Endonezyalıların hayatta kalmaları doğaçlama eylemlere bağlı olduğu için *becak*lar, yani triportör nakliyatı meydana çıktı; Cava'nın kuzey kıyısındaki *batik* yapımcıları işleyecek yeterli kumaş olmamasının acısını çıkarırcasına desenlerini çok daha çapraşık hale getirdiler. Japonlar kendi ithal mallarını getirdiler; soya sosu, meşrubatlar ve yeme materyalleri yerel imalatlar haline geldi. Kendine yeterli olma çabaları, bağımsızlık mücadelesine yönelik amaçlanmamış bir hazırlık demek olacaktı.[12]

Halkın Harekete Geçirilmesi

Endonezyalılar, Hollandalıların 'barış ve düzeni' altında pasif bir görünüm çiziyorlardı, fakat Japonlar tüm nüfusu savaş havası içine soktular. Bu topyekûn bir savaştı. Japonlar, Japon ve Endonezya davalarını birleştirmek amacıyla Sukarno'yu, öbür milliyetçilerle birlikte yüksek konuma getirdiler. 'Büyük Endonezya' marşını söylemek, bağımsızlık hareketinin kırmızı-beyaz bayrağını dalgalandırmak ve toplantı yapmak teşvik edilmiyorsa da engellenmiyordu. Japon askeri yetkilileri Endonezyalılara çok fazla serbestiyet verilmesi taraftarı değillerken, durumlarını sadece güç yoluyla koruyamayacaklarının da farkındaydılar.

Sukarno'nun Endonezya'yı desteklemenin savaş çabalarını desteklemenin bir yolu olduğunu vurgulaması kaydıyla milliyetçi mesajlar taşıyan konuşmalar yapmak üzere kırsal bölgelerde

11. Pramoedya, *The Mute's Soliloquy*, s. 189; ve Mark Hanusz, *Kretek: The Culture and Heritage of Indonesia's Clove Cigarettes* (Cakarta: Equinox, 2000), s. xiv; Grayson Lloyd ve Shannon Smith (Der.), *Indonesia Today: Challenges of History* (Singapur: Güneydoğu Asya Araştırmaları Enstitüsü, Endonezya Değerlendirme Serisi, Pasifik ve Asya Çalışmaları Araştırma Fakültesi, Avustralya Ulusal Üniversitesi, 2001), s. 191'de Pierre van der Eng, 'Indonesia's economy and standard of living in the 20th century'.

12. William H. Frederick, *Visions and Heat: the Making of the Indonesian Revolution* (Atina, OH: Ohio University Press, 1989), s. 102; Howard W. Dick ve ark., *The Emergence of a National Economy: an Economic History of Indonesia, 1800-2000* (Sydney: Angus & Robertson, 2001), s. 165-7.

yolculuk yapmasına izin veriliyordu. Sukarno'nun çalışması cebri çalıştırma olayını içine alıyordu. Öbür Endonezyalı siyasetçiler Cava'da öncü rollere getirilmişlerken milliyetçiler 'danışma konseyleri'nde naiplerle iç içeydiler. Endonezyalıların kendi siyasi örgütleri olmasına izin verilmiyordu; ancak Japon destekli olanlara katılabilirlerdi.

Pramoedya Japonların propaganda makinesi aracılığıyla politika ve yönetim dünyasına bir bakış atmıştı. Uygun fırsatları değerlendirmek için kırsal bölgeden Cakarta'ya taşınan 250.000 Endonezyalıya katıldı ve Japon haber ajansında stenograf ve araştırmacı olarak iş buldu. Sanatçılar, geleneksel tiyatro oyuncuları, yazarlar ve ideologlar, oyunlar, filmler ve gazete makaleleri üreterek savaş havasına girmişlerdi. Bu aktiviteleri gözetip denetleyen Japonların neyin tasvir edilip neyin tasvir edilmemesi gerektiği hakkında net fikirleri vardı. Örneğin, filmlerin, 'sadece bireysel kişilerin mutluluklarını betimleyen, bir kadının sigara içtiğini gösteren kafe sahneleri ... gayri ciddi ve hoppa davranışlar içeren küçük burjuva öyküleri' yansıtarak Batılı değerleri yeniden üretmesi yasaktı. Filmler vatanseverliği özendirmeli, 'fedakârlık, analık duygusu ... kadınların iffetliliği, çalışkanlık ve sadakat gibi Japon değerleri'ni yansıtmalıydı. Japonlarla birlikte radyo giderek popüler bir araç haline geldi. Hollanda yönetiminde sadece birkaç Endonezyalı radyo dinleyebiliyordu, dolayısıyla Japonlar radyo yayınlarını geniş kitlelere ulaştırmak için halka açık hoparlörler kurdular, böylece herkes popüler *kroncong* müziğini ve imparatorun mesajını dinleyebilecekti.[13]

Japon propagandası yeni bir çağdan dem vurmaktaydı. Bu yeniçağda kadınların kadınsılıklarını sürdürmeleri bekleniyordu, fakat aynı zamanda genel halk seferberliğinin de bir parçasıydılar. Pantolon giydikleri çalışma gruplarına, hatta *wayang* tiyatrosunun savaşa katılmak için bir erkek gibi giyinen kadın kahramanının adıyla anılan askeri bir eğitim birliğine bile alınıyorlardı.[14]

En önemlisi de Japon yeni çağının askeri değerleri vurgulamasıydı. Japonlar en modern teknolojiye sahiptiler, ancak kendilerini Samuray savaşçılarının eski geleneğiyle sunuyorlardı. Endonezyalılar yeni bir tür savaş modernitesine giriş olarak *Bushido* disip-

13. Pramoedya, *The Mute's Soliloquy*, s. 178-88; Aiko Kurasawa, 'Propaganda media on Java under the Japanese 1942-1945', *Indonesia* 44 (Ekim 1987), s. 59-116.
14. Lucas, 'Images of the Indonesian woman'.

liniyle eğitiliyorlardı; bu yolla, genç erkekler aristokratik geçmişe gerek olmaksızın daha yüksek sosyal düzeylere ulaşabilirlerdi.

Japonlar çok sayıda subay ve askere askeri eğitim için yeni fırsatlar sunuyorlardı. Hollandalılar birkaç Endonezyalıya subaylık eğitimi vermişlerdi ve o kişiler daima Hollandalı komutanların komutası altındaydılar. Japonlar, çeşitli Müslüman gruplardan derlenmiş ve Batılılar karşısında Allah için kendilerini feda etmeye hazır Hizbullah birlikleri gibi çeşitli milisler oluşturdular. Askeri grupların en önemlisi, sadece yarısının tüfek sahibi olduğu 37.500 üyelik Anavatan Savunucuları örgütüydü. Endonezyalılara verilen ana silah bambu mızraktı. Savunucular çok da sadık değillerdi ve 1945 yılında Japonlara karşı iki ayrı isyan veya kıyam gerçekleştirilmişti.[15]

Pramoedya Cakarta'dayken Japonların tesis ettikleri eğitimden yararlanmıştı. Hollanda Halk Konseyi'nin eski salonunda Sukarno'nun politika üzerine verdiği konferanslara ve sözü dinlenir bir Minangkabaulu olan Sukarno'nun yardımcısı Muhammad Hatta'nın (1902-80) ekonomi konulu derslerine katılmıştı. Hatta'nın dersleri esas olarak onun en sevdiği kooperatifler konusuyla ilgiliydi ve kooperatifler, milliyetçilerin 1940'ların başında denemiş oldukları ve Japonların da onayladıkları bir denemeydi. Umut vaat eden Endonezyalılar Cakarta'daki Gençlik Yurtlarında özel eğitim alırlardı. Buralarda, o sıralar daha yirmili yaşlarını süren, Cakarta'nın bahçekentine uzanan anacadde üzerinde Menteng 31'deki Hollanda tarzı bir otelde toplanan en radikal grubun üyesi olan Sumatralı D. N. Aidit (1923-65) gibi erkeklere, Endonezya'nın gelecekteki liderliğine yönelik eğitim veriliyordu.

Aidit Japon işgalinden önce sosyalist idealist Amir Syarifuddin'in örgütünün bir üyesiydi. Aidit'in solcu geçmişi, Japon liderliğinin Endonezyalıların ne tür siyasi eğitim almaları gerektiği hakkında yeknesak bir politikaya sahip olmadığını göstermektedir. Sukarno desteklenmiştir, ama onun tedbirli yardımcısı Hatta, kendisine suikast planlayan *Kenpeitai* tarafından kuşkulu sayılagelmiştir. Japonlar Komünistleri ele geçirmek ve hapse atmak veya öldürmek için Hollanda istihbaratından kalan arşivleri kullanıyorlardı; hapse atılan Amir dostu Sukarno'nun müdahalesiyle infazdan zor kurtulmuştu. Menteng 31'den çok da uzakta olmayan Tıp Fakültesinin misafirhanesinde toplanan Prapatan 10

15. Friend, *The Blue-Eyed Enemy*, s. 98.

da, bir diğer Sumatralı aydın, rasyonalist Sutan Syahrir'in liderliğinde, Japonlarla işbirliğini reddetmiş bir grup aydın tarafından oluşturulmuştu. Japonların herhangi bir müdahalesi olmaksızın tartışmalarını yürütebiliyor oldukları anlaşılmaktadır.

1943 yılında Japonya savaşı kaybediyordu, fakat Cakarta'daki milliyetçi liderlerin bundan yararlanmaları için yapacakları pek bir şey yoktu, çünkü siyasi gelişmelerin farklı yörüngeler izlediği Endonezya'nın kalanıyla temasları sınırlıydı. Cakarta liderliğine karşı en popüler alternatif, Endonezya'nın eski hareketten önde gelen solcularından biri olan romantik kahraman Tan Malaka'ydı (1897-1949). Malaka, Komünist Parti'nin ilk üyelerindendi, fakat 1926-7 ayaklanmasına muhalefet ettiği ve Stalin'in politikalarına karşı olduğu için liderliği tarafından Troçkist sayılıyordu. 1922 yılından beri sürgündeydi; bu süre zarfında komünizmin Güneydoğu ve Doğu Asya'da yayılmasında dahli olduğu için neredeyse bir efsane haline gelmişti. 1942 yılı itibariyle, Batı Cava'daki kömür madenlerinde zorla çalıştırılan insanların çektikleri acılara tanıklık ederek Endonezya'ya döndü ve bağımsızlık için örgütlenmeye girişti.[16]

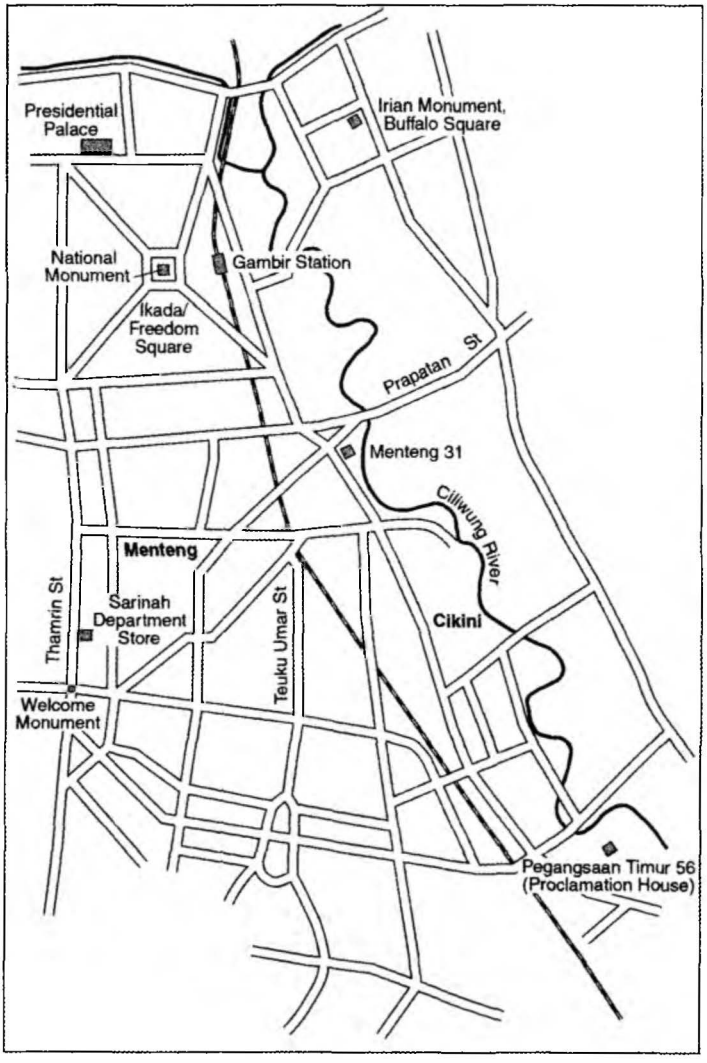
1945 Ağustos'unda müttefiklerin kentleri yok edebilecek dev bir bomba patlattığına ilişkin haberler sızmasına rağmen Japonlar teslim olmuş olmayı kabullenmekte gönülsüzdüler. Sukarno, Hatta ve diğer yaşlı liderler tereddütlüydüler, ancak 'gençliğin' görevinin devrim istemek olduğuna inanan yeni seçkinlerin genç üyelerinin baskısını hissediyorlardı. Menteng 31'le işbirliği içindeki bir grup bağımsızlık ilanını kabul etmeye zorlamak için Sukarno ve Hatta'yı kaçırdı. Böylece, Japonların teslim olmasından iki gün sonra, 17 Ağustos 1945 günü, Sukarno'nun Pegangsaan Timur 56, Cakarta adresindeki evinde bağımsızlık ilan olundu.

Sukarno'nun büyük bir abartıyla 350 yıllık Hollanda egemenliği dediği şeye resmen son veren ve yirminci yüzyılın en büyük ulusal devrimlerinden birini başlatan an bu an olduğu için, ilanda etkili ve abartılı bir dil kullanıldığı umulmuş olabilir. Halbuki Endonezya'nın yeni liderleri bağımsızlığı ilan ettiklerini ve ayrıntılar üzerinde daha sonra çalışacaklarını basit bir biçimde duyuruyorlardı. Aslolan eylemdi.

16. Pramoedya, *The Mute's Soliloquy*; Anderson, *Java in a Time of Revolution*.

Bağımsızlık

Savaşın sonundaki durum herkes için büyük bir kafa karışıklığıydı. ABD Güneybatı Pasifik Komutanlığı Japonların Pasifik'te aldıkları adaları yeniden fethetmiş ve Morotai'nin Malukan Adası'nda bir üs kurmuş olduğu için ABD ve Avustralya kuvvetleri Japonları geri püskürtebildi.



Harita 4: 1940'lardan 1960'lara Orta Cakarta

Avustralyalılar Doğu'da kontrolü ele aldılar. Cava'daki düzenin sağlanmasından Britanya Güneydoğu Asya Komutanlığı sorumluydu. Komutanlığın liderliği gelişimci bir görünüm çizse de, asıl rolü, Hollandalıların savaş öncesi sömürgecilik anlamını yükledikleri sivil yönetimi yeniden canlandırmaktı. Londra'da bulunan Hollandalı sürgün hükümeti Britanya'yla ittifak yaptığından dolayı kolonilerinin iadesini bekliyorlardı. Japonlar ve Müttefik Güçler bu vaadi gönülsüzce yerine getirdiler.

Teslim şartlarına göre, Lord Louis Mountbatten'ın komutası altındaki Müttefik kuvvetleri kontrolü ele alana kadar geçen sürede düzeni Japonların koruyacakları öngörülmüştü. Bu, Endonezya Devrimi'nin, kentlerin denetimini ve silahsızlanmayı sağlamak üzere, saldırılarda Japonlara darbe indirmesi gerekiyor demekti. Bu saldırılar esas olarak müttefiklerin Japonların Endonezyalı birliklerin silah bırakmasını sağlaması yolundaki emirlerinin bir sonucu olarak gerçekleşiyordu; birçok milis liderinin ve bazı Japonların silah bırakmak gibi niyetleri yoktu. Bandung gibi yerlerde açık çatışmalar yaşandı ve Devrimin ilk kahramanları hayatlarını kaybetmiş oldu.

Endonezyalı liderler popüler hassasiyetle uzlaşma yolları arıyorlardı. Bazıları artan mücadele tutkusuna öncülük etmek istiyor, diğerleriyse daha akılcı bir yaklaşımından yanaydı. Cakarta'da Tan Malaka, Sukarno ve Hatta'nın alelacele önlemeye çalıştıkları kitlesel gösteriler başlatmak üzere Menteng 31 grubunun liderleriyle bağlantıya geçmişti. Tan Malaka ve yanında yer alanlar bunun Endonezya gençliğinin sürüklediği, mücadele ruhuyla özgürlüğü getirecek bir devrim olduğu fikrini yayıyorlardı. Sukarno ve Hatta bağımsızlığı diplomasi yoluyla elde etmek amacıyla bir hükümet kurma ve yeni kurumlar oluşturma planlarıyla ilgiliydiler daha çok.

Mücadele mesajı, bağımsızlık ilanıyla neredeyse aynı gün Cava'da ve diğer adalarda radyo ve telgraf yoluyla ve ağızdan ağıza hızla yayılmıştı. Kalimantan'ın güney kesimlerinde Bağımsızlık Bildirisini yayanlar ve milliyetçilerin örgütlenmelerine yardımcı olanlar bizzat Avustralyalı Komünist askerlerdi.[17] Mücadele grupları her yerde kendi radyo istasyonlarını ve gazetelerini oluştur-

17. Douglas Miles, *Cutlass and Crescent Moon: a Case Study in Social and Political Change in Outer Indonesia* (Sydney Üniversitesi: Asya Araştırmaları Merkezi, 1976), s. 111.

muşlardı. Duvar yazılarında milliyetçi mesajlar okunuyordu: Cakarta'daki General van Heutsz anıtı bile Hollanda egemenliğinin son bulduğunu duyuran İngilizce işaretlerle boyanmıştı. Adaların çoğunda mücadele komiteleri ve milisler oluşturuldu. Britanya kuvvetleri mücadelenin ortasında kontrolü ele aldı ve Cakarta'yı Hollandalılara iade etmeye girişti.

Britanyalıların Devrimin en kötü kavgalarının olumsuz sonuçlarına maruz kalmaları talihsizlikti. Eylül 1945'te kendilerini 'yüzde yüz özgürlük' için ölmeye hazır 'gençlik' olarak gençler sabırsızlanmaya başlamışlardı. Kendilerine bunun 'hazırlık dönemi' olduğu söylenmekteydi, fakat soru 'neye hazırlık dönemi' olduğuydu: 'Yoldaş Sukarno'nun bize yapmamızı söylediği şey, Britanyalıları (*linggis Ingris*) söküp atmamız ve Amerikalıları (*seterika Amerika*) ütülememizdi ... fakat ... niye dövüşmeye başlamadık hâlâ?' Bu süre boyunca Hollandalılara, Avrasyalılara ve Çinlilere ve casus olduğundan kuşkulanılan herkese sık sık saldırılar düzenleniyordu; bazı durumlarda bu saldırılar, özellikle kadın ve çocuklara yönelik organize katliamlara dönüşüyordu. Bu mezalim Devrim boyunca sürüp gitti.[18]

Eylül'ün sonlarına doğru, devrimcilerin Hollandalıların dönüşlerine hazırlıklı olmadıkları Surabaya'nın buharlı liman kentinde durum iyice çığırından çıktı. Hollanda yanlısı Avrasyalıları kapsayan ve Hollandalı mahkûmlara karşı mezalimlerin gerçekleştiği bir dizi olayın ardından Devrimin ruhu tüm çirkinliğiyle açığa çıkmış oldu. 'Esaretten kurtulan insanlar zafer sarhoşluğu içindeydiler. Her şeyi yapabilir, her şeyin hayalini kurabilirlerdi. Cesaret otlardaki bir yılan gibi başını yükselmişti. Özgüven ve milliyetçilik bira bardağındaki köpük gibi taşıyordu.' Yazar Idrus'un hatırladığı gibi, Endonezya özgürlük savaşçıları sanki Hollywood western filmindelermiş gibi hareket ediyorlardı. 'Kovboylar, kıçlarının üstünde altıpatlarları ve kemerlerinde bıçaklarıyla yolun

18. Mochter Lubis, *Jalan Tak Ada Ujung* (Cakarta: Yayasan Obor Indonesia, 2002 [esas olarak 1952'de yayımlanmıştır]), s. 78; Anthony Reid, *Indonesian National Revolution* (Hawthorn, Vic.: Longman, 1974), 2. ve 3. bölüm; Frederick, *Visions and Heat*; Marguerite Schenkuizen, *Memoirs of an Indo Woman: Twentieth Century Life in the East Indies and Abroad*, Der. ve Çev. Lizelot Stout van Balgooy (Atina, OH: Ohio Üniversitesi Uluslararası Araştırmalar Merkezi, 1993), s. 185; Shirley Fenton-Huie, *The Forgetten Ones: Women and Children Under Nippon* (Sydney: Angus & Robertson, 1992); Robin Jeffrey (Der.), Asia: the Winning of Independence (Londra: Macmillan, 1981), s. 107-57'de Anthony Reid, 'Indonesia: revolution without socialism'; Friend, *The Blue-Eyed Enemy*.

ortasında duruyorlardı.' Uzun saçlı, çuvaldan yapılma amele pantolonu giymiş, kafasına bandana takmış, beline samuray kılıcı kuşanmış bir delikanlıdan devrim kahramanı doğuyordu.[19]

Surabaya'da Britanyalı bir tuğgeneral karışık bir olayda, ya 'dost ateşi' ya da devrimcilerin ateşiyle vurularak öldü. Britanyalıların tepkisi büyük oldu. Kasım ayı boyunca 600.000 nüfuslu bu kenti bombaladılar ve top ateşine tuttular, Endonezyalılarla göğüs göğüse, ev ev, sokak sokak çarpıştılar. Sahneye Sukarno çıktı, ancak mücadele eden kuvvetleri ikna edemedi ve onları dövüşmek, kaçmak veya öldürülmekle baş başa bıraktı. Müttefik tarafında on dört kişi ölmüştü, fakat ölen Endonezyalı özgürlük savaşçılarının toplam sayısını belirlemek mümkün değildi; tahminler bu sayının 6.300 ila 15.000 arasında olduğunu gösteriyor. İkinci sayı, muhtemelen Endonezyalıların öldürdükleri çok az sayıda Hollandalı ve Avrasyalı ve en azından 1.000 Çinli de dahil olmak üzere büyük ihtimalle sivil zayiatı da kapsamaktadır. Surabaya'dan uzayan mülteci konvoylarının akıbeti Britanya uçaklarınca bombalandıkları için bilinmiyor olabilir, ancak Devrimin ciddi bir iş olduğunu dünyaya gösteren bir olaydı bu. Endonezya uğrunda ölmeye değer bir davaydı.

Britanyalılar Hollandalıların Doğu Hint Adaları Sivil İdaresi [Netherlands Indies Civil Administration (NICA)] güçlerini Cakarta'ya ve birtakım önemli merkezlere indirmelerine yardımcı oldular. Devrimci cephenin bildirdiğine göre, Cakarta'yı almak için verilen mücadelenin 1946 Ocak'ının başına kadar 8.000 Endonezyalının ölümüyle sonuçlanmıştı. Cakarta elde tutulamıyordu, dolayısıyla yeni oluşturulan Endonezya Cumhuriyeti'nin liderliği Yogyakarta'nın Cavalı kraliyet başkentine taşındı; bunun üzerine orada bulunan yeni sultan IX. Hamengkubuwono Cumhuriyetçilerin davasına ağırlığını koymasının ne kadar önemli olduğunu çabucak kavradı. Hollandalılar Cava ve Sumatra'daki sadece belli başlı kentleri ele geçirebilmişlerdi, fakat en büyükleri Doğu Endonezya'nın büyük bölümünü kapsayan ve merkezi de Makasar'da olan özerk eyaletler oluşturdukları Çevre Adalar'ı

19. H. Aveling (ed. ve Çev.), *From Surabaja to Armageddon: Indonesian Short Stories* (Singapur: Heinemann, 1976), s. 1-28'de Idrus, 'Surabaja'; Henk Schulte Nordholt (Der.), *Outward Appearances: Dressing State and Society in Indonesia* (Leiden: KITLV, 1997), s. 199-248'de Frederick, 'The appearance of revolution: cloth, uniform and the pemuda style in east Java, 1945-1949'.

(Bali dahil) almakta daha başarılıydılar. Cumhuriyetçi stratejistler Cava'daki mücadeleye katılmaları için diğer adalardaki devrimcilere çağrı çıkardılar. Bali, Sulawesi ve diğer adalardaki ormanlarda bazı erkek ve kadınlar kalmışlardı ve daha sonraları pek çok kişi, saf yaşam sürdürmüş olsalardı ölümden korunurlardı diyerek mistik güçlerin korumasına dair hikâyeler anlatıp durdu.

Britanya Güneydoğu Asya Komutanı Lord Mountbatten'ın hâlâ takımadalarda bulunan 300.000 Japonun geri gönderilmesi ve savaş tutsaklarının özgürlüklerinin iadesi gibi acil işleri vardı. Birliklerini Hollanda'nın davası uğruna uzun bir mücadele içine sokmaya hazırlıklı değildi. Onun Doğu Hint Adaları asıllı askerleri kendi ülkelerinde bağımsız olmanın peşindeydiler, Britanyalı askerleriyse yıllar süren bu kirli orman savaşının ardından bir an önce evlerine dönmek istiyorlardı ve General, Burma'daki tecrübeler temelinde Güneydoğu Asyalıların bağımsızlık arzularına saygı duymaya başlamıştı.

Devrim süreci boyunca Hollandalılar, Endonezya'nın bağımsızlığını onaylamayı reddedip durmuş ve Cumhuriyetçi 'Polis Eylemleri'ne karşı yapılan iki büyük saldırıyı bahane etmişlerdi. Bunların ilki 21 Temmuz ila 4 Ağustos 1947 arasında yaşanmıştı. Bu eylem bir Endonezya Federasyonu oluşturmak üzere kukla devletler kurmaya kalkışan Hollandalılar ile Cumhuriyetçiler arasındaki bir anlaşmanın ihlaliyle başlamıştı. Çatışmanın sonunda Hollandalılar Cumhuriyetçileri Sumatra ve Cava'nm Hollandalıların bulunduğu mıntıkalarla bölünen daha küçük alanlara sokmayı başarmışlardı.

Devrimin etkisini savaşçılardan çok Endonezyalılar yaşıyorlardı. Genelde sadece bambu mızraklarıyla silahlanmış ve öğretmenlerden ve tılsımlardan edindikleri yaralanmazlık güçleriyle donanmış Endonezyalılar düşmanlarından çok daha fazla ölüyorlardı. 1945 yılından 1949 yılı sonuna kadar olan sürede öldürülen Britanyalı ve Hollandalı askerlerin toplam sayısı 700'dü; bunların çoğu Britanyalı'ydı. Bundan fazla da Japon öldürülmüştü. Bandung gibi kentlerdeki şiddetli çatışmalarda İmparatorun adamlarından 1.057'si ölmüştü; bunların ancak yarısı fiili savaşçıydı, diğerleriyse Endonezyalıların taşkınlıkları sırasında katledilmişti.



Görsel 4.1: Devrimden bir poster: 'Kadınlar, eğer gerekirse, gençliğe yardıma hazır olmalıdırlar.

Devrim süreci boyunca ölen Endonezyalıların sayısı tam olarak bilinmemektedir, fakat dövüşürken ölenlerin sayısı 45.000 ila 100.000 arasındadır. Hollandalıların acımasız ayaklanma karşıtı taktiklerinin bir parçası olarak Sulawesi'de altı bin Endonezyalının 1946'nın sonuyla 1947'nin ilk ayları arasında infaz edildiği tahmin edilmekteydi (Cumhuriyetçilerin iddiasına göre bu rakam 40.000'di). Tüm sivil zayiat 25.000'den fazlaydı ve 100.000 kadar yüksek bir düzeye bile çıkmış olabilirdi. Cava ve Sumatra'da

7 milyondan fazla insan yerinden edildi. Çoğu Devrimi desteklemesine rağmen on binlerce Çinli ve Avrasyalı öldürüldü veya evsiz kaldı; bunların büyük kısmının faili de Endonezyalılardı.[20]

Devrimin sosyal etkileri ölü, yaralı veya evsizlerin sayısının çok ötesine geçmişti. Ekonomik yaşam da süregiden giysi ve gıda sıkıntılarının tehdidi altındaydı. Endonezya Hollandalıların denetimi altındayken olduğu gibi konsolide bir ekonomi değildi; dolayısıyla şimdi Cumhuriyetçiler denetimleri altındaki bölgelerde üretilen mallar için pazarlar ararken Hollandalılar kaybetmiş oldukları her şeyi yeniden tesis etmeye çalışıyorlardı. Cumhuriyetçiler, posta pullarından ordu brövelerine, hatta tren biletlerine kadar yaşam için gerekli her şeyi düzenlemek zorundaydılar. Cumhuriyetçiler kendi paralarını bastılar ve döviz kurlarını sabitlemeye çalıştılar, ancak bu yeni Hollanda parasıyla rekabet demekti ve Devrimin ilk birkaç yılında Japon parası da tedavülde kalmıştı. Her yeni para tipi tedavüle sokulduğunda veya para birimlerinde değişikliğe girişildiğinde, yaşamı sıradan insanlar açısından katlanılmaz kılan enflasyon dalgalanmaları yaşanır. Balili bir dansçının anımsadığı gibi: 'Bağımsızlık (*Merdeka*) zamanlarında para birkaç sefer değişti. Bir öyle, bir böyleydi, bir sarıydı, sonra beyazdı, ardından kırmızı oldu, sonunda da siyah; para değişti durdu, ne yapabilirsin ki?' Yegâne cevap neyi yapabiliyorsanız onu yapmaya çalışmaktı; o da dans öğretmeye başlamıştı: 'Az kazanırdım, ayda yirmi beş *ketip* [bir avuç Çin bozuk parası] kadar; bana ödenen buydu ... yani ticaret de yapmak zorunda kaldım.'[21]

Doğu Cava'da doğmuş, büyümüş ve Devrimden sonra Endonezyalıların kontrolü altındaki bir bölgede yaşamış olan Avrasyalı Marguerite Schenkuizen, Devrimden yana olmayan herkesin hayatını tehdit eden 'aşırılar' dedikleri insanlarla muvazzaf Endo-

20. Bill Frederick'e teşekkürlerimle, kişisel yorumlar 22/4/04; bkz. Friend, *The Blue-Eyed Enemy*, s. 228 ve 237; Nyoman S. Pendit, Bali Berjuang (2. basım Cakarta: Gunung Agung, 1979 [ilk basım 1954]); Reid, *National Revolution*, s. 58, dipnot 25, s. 119, dipnot 7, s. 120, dipnot 17, s. 148, dipnot 25 ve 37; Pramoedya Ananta Toer, Koesalah Soebagyo Toer ve Ediati Kamil, *Kronik Revolusi Indonesia* (Cakarta: Kepustakaan Populer Gramedia, cilt I (1945); cilt II (1946) 1999; cilt III (1947); cilt IV (1948) 2003]; Ann Stoler, *Capitalism and Confrontation in Sumatra's Plantation Belt, 1870-1979* (New Haven: Yale University Press, 1985), s. 103.

21. Cok Sawitri'nin Bali Sözlü Tarih Projesi için yaptığı Ni Cenik röportajı; Robert Cribb, 'Political dimensions of the currency question 1945-1947', *Indonesia* 31 (Nisan 1981), 113-36.

nezya askerleri arasındaki farkı seçebiliyordu. Schenkuizen Doğu Cava kırsal bölgelerini ya 'radikallerin' ya da Cumhuriyetçi Ordunun alanları olarak tanımlıyor.[22] Schenkuizen'in Devrimi yapan bileşik güçlere ilişkin basit bakış açısı, eski sosyal düzenin sosyal devrimler yoluyla tümden yıkılmasını arzulayan çok kişinin olduğu kesinken, Endonezya askeriyesinde aynı oranda solcu unsur olduğu, Cumhuriyet'in sivil liderleri arasında da çok daha tutucu güçler bulunduğu gerçeğini es geçiyordu.

Sosyal Devrimler

Bağımsızlık İlanını takip eden sosyal devrimler Japonların ilk karaya çıktıkları zaman meydana gelen çalkantıların, yani Hollandalıların tesis ettikleri sosyal düzene meydan okuyuşların yeniden çevrimi gibi bir şeydi; tek fark, Japon politikalarının doğurduğu fazladan bir kızgınlık olmasıydı. Takımadaların her yerindeki insanlar geleneksel aristokratlara ve köy şeflerine karşı ayaklanıyorlar ve toprağın ve diğer kaynakların halka ait olduğunu savunmaya çalışıyorlardı.

Kendisini Devrime adamış genç bir adam olan Pramoedya'ya göre mücadelenin ilk aşamalarında yaşandığı üzere Endonezyalıların Endonezyalılara yönelik şiddeti gerçeküstü bir gizemdi. Pramoedya, ilk kısa öykü ve romanlarında, mücadeleyi mücadele yapan pervasız duyguların, gençlik kabadayılığının, usanç ve kargaşanın kombinasyonunu kabullenmenin mücadelesini vermişti. 'İntikam' öyküsünde, Müslüman bir tüccarın casus olduğunu sanan bir güruhun dehşet verici hallerini aktarıyordu. Anlatıda, Müslüman hacıya yönelik saldırının şiddeti sonu gelmez bir şekilde sürüyordu; öyle ki, Hacının tuhaf yaralanmazlık güçleri ile onu İngiliz, Hollandalı veya başka düşmanlarına karşı besledikleri intikam arzularının merkezine oturtturan insanların azimleri arasında mistik bir mücadeleye dönüşmüştü. İnfazı tanımlayan ana karakter artık seyirci kalamadığı dehşetin farkındaydı, fakat öldürme ve ölme döngüsüne sürüklenmişti. Burada son derece güçlü bir şekilde gözlenen şiddet kültürünün kökleri Hollanda yönetimi altındayken kırsal bölgeleri parçalayan ve yirminci yüzyılın ikinci yarısında korkunç bir devamlılıkla tekrar patlak verecek olan derin ihtilaflarda yatıyordu.[23]

22. Schenkuizen, *Memoirs*, s. 185-91.

23. Pramoedya'nın A. I. Becker (Der.), *Writing on the Tongue* (Ann Arbor: Univer-

Sosyal devrimlerin birçoğu hızla ve çok kötü bir biçimde sonuçlandı, sosyal düzene yönelik meydan okuyuşları azaldı. Sumatra ve Kalimantan'ın kıyıları boyunca uzanan etnik Malay sultanlıklarında, Japon otoritesi kaybolur kaybolmaz, sultanlara ve otoriteleri Hollandalılar tarafından desteklenmiş olanlara karşı saldırılar arttı. Japonlardan alınan derslerden biri de, samuray kılıcının da sembolize ettiği gibi, şiddetin kullanımıydı. İster krallar ister naipler, hatta sadece zenginler olsun, 'feodal' olarak bilinen herkes saldırılardan nasiplerini aldılar, hatta bazılarının başları kesildi. Tecavüz, 'feodal' kadınlara karşı bir silahtı. Hollandalıların uyguladıkları politikanın belkemiğini teşkil eden Açeli yerel beyler ya infaz edildiler ya da başka şekilde azledildiler ve Açe, varlıklarını sürdüren yöneticileri savaş öncesi güçlerini yeniden kazanmak için mücadele ederlerken sırtlarını Hollandalılara yaslayan çoğu sultanlığın aksine Devrim boyunca sağlam bir Cumhuriyetçi müstahkem mevki olarak kaldı. Diğer bölgelerde Bağımsızlığı destekledikleri bilinen naipler ve hanedan üyeleri bile katledildiler veya bir biçimde ortadan kaybedildiler.

Sosyal devrimler solun gerçek devrimi örgütleme çabalarıyla intikam almak, kızgınlığı ifade etmek veya küçük çapta güç gösterisinde bulunmak için aşırı şiddet kullanımını iç içe sokmuştu. Bu kombinasyon hiçbir yerde Cava'nın kuzey kıyısındaki Tegal, Brebes ve Pemalang olmak üzere Üç Bölge olarak bilinen naipliklerdeki kadar aleni değildi. Buralar şeker plantasyonlarının istikrarsızlaştırmış olduğu (Pemalang'daki bu plantasyonlardan biri Comal'dı), Japonların denetimi altında büyük acılar çekmiş ve hem solun iyi örgütlenmiş üyelerinin hem de son derece koordineli kabadayı çeteleri Dövüş Horozları'nın bulundukları alanlardı. Üç Bölge'de kendi milislerine sahip yerel bir kabadayıyla yeraltı Komünist Parti'sinin üyeleri arasında bir koalisyon oluşturulmuştu. Naipler ve aralarında feminist Kartini'nin kız kardeşinin de bulunduğu diğer resmi görevliler saldırıya uğruyor ve açıkça aşağılanıyorlardı. Japonların mevcudiyetleri altında pirinç istifleyen köy şefleri çırılçıplak soyuluyor ve köylülerin önünde

sity of Michigan Press, 1989), s. 15-34'te B. R. O'G. Anderson tarafından 'Revenge' olarak çevrilmiş 'Dendam' makalesi; *Di Tepi Kali Bekasi* (Cakarta: Lentera Dipantara, 2003, ilk basım Cakarta: Gapura, 1951); Freek Colombijn ve J. Thomas Lindblad (Der.), *Roots of Violence in Indonesia: Contemporary Violence in Historical Perspective* (Leiden: KITLV Press, 2002), s. 143-73'te William H. Frederick, 'Shadows of an unseen hold: some patterns of violence in the Indonesian Revolution, 1945-1949'.

tohum ve kabuk yemeye zorlanıyorlardı. Hollandalısever olduklarından kuşkulanılan insanlar ve Avrasyalılar öldürülüyorlardı. Çinli dükkân sahiplerinin hayatları, fiyatları düşük tutmayı ve Devrimi desteklemeyi kabul ederlerse bağışlanıyordu. Bir Komünist hükümet ilan edilmişti. Bu hükümet iktidarı uzun ömürlü olmadı; yaklaşık bir hafta sonra imha edildi, liderleri yakalanıp mahkemeye çıkarıldı ve elebaşları idama mahkûm edildi (gerçi bu ceza 1951 yılına kadar uygulanmamıştır). Fakat Üç Bölge İsyanı'na son veren Hollandalılar değil yeni Endonezya Cumhuriyeti ordusu oldu.

Sosyal devrimlerin getirdiği sınırlamalara rağmen, onlara alttan alta verilen destek, mücadele dilinin yayılmasından da anlaşılacağı üzere tüm takımadaya yayılıyordu. Sumatra'nın kırsal kesimlerindeki yer adları özgürlük ideallerini yansıtmaya başlamıştı; örneğin, 'kralın toprakları', 'halk sevgisi' olmuştu. 'Özgürlük' ve 'halk' denildiğinde akan sular duruyordu. Sosyal devrim savunucuları kendilerine 'Kaplanlar' veya 'Bizonlar' gibi adlar takarak vahşiliklerini ifade etmek istiyorlardı. Hollanda sömürgeciliğine duyulan nefret birleştirici bir coşkuydu.

Japon işgalinin ilk günlerinde plantasyonların topraklarının gaspına dayanan sendikal birlikler Cava ve Sumatra'daki plantasyonlara el konulması işini organize ediyordu ve 1920'lerin radikal gazetecisi Marco'nun 'eşitlik ve dayanışma' sloganını kullanarak tüm Cumhuriyeti kapsayan bir halk ekonomisi oluşturma konusunda özlü ve oldukça sınırlı bir girişim bile vardı. Japon yönetiminin ileriki yıllarından miras kalan açlık ve sefaleti iliklerinde hisseden halkın bu sloganda ifade bulan yiyecek, toprak ve iş talepleri hiçbir zaman yerine getirilemiyordu.

Hollandalılar, Birinci Polis Eylemi'ni takip eden iskânın ardından Doğu Sumatra'daki eski Deli sultanlığının plantasyon alanına döndükten sonra 173 gayri menkul 'geri kazanılmış' oldu. Mülk sahipleri açısından asıl sorun, Sumatra'daki Hollanda topraklarından Cumhuriyetçi topraklara belki bir milyon insan akın ettiği için işgücü meselesini düzeltememeleriydi. Bir kere vasıfsız işgücü pahalıydı ve ustabaşı ve müdürlere yönelik saldırıların yanında grev ve iş bırakmalar potansiyel silah haline gelmişti.[24]

24. Reid, *National Revolution*, 4. bölüm; Robert Cribb, *Gangsters and Revolutionaries: the Jakarta People's Militia and the Indonesian Revolution 1945-1949* (Sydney: Allen & Unwin, 1991); Mary Margaret Steedly, *Hanging without a Rope: Narrative*



Görsel 4.2: Hollandalı askerler 31 Temmuz 1947 sabahı, Birinci Polis Eylemi'nin başladığı saatlerde Cava'nın Malang kentini işgal ediyorlar. Hollandalı askerler Çinlilerin faaliyetlerini denetliyorlar.

Çoğu Endonezyalı, sosyal devrimler iyiden iyiye oturduktan sonra bile korku ve belirsizlik içinde kıvranmaktaydı –'Özgürlük veya Ölüm' biçimindeki devrimci slogan Devrim otoritesini üstlenmiş insanlardan gelen ölüm demek olabilirdi. Endonezya nüfusunun büyük bir bölümü hâlâ Hollandalılara destek veriyordu veya en azından Hollandalıların denetimine tabiydi.

Cakarta gibi bir kentin eteklerinde Hollandalı ve Cumhuriyetçi bölgeler karşı karşıyaydı. Siz eğer Hollandalıların kontrolündeki bir alandaysanız Cumhuriyetçilerin Kırmızı-Beyaz bayraklarını anımsatan herhangi bir sembol sergileyemezdiniz. Yok, eğer Cumhuriyetçilerin kontrolündeki bir bölgedeyseniz ve ezkaza Hollanda bayrağının renkleri olan kırmızı, beyaz ve mavi bir şey takarsanız öldürülebilirdiniz. Cakarta gibi Hollandalıların kontrolündeki bir kentin merkezi bile koloni güvenliğini zayıflatmayı amaçlayan eylem ve bombalamalardan muaf değildi. Tüccarlar Cumhuriyetçilerce Hollandalılara mal satmayı boykot etmeye zorlanıyorlardı, fakat Hollanda polisi de Cumhuriyetçi ekonomi-

Experience in Colonial and Postcolonial Karoland (Princeton: Princeton University Press, 1993), s. 209-11; Stoler, *Capitalism and Confrontation;* Anton Lucas, *One Soul, One Struggle Region and Revolution in Indonesia* (St. Leonards: Allen & Unwin, Avustralya Asya Araştırmaları Derneği Yayınları, 19, 1991).

yi işler tutmaya çalışan kaçakçılara göz açtırmıyordu. Bazı bölgelerde 'halk egemenliğini hayata geçirme' deyişi soygun ve gaspla eşanlamlıydı. Kendisini bir 'asker' olarak tanıtan herhangi biri pazarlardan bedava yiyecek alma ve trenlere bedava binme yetkisine otomatik olarak sahip olduğunu düşünüyordu. Pramoedya'nın, bir romanında 'yarı cani, yarı asker' üniforması diye tanımladığı şey Devrimin sembolü olmuştu: siyah, koyu asker kepi tarzı kep, bol işçi tulumu veya şortu, haki veya koyu gömlek, omuzdan kalçaya çapraz sarkıtılan tabanca kemeri, eğer bulabilirseniz postallar.[25]

Bir Ordu Ve Bir Devlet Oluşturmak

Devrimin başlarında savaşan bir grubun parçası olmak genç Endonezyalılar için gurur meselesiydi; bu da pek çok milis kuvvetinin oluşmasına yol açmıştı. Cumhuriyetçi hükümetin pek çok sorunundan biri de bunları tek bir düzenli orduya dönüştürmekti.

Milisler kendilerini gençlik hareketinin parçası, dolayısıyla romantik Devrim ruhunun ta kendisi sayan çok çeşitli grupları temsil ediyorlardı. Bazı milisler Japon destekli organların dışında, örneğin kadın mücadele birliklerinde ve İslami milis kuvvetlerinde yetişmişlerdi. Diğerleriyse yeniydiler. Bazı milisler suç çetelerinin ad değiştirmiş haliydi; bu da, pek çok kişinin terk etmiş olduğu yegâne gerçek yerel otorite demekti. Gençlik arasındaki radikal liderler yerel Dövüş Horozları'nın popüler desteğini bir avantaj sayar ve tıpkı Üç Bölge Meselesinde olduğu gibi yeterince yurtsever görünen herkesle bağlantı kurmaya çalışırlardı. Bazı suçlular açısından bu, yasallık kazanma fırsatı demekken, bazıları açısından da paranın çağrısına uyarak saf değiştirmek ve paralı asker olmak demekti.

Milis kuvvetlerine örnek olarak, Batak'ın dağlık bölgelerinde, Japon gizli polisine mensup bir başkomiserin kendilerini yeni bir toplumun temeli olarak görmeleri için eğitmiş olduğu adamlarca komuta edilen bir grup köylü ve işçinin oluşturdukları Vahşi Kaplan Tugayını verebiliriz. Liderleri onları, (kendisi de dahil) cahillerce yönetilen tahsil görmemiş oğlanlar olarak nitelendirirdi: "Birliklerimizin neye benzediğini anlamalısınız. Hiçbir askeri di-

25. Pramoedya, *Di Tepi Kali Bekasi*, s. 27; Frederick, 'The appearance of revolution'; Steedly, *Hanging without a Rope*.

siplin tecrübeleri yoktu. Askerde, eğer komutanınız derse ki şunu yap; hiç düşünmeden itaat etmeniz lazımdır. Ama bizim çocuklar sorarlar, 'Niye?' diye. Neler olup bittiğini öğrenmek isterler."[26]

Endonezya ordusu işe pek çok milis gücüyle rekabet halindeki hükümet destekli bir örgüt olarak başlamıştı. Cumhuriyetin siyasi liderleri ordularının Halk Güvenlik Organı biçiminde örgütlenmesinde Hollandalılar ve Japonlar tarafından eğitilmiş subayları kullanıyorlardı. Bu, devlet aygıtlarının yaratılmasındaki ilk aşamaydı. Sukarno, Hatta, Syahrir ve Amir Syarifuddin'in Cumhuriyeti biçimlendirdiği ilk araç olan Bağımsızlık Planlama Organı, Endonezya devletinin kurulmasının can alıcı adımı olarak ordunun nasıl örgütleneceğini tartışıyordu.

Kasım 1945'teki Surabaya Savaşı sıralarında Halk Güvenlik Organı, Halk Güvenlik Ordusu olmuştu. Ordu farklı grupların bir koalisyonu olduğu için kimin yetkili olması gerektiği konusunda zorlu pazarlıklar yapılmıştı. 18 Aralık 1945 günü bu pazarlık ve görüşmeler liderliğin popüler öğretmen Sudirman'ı (1915?-50) general atamasıyla sonuçlandı. Yandaşları Sudirman'ı kendisini kararlı bir mücadeleye adamış insan olarak gösteriyorlardı; diğer askeri liderlerse onu karizmatik ve amaç sahibi biri olarak görüyorlardı. Kocaman bir palto giyen, geleneksel Japon başlığı takan ince yapılı Sudirman ortak üniforma kullanmaktan muaf tutulmuştu ve biraz da bundan dolayı Devrimin saflığının bir sembolü olmuştu. Sudirman siyasi liderlerle ille de iyi geçirmek zorunda hissetmiyordu kendisini. Çekiciliği ve Devrimin sonlanmasından kısa süre sonra veremden ölmesi, gördüğü takdirin sürüp gitmesini; onu Devrimin efsanevi kahramanlarından biri kılmasını sağlamıştı. Ordu çeşitli mücadele örgütleriyle birleştirildi ve Endonezya Ulusal Ordusu adını aldı.

Sukarno'nun liderliği altındakiler, ulusu ve devleti oluşturabilecek farklı grupları birbirine kaynaştırma çabaları çerçevesinde birbiri ardına kabineler örgütlediler. Sukarno ve Hatta yetki ve sorumlulukları müştereken paylaşan başkan ve başkan yardımcısıydı. Tüm bu albenili liderlerin en karizmatiği olan Sukarno sürekli olarak Cumhuriyetçi toprakları geziyor; konuşmaları davanın coşkusunu artırıyordu. Syahrir daha çok başbakan rolündeydi. 'Siyasi rakiplerinin bile nefret etmekte zorlandığı bir adam'[27]

26. Steedley'in röportajı, *Hanging without a Rope*, s. 210.
27. Anderson, *Java in a Time of Revolution*, s. 206.

olan Amir, farklı kabinelerde savunma bakanı olarak anahtar rol oynamıştı ve kısa sürede başbakan oldu.

Bu siyasi liderler bir diplomasi stratejisine bağlı olduklarını iddia ediyorlardı, fakat mücadeleyi vurgulayan alternatif bir siyasi liderlikle uğraşmak zorundaydılar. Marksist Tan Malaka bu ikinci kesimin en öne çıkan paravan kişisiydi ve ordu liderliğiyle daha radikal gençler onun ve arkadaşlarının çevresinde toplanmışlardı. Sukarno bu grubu iktidarlarına yönelik bir tehdit sayıyordu ve Tan Malaka'yı güya darbe teşebbüsünde bulunmaktan tutuklatarak onları sindirebilmişti. Amir ve Hatta Batı Cava'daki Sunda'daki karargâhta bulunan Bataklı çıkarcı subay Abdul Haris Nasution'u (1918-2000) destekliyorlardı ve kendisini hızla terfi ettirmişlerdi, çünkü onun disiplini ve birleştirici otoriteyi iyi kavramış parlak bir stratejist olduğunun farkındaydılar.

Siyasi liderlik Sukarno'nun başlangıçta tek partili bir devlet olması gerektiği fikrinden vazgeçmişti; Syahrir ise tersine inanıyordu: "*Demokratik bir devrim* yarattığımızı unutmamalıyız. Bizim *ulusal devrim*imiz *demokratik devrim*imizin 'sonucudur'. Birinci öncelik ... demokrasi olmalıdır, öyle ki yabancı düşmanlığını körükleyerek kitleleri ayağa kaldırmak daha kolay olsa bile bu böyledir." Ayrıca mücadelenin liderliğinin askerlerden oluşması gerektiğini de düşünmemektedir.[28]

Syahrir'in, teorik açıdan iyi gözüken demokrasi fikrinin pratik açıdan bir sorunu vardı. Cumhuriyette kurulan siyasi partiler mevcut milliyetçi liderliği esas alıyordu, yani liderler veya potansiyel liderler siyasi partileri iktidara giden bir araç olarak kuruyor ve orduda fraksiyon veya milis yaratıyor veya varolanlarla bağlantı kuruyordu. Endonezya'nın mevcut hizipçi parti sistemindeki kurumların başındaki liderliğe verilen önemin kökleri Devrimin bu mirasına kadar uzanmaktadır.

28. Sutan Syahrir, *Our Struggle*, alıntı: Anderson, *Java in a Time of Revolution*, s. 191 (vurgular orijinalde var).



Görsel 4.3: Başbakan Amir Syarifuddin ('Komünist rahip') Halka sesleniyor: 'Ah benim sevgili halkım, size, tıpkı İncil'de ve *Das Kapital*'de yazıldığı gibi, tüm Gerçeği anlatıyorum; Rusya'daki Tanrı'nın Krallığı'na boyun eğelim ... Amin ... Amin.' Ramelan'dan, *Perdjuangan Republik Indonesia dalam Karikatur* (Cakarta: Tintamas, 1952).

Farklı milis kuvvetlerini orduya katma girişimleri kaygı vericiydi ve liderlik 1948 yılında askeriyeyi modernleştirmeye kalkıştığında durum daha da kötüleşti. Resmi bir Komünist Parti kurulması da bu karmaşık yapıya tuz biber ekti. Hollandalıların zamanında hapse atılma, Japonların zamanındaysa idam edilme tehlikesi yaşamış bulunan yeraltı Komünistleri çok güç bir durumda kalmışlardı; çünkü diğer Komünistlerle temas kuramıyor veya ortak siyasi ve askeri bir çalışma yürütemiyorlardı. 1946 yılının sonlarına doğru Üç Bölge İsyanı'nın Komünist lideri ordu

tarafından yakalanıp Yogyakarta'ya gönderildi ve orada hapse atıldı. Ordu onu bırakmaya razıydı, fakat 1947 yılında, radikal yeni Komünist liderliğin bir temsilcisi, Boven Digul kamplarında mahkûm olarak yatmış ve Avustralya'dan (1.000'den fazla başka mahkûmla birlikte) yeni dönmüş eski bir muhafızın eşlik ettiği genç D. N. Aidit ve Hollanda'dan yakın zamanda iade edilen üçüncü bir liderden oluşan bir mahkemenin huzurunda buldu kendisini. Muhtemeldir ki bu üçü yeni bir parti disiplininin nasıl yaratılacağını Amir'e danışmışlardır. Komite, Üç Bölge İsyanı liderini, 1946'da mevcut olmayan bir şeyin nasıl bir şey olduğunu bilemiyor olması normal olsa da, doğru parti çizgisinden sapmaktan suçlu buldu. Adam, Yogyakarta'nm güneyindeki Parang Tretis sahiline götürüldü ve orada vuruldu.

1948 yılında, Komünist Parti'nin 1920'lerden kalma diğer liderlerinden biri olan Muso (doğ. 1897) Sovyetler Birliği'nden Endonezya'ya dönüş yaptı. 1926/27 Komünist isyanları başarısızlıkla sonuçlandıktan sonra Muso sürgüne gönderilmiş, 1933'te Partiyi canlandırmak üzere bir girişimde bulunmuştu. Muso Partinin birlik ve gücünü kanıtlamak için girişimine Stalin'in otoritesini de katmıştı. Amir ilk kez olarak halka, onun bir Parti üyesi olduğunu ilan etti ve daha sonra bu ikisi bir Birleşik Cephe'nin duyurusunu yaptılar.

1948 yılı ortalarında Cumhuriyetin Orta Cava'daki toprakları önceki yılın Hollanda Polis Eylemi'nin bir sonucu olarak ciddi ölçüde azalmıştı. Siyasi ve askeri gruplarla doluydu tıka basa. Küçülen Cumhuriyetçi topraklarda iyi bir liman bile yoktu. İşçilere ödeme yapılmamaktaydı ve işten çıkarma söylentileri dolaşıyordu; bütün bunlar petrol zengini Cepu arazisi ve bazı plantasyonlar civarında grev eylemlerine yol açmıştı. Batı Cava'daki Cumhuriyetçi güçlerin komutanı Nasution Batı Cava'dan kendi Siliwangi Tümenini getiriyordu, fakat bu, zaten orada bulunan yaklaşık 6 milyon mülteciye ek olarak barındırılacak ve doyurulacak bir 32.000 insan daha demekti. Askeriyedeki farklı fraksiyonlar arasında, bazen de ideolojik farklılıklar nedeniyle, gerilimler baş göstermişti. Nasution'un tümeni ve ona ev sahipliği yapan Surakarta'da konuşlanmış sol eğilimli tümen, özellikle de Siliwangi askerleri rakip kumandanı vurduktan sonra iyice geçinemez olmuşlardı.

İşlerin iyi gitmemesinden dolayı çok kişi eski Başbakan Amir'i suçluyordu, çünkü 1948'in başlarında Hollandalılarla yapılan gö-

rüşmelerden sorumlu olan oydu. Amir, başbakan olmanın gereği olan dışişleri meselelerinde pek tecrübeli değildi ve özellikle de ihtilafın bu safhasına son veren anlaşmayı ayarlayan Amerika Birleşik Devletleri'nin rolünü yanlış değerlendirmişti. ABD, dekolonizasyon sorunları çözülene kadar diğer uluslararası çıkarların ele alınamayacağının farkındaydı, fakat o da Avrupa'da gelişen Soğuk Savaş'a odaklanmıştı; bu aşamada Asya tali konumdaydı. Asya meselelerine kafa yoran danışmanlar ilgileniyor oldukları ülkeler hakkında pek bir şey bilmiyorlardı ve ABD'nin kendi kaderini tayin retoriğine uymak gibi bir derdi yoktu. Amir, tarafsız bir anlaşmayı desteklemeyi garanti etmiş ve Hollandalılara desteklemeye son vermiş ABD tarafından ihanete uğramış hissediyordu kendisini.

1948 Ağustos'unda, askeriyenin sol fraksiyonlarından biri başıboş milisler, siyasi gruplar, sendikacılar ve sempatizanlarla bağlantı kurdu, Madiun kentinin kontrolünü ele geçirerek diğer solcu gruplara orada toplanmaları çağrısında bulundu. Muso, Amir ve diğer Komünist liderlerin Madiun'a gitmekten başka pek şansları yoktu, çünkü tabanları orada toplanıyordu. Sukarno ve Hatta bu Madiun Meselesinin yasadışı bir ayaklanma olduğunu beyan ettiler. Sukarno ateşli bir radyo yayınında sola karşı halk desteğini almaya çalıştı.

> Bizler, Hollandalılarla halkımızın hükümetin arkasında durmasını gerektiren bir çatışma içindeyken ... halkın birliği bir grup asi tarafından parçalanmaya çalışılıyor.
> Kardeşlerim, halkım, ayağa kalkın!
> Genel seçimde halkın kararını bekleme sabrını gösteremeyen ihtilalciler hükümetimizi devirmek, devletimizi yıkmak istiyorlar!
> Bu asileri yok etmek için omuz omuza verelim.

Muso buna Sukarno ve Hatta'nın 'Japon ve Amerikalıların köleleri' olduklarını iddia eden bir söylemle cevap verdi.[29] Bunun üzerine Hatta Nasution'a Madiun'da toplananların ezilmesi emrini verdi.

Bu anlaşılması güç siyasi karışımdaki bir başka güç de, solculara karşı en az Hollandalılar kadar karşı oldukları için onlara

29. Ann Swift, *The Road to Madiun: the Indonesian Communist Uprising of 1948* (Ithaca NY: Cornell Güneydoğu Asya Programı, 1989), s. 97-102; alternatif Çev. Reid, *National Revolution*, s. 143.

karşı cihat yürüten Müslüman milisler ve askeri birimlerdi. Madiun'daki olayları Orta ve Doğu Cava'daki köylerde Müslüman ve solcu fraksiyonlar arasındaki çatışmaların ardından gelmişti; bu çatışmalarda yaşlı dini liderlere saldırılar olmuş, solcular tarafından kuyulara atılmış Müslüman liderlerden toplam 240'ının cesedi bulunmuştu.

Nasution ve öfkeli Müslüman milisler dört bir yandan Madiun kentine yürüdüler. Çatışmalar Surabaya Muharebesi'nden çok daha fazla kayıpla sonuçlandı. Birleşik Antikomünist güçler hızla Madiun'u ele geçirdi ve Muso, 8.000 kişiyle birlikte öldürüldü. Kaçan sol kanat askerleri ve Komünist liderler düşmanlarınca kovalandı ve Amir, elinde İnciliyle yakalandı. Cepu'da bir 4.000 ölü daha verildi; çatışmalar kırsal bölgelere taştığı için, yazar Mas Marco'nun Blora yakınlarındaki köyü ve Ponorogo gibi kasabalar açık sivil savaşa sürüklendi, böylece belki bir 12.000 ölüm daha yaşandı. Diğer solcu merkezlerde, özellikle Blora'da, cesetlerin kasabaların dışında yığıldığı rapor ediliyordu. Sol kanada mensup 14.000 kişi Yogyakarta'da, 900 kişi de Surakarta'da hapse atıldı.[30]

Pramoedya o sıralar Cakarta'da, pek de iyi tanınmayan Bukirduri Cezaevinde Hollandalıların mahkûmuydu. Bu ilk cezaevi tecrübesi sayesinde 1930'lardan bu yana diğer milliyetçilerin çoğunun ve binlerce yoldaşının çektikleri acılardan haberdar olmuştu. Hücresinden Madiun'daki ve kendi kasabasındaki olaylara baktığında sıradan insanların bu ihtilafın ortasında kalmaktan dolayı neler çektiklerini anlamaya çalışıyordu. Blora'yla ilgili 'Sırra kadem basanlar' öyküsünde, yarı kurgusal ailesinin üyelerinden Hollanda ordusuna ve Komünistlere katılmış olanlar vardır. Bölgede Komünistler iktidara geldiklerinde 'feodal kalıntı' olanlar öldürülme tehlikesi altındadırlar ve Hollanda yandaşı kardeşi ziyarete geldiğinde arabası ve ailesinin evi yakılmıştır. Nasution'un güçleri Komünistleri silip süpürdüğünde, tasfiyeler sonucunda aile daha da küçülmüştür, daha da korku içindedir. Her rejimde insanların gerekli coşkuyu göstermesi gerekir, aksi takdirde düşmana mensup olmakla itham edilmesi işten bile değildir. Sonuçta

30. David Charles Anderson, 'The military aspects of the Madiun Affair', *Indonesia* 21 (Nisan 1976), 1-53; Leclerc, 'Afterword'; George McT. Kahin, *Nationalism and Revolution in Indonesia* (Ithaca, NY: Cornell University Press, 1952), s. 274; Agus Sunyoto Maksum ve A. Zainuddin, *Lubang-Lubang Pembantaian: Petualangan PKI di Madiun* (Cakarta: Grafiti, 1990), s. 49, 52, 59.

taraflardan her biri bir insanı 'ya bir mahkûm, ya bir görevli ya da bir ceset' yapar.[31] Pramoedya, İslam'ın rolünü göz ardı etse de, olaylara sola sempati duyan bir Devrim yandaşı olarak baksa da, öyküsünde eşit olarak paylaşılan acıları yansıtmaktaydı.

Diplomatik Çözüm

Başbakan Syahrir, uluslararası destek uğruna, hem kendi sosyalizmini ve Sukarno'yla Hatta'nınkini gözlerden kaçırmayı başarmıştı, hem de Hollandalıların Japonlarla işbirliği yaptığı için Sukarno'ya yönelttikleri saldırıları göğüslemişti. Syahrir, yabancı şirket mülklerinin itibar göreceğini garanti ediyor ve Birleşmiş Milletler kurulduğunda da davasını büyük bir açıklıkla dile getiriyordu. Devrimin ilk aşamalarından itibaren diplomatik mücadelede Endonezya'nın bir destekçisi olmuştu: Avustralya. Avustralya'nın donkişotvari dışişleri bakanı H. V. Evatt Birleşmiş Milletler'in kuruluşunda önemli bir aktör olmuştu ve o forumda Endonezya'nın davasını savunmuştu.

Amerika Birleşik Devletleri, uluslararası politika oyununda anahtar oyuncu olarak, başlangıçta Hollandalıları destekliyordu, çünkü savaş sonrası Avrupa'sını Marshall Planı çerçevesinde yeniden inşa etmek çok önemliydi. Hollanda, davasını, Endonezya'yı Hollandalı Kraliçenin hükümranlığı altındaki bir federasyon olarak tutmalarının doğal olduğunu ileri süren propagandalarıyla ve gezici sanat sergileriyle savunuyordu. Fakat Syahrir ve diğer liderlerin diplomatik hareketleri işe yaramaya başlamıştı. Madiun'da solun ezilmesi ABD açısından Endonezya Devrimi'nin, Hollandalıların iddia ettikleri gibi hiç de Komünist olmadığının kanıtıydı.

Madiun Meselesinin ardından Hollandalılar onulmaz bir hata yaptılar. 19-31 Aralık 1948 günleri arasında ikinci bir Polis Eylemi'ne girişerek ve kendi başkentleri Yogyakarta da dahil olmak üzere Cumhuriyetçi topraklara el koyarak ABD'nin görüşmelerde yardımcı olduğu eski antlaşmaları ihlal ettiler. Bu İkinci Polis Eylemi Hollandalılar açısından askeri bir zaferdi. Ancak ABD'nin ancak Vietnam veya Irak'a gittikten sonra aldığı dersi de almış oluyorlardı: Gerillalar nüfusun önemli bir kesimi tarafın-

31. Pramoedya, 'The vanquished', s. 104; *Mereka Yang Dilumpahkan* (Cakarta: Hasta Mitra, 1995, 2. cildin yenilenmiş basımı, ilk basım Cakarta: Balai Pustaka, 1951).

dan hâlâ destekleniyor ve kırsalda faaliyet göstermeyi sürdürebiliyorsa bu askeri zafer hiçbir şey demek değildir. Hollandalıların birtakım federal eyaletlerde kukla hükümetler kurma stratejisi de, Hollanda destekli kral, sultan ve racaların siyasi olarak güdümlenmeleri pek çok Endonezyalıyı Hollanda davasından soğuttuğu ve Hollandalıların demokratik destek iddialarının göz boyamadan başka bir şey olmadığını gösterdiği için geri tepmişti.

Hollandalılar Cumhuriyetçi Ordu'yu Yogyakarta'dan kovdular, askerler Amir Syarifuddin ve diğer önemli Komünist mahkûmları infaz etmeyi durdurdular. Fakat Sukarno, Hatta ve Başbakan Syahrir kalmışlardı; yakalanıp Sumatra'ya götürüleceklerdi. Bu bir eziyet haliydi ve Hollandalılar açısından olumsuz uluslararası baskı yaratıyordu. Cumhuriyet Ordusu, hem imaj sorununu halletmek hem de yenilmediklerini göstermek üzere Yogyakarta'ya bir saldırı başlattı.

Gerilla savaşı altı aydan fazla sürdü ve etkisiz hale getirilmiş siyasi liderlere ve bütün topraklara yayılmış ordu liderlerine rağmen, milis güçlerinin ve fraksiyonların çoğu kendilerini toparlamayı başardı. Troçkist olduğu söylenen lider Tan Malaka, solcular arasında bölünme yaratmak için Madiun Meselesi sırasında tahliye edilmişti ve ordu subayları izini bulup 1949 yılı Şubat veya Mart ayında infaz etmiş olmalarına rağmen onun grupları Batı ve Doğu Cava'da güçlüydü.

Hollandalıların konumunun sarsıntıda olduğuna dair nihai kanıt, Hollanda destekli Federasyonun anahtar eyaletlerinin, özellikle de Doğu Endonezya eyaletinin tüm liderlerinin istifasıydı. 7 Mayıs 1949 günü bir ateşkes ilan edildi ve son günlerini yaşayan, bir gerilla üssünden diğerine sedyeyle taşınan Cumhuriyet Ordusu komutanı General Sudirman savaşın sürdürülmesini istiyor olmasına rağmen, 1 Ağustos günü düşmanlıklara resmen son verildi.

1949 Aralık'ında, mücadele ve diplomasi birlikteliği, Hollandalıların egemenliği Endonezya'ya devretmeyi kabul etmeleriyle birlikte nihai zafere erişti. Hollandalıların iktidarı teslim etmeyi kabul etmelerinde Yogyakarta Sultanının da payı vardı; ardından Sukarno Hollandalı şehir planlamacısı Karsten'ın tasarladığı kent meydanını dolduran on binlerce özgür Endonezyalının sevinç gösterileri altında muzaffer bir şekilde Cakarta'ya döndü. Hollandalı Genel Valilerin portreleri meydanın kuzeyinde bulunan

ve şimdilerde Başkanlık Sarayı olan resmi rezidanstan çıkarıldı, fakat Devrimin liderlerinin şimdi de zaferin yarattığı bir dolu sorunla başları dertteydi.

Ülke bir türlü birleşmemişti, milliyetçiler, kendilerini devlet fikrine bir türlü alıştıramamış, Hollandalılara karşı verilen ortak mücadele mitine sarılan küçük bir azınlıktılar hâlâ. Hollandalılar devrinden, Japon işgalinden ve Devrimden kalan bölünmüşlük mirası bu milliyetçi mitinin üstesinden gelemeyeceği kadar derindi. İşgal ve devrim ateşinden doğmuş kusurlu bir yeni ulustu bu.

Beşinci Bölüm

ATOM ÇAĞINDA YAŞAMAK

> [E]ğer bir gece bir komşum bağırsaklarını bozup da ortak tuvalete koşturursa, duvardaki bir lambayla aydınlatılan bir kuyu görür; bizim kuyumuzdur o. Bir de sanki hiç bitmeyecekmiş gibi duran çamaşır yığınının başına oturmuş, iki büklüm vaziyette çamaşır yıkayan temizlikçi kadın. Saat on bire, on ikiye, bire, ikiye, hatta bazen üçe kadar ... Sonra, sabahın beşinde, yani iki saat sonra, evdeki bu garibanlar kuyuya geri dönmek üzere ortaya çıkmaya başlarlar: saat dokuza kadar, banyo, bulaşık veya çamaşır.
> Devrimin, yani ailelerden binlerce kurban almış bu Devrimin, bu insancıklar için anlamı ne peki? Bu soru zaman zaman beynimi kurcalıyor. Ve bir cevap veremiyorum.[1]

Egemenliği elde eden Endonezyalılar bir ulus-devlet inşa etme göreviyle yüz yüzeydiler, fakat yoksulların kaderlerini ele alan Pramoedya Ananta Toer, onların yaşamlarının iyileştirilmesi için bir şey yapılıp yapılmadığını sormakta haklıydı. Koloni yönetimi Endonezyalıların ihtiyaçlarına karşılık gelebilecek kurumsal yapılar yaratmıştı, fakat devasa eşitsizlikler yaratan ve kaynakları tüketip kârları denizaşırı yerlere gönderen bir ekonomik sistem de yaratmıştı. Japonların döneminden ve Devrimden kalan miras, yozlaşma, bölünme ve ölümdü ve parçalanmış yaşamları ve arazi yakma seferberlikleri sırasında yitip gitmiş sanayileri ye-

1. *Tales from Jakarta: Caricatures of Circumstances and their Human Beings*, Çev. Nusantara Çeviri Grubu (Cakarta/Singapur: Equinox, 2000), s. 183-4'te Pramoedya Ananta Toer, 'Creatures behind houses'.

niden inşa etmek için büyük çaba gerekecekti. Pramoedya gibi, Devrimden sağ salim çıkan bazı Endonezyalılar kargaşanın etkileri konusunda derin bir hoşnutsuzluk yaşıyorlardı, fakat bazıları da, kendi kaderlerini, en azından özgür bireyler olarak ellerine almanın iyimserliğini taşıyorlardı.

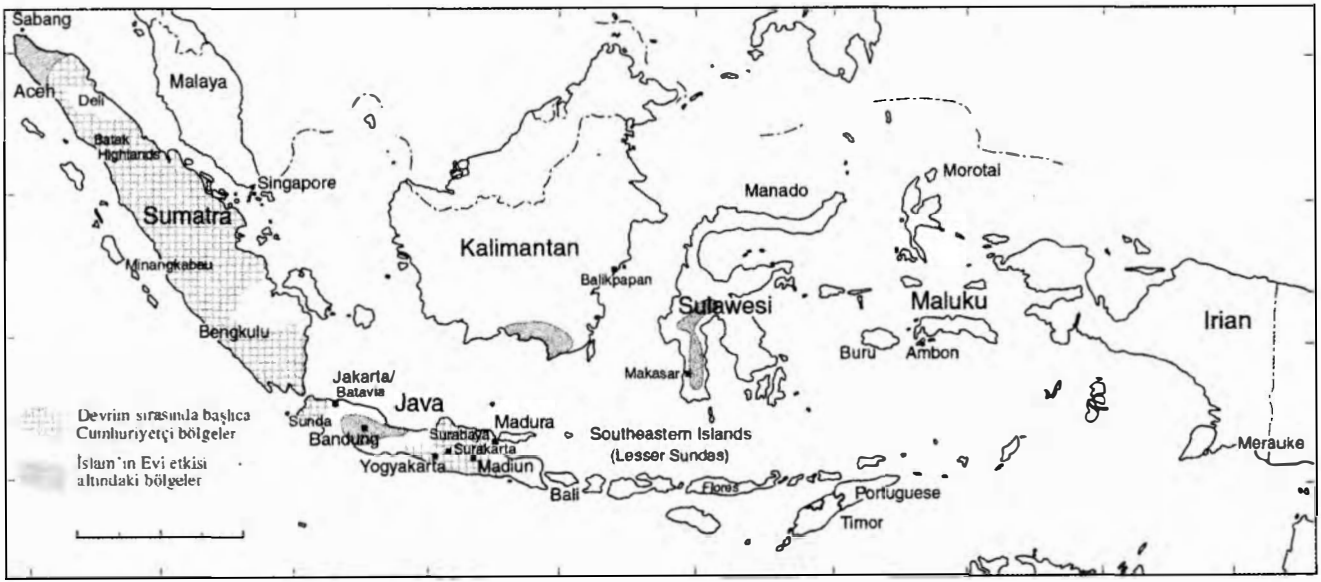
Pramoedya pek çok açıdan karşı görüşler beslese de, tüm ulusun sesini duyurduklarını düşünen yeni milliyetçi elitten biriydi hâlâ. Pramoedya'nm, 1950'lerde iktidara gelen ve yeni Endonezya'yı yaratan kuşağının başarıları Endonezya'nın zayıf ekonomisinin, bölgesel ayaklanmaların getirdiği siyasi değişimin, İslami ayaklanmanın ve 1965-6'da yaşanan sivil savaş ve kitlesel kıyımların gölgesinde kalarak unutulmaya yüz tutmuştur. Yine de 1950'ler, bu adamların Endonezya'yı güçlü bir yeni ulus haline getirdikleri dönem olarak bilinir.

Yeni Sınıf ve Yeni Devlet

Devrime öncülük eden küçük milliyetçi grup başarılarıyla rahatlamıştı, ancak nüfusun kalanını ikna etmeleri gerekiyordu. Öncelikli görevleri Hollandalılar, Japonlar ve Devrimin planlamacı grubunun mirası devlet kurumlarından kalanları ele almak ve onları devletin işlevsel bir aygıtı haline getirmekti.

İlk anlaşmazlık noktalarından biri devletin yapısıyla ilgiliydi. 27 Aralık 1949'da varılan uzlaşmayla yeni Endonezya'nın, Cumhuriyetçi çekirdeği Hollanda destekli devletlerle ilişkilendiren bir Federasyon olması kararlaştırılmıştı. Pek çok Endonezyalı açısından bu kabul edilemez bir koloni uzantısıydı ve sonuç olarak federalizm Endonezya politikasında oldum olası kötü çağrışımlar yapıyordu. Özellikle Sukarno merkeziyetçiliği federalizme yeğliyordu, dolayısıyla 17 Ağustos 1950 günü devletin Federal Anayasası bir kenara atıldı ve üniter bir cumhuriyet ilan edildi.

Hatta Syahrir ve diğer önemli siyasi liderler devleti planlamaya çalışırlarken, Sukarno ulusal duyarlılığı inşa etmek için yeteneklerini kullanıyordu. Kitlesel mitinglerde halka seslenmek üzere Endonezya'nın bir ucundan öbür ucuna gidiyor ve o sıralar yeni basılmış ve bütün adalara dağıtılmış 7 Ağustos tarihli Bağımsızlık Nutkunu her yıl yeniden okuyordu. Yerel yöneticiler ve gelecek vaat eden siyasetçiler Ulu Önderin retorik üslubundan ders alıyor ve yerel dayanışmayı güçlendirmek üzere kendi üsluplarını yaratmaya çalışıyorlardı.



Harita 5: 1940'lardan 1960'lara Endonezya

Sukarno'nun en büyük yeteneği insanların ta yüreklerine işleyen konuşmalar yapmasıydı. Kendisinin yayılmacı bir Cavalı olmadığını göstermek için Cava ve Bali melezi olduğunu sürekli vurguluyordu. Takımadaların neresinde yaşarlarsa yaşasınlar insanların günlük yaşamlarını iyi bildiğini göstermek amacıyla Flores ve Bengkulu'daki sürgün yıllarının yanı sıra, Devrim sırasında geçici olarak Sumatra'da konaklamış olmasını hatırlatıyordu. Dili Avrupai ve yerel Endonezyaca terimlerin bir karışımıydı; Endonezyalılara aynı anda hem yeni bir dünyanın kozmopolit üyeleri oldukları hem de geleneklerine sıkıca bağlı bir halk oldukları algısını verebilmek için gölge tiyatrosu imajlarıyla uluslararası meselelerin tanımlarını harmanlıyordu. Bugün hâlâ onun konuşmasını dinleyen ve onun esin kaynağı sözcüklerini canla başla tekrarlayan pek çok insan vardır.

Ulusun bir parçası oldukları hatırlatılmakta olan bu 70 milyon insan farklı bir gruptu. Endonezya vatandaşlığının çekirdeğini Hollandalılar zamanında ortaya çıkmış yeni sınıf oluşturuyordu. Devrim, Avrupalı yönetici sınıfı ve onların geleneksel aristokrasideki huzursuz müttefikleri olmak üzere iki sınıfı etkin bir biçimde iktidardan uzaklaştırmıştı. Hollandalı yöneticiler ve memurlar, Hollanda işletmelerini ihya etmek üzere kalan bazı müdürler dışında, gitmişlerdi. Yerli devlet görevlilerini oluşturan geleneksel aristokratlar yetkilerinin çoğunu kaybetmişlerdi. Japonlar ve Devrim onların bazılarını doğrudan görevden almış, bazılarınıysa öldürmüştü ve federal eyaletleri üniter Cumhuriyette toplama süreci de kalanların çoğunu iktidarın dışına itmişti. Onların yerine, Devrim sırasında Cumhuriyetçilerin yanında yer almış milliyetçilerden oluşan yeni devlet memurları geliyorlardı; sadece kırsal alanlardaki yerel yönetimlerde eski bürokratik elit yerini koruyordu.

Cumhuriyette, Yogyakarta Sultanı IX. Hamengkubuwono gibi Hollandalılara direndikleri için hâlâ yetki sahibi birkaç kral ve aristokrat olsa da, Cumhuriyetin liderlerinin çoğu yeni sınıftan geliyordu. Yeni sınıf, Batı eğitimi almış ve mesleki faaliyetler uğruna devlet hizmetini reddetmiş milliyetçi sınıftı. Çoğu gazeteci veya öğretmendi; bir kısmınınsa tek meşgalesi hapishane siyasi liderliğiydi. Pramoedya Ananta Toer herhangi bir siyasi lider kadar bu sınıfın bir üyesi sayılıyordu, fakat iktidarın uç noktalarında kalıp ulusun yönünü tartmaya çalışmıştı hep.[2]

2. Herbert Feith, *The Decline of Constitutional Democracy in Indonesia* (Ithaca, NY: Cornell University Press, 1962), s. 100-3; William H. Frederick, *Visions and*

Milliyetçi hareketle birlikte büyüyen bu yeni sınıfın modern olmak gibi ortak bir arzusu vardı, ancak liderleri bu sonuca nasıl ulaşacakları konusunda bölünmüşlerdi. 1950'lerde liderler, modernlik arzusunu Endonezya toplumunun kalanına da yaymak için devlet ve yeni siyasi partiler sistemi üzerinde kafa yoruyorlardı; bunu yaparken ulusa anlam katıyorlardı.

'Ulusal burjuvazi'nin sosyalizmin yerleştirilmesinde ne gibi bir rolü olması gerektiği üzerinde tartışıp duran Endonezyalı Marksistlerin retoriklerine rağmen, Endonezya'da yerleşik bir burjuvazi veya orta sınıf hâlâ yoktu. Yeni yöneticilerden bazılarının girişimcilik geçmişleri vardı, fakat sermaye üzerindeki kontrol ya hâlâ geride kalan Hollandalıların ellerindeydi ya da Çinli Endonezyalıların. Çinli Endonezyalılar Endonezyalıların çoğuna göre, sömürgecilik döneminin tellalları olduklarından dolayı 'yabancı'ydılar; yani çoğu Endonezyalı Çinlilerin Devrim sırasında Hollandalıların yanında hareket ettiklerini düşünüyordu.

O halde yeni sınıfın iradesi yeni bir sosyal düzen getirmeye yeterli miydi? Pramoedya liderlerinin büyük planları hakkındaki umutsuzluğunu 1950'lerin ortalarında kâğıda dökmüştü: 'Güneydoğu Asya'nın en büyük tersanesi, Asya'nın en büyük anıtı, ahlakta en büyük çöküş! Her şey en büyük. Ama makinelerde somun yok, cıvata yok, iplik yok, rakor yok, kalıp yok, mil yok, segman yok.' İdealler ile realite arasındaki uçuruma ilişkin karamsarlık Pramoedya'nın zamansal kurgularının, özellikle de *Tales of Djakarta* adlı kısa öyküler kitabının her yerine sinmiş durumdaydı. İlk evliliğinin sona erdiği dönemi aktarırken, kaderleri kuşaklar boyunca köle kalmaya yazılmış insanların, fahişelerin, sokak satıcılarının, şehir eşkıyalarının, Çinli ve Arap tefecilerinin ve de kentlerdeki küçük ama kendini beğenmiş orta sınıfın yaşamlarını anlatıyordu. Öyküleri, batı mahallesi Tanah Abang'daki yoksullar pazarı, ana meydanın doğu yakasındaki Gambir tren istasyonu, yoksulların yaşamlarının değişmez parçası ölümün kol gezdiği gecekondu mahalleleri başta olmak üzere Cakarta'nın farklı yerlerine yalın gerçeklik katıyordu:

> Arkadaşım, mahallemin adını duydun, değil mi? Kızıl Bayrak Bahçesi, sarayın tam karşısından beş yüz metre ileride. Bunu sen de biliyorsun, di' mi? Su

Heat: the Making of the Indonesian Revolution (Atina, OH: Ohio University Press, 1989). Bu eserde sınıf 'Yeni Priyayi' olarak tanımlanmıştır.

kanalları bok dolu. Dün, muhtar bir emir çıkardı: 'Bundan böyle kanallara sıçmak yasak.' İlk tepki ne oldu dersin? Bir komşum çocuğunu bir başkasının su kanalına sıçtırdı...[3]

Japon işgalinden bu yana Cakarta'nın nüfusundaki büyük artış, insanların çoğunun doğru dürüst evinin olmaması, dolayısıyla kentin merkezindeki kanallar boyunca pıtrak gibi gecekondu bittiği anlamına geliyordu. Bir tahmine göre, 1956 yılında Cakarta'da 150.000 işsiz vardı ve iddiaya göre Cakarta'ya özgü olmak üzere, geceleri Menteng pazarlarında ve kent merkezine yakın başka yerlerde toplanan travestiler, yani *banci*ler de dahil, on binlerce fahişeyle birlikte 420.000 işçi de yoksulluk sınırının altındaydı. Şimdilerde büyüyen kentle birleşmiş, Hollandalılar döneminin Meester Cornelis ilçesinin bile kendi dilenciler mahallesi vardı.[4] Bunun gibi bir kent gerçek bir metropol başkent olabilir miydi? Ulus anlayışında böyle bir değişiklik olması gerekiyordu. Sukarno ve bazı danışmanlar, Devrim sırasında Endonezya'yı müreffeh bir modern devlet haline dönüştürecek milliyetçiliğin gelişmesini destekleyebilecek açık bir milli ideolojinin temelini atmışlardı. Bu ideolojinin anahtar unsuru, ilkin 1945 yılı ortalarında Sukarno'nun bir konuşmasında halka açıklanmış Beş Temel İlke *Pancasila* doktriniydi. Bu ilkeler şunlardı: Ulu Tanrıya Sadık Özgür bir Endonezya; Konsensüs veya Demokrasi; Enternasyonalizm veya Hümanitaryanizm; Sosyal Adalet ve Milliyetçilik veya Milli Birlik.[5]

Beş İlke ya milliyetçi hareketin gelişimi boyunca yaratılmış ya da Devrim sırasında vücut bulmuş yurtsever kurumlarla bağlantılıydı. Dolayısıyla, 'Büyük Endonezya' Ulusal Marşı ve Kırmızı-Beyaz bayrak ulusun kutsal sembolleri olarak zaten mevcuttu. Ulusal olaylara ilişkin kutlamalar 17 Ağustos Bağımsızlık Günü'ne odaklanmıştı, dolayısıyla bayrak merasimleri veya resmi açıklamalar her ayın on yedisinde gerçekleştiriliyordu ve daha sonra, başta Ulusal Uyanış Günü (ilk resmi milliyetçi hareketin kuruluş anması), Kartini Günü (kadınların mücadele günü) ve (Surabaya Muharebesini anmak için) Kahramanlar Günü olmak

3. *Tales from Jakarta,* s. 77'da 'My Kampung' (çeviri uyarlaması). Adı ünlü bir mezarlıktan gelmektedir.
4. Rn, 'Sedikit tentang kota Djakarta', *Harian Rakjat* 23/06 ve 25/06/1956.
5. Sukarno, *Lahirnja Pantja-Sila: Bung Karno Menggembleng Dasar-Dasar Negara*, 2. basım (Logjakarta: Goentoer, 1949).

üzere başka birtakım anma günleri yaratıldı. Devrim sırasındaki olaylarla ilgili içine savaş havası sinmiş kahramanlık şarkıları yazıldı ve Devrime katılmış yeni kuşak sanatçı ve yazarlar tarafından mücadeleyi konu alan eserler yaratıldı. Sudjojono ve Hendra Gunawan gibi ressamlar halkın savaşçı imajını yüceltmek üzere gerilla resimleri çizdiler. Pramoedya bu sıralarda ün kazanmıştı, Devrim hakkındaki roman ve kısa öyküleri Endonezya halkının iradesini yansıtan bağımsızlık savaşı imajı yaratılmasına katkıda bulunuyordu. Bu tür sembolleri bir dizi temel idealle ilintilendiren Sukarno'nun Beş İlkesi ulusun kutsallığını dini inançla birleştiriyordu.

Birinci İlke:
Ulu Tanrıya Sadık Özgür Bir Endonezya Oluşturmak

Birinci ilke bir İslam devleti yaratılmasına alternatif olarak düzenlenmişti. Çoğunluk dininin devletin temeli olarak alınmasını isteyen pek çok kişi vardı, fakat bu durum, modern devletlerin seküler olması gerektiğini bilen başbakan Sutan Syahrir gibilere ve Teosofiyi yerli spiritüalizmi pekiştirmenin ve meşrulaştırmanın bir yolu olarak gören önemli liderlere uygun değildi. Bu liderler azınlık gruplarının vatandaşlıktan dışlanmamasının ne kadar önemli olduğunun idrakindeydiler. Dolayısıyla birinci ilke, dinleri devlet tarafından tanındığı sürece diğer dinlere mensup insanların haklarını garanti altına alıyordu.

Bu son niteleme çelişkili bir ifade gibi gelebilir, çünkü dinlerin statüsü açık olmalıdır, fakat çeşitli etnik grupların yerel inanç ve teamülleri yeni Anayasada tanınmıyordu ve Sukarno'nun annesinin Balili olmasına rağmen, Balili Hindular ve Budistler bile on yıldan fazla bir süredir dinlerinin 'inanç akımları' olmadığını, tek bir tanrıya ve kutsal kitaba sahip bir 'dünya dini'nin müesses kıstaslarını karşıladığını savunmak zorunda kalmışlardı. 'İnanç akımları' 'hâlâ dini olmayan insanlar'ın teamülleri olarak tanımlanıyordu; çünkü bunlar gelişmiş doktrinsel sistemlerden ziyade 'geri kalmış' halkların adap erkânı sayılıyordu. En büyük Müslüman geleneksel partisinin liderlerinden biri ve parti kurucusunun oğlu olan Diyanet Bakanı Kiai Hacı Wahid Hasyim [Vahid Haşim (1914-53)] zamanında onay gören dinler İslamiyet, Protestanlık ve Katoliklikti. Hasyim, 1945 Anayasası'nı yazmış esas komitelerin bir üyesiydi. Kendisi tersini savunsa da, İslam'ın devlet dini

olmayacağını kabul etmek zorunda kalmıştı. Hasyim, bir devletin İslam hukukunu temel almasıyla daha geniş bir din tanımına sadık kalan bir devlet arasında uzlaşmacı bir konum yaratma çabasıyla, diğer dinlere karşı açık fikirli bir yaklaşım sergiliyordu. Bunlar oğlu ve Endonezya'nın gelecekteki başkanı Abdurrahman Wahid'e de geçmiş niteliklerdi. Diyanet Bakanlığı, evlilik ve boşanmaları kayda alan yerel dini liderler dahil olmak üzere devletin etkisini genişletmeye çalışıyordu.[6]

Bazı İslamcı yenilikçiler için birinci ilke bir İslam devleti açısından kabul edilebilir bir alternatif değildi. S. M. Kartosuwiryo (1907-62) bu yenilikçilerden biriydi. Cepu'da doğmuştu, bir afyon memurunun oğluydu, liberal bir bakış açısıyla büyümüş ve Batılı eğitim almıştı. Kardeşlerinden biri 1920'li yıllardaki eylemcilik döneminde demiryolu sendikası görevlisi olmuştu, ancak Kartosuwiryo'yu, Marksizm de dahil olmak üzere milliyetçi hareket içinde eğiten, yazar amcası Mas Marco Kartodikromo olmuştu. Kartosuwiryo yenilikçi bir din öğretmeninden ders almış ve İslam Birliği başkanına yakın olduğu 1920'lerde Surabaya'daki tıp okuluna girdiğinde din anlayışını derinleştirmeye çalışmıştı. Aktivist bağlantıları ve İslami siyasi gruplardaki çalışmaları tıp okulundan ayrılmasına yol açmıştı, fakat bu onu dini çalışmalarını derinleştirmekte daha da kararlı hale getirmişti. 1928 yılında milliyetçi Gençlik Andını duyuracak liderlerden biriydi ve *The Light of Asia* gazetesinde muhabir ve editör olarak çalışarak çeşitli İslamcı milliyetçi gruplara katılmıştı. Batı Cava'da Garut yakınlarında kendi din okulunu kurmuş ve orada etraflarında camialar toplayan İslamcı mutasavvıf hocaların modelinde sadık insanlardan oluşan çekirdek bir grup oluşturmuştu. Zafer ve refahı simgelediği varsayılan iki sihirli kılıç edinmesi muhtemelen bu aşamadadır. Japonların döneminde Endonezya İslam Konseyi'nin bir üyesi olmuş, Hizbullah milislerinde askeri eğitim almıştı.

Japonlar teslim olduklarında Kartosuwiryo Cakarta'daydı ve hemen bağımsızlık ilanını yapmıştı; Sukarno ve Hatta'nın bağım-

6. Martin Ramstedt (Der.), *Hinduism in Indonesia: a Minority Religion between Local, National, and Global Interests* (Londra: Routledge Curzon, 2004), s. 1-34'te Martin Ramstedt, "Introduction: negotiating identities - Indonesian 'Hindus' between Local, National, and Global Interests"; Paul Stange, " 'Legitimate' mysticism in Indonesia", *RIMA* 20, 2 (1986), 76-117; Greg Barton, Gus *Dur: the Authorized Biography of Abdurrahman Wahid* (Cakarta, Singapur: Equinox, 2002), s. 41-51; C. van Dijk, *Rebellion under the Banner of Islam: the Darui Islam in Indonesia* (Lahey: Martinus Nijhoff, 1981), s. 47-52.

sızlık ilanlarının ardından kendisininkini geri çekmişti. Kartosuwiryo seküler siyasetçilere güven duymayan ve Batı Cava'da kalarak, kendi gerilla mücadelesini başlatarak ve İslam'ın Evi olarak bilinen bir İslam devleti ilan ederek Cumhuriyetçi liderlere karşı duran İslamcı yenilikçilere tipik bir örnekti. 1949 yılında ona bağlı güçler sadece Hollandalılarla dövüşmekle kalmayıp Endonezya Cumhuriyeti ordusuna karşı da savaşmıştı.

Cumhuriyete isyan eden Kartosuwiryo egemenliğin devrinden sonra da savaşmaya devam etti. İslam'ın Evi 1950'lerde Orta Cava'nın Üç Bölge alanında ve Kalimantan'da, 1951'de Güney Sulawesi'de ve 1953'te Açe'deki kafa dengi mücadelelere katıldı. İslam'ın Evi'nin alanları refah düzeyi yüksek kırsal bölgelerdi. Bu alanlarda yaşayanlar sonuç olarak daha İslamcıydılar, çünkü bu proto-devletin faaliyetlerinde yer alıyorlardı. Ancak, çoğu ihtilaflı alanlardan kaçmayı tercih ederek Cakarta veya diğer büyük kentlerde mülteci olmuştu. Mücadele on yıldan fazla sürdü, 40.000 cana mal oldu ve milyonlarca insanın yer değiştirmesine ve malmülklerinin zarar görmesine yol açtı. Bu durum, hükümet içindeki Cumhuriyete daha güçlü bir İslami kimlik giydirmekte ısrar eden ılımlı liderlerin çabalarını itibarsızlaştırdı ve büyük arazileri Endonezya devletinden tecridine yol açtı.[7]

İslam'ın daha yerel, daha az katışıksız versiyonları yeni bağımsızlık çağıyla ve yeni devletle uzlaşmaya varmanın farklı yollarını arıyorlardı. Bu karma din formlarından biri de, 1956 yılında Sulawesi'nin Mandar kıyı bölgesinin kuzeyinde kuruldu. Taraftarlarından günde yedi vakit namaz kılmaları ve Muhammed'le birlikte, damadı Ali'yi onaylayan bir iman yeminine sadık olmaları bekleniyordu. Bu hareketin lideri, Orta Sulawesili Lamusa Dindi Datok Kramat Allah'ın Mandardaki bir köye ineceğini ilan etmişti. Allah'ın yanında Muhammed Peygamber de ola-

7. 'SM Kartosoewirjo: pemberontak atau Mujahid?', *Suara Hidayatullah* (Mayıs 1999, (www.hidayatullah.com/sahid/9905/sejarah.htm), erişim 03/02/04); van Dijk, *Rebellion*; M. C. Ricklefs, *A History of Modern Indonesia* (Londra: Macmillan, 1981, 2. basım 1993, 3. basım 2001), s. 227 (doğum yılı olarak 1905'i belirtir); Anthony J. S. Reid, *Indonesian National Revolution* (Hawthorn, Vic.: Longman, 1974), s. 166-7; Feith, *Decline*; Kathryn Robinson, 'Living in the hutan: jungle village life under the Darul Islam', *RIMA* 17 (1983), 208-29; Henk Schulte Nordholt ve Gusti Asnan (Der.), *Indonesia in Transition: Work in Progress* (Yogyakarta: Pustaka Pelajar, 2003), s. 103-23'te Esther Velthoen, 'Mapping Sulawesi in the 1950s'; Theodore Friend, *The Blue-Eyed Enemy: Japan against the West in Java and Luzan 1942-1945* (Princeton: Princeton University Press, 1988), s. 239.

cak ve İslam'ın Evi'nin lideri Sulawesi'de ayaklanacaktı. Onların zuhurları, Mekke'nin Endonezya'ya, özellikle de yakın bir köye taşınmış olmasının işareti olacaktı. Tarikatının yıkıcı bulunması nedeniyle cezaevine atılan Lamusa Dindi firar etti ve büyülü muskalar satarak yandaş bulma amacıyla kırsal bölgelerde dolaşmaya başladı.[8]

1950'lerde bu ve başka tarikatların gelişmesiyle birlikte Hollandalılar döneminde olduğu gibi yeni inançların büyümesinin yolu açılmıştı. Devrim sırasında ve sonrasında Cava'da pek çok teamül ve inanç yeni hareketlere evrildi. Bunların en büyüğü, esasen 1930'larda bir aristokrat tarafından Orta Cava'da kurulmuş, fakat 1950'lerde tüm dünyada şubeler açmak amacıyla harekete geçmeden önce 1947'da resmen tescil edilmiş Subud'du. Subud, içsel farkındalığı geliştiren bir dizi meditasyon uygulaması olup İslami tasavvuf sistemleriyle büyük benzerlikler taşımaktadır.

1950'lerde ortaya çıkan veya yeniden ortaya çıkan dini inanç sistem ve uygulamalarının çoğunun siyasi çıkarımları da vardı. Dini farklılıklar vilayetleri tanımlıyordu, örneğin Güney Kalimantan Müslümanlar tarafından bastırıldıklarını düşünen etnik Dayak grubundan ayrılanların taleplerini etkisiz hale getirmek amacıyla ikiye bölünmek zorunda kalmıştı.[9] Cavalı 'Güzellik' hareketi bir İslam reddiyesi ve yirminci yüzyılın ilk on yıllarındaki Samin hareketine benzerlik gösteren, fakat şifacılığa daha fazla vurgu yapan otantik Cava inançlarına bağlılık vaaz ediyordu. Ancak 'Güzellik' hareketi çağdaş parlamenter yöntemi kendi uygulamaları için model olarak da kullanıyordu ve kapitalizm reddi Marksist terimlerle şekilleniyordu. Bu hareket, 1950'lerin başlarında, tıpkı 'Pagan Partisi'ni kuran Dayaklar gibi, yenilikçi İslam'ı savunan sosyal gruplara şiddetle karşıydı. Her iki dini grup da siyasi açıdan Komünist Parti'nin köylü tabanıyla işbirliği içindeydi. Bu birliktelik politika ve sosyal yaşam arasında bulunan ve bir sonraki on yılda daha da güçlenen bağların işaretiydi.[10]

---

8. 'Agama bar udi Pasangkaju (Utara Mandar)', *Duta Masjarakat* 15/05/56.
9. Douglas Miles, *Cutlass and Crescent Moon: a Case Study in Social and Political Change in Outer Indonesia* (Sydney Üniversitesi: Asya Araştırmaları Merkezi, 1976).
10. Clifford Geertz, *The Interpretation of Cultures: Selected Essays by Clifford Geertz* (New York: Basic Books, 1973), s. 150; Paul Stange, 'The Sumarah movement in Javanese mysticism', doktora tezi, Wisconsin Üniversitesi, Madison (1980).

İkinci İlke:
Konsensüs veya Demokrasi

Tüm milliyetçiler, Devrim için mücadele ederlerken, hedeflerinin özgürlük olduğu konusunda hemfikirdiler, ancak özgür bir toplumun nasıl oluşturulacağı konusunda sadece birkaçının net bir fikri vardı. Milliyetçilerin büyük bölümü, feodal formların kendi siyasal uygulamalarına sızmasına izin vermiş olsalar da, 'feodalizme' muhalefet iddiasındaydı. Bazıları demokrasiye bağlıydılar, fakat ideale nasıl şekil verileceğinden emin değillerdi.

Devlet kurumlarının ve onları destekleyecek siyasi süreçlerin geliştirilmesindeki birinci aşama demokrasi dahilinde yarışmayı içeriyordu. 1948 yılında Cumhuriyetçi alanlarda düşük düzeyli seçim yapma girişimleri olmasına rağmen, siyasi liderlerin hiçbiri genel oyla seçilmiş olduklarını ileri süremezdi; 1955 yılına kadar da ulusal seçim düzenlenmedi. O tarihe kadar 'halk egemenliği'ni temsil etme ve halkın iradesini ifade etme iddialarının hiçbir geçerliliği yoktu veya 'halkın' kim olduğuna dair net bir fikir söz konusu bile değildi.[11]

Başkan Sukarno zaten tek partili bir devlet dayatmıştı ve aklındaki şey, 'Konsensüs veya Demokrasi' olarak tanımlanan, ileride 'Danışma ve Konsensüs' olarak bilinecek olan ikinci ulusal ilkeydi. Sukarno Batı'dakinin taklidi olmayan bir demokrasi biçimi istiyordu. Onun 'liderli demokrasi' tarzının nasıl işlediğine ilişkin pek çok resmi bildiriminden biri, 'Demokrasi, gerçeği müştereken formüle ediyor' cümlesinde vücut buluyordu. Fakat 1950 yılında pek çok siyasetçi Batı modellerini temel alan çok partili bir demokrasiyi destekliyordu. Sutan Syahrir ve grubu, halkı, Hollanda ve Japonya yönetim biçimleriyle özdeşleşmiş otoritarizmden korumak istiyordu.

Siyasi liderlik tartışmalarının dışında, bazı kimseler demokrasi konusunda daha kuşkucu ve yeni sınıf ile Endonezyalıların çoğunluğu arasındaki devasa uçurum konusunda da kaygılıydılar. Pramoedya'nın, babasını ölüm döşeğinde ziyaret etmek için Blora'ya gidişini dokunaklı bir biçimde anlattığı 'Akşam pazarı değil bu' adlı kısa öyküsü Endonezya'nın ne tür bir siyasi sisteme girmiş olduğunu sorgulamaktadır: 'Demokrasi gerçekten güzel bir sistem. Başkan olmanıza bile izin veriliyor. Sevdiğiniz işi seç-

11. Feith, *Decline*, s. 38-45; bkz. James T. Siegel, *Fetish, Recognition, Revolution* (Princeton: Princeton University Press, 1997).

menize izin veriliyor. Herkesle aynı haklara sahipsiniz.' Pramoedya gibi anti-feodal milliyetçiler 'Demokrasi öyle bir şeydir ki başkanın veya bakanların veya öbür önemli adamların önünde reverans yapmam veya eğilmem gerekmiyor...' diyebiliyorlardı. Fakat Pramoedya devam ediyordu: 'Eğer paranız yoksa, öylesine donakalırsınız ki kıpırdayamazsınız. Demokratik bir ülkede beğendiğiniz her şeyi almanıza izin verilir. Ama paranız yoksa, almak istediğiniz bu mallara sadece bakmanıza izin verilir.' Her zamanki alaycılığıyla da ekliyordu: 'Bu da demokrasi için bir tür zafer işte.'[12]

Devrim sırasında gelişen siyasi partiler eski sömürge karşıtı gruplaşmalardan doğmuştu, fakat 1950'ler itibariyle önemli oranda yeniden biçimlendirildi. Milliyetçi Parti PNI Sukarno ve Başkan Yardımcısı Hatta tarafından kurulan siyasi ve eğitsel gruplardan serpilmişti ve seküler milliyetçiliğe bağlıydı. Tabanı, eski aristokrasiyi Devrimin 'gençlik' eylemliliğinin ön saflarında yer alan radikal milliyetçilerle birleştiriyordu. Bir süredir de, esas olarak Japonlar tarafından kurulmuş *Masyumi* denen bir İslam konseyinde İslami dayanışma söz konusuydu, fakat gelenekselciler konseyde yenilikçilerin fazla baskın olduklarını düşünüyorlardı, dolayısıyla *Nahdatu'l-Ulema* NU örgütünü siyasi bir partiye dönüştürdüler. *Masyumi* İslamcı orta sınıf arasında, özellikle de mücavir alanlarda ve başta Sulawesi olmak üzere Cava dışındaki adalarda güçlü bir tabana sahip olmayı sürdürürken, NU neredeyse tamamen taşralı ve ağırlıklı olarak da Cavalı kaldı. Başta Katolik Parti olmak üzere başka etkili dini partiler de vardı, ancak onlar büyük Müslüman partilerinin sayısal gücünden yoksundu.

Hızla yenilenen ve bir dolu küçük parti arasında sivrilen parti Komünist Parti PKI'ydı. Merkez Komitesinin çekirdeğinde, hepsi de Devrim sırasında genç aktivist olan ve genç yazar D.N. Aidit'in önderlik ettiği yeni bir liderlik grubu vardı. Aidit, Devrimin mücadeleci fraksiyonunun bir üyesiydi ve Hollandalılar tarafından Cakarta kıyısı açıklarındaki Bin Adalardan birinde hapse atılmıştı. Arkadaşları Merkez Komite veya Politbüro üyeleri de ya siyasi sürgünden geliyorlardı ya da Devrim sırasındaki önemli eylemlerde yer almışlardı. Böylesine itibarlı kişiler olarak hem muhafazakâr siyasetçilerin Partinin yasaklanması gerektiği iddi-

12. Pramoedya Ananta Toer, 'It's not an all night fair' (Çev. William Watson), *Indonesia* 15 (1973), 21-80.

alarına direnebiliyor, hem de 1948 yılında ordunun partide gerçekleştirdiği tasfiyeden kurtulan eski liderleri zorlayabiliyorlardı. Reforme edilen Parti, esas itibariyle Cava'da ve Sumatra'nın plantasyon ve maden alanlarının bazılarında, topraksız köylüler ve kentli işçiler arasında güçlü destek edinmişti. Surakarta ve Surabaya gibi kentlerde artık PKI hâkimdi ve bir dönem her iki kentte de Komünist belediyeler vardı. Merkez Komite Partinin yönünü giderek SSCB'den Maoist Çin'e kaydırmaya başlamıştı.

Tüm siyasi partiler sosyalizme bağlıydı, fakat çok çeşitli biçimlerdeydiler ve birbirleriyle dövüştükleri kadar kendi içlerinde de dövüşüyorlardı. 1949 yılı sonundan 1957 yılına kadar yedi farklı milliyetçi kabine ve küçük partilerin bazılarının orantısız biçimde fazla koltuk sahibi olduğu geçici bir Halk Meclisi olmuştu. Sukarno, konsensüsün asli bir ulusal haslet olduğunu ileri sürmüş olsa da, siyasi liderlik bunu gösteremiyordu.

Konsensüse ulaşmak için ana strateji, en önemlileri Halk Temsilciler Meclisi (DPR) ve esas olarak Anayasayı yeniden yazacak senato *Konstituante* için yapılan 1955 ulusal seçimleri olan bir dizi seçimi gerçekleştirmekti. 1955 seçimleri 39 milyon seçmenin çoğunluğu açısından ilk katılımcı demokrasi tecrübesiydi. Seçim konsensüs sorununu çözememişti, çünkü hiçbir parti Mecliste oy çoğunluğunu elde edememişti. Oyların yüzde 22'sinden fazlasını alan Milliyetçi PNI, yüzde 20 oy alan yenilikçi Müslüman *Masyumi*'nin sadece burun farkıyla önündeydi. Onların hemen ardından, yüzde 18'le muhafazakâr Müslüman NU ve yüzde 16'yla PKI geliyordu. Diğer düzinelerce partiden ve bireysel adaylardan hiçbiri yüzde 3'ün üstüne çıkamamışlar ve çoğu durumda yeni Meclise sadece bir veya iki üye sokabilmişlerdi. Seçmenlerin belirleniş usulü dolayısıyla Cava'nın nüfusuna göre orantısız olarak bir temsilcisi olmuştu. *Masyumi,* Sumatra, Kalimantan, Sulawesi ve Maluku'da en fazla oyu kazanmıştı. PNI, Bali'den Timor'a kadar uzanan Güneydoğu Adaları'nda egemendi. Yirmi sekiz farklı parti ve grup Mecliste on yedi hizip oluşturmuştu. Meclisteki 257 üyenin on beşi kadındı. Bu, pek çok Batılı ülkeye kıyasla hayli yüksek bir orandı ve hükümetin koloni dönemindeki cinsiyetçi ve ırkçı ayrımcılığa son verme iddiasına da uygundu.

Politikadaki bölünmeler toplumu altüst ediyordu. Bazı siyasi liderler etkilerini topluma, geleneksel sosyal hiyerarşilerden doğan sadakat ağlarını veya Devrim sırasında oluşmuş bağlantıları

temel alan yandaş gruplarını bir araya toplayarak yayıyorlardı. Ancak siyasi hizipleşmeler sosyal gruplar arasında mevcut ihtilaflara aynen yansıyordu. Bu ihtilaflar, bütün alanların bir partinin denetiminde olduğu Cava'da çok belirgindi: Blora ve Orta Cava'nın kuzeyinden güneyine uzanan seçim bölgeleri zinciri PKI'nın egemenliği altındaydı; Cava'nın doğu ve batı uçlarının çoğu Müslüman parti yandaşlarıydı.[13]

1956 yılında PNI mensubu Cavalı başbakan Ali Sastroamidjojo (1903-75) çok partili yeni bir kabine oluşturabildi. Dönemin yorumcuları kabinenin oluşumunu, –güven telkin eden bir yaklaşım olarak değil de– herkese bakanlık sırası vermenin bir örneği olarak görmüşlerdi.[14]

Parti politikaları sadece Cakarta'nın bir meselesi değildi. Devrim sırasında, nüfusun Japon yönetimi altında başlayan siyasi hareketliliği yoğun hizipçiliğe dönüşüyordu. Bu hizipçilik önceden beri varolan hami-müvekkil ilişkilerinden yararlanıyordu. Bağımsızlık sonrası dönemde bu hamilik ağları bürokrasiye kadar uzamış ve köy düzeyine kadar inmişti. Pramoedya, bir siyasetçinin oportünizm ve popülarite bileşimi sayesinde iktidara yürüdüğü 'Deha' adlı kısa öyküsünde tipik bir bürokrat parti görevlisinin portresini çizmiştir. Bu adam, 'tanrısal kahraman' olma sürecinde 'sürekli bir dost ve tanıdık akışı' için iş bulmak zorundaydı; 'Hiç kuşkusuz bu tamamıyla gayri resmiydi. Fakat popülaritesini korumak için onlara göz kulak olmalıydı.'[15] Pramoedya, *Corruption* adlı romanında, hamilik ağlarının bağımsızlık için verilen ulusal mücadelede yer almış, fakat kamu hizmeti kaynaklarını da altüst etmiş insanların prestijinden nasıl yararlandığını göstererek siyasi erkin resmini biraz daha netleştiriyordu. Partiler sendikalarla, kültürel örgütlerle ve diğer sosyal organlarla bağlantılar kuruyordu. Zaman zaman parti sadakati diğer bütün değerlendirmelere ağır basıyordu. Örneğin, 1955'te bir genel grev başlatma girişimi Sosyalist Parti destekli sendikalar ile greve karşı çıkan Komünist Parti destekli sendikalar arasındaki ihtilaf yüzünden başarısız olmuştu.

13. Donald Hindley, *The Communist Party of Indonesia, 1951-1963* (Berkeley: University of California Press, 1964), harita 1 ve 2; J. D. Legge, *Central Authority and Regional Autonomy in Indonesia: a Study in Local Administration 1950-1960* (Ithaca, NY: Cornell Üniversitesi Güneydoğu Asya Programı, 1961), ek.

14. Feith, *Decline*, s. 425-77; 'Hasil resmi pemilihan umum DPR seluruh Indonesia', *Duta Masjarakat* 28/01/1956.

15. *Tales from Jakarta*, s. 217'de Pramoedya Ananta Toer, 'The mastermind'.

Bürokrasi içinde yüksek rütbeli kamu görevlileri tecrübe açısından yetersizdiler ve kitlesel düzeyde aşırı istihdam vardı: 500.000'ü aşkın insan kamu hizmetinde istihdam ediliyordu. Bürokratik makamlar Devrim sırasında oynanan rolün ödülü oluyordu genelde. Farklı şartlar altında, iyi örgütlenmiş bir kamu hizmeti siyasi liderliğin belirsizliklerini telafi edebilirdi, fakat buradaki istihdam şişkini bürokrasi siyasi partilerin bir oyuncağı olmuştu, dolayısıyla resmi daireler bu veya şu partiye 'ait' gibi görülüyordu. Ulusa hizmet ideali hâlâ çok güçlüyken, yüzleşilmesi gereken devasa idari sorunlar vardı. Bu sorunların arasında Devrim sırasında arşivlerin kaybolması ve ülke çapında yekpare bir naiplik ve köy mülki sisteminin nasıl oluşturulacağı sorusu da vardı.[16]

Film yönetmeni ve oyun yazarı Usmar Ismail (1921-71) o dönemlerin Endonezya'sındaki yaşam gerçeklerini dile getiren bir film sanayi yaratmaya çalışıyordu. Rus yazar Nikolay Gogol'un ünlü oyunu *The Inspector General* (Müfettiş)'i temel alan mizahî eseri *The Exalted Guest* (1955) dönemin köy yaşamı politikasına ışık tutmaktadır. Eserde saygın bir siyasetçinin gelmesini bekleyen, fakat onun yerine bir sahtekârın geldiği uzak bir dağ köyü anlatılıyordu. Köyü, üyeleri, muhtarın karısı tarafından temsil edilen, eşitlik için 'Kadınlar Farkında' hareketi de dahil, farklı siyasi fraksiyonlara ait bir komite yönetiyordur. Her komite üyesi konuğun önüne hizipçi bir değerlendirmeyle geliyordur. Bu sahte konuğa, pitoresk dağ göllerinin turizme açılabilmesi umuduyla kendi kalkınma hayallerini anlatıyor, fakat sahtekârın kimliği açığa çıktığında hayal âleminden uyanıyorlardır. Film, gelecek için en iyi umut, uzak diyarlardaki siyasi liderlerden medet ummak yerine halkın bir araya gelerek bazı şeyleri kendi kendilerine başarmalarıdır mesajını vermek amacıyla yapılmıştı.[17]

Ismail iyimser bir şekilde köylülerin işbirliğini öğrenmelerini tasvir etmişti, fakat yıllar geçtikçe ülkenin büyük bir bölümünde hiziplere paralel olarak çatlaklar giderek derinleşiyordu. Köy ve kasabaların yeni yönetici grupları olan yerel parti başkanlıkları

16. Feith, *Decline*, s. 306 ve 312; Legge, *Central Authority and Regional Autonomy.*
17. Usmar Ismail (yapımcı/yönetmen), *Tamu Agung* (Perfini Films, 1955) (www.arts.monash.edu.au/mai/films/guest.html); Salim Said, *Shadows on the Silver Screen: a Social History of Indonesian Film* (Cakarta: Lontar Vakfı, 1991); kıyaslama Clifford Geertz, *Peddlers and Princes: Social Change and Economic Modernization in Two Indonesian Towns* (Şikago: University of Chicago Press, 1963), özellikle s. 14-16.

ne kadar farklı olduklarını anlatıp duruyorlardı. Kırsal veya kentsel bölgelerdeki yoksullar için, kaynaklara ulaşmayı garanti altına almanın yegâne yolu ulusal partilerle bağlantılı olan bir yerel liderin etkisiyle bir fraksiyona katılmaktı. Siyasi gruplar arasındaki sıkı rekabet, yandaşlarını kollayıp gözetmek, onlara iş bulmak, yetersiz gelirlerine bir tür sadakat armağanı olarak pirinç, sigara ve kahve gibi şeyler ilave etmek veya bir kalkınma projesinin bölgelerine kaydırılmasını sağlamak demekti.

Sukarno'nun *The Exalt Guest*'i beğenmediği söyleniyordu. Film vermek istediği imajla çelişiyordu. 1950'ler boyunca Sukarno'nun Halk Meclisi ve kabineler hakkındaki beyanları bu meclis ve kabinelerin demokratik potansiyellerini zayıflatmıştı. 1950-1957 arasında politikalara ilişkin anayasal çerçeve Sukarno'nun yetkilerine darbe vurmuştu, fakat o, Devrim ruhunun cisimleşmiş hali olarak, siyasi liderlerin pek çoğunda, liderlerin mensup oldukları sosyal sınıfta ve genel anlamda halkta derin bir bağlılık uyandırıyordu. Kendisini çok iyi tanıyan siyasetçilerden bazıları Sukarno'nun Japon yanlısı geçmişinden ve benimsediği popülizmden kuşku duymaya devam ediyorlar, fakat Devrim vizyonunu yeni ulusa aktarmak için onun kitlesel karizmasının önemli olduğunu da biliyorlardı.

Üçüncü İlke:
Enternasyonalizm veya Hümaniteryanizm

Pramoedya ve başka aydınlar Sukarno'nun birleştirici gücünü biliyor ve kendisine coşkulu bir bağlılık besliyorlardı. Sukarno büyük fikirlerin adamıydı; özel sanat koleksiyonu erotik kitsch'e meyyal olsa da, sanatçıları destekliyor ve teşvik ediyordu. Endonezyalıların kendilerini kozmopolit bireyler, daha büyük bir dünyanın açık fikirli bireyleri olarak görmeleri konusunda cesaretlendiriyordu.

Devrimle birlikte doğmuş ulusal ve bölgesel gazeteler, onun fikirlerini yayma aracı olarak hareket ediyor ve bazı siyasetçiler hakkında ağır eleştirileri olsa bile, yeni ulus hakkında iyimser mesajlar veriyordu. Gazeteler siyasi partilere aitti, fakat yeni uluslar arasında dayanışma, halkın refahı ve üniter bir Endonezya'nın önemi gibi bir dizi ortak meseleyi yansıtıyordu. Endonezya'nın bağımsızlık mücadelesi diğer ülkelerin mücadeleleriyle bağlantılı

olarak ele alınıyor ve özellikle öbür Asyalı uluslar hakkındaki ayrıntılı haberlerle bir ortaklık algısı yaratılmaya çalışılıyordu. Diğer Üçüncü Dünya ülkelerindeki siyasi, sosyal ve ekonomik gelişmelerle kıyaslamalar yapılarak enternasyonalizm mesajı veriliyordu. Komünist gazetelerde Çin'deki modernizasyon programları rapor ediliyordu; Müslüman gazetelerse, Pakistan, 1956'da İslam devleti olduğunu ilan ettiğinde özel yayımlar yapmaya başlamıştı.[18]

Endonezya'nın dünya politikasındaki rolü, 1955 yılında, Batı Cava, Bandung'da toplanan Asya-Afrika Konferansı'nın sonunda iyice artmıştı. Konferans, Soğuk Savaş'ta SSCB ya da ABD'ye bağımlı olmak istemeyen ülkeler için ayrı bir kimlik yaratarak Bağlantısızlar Hareketini oluşturmuştu. Güney Afrika, İsrail, Tayvan ve iki Kore hariç, fakat Afrika Ulusal Kongresi önderliği ve Çin dahil, Afrika'nın, Ortadoğu'nun ve Asya'nın tüm liderleri davet edilmişti. Bu konferanstan, esas itibariyle Soğuk Savaş'ın Birinci (ABD-egemen) veya İkinci (SSCB-egemen) cephelerine ait olmayan ülkeleri kasteden, ancak bağlantısız ülkeler giderek yoksullaştığı için daha çok 'az gelişmiş' anlamını taşıyan 'Üçüncü Dünya' terimi doğmuştu.

Sukarno'nun Bandung konferansında yaptığı konuşma 1950'lerin çelişen perspektiflerini yansıtıyordu. Sukarno yirminci yüzyıldan, zamanın en önemli teknolojik ilerlemesi atomun parçalanmasıyla karakterize edilen 'müthiş bir dinamizm devri' olarak bahsediyor, ancak aynı zamanda 'hidrojen bombasından korkmak, ideolojilerden korkmak ...'la özdeşleşmiş bir korku dönemi olduğunu da söylüyordu; ona göre ihtiyaç duyulan teknolojik ilerlemeler sosyal değişimle uyumlu olmalıydı: 'İnsanoğlu yıldırıma hükmedebilir; içinde yaşadığı toplumu kontrol altına alabilir mi?' Konferans, Hindiçin ihtilafı gibi, sömürgeciliğe ve savaşa son vermenin arayışı içindeydi. Sukarno açısından, 'özgürlük, bağımsızlık ve insanoğlunun refahı'nı birbirine bağlamanın yolu, buydu ve başarı 'Anlayış Işığı yeniden yakılmıştır, İşbirliği Direği yeniden dikilmiştir' demekti.[19] Bu dönemin atom çağı imajı alabildiğine yaygınlaşmıştı. Bu imaj, dönemin tehlikesini

18. *Fikiran Rakjat* 01/09/1952; *Harian Rakjat* 18/12/1954; *Duta Masjarakat* 24/03/1956.

19. Sukarno, 18 Nisan 1955 Bandung Konferansı açılış konuşması (Modern tarih kaynak kitabı (www.fordham.edu/halsall/mod/1955sukarno-bandong.html), erişim 05/19/2004).

de, muazzam potansiyelini de yansıtıyordu. Bu, Soğuk Savaş tartışmalarının yanı sıra, atom sembolü kullanan gazete ilanlarında da görülebiliyordu.

Endonezyalıların modern çağa katılmaya olumlu yaklaştıkları dönemin medya görüntülerinde açıkça görülür (Görsel 5.1). Gazetelerde, Ray-Ban güneş gözlükleri, kovboy şapkaları ve taytlardan başka, sadece 1930'ların milliyetçi kuşağının popülerleştirdiği pantolon, kravat ve gömlekler değil, yeni giysiler de tartışılıyordu. Endonezya'nın her yerinden insanlar aile fotoğrafları çektirmek için dağlardan kentlere iniyorlardı. Dergiler çatal ve kaşık gibi modern mutfak aletleriyle yemek yeme meraklarından bahseder ve insanların, sandalyeli mutfak masaları ve masa örtüleri, gardıroplar, cam kapılı duvar üniteleri, yapma çiçekler ve 1950'lerde Endonezya'da fabrikalar açan Email'in emaye eşyaları gibi, modern evlerde kullanmaları gereken türlü mobilya ve aksesuarları tartışır olmuştu. Radyolar yayılıyordu; 1953 yılında 377.000'den fazla radyo ruhsatı vardı ve bu, 'büro tarzı' diye bilinen evler de dahil olmak üzere Batı tarzıyla bütünleşmiş pek çok kalemden biriydi. Tüm bunlar popüler deyişle 'lüks' olarak özetlenebilecek bir yaşam tarzına duyulan arzuya katkıda bulunuyordu. En belirgin örneklerden biri, Cakarta'daki, kentin birkaç kanalizasyon kanallı bölgelerinden biri olan Kebayoran Baru banliyösünde yüksek makam sahibi devlet görevlileri ve çokuluslu şirket elemanları için yeni ultra modern apartman ve evler yapılmasıydı.[20]

Zamanın gazete ve dergi yazarları, Endonezyalılara iyi modern yurttaş nasıl olunacağını öğretmeyi görev edinmiş gibi yazı yazıyorlardı. Bir gazete 'Büyük Endonezya' Ulusal Marşı'na yeterli saygının gösterilmediğini söyleyen Cakarta belediye başkanının sözlerini büyük bir kaygıyla haber yapmıştı: 'Resmi etkinliklerde hâlâ şakalaşan, gevezelik eden ve gezinen insanlar var. Genellikle Başkanımız veya Başkan Yardımcımız uluslararası futbol maçları için Ikada Meydanı'na gelirlerken veya oradan ayrılırlarken oluyor bu.' Bali'de, bir dergi, 'spor sadece kentlerde yaygın' diyerek,

20. Michele Ford'la birlikte Adrian Vickers ve I Nyoman Darma Putra (Der.), *To Change Bali: Essays in Honour of I Gusti Ngurah Bagus* (Denpasar: Bali Post, 2000), s. 113-34'te I Nyoman Wijaya, '1950s lifestyles in Denpasar through the eyes of short story writers'; yayımlanmamış notlar; Feith, *Decline*, s. 315. Bkz. *Bhakti*, 15/12/1953; Huib Akihary, *Architectuur en Stedebouw in Indonesië: 1870-1970* (Zutphen: De Welburg Pers, 1990); Susan Abeyasekere, *Jakarta: a History* (Kuala Lumpur: Oxford University Press, 1987), s. 173-5.

badmintonun, tenisin, futbol ve basketbolun 'pratik değerinin olmadığı düşünüldüğü için veya (özellikle kadınlar için) yabancı ve işsizlerin meşgalesi gibi görüldüğü için' köylerde oynanmadığından yakınmıştı.[21] Spor ulusun hem fiziksel hem de zihinsel sağlığını geliştirecek bir şey ve Endonezyalıların, uluslararası yarışmalar vasıtasıyla dünyaya katılabileceği bir faaliyetti.



Görsel 5.1: Hollanda şirketi Philips'in 1950'lerin gazetesi *Duta Masyarakat*'ta (Toplumun Elçisi) çıkan bir radyo reklamı. 'Geleceğin Teknolojisi'nin fütürist kalitesine vurgu var ve atom sembolü 1950'lerin modernite ideleriyle özdeşleştiriliyor.

21. "Hormatilah lagu kebangsaan kita 'Indonesia Raja '", *Duta Masjarakat*, 28/01/1956; Ngurah W.S., 'Olah raga Hanya meluas di kota sadja, *Bhakti* 29, 15/12/1953; Wijaya'nın yayımlanınamış notları.

Özlemlerin kalesi başkentti. 1950'lerde Cakarta iki buçuk milyon insanı barındıracak kadar büyümüştü ve eski East India Company kentinden ve ana meydanın çevresindeki alandan hızla yayılıyordu. Kentteki yazarlar bunu okurlarına anlatıyorlardı. Pramoedya 1957 *Art Almanac*'ında arkadaşına kentin uğradığı değişiklikleri anlatıyordu. Balili bir grup yazar kenti ziyaret etmiş ve müştereken kaleme aldıkları Bağlılık adlı bir makalede Balililere Cakarta'yı anlatmışlardı. Balili yazarlar meraklılarına kent yaşamının düzgünlüğünü aktarmaya çalışıyorlardı. Başkentteki küçük Balili topluluktan ve orada okuyan Balililer için Endonezya Üniversitesi'ne dönüştürülmüş Hollanda tıp enstitüleri yakınında bir konukevi kurma çabalarından bahsediyorlardı. Amaçlarından biri de Bali'deki dergilerine katkıda bulunacak başka yazarlarla bağlantılar kurmaktı. O tarihlerde Hollanda'da bulunan Pramoedya dışında belli başlı çağdaş yazarların çoğuyla tanışıyorlardı. Bu makaleler başkenti ülkenin kalanına bağlama çabasının bir parçasıydı. Pramoedya'nın başkent dışında yaşayan insanlardan söz ederken dediği gibi: 'İnsanlar Cakarta'yı kendi gözleriyle görmeden yüzde 100 vatandaş olamazlar.'[22]

Pramoedya, kent hakkındaki yazılarında, oraya ilk geldiğinde Gambir garının iki tekerlekli at arabalarıyla çevrili olduğunu gözlemlemişti, fakat 1950'lerde, insan gücü, *becak* triportörleri biçiminde, beygir gücünün yerini almıştı. *Becak* sürücüleri enerji olsun diye çiğ yumurta yiyor, fakat ölümüne çalışıyorlardı. 'Sürücülerden ölenlerin toplam sayısı Devrim kurbanlarından fazladır. Siz Cakarta vatandaşı olmak istiyorsunuz!' 1960'larda Endonezya'daki tüm arabaların üçte biri Cakarta'daydı.[23]

Pramoedya'nın görüşüne göre başkent 'henüz bir kentten ziyade, büyük köylerin bir araya gelmiş haline benziyor'. Henüz bir kent kültürü yoktu, sadece 'dans, sinemalar, geziler, alkol ve din, her türlü din' gibi ithal faaliyetler vardı. Fakat 'kırsaldan gelen insanların rüyası'ydı. Ahlaki bir tehlike söz konusuydu, çünkü kentin kalabalıkları arasında büyüyen çocuklar anne babalarına ve de uzun geçmişe sahip sosyal alışkanlıklara olan saygılarını kaybediyorlardı. Yozlaşmış Batılı formlara karşı oldukları için, 'modern bir

22. Pramoedya Ananta Toer, 'Djakarta', yazılış: 1955, yayımlanış: *Almanak Seni* 1957, yeniden basım: (www.radix.net/~bardsley/prampage.html erişim 27/01/04); Bhakti 3, 01/01/1954, s. 4-7.
23. Pramoedya, 'Djakarta'; Abeyasekere, *Jakarta*, s. 176.

Endonezya'nın halkı kişisel gelişim yaşıyor' iddiasıyla ahlaki moderniteyi savunan dönemin gazete, dergi ve kurmaca kitaplarında bu 'ahlaki çöküş' algısı çok belirgindir.[24] Balili bir anneyle kızının arasındaki serbestliğin sınırlarıyla ilgili hayali bir diyalog, modern bir ulusa dönüşmenin geleneksel cinsel roller ile modern yaşam arasında bir çatışmayı da beraberinde getirdiğini gösteriyordu.

İlerleme Çağı

ANNE: Çocuğum, bu ilerleme döneminde dikkatli ol, yani onlar öyle diyorlar.

ÇOCUK: Anne öyle eski kafalısın ki kadınların ne kadar geliştiklerini görmek bile istemiyorsun. Genç kızlar motosiklet kullanabiliyor, erkeklerle bir araya gelebiliyorlar; artık eski günlerdeki gibi mahcup değiliz. İdare edebiliriz, çünkü etekler diz üstünde, elbiseler kolsuz. Kısacası ilerici kadınlar erkekler karşısında boynu bükük değiller.

ANNE: Çocuğum, kadınlarla erkekler daima farklıdırlar. İlerlemeleri de farklıdır tabii. Niye ki, a benim kızım? Bir erkek çok ilericiyse, bu onu bozmaz, ama bir kadının çok ilerlemiş olduğunu düşün ... endamını korumak için rejim yapmasına rağmen ... midesi büyür ve muhtar doğum kaydında hata yapar. İşte fark budur.[25]

Batı modernitesine alternatif arayışı 1950'lerin Endonezya toplumunda sürekli yinelenen bir temaydı. Sukarno emperyalizmin son bulmadığı konusunda uyarılarda bulunuyor ve Batı karşıtlığını körüklüyordu. Farklı örgütler tehlikelere karşı koruyucu olacak farklı yollar buluyordu. Solda, 1950 yılında, halkın Endonezya kültürünü geliştirmek üzere 'Halk Kültürü Enstitüsü' adıyla bir örgüt kuruldu. Enstitüyle birlikte olanların çoğunun Komünist Parti'yle bağlantısı vardı ve Enstitü PKI'nın kültür aracı olmuştu. Pramoedya, kesinlikle Komünist Parti üyesi olmamasına ve pek çok konudaki sekter duruşlarını eleştirmesine rağmen Enstitünün faaliyetlerine katılıyordu ve onun en tanınmış üyesiydi. 1950'lerde Enstitü Hollywood filmleri gibi kültür emperyalizminin unsurlarının yasaklanmasını savunuyordu. *The Desert Fox* filminin 'faşizm propagandası' olması nedeniyle yasaklanıp yasaklanmaması üzerinde yapılan tartışmalara bulaştı. 1950'lerde Endonezya kendi film sanayiini kurmaya çalışıyordu. Çünkü

24. *Pikirian Rakjat*, 01/09/1952.

25. *Damai* 2, 2, 17/01/1955, s. 10, alıntı: I Nyoman Darma Putra, *Wanita Bali Tempo Doeloe: Perspektif Masa Kini* (Denpasar: Bali Jani, 2003), s. 70; Feith, *Decline*, s. 223.

Cakarta'daki kırk dört sinemanın büyük kısmı ve Endonezya'nın başka başka yerlerindeki 800 sinema ya *The Robe* gibi Hollywood filmleri ya da Hint filmlerini gösteriyordu, dolayısıyla bu tavırda da milliyetçi bir öğe yer alıyordu. Enstitü ahlakdışı Batı müziğine karşı kampanyalar da düzenlemiş, Elvis Presley'nin ve daha sonraları Beatles'ın plaklarını topluca imhaya yönelmişti.[26]

Enstitünün ve diğer kültür örgütlerinin kurulması kültürün yeni özgür Endonezya'ya ne denli katkıda bulunması gerektiği tartışmalarının bir uzantısıydı. Enstitüye yönelen yazarların hedeflerinden biri de sosyal sorunlara dikkat çekmekti, fakat bunu, emperyalizmle güçlü bağlantıları olduğuna inandıkları feodalizmin de karşısında durarak yapıyorlardı. Zamanın yazarları feodal beyler, hâlâ ırgat olarak sömürülen işçilerin çektikleri acılar, kadınların gelenekten kurtulabilecekleri ahenkli aile ilişkileri ve geleneğe sıkı sıkıya sarılmanın getirdiği ekonomik ve sosyal sıkıntılar hakkında sosyal temalar seçiyorlardı. Bunlar, erken yirminci yüzyıl milliyetçi yazarlarının işledikleri temalardı, fakat bağımsız bir Endonezya'da bunları ele almak için alan daha genişti.

Enstitü açısından önemli bir tartışma konusu da *wayang* kukla tiyatrosunun ne olacağıydı. Enstitünün kuruluşunda yer almış PKI Başkanı D.N. Aidit'e göre, gölge tiyatrosu, bir Sumatralı olarak kaldırılmasını görmekten bayağı mutlu olduğu feodal bir gelenekti. Fakat Enstitünün Cavalı üyelerine göre bu lanetli bir fikirdi. Onlar, *wayang*ın korunması, fakat proleter temalara uyarlanması gerektiğini ileri sürüyorlardı. Pramoedya ise, dönemi anımsayarak, *wayang*ın tarihsel yaşanmışlığın bir kaydı olarak önemini sürdürdüğünü düşünüyordu.

Birçok siyasi grup, savaş öncesi Stambul'la geleneksel tiyatronun erken formlarının bir bileşimi olarak evrimleşmiş ve çağdaş yaşamı vodvil havasında sunan popüler tiyatro tarzlarını destekliyordu. Popüler kültür kitlelere ulaşmanın ve sosyal konularda bilinçlendirmenin önemli bir yoluydu, fakat farklı siyasi partilerle birlikte hareket eden kültür grupları arasındaki rekabet de ülkeye hızla yayılan kutuplaşmaya katkıda bulunuyordu.[27]

---

26. Keith Foulcher, *Social Commitment in Literature and the Arts: the Indonesian 'Institute of People's Culture' 1950-1965* (Clayton, Vic.: Monash Üniversitesi Güneydoğu Asya Araştırmaları Merkezi, 1986), s. 44; bkz. Rn, 'Sedikit tentang kota Djakarta', film ilanları, *Duta Masjarakat*; Feith, *Decline*, s. 315 (1951-3 için).

27. Adrian Vickers ve I Nyoman Darma Putra (Der.), *To Change Bali: Essays in Honour of I Gusti Ngurah Bagus* (Denpasar: Bali Post, 2000), s. 135-53'te I Nyoman

Milliyetçi harekette ve yeni milliyetçi lider kadrosu içinde yer alan öğretmenlerin sayısına bakınca, eğitimin önemli bir yer edinmesi gerektiği görülüyordu. Milliyetçiliğin ve Devrimin yükselme dönemlerinde büyümüş olanlar, Endonezya'nın modern bir ulus olma özlemlerinin gerçekleşmesi açısından okuryazarlığın hayati bir önem taşıdığı konusunda hemfikirdiler.

Pramoedya birçok kişinin eğitim konusunda sahip olduğu dar bakış açısına kuşkuyla bakıyordu. Pek çok kişi eğitim için Cakarta'ya geliyor ve daha sonra kendi köy veya kasabalarına dönmek yerine kentte kalıyordu. 'Bölgeniz öyle çorak bir şekilde, lider beklerken, her yıl kazanılan akademik unvanlar bürolardaki levhalarda öylesine asılı duruyor. Dolayısıyla o liderlik de mavi gökyüzünde asılı duruyor.' Pramoedya, eğitimi unvan ve statü aracı olarak görmeyen insanlar için köylere daha fazla okul inşa edilmesi çağrısında bulunuyordu: 'İki yıl boyunca doğduğum kasabada ders verdim: Dersin konusu, her öğrenciyi halka hizmet etmeye seferber etmek, nasıl işe yarayacağını öğrenmek, sadece bilen, ancak bilgiden yararlanma yetisi olmayan entelektüalizme yüz çevirmekti.' Fakat eğitim imkânları ve para sınırlıydı (Görsel 5.2). 1950'lerde Cakarta'da 280 okul vardı, fakat içinde öğretim görülecek sadece 180 bina mevcuttu; bu da, okulların sabahçı ve öğlenci olarak faaliyet göstermesi gerektiği anlamına geliyordu. Kâğıt hâlâ yetersizdi, ders kitabıysa neredeyse hiç yok gibiydi. Pramoedya'nın *Corruption* romanında, resmi kırtasiye malzemelerinin satışına karışan bir kamu memuru anlatılıyordu.

Komünist Parti, eğitimi ciddiye almıştı; köy okulları kuruyor, halk eğitim grupları oluşturuyordu ve fikirlerini yayma açısından tüm siyasi grupların muhtemelen en başarılısı onlardı. PKI, Endonezya toplumu açısından kolay anlaşılabilir analizler yayımlayarak ideolojisini yayıyordu.[28]

Diğerleri de eğitimin resmi niteliklerin ötesine geçmesi gerektiği görüşünü paylaşıyorlardı. Örneğin 1930'larda eğitim görmüş Balili milliyetçi kadınlar yaşamış oldukları şeyin sadece başlan-

---

Wijaya, 'Bali and modern Indonesian literature: 1950s'; M. Hobart ve R. H. Taylor (Der.), *Context, Meaning and Power in Southeast Asia* (Ithaca, NY: Cornell Üniversitesi Güneydoğu Asya Yayınları, 1986), s. 21-53'te Ruth T. McVey, 'The *wayang* controversy in Indonesian communism'; Pramoedya Ananta Toer, *Nyanyi sunyi*, cilt 1, s. 34-41 (çeviride yok).

28. Pramoedya, 'Djakarta'; Ruth T. McVey, 'The *wayang* controversy; Rn, 'Sedikit tentang kota Djakarta'.

gıç olduğunu biliyorlardı. Bu nedenle, özellikle kadınlar arasında cehaleti yok etme seferberliğini sürdürüyorlardı. Eğitimi özgürlük ve eşitliğe giden yolun ilk adımı sayıyorlardı; bu da, yirminci yüzyılın başlarında 'üst sınıf' feministlerce başlatılan, fakat hâlâ üstesinden gelinemeyecek denli aşırı 'ataerkillik' barındıran bir şeydi. Bu nedenle, kurtuluşun bir ikinci aşamasına ihtiyaç olduğunu ileri sürüyorlardı. Bu da kadınların çalışma imkânlarının genişletildiği, 'üretim süreci'nde, çalışma ve mülkiyet haklarının yapısında, kadınlara eşit haklar veren bir değişikliğin mevcut olduğu bir aşamaya geçişti. Ancak o zaman sıradan kadınlar için mutluluk ve adalet başarılabilir ve tüm haklar verilmiş olabilirdi. Bunun gibi güçlü feminist görüşler genelde Komünist Parti destekli Endonezyalı Kadınlar Hareketi'yle özdeşleşse bile, tüm siyasi spektrumda paylaşılan görüşlerdi.[29]



Görsel 5.2: Sukarno Yogyakarta'daki bir açık hava dersliğinde öğrencilere eğitimin erdemlerini anlatıyor.

29. Nj. Jasmine Oka, 'Garis baru pagi perjuangan wanita Indonesia, yeniden yayımlanış: Darma Putra, *Wanita Bali*, s. 18-91; Saskia Wieringa, *Sexual Politics in Indonesia* (Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2002).

Dördüncü İlke: Sosyal Adalet

Pramoedya, Cakarta'yla ilgili makalesinde Endonezya'nın nasıl bir ekonomik gelişme gösterdiğini sorgular: 'Kırsal bölgelerde insanlar, içerinin insanları, sizler, liderlerinizi tanrılaştırdığınızı biliyorum, ama ben gerçeklere yakın duruyorum.' Sorun, onun bakış açısıyla, temel anlamda ekonominin değişmemiş, ihracat mahsulleri sağlamanın ötesine geçmemiş olmasıydı. Hâlâ bir koloni ekonomisi sürüyordu. 'Biliyorum, ulusal ekonomi diye feryat ediyorsunuz, ama ihracat ticaretine dayanmak sadece bir tarım ulusuna değil, sömürge ulusuna da işaret eder.' Modern (kent) yönelimli halk ve 'çağdışı' köylüler ikilemini vurgulayan Pramoedya, Cava ve Sumatra'nm ortaçağ krallarına atıfta bulunarak, 'Bölgenizdeki çiftçiler Madjapahit, Sriwidjaja veya Maratam dönemlerindeki köleler gibi değiller mi hâlâ' diye ekliyordu.

Bağımsız Endonezya için ilk engellerden biri de, pek çok ülkeyi boyunduruğuna almış ulusal borçların üstesinden gelmekti. Amerika Birleşik Devletleri, Devrimin nihai yapılanmasına aracılık yaptığında, yeni ulusun çıkarlarını kendisininkilere feda etmişti. ABD, Endonezyalıların Hollanda'nın 1.723 milyon ABD$'lık borcunu faizleriyle birlikte devralmak zorunda kaldıkları bir anlaşmayı kabul etmelerinde ısrar ediyordu. ABD, Avrupa'nın Marshall Planı çerçevesinde ekonomik yeniden yapılanmasını korumak ve Komünizm karşısındaki kampanyalarının esası olarak Kuzey Atlantik Paktı Örgütü oluşturmak istiyordu. Hollandalıların koloni yönetimi için Endonezyalıları tazmin edecekleri yerde, Doğu Hint Adaları, Hollanda'nın bir parçası değilmiş de özerk bir varlıkmış gibi, Endonezyalılar Hollandalıları tazmin etmek zorunda kalıyorlardı.[30]

Endonezya ekonomisi Kore Savaşı'yla birlikte keskin, kısa süreli bir ivme yakalamıştı. Lastik ve diğer ürünlerin fiyatı aniden yükselmişti. Bu durum, İkinci Dünya Savaşı öncesindeki, özellikle de Çevre Adalar'da bulunan sanayilerin kendisine gelmesine yol açmıştı. Eski Hollanda plantasyonlarının bazıları duruyordu, fakat kauçuk, kurutulmuş hindistancevizi ve diğer ihracat mallarıyla iştigal eden küçük üreticilerde olduğu gibi, hükümete ait mülkler de önemliydi. 1950'lerin uluslararası tüketim toplumu, tekerlek, margarin ve bu Endonezya ürünlerinden yapılan diğer malları satın alarak, Batı toplumundaki gelişmeleri Endonezya'dakilerle birleştiriyordu.

30. George McT. Kahin, *Nationalism and Revolution in Indonesia* (Ithaca, NY: Cornell University Press, 1952), s. 443.

Ekonomideki bu patlama Endonezya'nın Hollandalılar ve Amerikalılardan miras kalan devasa borcun büyük kısmını ödemesine ve ulusal rezervleri biriktirmesine yardımcı oldu. Yaşam standardı derhal koloni zamanlarındakinin üstüne çıktı. Birçok mala yönelik iç talep arttı ve bunun ilk göstergesi olarak da Endonezyalılar tüketmeye başlayıp, gelişen bir dünyanın aktif vatandaşları haline geldiler. 1950'ler boyunca giderek artan sayıda Endonezyalı asgari geçim düzeyinden nakit ekonomisine sıçradı. Kalimantan ormanlarındaki ve Flores tepelerindeki dağ köylüleri, pazar mallarına ulaşabilmek adına nehrin aşağılarına veya kıyılara indiler. Bunun sonucunda sosyal ayrışmalar yaşandı. Kalimantan'da ticaret dünyasıyla bütünleşmiş olanlar genel olarak İslamiyet'i kabul edip yukarıda kalan animist Dayak kuzenlerini çağdışı görmeye başladılar; bu durum, iç bölgelerdeki Dayaklar'ın Müslümanlar'a kırılmalarına ve Pagan Partisi'ne destek vermelerine yol açtı.[31]

Ekonomiyi işleten sosyalistler ekonomik faaliyetlerin temeli olarak kooperatifleri geliştirmeyi sürdürüyorlardı. Bunun, temel bir ulusal özellik olarak tanımladıkları şeyle, yani köy yaşamının idealize edilmiş versiyonunu esas alan 'karşılıklı yardım' idesiyle uyumlu olduğunu ileri sürüyorlardı. 'Karşılıklı yardım', Devrimin uzun vadeli hedefi dahilinde Endonezyalıları Batılılarla eşit kılacak gelişmenin temeli olarak görülüyordu.

Endonezya'nın zenginliği ilelebet süremezdi, nitekim Amerika Birleşik Devletleri ve Büyük Britanya'nın eylemleri 1953 yılında kauçuk fiyatını aşağı çekti. Öbür emtia fiyatları da düştü ve 1954 ve 1955 yıllarındaki kötü hava koşulları Endonezya'nın tarım üretimini etkiledi. Tüm ürünler değer kaybetti ve temel ihtiyaçları karşılamak üzere pirinç ithal edilmek zorunda kalındı. Enflasyon arttı ve karaborsa o on yılda giderek büyüdü. Ekonomiye özellikle zarar veren şey ABD Doları'nın resmi kambiyo kuruyla, sokaklarda geçerli olan ve bir aralar resmi kurun yirmi katına kadar yükselen kur arasındaki büyük farktı. Farklı uluslararası ticari işlemlerde farklı kambiyo kurlarına sahip olma politikası mali sorunları şiddetlendiriyordu.[32]

31. Howard W. Dick ve ark., *The Emergence of a National Economy: an Economic History of Indonesia, 1800-2000* (Sydney: Angus & Robertson, 2001), s. 192; Miles, *Cutlass and Crescent Moon.*

32. *Duta Masjarakat* 1956; Feith, *Decline*, s. 556-69; Dick ve ark., *The Emergence*, s. 153-93.

Endonezya'nın kalkınma ihtiyacı, bunu yapmak için gereken kaynaklarla paralellik göstermiyordu. Pek çok hayati ihracat ürününü sağlayan Sumatra, Kalimantan ve Sulawesi gibi adalar bu ürünleri pazara taşıyacak altyapıya sahip değildi. 1956 yılında Güney Sumatra'daki 7.500 km'lik karayolunun sadece 500 km'si şoseydi. Çok önemli bir kauçuk kaynağı olan Orta Sumatra'daki Bengkalis'in yakın kentlerle bağlantısı dönemin kötü karayolları yüzünden kesilmişti.[33]

Yerine getirilmeyen gelişme vaadi konusunda giderek daha fazla Endonezyalı sabırsızlanmaya başlamıştı. Enflasyon maaşları kemiriyor, kamu görevlilerinin çoğu geçinemiyordu. Memurlara tahsis edilen ilk maaş Devrimin sonraki aşamalarında belirlenmiş ve ayda 45 *Rp*'ye sabitlenmişti. Hükümetin bu maaşın ne kadar süreceğine dair o dönemki (muhtemelen gerçekçi olmayan) düşüncelerini açıklayan General Nasution 1948/9'daki Bağımsızlık döneminde bekâr erkek bir ücretlinin yaşam tarzına ilişkin bilgi veriyordu. Bu alışveriş listesi, et ve balığın diğer gıda maddelerinden hâlâ daha pahalı olduğunu, yakıt ve elektrik masraflarının ev bütçesini kemirecek düzeye ulaştığını göstermektedir (Tablo 5.2). Altı yıl sonra, bir aile geçindiren Balili 'şamar oğlanı sınıfından' (düşük düzeyli) bir memurun gelir ve geçim gideri hesabı, ücretlerin artmış olduğunu, fakat aynı oranda geçim giderinin de büyüdüğünü gösteriyordu (Tablo 5.2). Bu hesap, dini bayramların çalışanlar açısından önemli bir masraf kapısı olduğunu göstermekte ve 181 *Rp*'lik bir gelirin yaklaşık yüzde 70'inin yiyeceğe gittiğini teyit etmektedir. Koloni döneminde olduğu gibi, pek çok insan sürekli borç içindeydi, fakat kooperatiflerin oluşturulması ve önceleri Hollandalılar tarafından hazırlanan devlet bankacılık şemalarının genişletilmesi sayesinde, sosyal hasar sınırlanabiliyordu.

1951 resmi döviz kuruna göre 181 *Rp* 47ABD$'ına denkti, fakat karaborsada sadece 11 ABD$ ediyordu. 1951 yılında Cakarta'daki Unilever fabrikasında yüksek maaşla çalışan bir işçinin durumu bir devlet memurundan daha iyiydi; günde (nakit para, 400-50 g pişmemiş pirinç, ücretsiz tıbbi tedavi, uzun mesafe yolculuk yapmak zorunda olanlar için kamyonla ulaşım, haftada bir kalıp sabun ve yemeklik yağdan oluşmak üzere) 11.54 *Rp* alıyordu. Kuzey Bali'deki, yukarıdaki masraf hesabının yayımlandığı

33. *Duta Masjarakat*, 07/01/1956.

Singaraja kentinde bir emekçi günde 1.50 *Rp* kazanırken, 1958'de Orta Cava'daki *batik* sanayiinde çalışan kadınlar, daha ucuz boya yaptırıp yaptırmadıklarına veya baskı desenine daha fazla ödeyip ödemediklerine bağlı olarak hâlâ sadece 2.50-15 *Rp* arasında para kazanıyorlardı.[34]

1950'lerde hükümet kadınların eşit ücret haklarını onaylamış, fakat uygulamaya sokmak için pek bir şey yapmamıştı. Hükümette olan sosyalistler tüm gelir düzeyleri arasında eşitlik sağlamaya çalışıyorlardı, fakat Hollandalıların zamanındaki kadar büyük olmasa da hâlâ farklar mevcuttu. Sukarno ve öbür siyasi liderler eski eşitsizliklere ve Endonezya'nın, Sukarno'nun ünlü deyişiyle, 'bir ameleler ulusu ve uluslar arasında bir amele' statüsüne karşı yasalar oluşturmaya kararlıydılar. Şimdilerde işçiler hak sahibiydiler ve grev hakkını sık sık kullanıyorlardı.

34. A. H. Nasution, *Sekitar Perang Kemerdekaan Indonesia* (Bandung: Angkasa, 1977-9), cilt 8, s. 64; Made Arja, 'Scorang pegawai rumah pendjara' ('Suka-Duka' sütununda), *Bhakti* 3, 1 (01/01/1954); Geoffrey Robinson, *The Dark Side of Paradise: Political Violence in Bali* ((Ithaca, NY: Cornell University Press, 1995), s. 236-8 (dikkat: onun pirinç fiyatları Arja'mnkilerden yüksektir); Jan Elliott, 'Bersatoe kita berdiri bertjerai kita djatoch [Birleşirsek kalırız bölünürsek yıkılırız]: workers and unions, in Jakarta, 1945-1965', doktora tezi, Yeni Güney Galler Üniversitesi (1997), s. 31, 144, 176-7, 189; Jean Gelman Taylor (Der.), *Women Creating Indonesia: the First Fifty Years* (Clayton: Monash Asya Enstitüsü, 1997), s. 127-55'te Jan Elliott, 'Equality? The influence of legislation and notions of gender on the position of women wage workers in the economy: Indonesia 1950-58'.

Tablo 5.1 *1948'de bir devlet memurunun aylık geçim giderleri*

Emtia	*Rp*
Pirinç	1.10
Tatlı patates	0.05
Tempé (soya peyniri)	.15
Taze fasulye	.06
Et	.75
Taze balık	.75
Yumurta	.45
Hindistancevizi	.06
Hindistancevizi yağı	.08
Kamış şekeri	.13
Tuz	.22
Terasi (karides hamuru)	.08
Acı biber ve arpacık soğanı vs	.50
Çay	.19
Kahve	.14
Çıra	1.50
Elektrik/gazyağı	3.30
Su	1.00
Sabun	1.00
Mobilyalı kira	7.50
Giyecek, ayakkabı vs	2.50
Sağlık bakımı	2.00
Mektup yazımı	.20
Geçiş ücretleri	.50
Spor	1.00
Sigara	3.00
Eğlence	1.00
Sendika üyeliği	1.00
Bisiklet/ulaşım	2.50
Tasarruf	2.00
Vergi/dini bağışlar	2.50
Muhtelif giderler	2.50

Pramoedya'nın 1954 tarihli romanı *Curruption* aylıkları ailelerini besleyip okutmaya yetmeyen kamu görevlilerinin karşılaş-

tıkları ayartmaları dile getiriyordu. Kamu görevlilerine yönelik baskıya ek olarak, yeni tüketim toplumunun, Cakarta'nın yukarılarındaki yaylalarda bir bungalov, bir araba, bir piyano ve diğer 'lüks' tuzaklara arzu duymak biçiminde kendini gösteren özlemler söz konusuydu.

Pramoedya'nın Cakarta'yı ahlaki çürümenin bir merkezi olarak resmedişi çağdaşları tarafından da paylaşılıyordu. Cakarta'daki en önemli yozlaşma alanı, yetersiz olan meskenlerdi. Bir eve taşınmak için 'hava parası' olarak bilinen rüşvet ödeniyordu. Bu bazen evin kendisinden büyük miktarlara ulaşıyordu ve Usmar Ismail, bunu ve benzer sorunları yansıtan *Crisis* adlı filmi yaptığında, pek çok kişinin yaşamını çekilmez kılan meselelerden birini ele aldığı için film çok tutulmuştu.

Tablo 5.2 1954'te bir devlet memurunun aylık geçim giderleri (ücret: ayda 181 *Rp*)

Masraflar:	*Rp*
Sendika üyeliği (ölüm yardımı ve sendika dergisine abonelik dahil)	3.50
(Balililer için) Galungan veya (Müslümanlar için) Lebaran dini bayramları için nakit avans taksiti	15.00
Halk Bankası'na (300 *Rp*'lik kredi için) faiz	17.00
Sigara, sabun vs için büro kooperatifine katkı	15.00
Kg başına 2.40 *Rp*'den 40 kg pirinç	96.00
Yiyecek için anneye verilen (mutfak ihtiyaçları)	30.00
Pantolon taksiti	10.00
Toplam	196.50

Yolsuzluk yer yerdeydi. Siyasetçiler arasında en sevilen uygulama kârlı ithalat-ihracat lisanslarını dağıtmaktı. Siyasetçiler lisans sahiplerinin iş ortakları oluyorlardı. Bu lisanslar esas olarak yerli (yani Çinli olmayan, Avrupalı olmayan) işletmelere yönelik pozitif ayrımcılığın bir parçasıydı, fakat pozitif ayrımcılık Çinli işadamlarınca ödenen gizli avantalara dönüşmüştü. Askeriyedeki yolsuzluklar, hükümetin yeterli kaynak sağlayamadığı zamanlarda birlikleri ayakta tutmak için gerekli olduğu bahanesiyle yapılan kaçakçılıktı. Kaçakçılık da resmi vergi gelirlerini azalttığından dolayı bir kısırdöngü söz konusuydu. Sumatralı yazar Mochtar Lubis'in en ünlü eseri *Twilight in Jakarta* siyasi hamilik ağları

üzerinden yolsuzluğa batmış bir karakteri anlatıyordu. Siyasetin zenginlik vasıtası olarak kullanıldığı bir dünyaydı bu. Pirinç, tuz ve benzin kuyrukları günden güne uzarken, siyasi partilerin arasındaki rekabet ulusu yok ediyordu.

1950'lerin sosyal huzursuzlarına bir katkı da, siyasi hareketler çok yaygın olan yerel haydutlukla birleştiğinden dolayı yaşanan sivil itaatsizlik sorunuydu. 1956 yılında, Güneydoğu Asya'da, Açe'de bulunan en büyük plantasyon deposu, İslam'ın Evi teröristlerince kasten yakıldığında ulusal ekonomi sarsıntı yaşadı.[35] Bazı haydut çeteleri, ya bağımsızlığı kabul etmeyen Hollandalı sağcılar ya da tam bağımsızlık için dövüşmek isteyen Devrimden kalma gerillalar tarafından oluşturulan siyasi hareketlerden vücut buluyordu. Siyasi gruplar ve suç çeteleri, bir tür 'vergilendirme' yaparak halktan geçiniyordu. Soygun ve şiddet yaşamın kârlı ve tiryakilik yaratan bir yolu olmuştu. Endonezya'nın bazı yerleri daha da kötüydü: Bali 1955'ten sonrası tarihlere kadar hep tehlike içinde olmuştu, tıpkı Minangkabau bölgesi gibi. Ismail ve film yapımcısı dostları Cava ve Sumatra'daki suç çetelerinin egemenliği ele geçirdiği köyleri gösteren filmler yapıyorlardı. Bunlardan biri olan *The Three Fugitive*'de seyyar birlikler, köylüleri dehşete düşüren bir çete liderinin gücünü kırmak üzere kılık değiştirmiş bir subayı göndererek imdada koşmaktadır.[36]

Orduyla devleti iç içe geçmiş olarak gösteren bu filmde ordunun sosyal düzenin koruyucuları olarak sempatik bir biçimde tasvir edilmesi, Devrime ve lideri General Nasution'un faaliyetlerine bir göndermeydi. Nasution ve diğerlerinin Devrimin 'İkinci Gerilla Aşaması' diye adlandırdıkları süreçte, siyasetçiler görünürde Hollandalılarla anlaşmaya vardıklarında, ordu kendini ulusun gerçek koruyucusu sayıyordu. Bu dönemden kalan anılar orduyla 'halk' arasında yakın bir bağ gelişmesine neden olmuş, böylece 1950'lerde ordu kendini topluma hizmet eden bir halk ordusu olarak göstermişti. Tasarlanan şey, teknolojiye de tam hükmeden ve etkin komuta hatlarına sahip disiplinli bir güç imajıydı.[37] Bu rolde, ordu ulusal birliğin koruyucusuydu. Ne gariptir ki, ulusal birliğe yönelik tehditlerin çoğu da silahlı kuvvetlerin üyelerinden geliyordu.

35. *Duta Masjarakat*, 07/01/1956.
36. Nya'Abbas Akup (yönetmen ve yazar, yapımcı Usmar Ismail), Tiga Buronan (Cakarta: Perfini Films, 1957); D. Djajakusuma (yapımcı ve yönetmen), Harimau Tjamba (Cakarta: Perfini Films, 1953) (www.arts.monash.edu.au/mai/films/tiger.html).
37. Örn. Marsidik [?], *Buku Kenangan 1950-1958* (dikkat: Pusat Pendidikan Peralatan Angkatan Darat).

Beşinci İlke:
Milliyetçilik veya Milli Birlik

Devrim sona erdiğinde, devletin hangi topraklara oturması gerektiği sorusu mevcudiyetini koruyordu. Sukarno yardımcısı ve bakanlarıyla bu konu üzerinde tartışıyordu. Devrimin ideologlarınca, bazı versiyonlarında şimdiki Malezya, Brunei ve Filipinler'i de içine alan bir 'Büyük Endonezya' fikri geliştirilmişti. Milliyetçi yazarlar, modern devleti 600 yıl öncesine götürerek ortaçağ krallıkları ile Endonezya arasındaki sürekliliği kanıtlamak üzere Hollandalıların Sumatra ve Cava krallıklarının geniş alana yayılmış etkisine ilişkin araştırmalarını kullanmışlardı.[38]

'Büyük Endonezya', Malaya, Singapur ve Borneo'daki kolonilerinden vazgeçmek istemeyen Britanyalılar açısından hiç de kabul edilebilir bir şey değildi. Sonunda da reddedilse bile, Doğu Timor'daki küçük Portekiz kolonisinin dahil edilip edilmemesi konusunda da tartışmalar vardı ve Sukarno ve Hatta'nın arasında, o zamanlar Hollanda Yeni Gine'si veya Irian olarak bilinen Batı Papua'nın Endonezya'nın bir parçası olup olmadığı konusunda ciddi bir anlaşmazlık vardı. Tartışmayı Sukarno kazanmış; devletin, daha sonraki nutuklarında da sık sık vurgulayacağı üzere, devletin '[Açe açıklarındaki bir ada olan] Sabang'tan [Irian'daki] Merauke'ye' uzanması gerektiği kararlaştırılmıştı. General van Heutsz yönetiminin üvey çocuğu, üniter devlet doktrini oluşmuştu. Sukarno Irian'ın devri için çağrıda bulundu ve böylece bunu sivil ve askeri desteği pekiştirmek için milliyetçi hassasiyet konusu haline getirdi. Gerçek veya hayali bir dış düşman kavramı, vatanseverliği güçlendirecek iyi bir aygıttır her zaman ve Sukarno da, Irian üzerinden, Hollanda emperyalizmine karşı Üçüncü Dünya'nın Batı'yla olan ihtilafının bir parçası olarak mücadeleyi sürdürdüğünü gösterebiliyordu.

38. Anthony J. S. Reid ve David Marr (Der.), *Perceptions of the Past in Southeast Asia* (Singapur: Heinemann, 1979), s. 281-98'de Anthony J. S. Reid, 'The nationalist quest for an Indonesian past'.



Görsel 5.3: Irian'ın Hollanda'nın denetiminden kurtulması için yürütülen kampanyayı imza toplayan Cakartalı gönüllüler.

Cava dışından, Endonezya Cumhuriyeti konusunda hayal kırıklığı yaşamak için nedenleri olan pek çok kişi vardı. En sert tepkilerden biri, Hıristiyan Ambonlular arasındaki güçlü askerlik geleneği yüzünden nüfusunun büyük bir kesimi Hollanda yanlısı olan ve Endonezya Cumhuriyeti'nin parçası olmak istemeyen Ambondan geliyordu. Hollanda kışlalarında büyümüş olanların bazıları Hollanda'ya gittiler, fakat bir grup da Hollanda tacı altında ayrılıkçı Güney Maluku Cumhuriyeti'ni ilan etti. Bu hızla bozguna uğratıldı, fakat sonraki on yıllar boyunca sürgünlerin rüyası olarak yaşayageldi.

1950'lerin ilk yılları boyunca birbiri ardına gelen kabineler on binlerce askeri terhis veya emekli etmeye çalıştı. Bu çabalar, ordu da 200.000 askerin 80.000'inin emekliye sevk edildiği 1952 yılında zirveye çıkmıştı. Bunu ithalat tarifeleri vasıtasıyla orta sınıfa yönelik baskılar, askeriyede hizipçilik, siyasi liderlere karşı hoşnutsuzluk ve liderlerin Batı'nın baskısı karşısında devrimci değerlerden vazgeçtikleri duygusu izledi. Bütün bunların sonucunda 1952 yılında bir darbe tehlikesi yaşandı ve askeriyede gerilim arttı.[39]

39. Feith, *Decline*, s. 246-71; döviz kurları ve diğer veriler, Dick ve ark., *The Emergence*, s. 192; A. Booth, *The Indonesian Economy in the Nineteenth and Twentieth Century: a History of Missed Opportunity* (Basingstoke/Canberra: Macmillan/ Avustralya Ulusal Üniversitesi, 1998), s. 112-21.

Açe bölgesi Hollandalıların saldırılarının en yoğun olduğu zamanlarda Cumhuriyet'in savunucusu olarak çok önemli bir rol oynamıştı. Kendilerine özerklik sözü verilmiş, ancak tutulmamıştı; Açe'nin İslam'ın Evi isyanına katılmasının ana nedeni buydu. Bir özerklik sürecini kolaylaştıracak yasalar yavaş yavaş oluşturuluyordu, fakat Devrim sırasında yaptıkları fedakârlıkların göz ardı edildiğine ve ulusa getirdikleri zenginliğin kabul görmediğine inanan bölgeler işin çok yavaş ilerlediğini düşünüyordu.

1956 yılında, Syahrir'in öncülüğünü yaptığı Cakarta liderliği ve İslami parti liderleri Sukarno'dan gittikçe kuşku duyar olduklarından kriz algısı doruğa ulaşıyordu. Sukarno ve daha muhafazakâr Sumatralı Hatta arasındaki ilişkiler iyice gerildi. 1957 yılında, Sukarno merkezi Cakarta'da, Cikini'de çocuklarının okulunu ziyaret ederken üzerine el bombası atıldı. Çoğu Endonezyalı, Sukarno'nun, hep yanında taşıdığı antik hançer ve asa koleksiyonundan belli olduğu üzere doğaüstü gücü ve büyüden korunma zırhına sahip olduğuna inanırdı. Yedi suikast girişiminden biri olan bu suikasttan neredeyse burnu bile kanamadan kurtulunca bu inanç pekişmiş oldu.

Girişim, merkezi otoriteye karşı büyük çaplı bir isyana kalkışmak için kuzey Sulawesi'deki subaylara katılan Sumatralı subaylarca yapılmıştı. Ayrılıkçı ayaklanmaların ötesinde bir şeydi bu: Cakarta'nın iktidarını gasp etme girişimleriydi. Sukarno'nun iktidar hırsından ve politikanın giderek çürümesinden kaygı duyan insanların da desteğini alan yenilikçi İslami partiden merkez siyasetçiler de bu işin içindeydiler. Doğu Endonezya'da ABD'li bir pilot düşürüldüğünde, isyanların arkasında CIA'in olduğuna dair kuşkular artmıştı. ABD Endonezya'nın bağlantısızlık tutumundan giderek kuşku duymakta ve 'dostum olmayan düşmanımdır' ilkesiyle hareket ederek hükümetteki her türlü solcu eğilimi zayıflatmaya çalışmaktaydı. Stanvac ve Caltex gibi ABD şirketlerinin Sumatra'nın petrol alanlarında korunması gereken yatırımları vardı. Bölgesel isyanlarda sağ kanat subaylara yönelik CIA desteği, Soğuk Savaş sırasında uygulanan ABD politikası dahilinde Üçüncü Dünya'nın öbür kısımlarındaki askeri diktatörlüklere verilen desteğe benzer biçimde önemli sayıda silah tedariki, eğitim ve istihbarat desteği olarak gerçekleşiyordu.[40]

40. Audrey Kahin, *Rebillion to Integration: West Sumatra and the Indonesian Polity* (Amsterdam: Amsterdam University Press, 1999); Audrey R. Kahin ve George McT. Kahin, *Subversion as Foreign Policy: the Secret Eiisenhower and Dulles Debacle in Indonesia* (New York: New Press, 1995).

Buna cevaben Sukarno Nasution ve askeriyedeki hizbiyle ittifak oluşturdu ve savaş hali ve sıkıyönetim ilan etti. Büyük siyasi partilerden ikisi, *Masyumi* ve PSI isyanlarla bağlantıları olduğu gerekçesiyle suçlanıp yasaklandı. Askeriye milli birliğin temel aracı haline geldi. Sukarno 'yüzde elli artı bir' tarzı Batılı demokrasi modeline son verdiğini ve 'Güdümlü Demokrasi'ye geçildiğini ilan etti. 1962 yılında, İslam'ın Evi isyanının lideri isyana teşvikten infaz edildiğinde, bölgeler üzerindeki merkezi iktidar güçlenmiş ve Irian'ı Hollandalılardan alma seferberliği dramatik bir askeri safhaya girmişti.

Cakarta 1949 yılında nihayet özgür olduğunda, tüm Hollandaca sokak ve yer adları milliyetçi mücadelenin kahramanlarının adlarıyla değiştirildi. Anacaddelere Devrim kahramanı General Sudirman ve Cakarta'nın eski ailelerinden birine mensup önde gelen milliyetçilerden, Pramoedya'nın ikinci karısının amcası Thamrin gibi kişilerin adları verildi. Van Heutsz Bulvarı, Hollandalılara karşı verilen direnişin Açeli liderinin anısına Teuku Umar Caddesi oldu. Bu cadde General van Heutsz'ün halefi General Nasution'un Cakarta'daki ikametgâhının bulunduğu cadde olması nedeniyle Nasution'un adının verilmesi daha uygun olurdu, ancak Nasution askeriye ile ve sivil gücü birleştirmiş biri değildi: Bu iş, belirsizliğin ortasında kontrolü ele alma yeteneğiyle tüm Endonezyalı liderlerin en güçlüsü ve en merkeziyetçisi olan Cavalı Suharto'ya kalmıştı.

Ordunun Devrimden doğuşu ve 1950'lerin güç diplomasisinde oynadığı rol Endonezya'nın demokrasi yolunda teklemesinde önemli bir faktördü. Yine, Sukarno'nun milliyetçi retoriği ortak amaca tahvil etmekteki beceriksizliği de aynı derecede önemliydi. Devlete sadakati geliştirecek güçlü kurumların bulunmadığı bir ortamda yeni ulus liderleri, kendi kendini geliştirme ve kişisel zenginleşme arayışları konusunda birbirlerini dolduruşa getiriyorlardı. Hizip çıkarları ulusal çıkarlara ağır bastığında sonuç daima Endonezya için kötü oluyordu. Sukarno demokrasiyi geliştirmek için çok şey yapabilirdi; ekonomik açıdan yozlaşmış değilken, iktidar arzusunun Endonezya'nın büyümek için ihtiyaç duyduğu yeni ve kırılgan kurumsal yapıları baltalamasına izin vermişti.

Altıncı Bölüm

ESKİ DÜZENDEN YENİSİNE

İlerleme fırsatı sağladığı için bu sosyal istikrarsızlığın başımızın üstünde yeri var. İlerleme iyi yönde bir istikrarsızlık, hatta risk öğesi bile gerektirir.

Ruslan Abdulgani,
ileride Denetleme Yüksek Kurulu
Başkan Yardımcısı ve
Devrim Ruhunu Geliştirme
Komitesi Başkanı[1]

1970'lerin başlarında, Cakarta'nın yoksul varoşlarından birinde, Pak Sumitra adlı yerli bir lider, Amerikalı bir sosyoloğa yerel düzeyde siyasi kontrolün nasıl uygulandığını; Endonezya'nın, Komünistler ile Komünist olmayanlar arasında kutuplaşmış bir toplumdan uzaktaki bir askeri hükümetin ülkeyi yatıştırıp yönetebildiği bir topluma nasıl dönüştüğünü aktarıyordu. Yeni hükümetin hedefi düzen ve kontrol görüntüsü yaratmaktı.

Pak Sumitra, zamanın çoğu siyasi lideri gibi bir Devrim gazisiydi. Kıyı Cava'sında Tegal'daki mücadele sırasında tüm yoldaşları öldürülürken kendisini yaralanmaktan koruyan sihirli bir taşa denk gelmiş. Sonradan ustabaşı olduğu demiryolu şantiyelerinde çalışmak üzere Cakarta'ya taşındığında yandaşlar kazanabilme yeteneğini bu taşa bağlamıştı. Lideri olduğu cemaat, neredeyse tümüyle demiryolu işçilerinden oluşuyordu ve bu işçilerin pek çoğu Komünistti. Bu adam Komünistlere karşı soğuktu, çünkü ailesinin üyeleri 1948 yılında Madiun'daki çatışmalar sırasında Komünistlerce öldürülmüştü. 1955 civarında, Komünistlerin şantiyelerdeki demiryolu sendikasının kontrolünü ele geçirdiklerinin farkına

1. Alıntı: Herbert Feith, *The Decline of Constitutional Democracy in Indonesia* (Ithaca, NY: Cornell University Press, 1962), s. 606-7.

vardığında, Sosyalist Parti'yle bağlantılı olan alternatif bir sendikaya yönelmişti. 1957 bölge seçimlerinde o partiye destek vermiş ve yüzlerce işçinin dahil olduğu sosyal ağlarını kullanarak 1962 yılında sendika örgütçüsü olmuştu. Bu sırada şantiyeler bu veya öbür fraksiyon arasında ikiye bölünmüştü ve her işçi grubu kendilerine temel ihtiyaçlarını sağlayan sendikalarına bağlı hale gelmişlerdi giderek. Bu ihtiyaçlar arasında Komünist sendikanın üyelerine sağladığı bir *gamelan* müzik topluluğu ve fazladan pirinç kuponları vardı. 1964 yılında iyice azmış enflasyon ve ulusal siyasi bölünme iki sendika arasındaki sözlü tartışmaları aleni husumete dönüştürmüştü. Sumitra'nın fraksiyonunun lideri ve bazı üyeleri bir sinema çıkışında Komünist sendika üyelerince taşlanmıştı.

29 Eylül 1965 günkü bir toplantıda Komünistler onun sendikasının yasaklanması çağrısında bulundular, fakat ertesi günkü başarısız darbe ve bunun sonucunda Komünist Parti'nin parçalanması Sumitra'nın sendikasının zafer kazanması anlamına geliyordu. Komünist liderler öldürülmüş veya hapse atılmışlardı; hapse mahkûm edilenlerin çoğu, liderin harekete uzak durmuş kardeşi dışında, Buru Adası'ndaki cezaevine gönderilmişti.

Sumitra, askeri desteği arkasına alarak tüm çevrenin liderliğini devraldı. Komünistlerin, *gamelan* da dahil olmak üzere üyeleri için sakladığı tüm mallara el koydu. Miting yaptığında ve katılım az olduğunda, itaat etmeyenlere, katılmayanların Komünist olmalarından kuşkulanılacağı söyleniyordu. Bunun üzerine herkes katılıyor ve bir mescit inşası için para toplanıyordu. O noktaya kadar o civarda dini tören geleneği pek yoktu ve Komünizm ateizmle eşanlamlı olarak bilinirdi; ancak 1970'ler itibariyle hemen herkes namazlara katılıyordu. Sendika ve civardaki örgütler sadece Sumitra'ya halk sadakatinin söz konusu olmasını sağlayacak şekilde yeniden yapılandırıldı ve Sumitra, çoğu işsiz olan üyelerinin ayda yaklaşık 300 *Rp*, ayrıca kahve ve sigara aldıkları yeni bir 'sivil savunma birimi'nin kontrolünü ele geçirdi. Bütün bunlar, bölgedeki, Komünizm işareti sayılacak olan her türlü muhalefet veya sadakatsizlik emaresini kendisine bildirecek bir muhbirler ağını da içeren demir yumruk yönetiminin bir parçasıydı. Sumitra, yerel idari işler yöneticisini civarda ihtiyaç duyulan her türlü bayındırlık işlerinden haberdar ediyor ve askere bu 'sıcak' bölgenin artık kontrol altında olduğunu söyleyebiliyordu.[2]

2. Dennis Cohen, 'Poverty and development in Jakarta', doktora tezi, Wisconsin Üniversitesi, Madison (1975), s. 131-58.

Devrimi Sürdürmek

Sumitra'nın öyküsü 1960'ların politikasında bir grubun nasıl kazananlar olarak ortaya çıktığını göstermektedir. Pramoedya, kaybedenler tarafında kalanlardan biriydi. 1957 yılında Sukarno'nun yeni Güdümlü Demokrasi ve Devrim 'kavram'ına destek sunmak üzere Başkanlık Sarayına giden bir grup sanatçı ve yazarın liderlerinden biriydi. Pramoedya bir radikal olmuştu; hiçbir zaman Partiye katılmamış olsa da, daha sonraları bir Komünist olarak bilinecekti. Dikkatini yoksulların durumuna çevirmiş, parlamenter dönemin, yoksulların halini düzeltecek hiçbir şey yapmadığına ikna olmuştu. Yazarların politikaya katılmaları ve siyasi liderlerin en büyüğü olan Sukarno'yu izlemeleri gerektiğine yürekten inanıyordu.[3]

Sukarno'nun Güdümlü Demokrasi beyanı Endonezya'nın tarihinde siyasi bir lider tarafından atılmış en tehlikeli adımdı. Kendi hükümetinin düşmesine, 1 milyondan fazla insanın ölümüne ve yirminci yüzyılın sonuna kadar sürecek olan askeri, merkezi bir yönetimin oluşturulmasına yol açan bir olaylar zincirinin ilk halkasıydı bu. Endonezya bir kırk yıl daha demokrasiyi göremeyecek ve eski liderlerin adil bir toplum inşa etme umutları siyasi ihtiras kayalarında kırılacaktı.

1957 yılından 1965 yılına kadar geçen sürede Sukarno'nun otoriter eğilimleri ülkeyi ekonomik temelinin, sosyal çatısının ve siyasi kurumlarının sınırlarının dışına itmişti. Sukarno, Devrimin sürdürülmesi adına Hollandalı sanayiyi millileştirmiş ve askerin gücünü artırmıştı. Ardından, askeri kontrol altında tutmaya çalışmak için Komünist Parti'yi desteklemişti. Ezip geçme yaklaşımı ulusun tarihindeki en büyük felakete yol açmıştı.

Endonezya Cumhuriyeti'nin 1945 Anayasası, Bağımsızlık ilanın hemen ardından yürürlüğe sokulan geçici bir aygıt olmuştur. 1949 Federal Anayasası, milliyetçi liderlerin federasyona karşı olmaları yüzünden uzun sürmemiştir ve 1950 Anayasası'ysa siyasi partiler arasında bir denge oluşturmayı başaramamıştır. Sukarno, 1957 ila 1962 arasında hüküm süren savaş hali ve sıkıyönetim altında, Güdümlü Demokrasi'nin kilit taşı olarak 1945 Anayasası'na dönüşü ilan ettiğinde Endonezya Senatosu uzun bir süredir 1950 Anayasası'nı yeniden yazıyordu. Bundan sonra, o ve halefi Gene-

3. Savitri Scherer, 'From culture to politics: the writings of Pramoedya A. Toer, 1950-1965', doktora tezi, Avustralya Ulusal Üniversitesi (1981), özellikle s. 22.

ral Suharto, Anayasaya tıpkı ulusun Beş İlke'si gibi, kutsallık ve itiraz edilemezlik payesi kazandırmaya çalıştılar. Bu Anayasayla başkan erkin merkezine oturtuluyor ve başbakanın statüsü tırpanlanıyordu. Teoride başkanın yetkileri Senatoya sorumlu olma ilkesiyle sınırlansa da Sukarno Senato üyelerini köşeye sıkıştırmakta ustaydı.

Pramoedya gibi, Sukarno'nun milli birlik mesajına inananlar 1950 Anayasası'nı bir kenara atmasını destekliyorlardı. Onlara göre, Güdümlü Demokrasi hâlâ temsilci demokrasinin bir biçimiydi ve parti sistemi fikir birliği yaratmada acze düştüğünden ve ulusu tehdit eden bölgesel başkaldırılara katkıda bulunmasından dolayı gerekliydi de. Temsil, toplumun, işçi, sanatçı, kadın ve asker gibi farklı unsurlarını simgeleyen 'fonksiyonel gruplar' üzerinden gerçekleşiyordu. Bazı siyasi partiler fonksiyonel gruplara benzediklerinden dolayı kalmışlardı.[4]

Bazı siyasi partilerin yasaklanması, 1950'lerin demokratik kazanımlarından çoğunu geçersiz kılan bir dizi önlemi beraberinde getirdi. Güdümlü Demokrasi, bölgesel özerkliğin geliştirilmesini amaçlayan yasaların yürürlüğe sokulmaya başlandığı tarihle aynı anda ilan edilmişti. Bu yasalar, her ne kadar Cava'ya yönelik bölgesel antipatilerin önünü kesmek için çok geç kalınmış olsa da, uygulamaya sokulursa, erki, bir gözlemcinin 'mandarinate' olarak adlandırdığı merkezi bürokrasinin elinden alacaktı. Yerel özerklik yasalarının tersyüz edilmesi, siyasi partiler içinde en hevesli Sukarnocu olan Milliyetçi Parti PNI'nın egemen olduğu Cakarta esaslı kamu hizmetini güçlendiriyordu. Sukarno'nun bölge valilerinin atamalarına müdahalesi yereldeki sadık Sukarnolar'ın göreve gelmelerini sağlıyordu.[5]

Güdümlü Demokrasi'nin kurumsallaştığı dönemde Sukarno'nun çevresindeki bakanlar ve ordu son derece keyfi bir şekilde hareket edebiliyorlardı. Silahlı kuvvetler, ileride, askerin ulusu savunduğu ve yönetime müdahale ederek toplumun idamesini sağladığı 'ikili fonksiyon' doktrinini oluşturacak şeyin temelini

4. Pramoedya Ananta Toer, 'Sukarno', *Time* 154, 7/8 (23-30 Ağustos 1999).

5. J. D. Legge, *Central Authority and Regional Autonomy in Indonesia: a Study in Local Administration 1950-1960* (Ithaca, NY: Cornell Üniversitesi Güneydoğu Asya Programı, 1961); ayrıca David P. Chandler ve M. C. Ricklefs (Der.), *Nineteenth and Twentieth Century Indonesia: Essays in Honour of Professor J. D. Legge* (Clayton, Vic.: Monash Üniversitesi Güneydoğu Asya Araştırmaları Merkezi, 1986), s. 83-95'te Herbert Feith, 'John Legge and Cornell'deki yorumlar.

atmıştı. Asker, bölgesel yönetimdeki öncü rollerin üstlenilmesini de kapsayan yeni bir mülki sistem oluşturmuştu. Ayrıca kamusallaştırılan eski Hollanda işletmelerini de devralmıştı. General Nasution, askerin hükümeti fiilen devralması, fakat ülkenin yönetiminde ortak olmaları gerektiğine inanıyordu. İleride, 1962 yılına doğru, iktidarı alabileceğini –diğer subay ve siyasetçiler bunun için kendisine yalvarıyorlardı– fakat almadığını belirtecekti.[6]

Muhafazakâr siyasi grupların Sukarno'ya dayattığı kararnamelerden biri de, Çinlilerin kırsal bölge ekonomisinde faal olmalarının yasaklanmasıyla ilgiliydi. Bu, sözde yerli işletmelere ticari açıdan avantaj sağlamak ve Çinlilerin ekonomideki üstünlüklerine son vermek amacıyla 1950'lerde geliştirilmiş bir stratejinin bir parçasıydı. Hareketin, Batı Kalimantan gibi kırsal alanlarda uzun süre önce kurulmuş Çinli işletmeler üzerinde ciddi etkileri olmuştu. Pek çok kişi herhangi bir tazmin söz konusu olmaksızın evlerini terk etmek ve işletmesini kentlerde yeniden kurmak zorunda kaldı. Bazı Çinliler Endonezya'yı büsbütün terk edip tıpkı Hollandalılar, Avrasyalılar ve Güdümlü Demokrasi'nin tehdidi altındaki diğer mukimler gibi, Singapur'a, Avustralya'ya veya başka güvenli yerlere taşındılar. Kalan Çinliler adlarını da 'Endonezyaca' adlarla değiştirmeye teşvik edildiler; bu adlar genellikle Cavalı'dan çok daha Cavalı'ydı. Bu mevzuatta sömürge ayrımcılığının yansımaları, Pramoedya gibilerini fazlasıyla huzursuz etmişti. Pramoedya kararnamenin ırkçı esasını eleştiren gazete makaleleri yazdığında da kendisini Cipinang ve Salemba cezaevlerinde buldu.[7]

1950'lerin sonlarına doğru, pek çok Endonezyalı, Pramoedya da dahil olmak üzere, siyasi girdaba kapılmıştı. Durağan siyasi slogan, gösteri ve kampanyalara ve toplumdaki keskin bölünmelere maruz kalıyorlardı. Gazeteler ve Mochtar Lubis gibi yazarların eserleri sansüre uğruyor ve yasaklanıyordu. Yaşayıp yaşamayacağınızı, hapse gidip gitmeyeceğinizi veya siyasi liderlik mücadelesinde kazananların cömertliklerinden faydalanıp faydalanmayacağınızı bu bölünmelerden hangi tarafı seçtiğiniz belirliyordu.

6. David Jenkins, *Suharto and His Generals* (Ithaca, NY: Cornell Üniversitesi Güneydoğu Asya Programı, 1984), s. 207.

7. Bkz. Charles Coppel, *Indonesian Chinese in Crisis* (Kuala Lumpur: Oxford University Press, 1983); Richard Robison, *Indonesia: the Rise of Capital* (Sydney: Allen & Unwin, 1986), s. 39-53; Max Lane, Pramoedya'nın 'Hoakiau di Indonesia'sının çevirisine yayımlanmamış giriş.

Sukarno, Endonezyalılara, kalkınmanın önündeki tüm engelleri ortadan kaldıracak devrimci bir irade bilinci aşılamak istiyordu. Mücadele ve dinamizmi vurgulayan propaganda kampanyalarını artırıyordu. Endonezyalıların yaşamına akronim ve kısaltmalar hâkim olmuştu: NASAKOM, Milliyetçilik, Din ve Komünizmi birleştiren merkezi devrimci doktrindi. Bu doktrin, –kısaca MANIPOL-USDEK olarak bilinen– 1945 Anayasası, Endonezya Sosyalizmi, Güdümlü Demokrasi, Güdümlü Ekonomi ve Endonezya Özerkliği Siyasi Manifestosu'nda daha da incelikli bir biçimde işlenmişti. İnsanlar genelde slogan ve akronimlerin ne anlama geldiğini bilmiyorlar, fakat siyasi gruplarının mantraları olarak tekrarlayıp duruyorlardı.

Halkın yeni siyasi dile ayak uydurmasına yardımcı olmak ve Sukarno'nun 'alet geliştirme' dediği şeyi kolaylaştırmak için sayısız yayın yapılıyordu. Sukarno'nun nutuklarının, özellikle de, her yıl daha da abartılı başlıklarla tekrarlanan 17 Ağustos'u anma konuşmasının yayın ve yayımı hepsinin başında geliyordu: 'A Year of Decision' ['Kararın Bir Yılı'] (1957); 'A Year of Challenge' ['Meydan Okuyuşun Bir Yılı'] (1958); 'The Rediscovery of Our Revolution' ['Devrimimizin Yeniden Keşfi'] (1959); " 'An Angel Sweeping Down from the Sky', the Course of Our Revolution" [" 'Gökyüzünden Süzülen Bir Melek', Devrimimizin Rotası"] (1960); '*Re-So-Pim*: Revolution-Indonesian Socialism-National Leadership' ['Devrim-Endonezya Sosyalizmi-Ulusal Liderlik] (1961); 'The Year of Victory' ['Zafer Yılı'] (1962); 'The Ringing Out of the Sound of Revolution' ['Devrimin Sesi Çınlıyor'] (1963); "The Year of '*Vivere Pericoloso*' " [" 'Vivere Pericoloso' Yılı" Mussolini'nin nutuklarından birinden alınma, İtalyanca 'Tehlikeli Yaşamak'] (1964) ve 'Standing on Our Own Two Feet' ['Kendi Ayaklarımızın Üstünde Durmak'] (1965). Mesajı bütün ulusa yaymak için pullardan, yüksek enflasyonla başa çıkmak için yeni basılan kâğıt paralardan ve broşürlerden yararlanılıyordu (Görsel 6.1). Baraj ve beş yıldızlı otellerin inşasında ve uluslararası tenis turnuvaları düzenlenmesinde dinamik bir Endonezya'nın anahtar unsurları belirgindi.[8]

8. *Tudjuh Bahan Pokok Indoktrinasi, dengan Tambahan R-So-Pim, Tahun Kemenangan, Genta Suara Revolusi Indonesia* (Surabaya: Pertjetakan Negara d/h Pers National, tarihsiz); Sukarno, *Dibawah Bendera Revolusi*, 2 cilt (2. basım Cakarta: Panitia Penerbit, 1965); *Berdikari* 17 Ağustos 1965 tarihli nutuktu. İtalya bağlantısı için Susanna Rizzo'ya teşekkürler.

Sukarno devrimci dilini yaymakta kendisine yardımcı olan bir grup ideoloğu çevresinde toplamıştı. Paris'te eğitim görmüş ve Leiden Üniversitesi'nden ortaçağ Cava metinleri konusunda doktora yapmış Eğitim ve Kültür Bakanı Priyono (1907-1969) Sanskritçenin etkisi altındaki Eski Cava dilini temel alan yeni terimlerin yaratılmasında büyük rol oynuyordu. Priyono SSCB ve Çin'le kültürel bağlantılar da planlıyor –Pramoedya'yı Çin'e görevli göndermişti– ve köylü ve işçilerin faaliyetlerini esas alan birtakım yeni 'halk dansları' tasarlayarak devrimci anlayışla uyumlu ulusal kültürü pekiştirmek üzere enstitüler kuruyordu. Priyono'nun bakanlığı, bütün bu uydurma 'gelenekler'in yanı sıra, o dönemde büyümüş insanların hâlâ hatırlayabildikleri ideolojik şarkılar da öğretiyordu.



Görsel 6.1: Sukarno'nun ulusal gurur kampanyasının bir parçası olarak inşa edilen belli başlı yeni otelleri yansıtan bir pul serisinden, Yogyakarta'daki Ambarrukmo Palace Hotel üzerinden Sukarno'nun modernlik anlayışını gösteren pul.

Sukarnoculuğun bir başka önemli öğesi de, antik kralların modern devletin ataları olduklarını iddia eden ulusal tarihti. Sukarno ve bakanları, bu kadim yücelik vizyonuna, Abdul Muis'ten ve milliyetçi hareketteki diğer önemli kişilerden, hatta radikal Tan Malaka'dan başlayarak, bir 'ulusal kahramanlar' panteonu ekle-

mişlerdi. En fazla 'kahraman', birkaç kadından biri olan Kartini ve muhafazakâr dini liderler de dahil olmak üzere 1964 ve 1965 arasında yaratılmıştır. Kahramanlar, solcu ve sağcı, İslamcı ve Komünist figürler dahil olmak üzere siyasi ve bölgesel çıkarlar arasında bir denge oluşturmaya yönelik olarak belirleniyorlardı.[9]



Görsel 6.2: Irian'ın Hollanda egemenliğinden kurtuluşunu yansıtan anıtı gösteren 1960'ların pulu-anıt merkezi Cakarta'daki Özgürlük Meydanı'nın doğusunda Buffalo Alanı'nda durmaktadır.

Sukarno kendi ulus vizyonunu yansıtan bir Cakarta yapma ihtiyacı olduğunu öngörüyor; Cakarta'nın bölgelerden herhangi biri değil, merkez olması gerektiğini biliyordu. Bu bağlamda, tıp-

9. Henk Schulte Nordholt (Der.), *Outward Appearances: Dressing State and Society in Indonesia* (Leiden: KITLV, 1997), s. 259-90'da Klaus Schreiner, 'The making of national heroes: Guided Democracy to New Order, 1959-1992'.

kı Napolyon gibi, işe bulvarları genişleterek ve anıtlar inşa ederek başlamıştı. Güdümlü Demokrasi döneminin anıtları arasında ulusal meclis, ulusal cami ve kentin kuzeyindeki sahil dinlence merkezi Ancol vardı. Eski kente ve eski Hollanda belediye sarayına uzanan cadde çok dardı, bu yüzden Sukarno bir anacadde yarattı ve merkezine de, Hoş Geldin Anıtı diye bilinen, kollarını kucaklar biçimde açmış genç bir erkek ve kız heykeli oturttu. Hoş geldin Anıtı'nın hemen kuzeyinde, adını Sukarno'nun evinde çalışan, Endonezyalı kadınların simgesi olarak idealize ettiği ve ilk aşkı olan hizmetçiden alan Endonezya'nın ilk modern büyük mağazası Sarinah yer alıyordu. Hemen yakınındaki ana meydan, Devrimle ilintilendirilen 'Özgürlük (*Merdeka*) Meydanı' olmuştu. Sukarno, Özgürlük Meydanı'nın ortasına en büyük anıtını diktirmiş, bunun Endonezya'nın 'Eyfel Kulesi' olmasını istemişti. Tepesinde, saf altından yapıldığı söylenen bir alevin bulunduğu bu fallik kule basitçe Ulusal Anıt diye biliniyordu, fakat daha sonraları Sukarno'nun 'son dikilitaş'ı olarak anılır oldu. 1962'deki Asya Oyunları'na ve 1963'te de Olimpiyatların Üçüncü Dünya versiyonu olan Gelişmekte Olan Ülkeler Oyunları GANEFO'ya ev sahipliği yapacak yeni spor stadyumu inşa edildi. Endonezya'nın ilk televizyon yayınları bu oyunlarla birlikte yapıldı, fakat başkentte bu yayınları alacak sadece birkaç televizyon seti vardı.[10]

Sosyalist kalkınmaya yönelik planlar gerçekçi olmayan boyutlara ulaşmıştı. Endonezya'daki Komünizmin kurucusu Semaun başkanın özel danışmanı olarak Moskova'dan döndü. Semaun, Orta Kalimantan'daki ormanlarda, Endonezya'nın Brasilia'sı veya Canberra'sı olmak üzere, yeni bir kent inşa edilmesinde ısrar ediyordu. Sovyet yardımı projenin gerçekleştirilmesine yardımcı olacaktı. Sonunda hükümet fonları bulunamadı ve Sovyetler sadece bir kavşak ve yerli Endonezyalıların hâlâ böbürlendikleri dayanıklı bir yol inşa ettiler.

Sukarno'nun görüntüsü her yerdeydi. Cinsel yeterlilik ünü üzerinden bile kişi kültü oluşmuştu. Metreslerinin nerede yaşadığını herkes biliyordu: Bugün, taksi şoförü Ali veya emekli işadamı Pak Marianto başkent trafiğinin ortasında beklerken metreslerinin evlerini gösterebilir. Sukarno Amerikan karşıtlığının ve komünist

10. Bkz. Susan Abeyasekere, *Jakarta: a History* (Kuala Lumpur: Oxford University Press, 1987), s. 163, 170; Philip Kitley, *Television, Nation, and Culture in Indonesia* (Atina, OH: Ohio University Press, 2000).

yandaşlığının doruklarındayken, CIA, itibarını sarsmak amacıyla Sukarno'nun bir benzerinin oynadığı bir porno filmi yaptırmıştı. Ancak film tam ters etki yaratıp Batı'nın 'fatih'i olarak ününün artmasına neden olmuştur.

Sukarno'nun Devrimi sürdürmesi kendisini siyasi açıdan daha da sola sürüklemiş, bu da Amerika'nın kaygısını artırmıştı. Sukarno'nun Üçüncü Dünya savunusu, ABD ve Britanya'nın, bölgesel isyanlara yönelik destekleriyle kanıtlandığı üzere esas uluslararası ajanlar olarak görüldüğü, emperyalizme karşı sürekli mücadelenin bir parçası sayılıyordu.

Ordunun isyanları bastırdığı 1962 yılı itibariyle Sukarno'nun Batı Yeni Gine'yi veya Sukarno'nun deyişiyle 'Muzaffer Irian'ı teslim alma kampanyası yolunda gidiyordu. Irian'ın hâlâ Hollandalıların ellerinde olması, onu, Endonezya'nın ulusal yazgısına ket vuran emperyalizmin açık bir sembolü haline getirmişti. Ülkenin her köşesindeki insanlar bir araya gelmeye ve kavgada yer almada gönüllü olmaya çağrılıyorlardı. Bu anti-emperyalist mücadele Hollanda'nın Endonezya'daki bütün varlıklarına el konulmasının bahanesini yaratmıştı zaten. Kampanya Tümgeneral Suharto'nun komutası altında yürütülüyordu (Görsel 6.3). Birleşmiş Milletler Endonezyalıların Irianlıların birleşmek istedikleri iddialarının doğru olup olmadığının belirlenmesi için plebisit istemesine rağmen, kampanya bir yıl gibi bir sürede başarıya ulaştı. 1965 yılında Endonezya BM'den çekildi.

Sukarno, 1963 yılında, Malay Yarımadası'ndaki Britanya kolonilerini Borneo Adası'ndakilerle birleştirecek olan yeni bir Malezya devleti oluşturulmasına muhalefet ederek halkı Britanya emperyalizmine karşı seferber etti. Borneo topraklarının büyük bölümünün Endonezya'nın bir parçası olduğunu ve yeni devletin yeni sömürgeci anlayışı yansıtan kukla bir devlet olduğunu ileri sürmek için bazı Malaylar tarafından da paylaşılan 'büyük Endonezya' idesini diriltti. 'Yüzleşme' dediği bu ikinci kampanya askeri Britanya Milletler Topluluğu ülkelerine karşı darmadağınık bir dizi orman savaşma sokuyordu. Güdümlü Demokrasi çatısı altındaki yaşamı kutsayan haftadan haftaya, bazen de günden güne gerçekleşen gösteriler şimdi Britanya karşıtı bir havaya bürünmüş ve her yerde 'Malezya'yı sil süpür' sloganı görünür olmuştu. 1964 ve 1965 yılları boyunca Britanya ve diğer Milletler Topluluğu işletmelerine de el konuldu.



Görsel 6.3: Irian kampanyasının yeni askeri komutanı General Suharto, 1962. Makasar'da çekilmiştir. Fotoğrafta ayrıca yer alanlar (soldan sağa): Korgeneral ve Sulawesi Valisi A. A. Rifai, Albay Jusuf, General Gatot ve General Yani (arkada).

Ekonomi politikası, sağlığı, eğitimi ve temel ihtiyaç ikmalini geliştirmeyi amaçlayan projeler vasıtasıyla refah düzeyini artırmanın hedeflendiği sekiz yıllık bir plan haline geldi. Bunlar, ihracatın artırılmasına ve dış borcun ödenmesine yönelik başka projeler üzerinden karşılanacaktı. Büyük barajlar inşa edildi ve temel altyapı hızla genişletildi. Sukarno, anayasal demokrasi dönemindeki selefleri gibi, devletin birincil hedefinin, sermayeyi artırmaktan ziyade insanların yaşam düzeylerini yükseltmek olduğunun bilincindeydi. Bu sosyalizm ABD'ye karşı son derece saldırgandı. Kendilerine yönelik bir meydan okuyuş karşısında Sukarno ABD'ye 'sizin de, yardımınızın da cehenneme kadar yolu var' demiş ve ithal ikamesi şemaları düzenlemek ve kaynakları devlet işletmelerine kaydırmak demek olan 'Kendi Ayaklarımızın Üstünde Durmak' sloganını ilan etmişti. Bunların çoğu -biriki istisna dışında- çarçabuk başarısızlığa uğradı, çünkü işletme yöneticileri para akışına özel gelir olarak muamele ediyorlardı. Ekonomistlerin 'rant peşinde koşma' dedikleri, devlet kaynaklarından yararlanma olgusu, günümüze kadar da gelen bir model

oluşturuyordu. 'Kendi Ayaklarımızın Üstünde Durmak' SSCB ve Çin'den alternatif yardım aramaya dönüştü hızla. 1960'ların başlarında, askeriyenin teçhizatı çoğunlukla Sovyet yapımıydı.[11]

Söz konusu yardımlar Sukarno'nun tüm sözlerinin yerine getirilmesine yetmiyordu. Hükümet bu denli çok kamu kaynağını askeri maceralara gömmemiş olsaydı politikalar ekonomiyi canlandırabilirdi. Enflasyon oram her yıl çok daha imkânsız düzeylere fırlıyor, bunun karşısında işlemlerin yapısına göre değişiklik göstermesi nedeniyle ABD Doları'na karşı çoklu döviz kuruna yük biniyordu. İthalat tarifeleri sadece hükümet görevlileri için ekstra gelir kaynakları olarak hizmet ediyor, durumun düzelmesine hiçbir katkısı olmuyordu ve her türlü tüketim malının eksikliği çekiliyordu. ABD petrol şirketlerinin ordu tarafından işletilen ulusal petrol şirketiyle yeni sözleşmelere girmeleri üzerine Endonezya'da kalmalarına izin verilmiş olmasına rağmen, diğer bütün yabancı yatırımlar Sukarno tarafından korkutulmuştu. 1965 yılı itibariyle döviz rezervi yok gibi bir şeydi.[12]

Sukarno'nun mesajının sıradan Endonezyalılar üzerinde güçlü bir etkisi olmuştu. Kamu alanlarına yazılan sloganlar, asılan afişler ve herkesin Devrime destek verdiğini göstermek için katılmak zorunda olduğu mitingler büyük bir ulusal gurur yaratıyordu. Siyasi hamilik sisteminin yararları da vardı. Dağıtımı partiler ve bürokrasideki adamları üzerinden gerçekleştirilen tüm yeni kalkınma projeleri iş alanı açıyor, böylece, Endonezya'daki eksik işgücü işsizlikten çok daha ciddi bir konu olarak durmasına rağmen, işsizlik yüzde 7 civarında duruyordu.

Herkes de mutlu değildi. Himaye ağlarının dışında kalanlar veya siyasi partileri yasaklanmış olanlar güvende değillerdi. Cakarta'daki gecekondu sakinleri kent merkezinin yeniden inşasına dönük olarak evlerinden zorla çıkarılıyorlardı. Kentin içlerinde yer alan, yine kentin ana arterlerdeki büyük yeni binalardan göze çarpan birtakım barakamsı kulübelerden oluşan Fıstık Bahçesi bölgesindeki nüfus, yakınlardaki gecekondu mahallelerinden zorla getirilenler yüzünden hızla artıyordu. Bozulan ekonomik

11. Anne Booth, *The Indonesian Economy in the Nineteenth and Twentieth Century a History of Missed Opportunity* (Houndmills, Basingstoke/Canberra: Macmillan/ Avustralya Ulusal Üniversitesi, 1998), s. 177; Robison, *Indonesia*, s. 74-7.
12. Howard W. Dick ve ark., *The Emergence of a National Economy: an Economic History of Indonesia, 1800-2000* (Sydney: Angus & Robertson, 2001), s. 192.

şartlar nedeniyle insanlar hayatta kalabilmek için yeni meslekler yaratıyorlardı. Örneğin, pirinç, gazyağı ve diğer temel maddelere ait kuyruklar uzadıkça, küçük bir ücret karşılığında başkaları için kuyrukta bekleyen gecekondu sakinleri peydahlanmıştı. Çöplüklerden, hızar talaşından radyoya, her şeyin toplanıp geri dönüştürülmesi faaliyeti kent içinde yeni bir ekonomi yaratmış, gecekondu sakinlerinin bazıları, 60 metrekarelik bir ev için, 200 kilo pirince muadil 6.000 *Rp*'lik bir bedelle kendi evlerini satın alabilecek kadar para sahibi olmuşlardı.[13]

Ücretler fiyatlara ayak uyduramıyordu. Cakarta'daki liman işçileri, 1958 yılında günde 12.74 *Rp* kazanıyorlardı; bu rakam cari döviz kurları üzerinden ancak 1 ABD$'ına eşitti. Ücretler, on iki ay içinde 21 *Rp*'ye, 1963 yılında da 48.75 *Rp*'ye sıçradı. Fakat yine de enflasyonu karşılayamıyordu, dolayısıyla ABD Doları karşılığı aynı kalmıştı. 1965 yılı ortalarında fiyatlar neredeyse her hafta ikiye katlanıyor ve pirincin kilosu o yılın temmuz ayında 380'den 450 *Rp*'ye fırlıyordu. Sabit gelirli kamu görevlileri en zorda olanlardı. Sokaklarda mal satanların en azından fiyatlarını ayarlama şansları vardı.[14]

Sukarno'nun devrimci retoriği Komünist Parti'yle daha aleni bağlar kurmaya sürüklüyordu kendisini. 1948 Madiun Meselesi'nde olduğuna inandığı gibi, onları kontrol altına alabileceğini düşünüyordu. PKI'yı orduyla birbirine düşürerek, yani subayları dengelemek için siyasi ve ekonomik erke sahip makamlara Komünist bakanları yerleştirerek, kendisini ulusal gölge kuklası ustası olarak görmeye başlamıştı.

PKI açısından bu büyük bir fırsattı. Cava'da güçlü olmalarına rağmen popülarite açısından PNI ve Müslüman partilerin hâlâ gerisindeydiler ve 1926/7 ve 1948'deki ayaklanmalardan edindikleri tecrübeler şiddet yoluyla devrimin iktidara uzanmalarına yetmediğini onlara göstermişti. Bundan ötürü başkan Aidit, kendisi ve Merkez Komiteden başka üyelerin bakan olmaları konusunda anlaşarak, Senayan Stadyumu'nda Sukarno'yla toplantılar yaparak, Partiyi Irian ve 'Yüzleşme' gibi kampanyalarını desteklemeye

13. Lea Jellinek, *The Whell of Fortune: the History of a Poor Community in Jakarta* (Londra: Allen & Unwin, 1991), s. 14.

14. Malcolm Caldwell ve Ernst Utrecht, *Indonesia: an Alternative History* (Sydney: Alternative Publishing Cooperative, 1979), s. 117; Carol Warren, *Duta Masjarakat*, 9 Temmuz 1965 ve 27 Temmuz 1965, ayrıca Cohen, 'Poverty and development', s. 20.

iterek ve devrimci retoriğin hararetini artırarak Sukarno'ya destek vermeye başladı.

Pramoedya dönemin politikalarında bir kültür savaşçısı olmuştu. Halk Kültürü Enstitüsü'nün önde gelen bir üyesi olarak *Star of the East* adlı solcu gazetede düzenli yazı yazıyor ve bağımsız *Res Publica* Üniversitesi'nde edebiyat tarihi dersi veriyordu. Hedeflerinden biri Endonezya milliyetçi hareketinin muhafazakâr tarihine ve başkalarının ürettikleri Endonezya edebiyatına meydan okumaktı. Yoğun araştırmalar sonucunda Tirto Adhi Suryo ve Mas Marco Kartodikromo gibi milliyetçi öncü şahsiyetlere yönelik ilginin artmasını sağladı, yazılarını 'ucuz roman'dan edebi eser statüsüne yükseltmeye çalıştı ve bağımsızlık hareketinin kurucuları olarak itibar görmelerini sağladı.

Bazen, Pramoedya'nın Güdümlü Demokrasi kurumuna ilişkin yazıları kurmaca olmayan ve sosyal eleştiriler barındıran bir hal alıyordu. Belki de cezaevinde geçen süre kendisini radikalleştirmişti, fakat kesin olan bir varsa, o da, 1960'ların başlarında, eski arkadaşları ve meslektaşlarıyla arasının açılmasına neden olacak bir polemiğe girdiğiydi. Bir halk figürü olması kendisini korkusuz kılıyordu. Önde gelen Müslüman yazarlardan biri olan Hamka'ya, kırıcı bir yazıyla saldırmış; bunu, meslektaşlarından birinin Hamka'yı intihalle suçlaması takip etmişti. Bu saldırılar, Sukarno'nun Devrim düşmanlarına karşı durma ve halkın iradesini güçlendirerek sosyal ilerlemeye yol verme ideolojisiyle paralellik gösteriyordu.[15]

1960'lı yılların başlarında parti politikasının köktenci niteliği yaşamın her anına sinmişti. Pramoedya'nın gerici veya karşı devrimci olduklarını düşündüğü kişilere yönelttiği ağır sözcükler, NU'nun *Ambassador of Society*'si gibi muhafazakâr gazeteler bile Sukarno'nun Devrimine destek verdiği için sağcılar çok daha güç durumda olsalar bile, her iki tarafın da beyanlarının sertliğine tipik örnekti.

Pramoedya'nın saldırılarının hedefinde, sanatın siyasallaşması karşısında müşterek bir deklarasyon yayımlayan yazarlar grubu vardı. Komünist karşıtı grup bir 'Kültür Manifestosu' ya-

15. Pramudya [metinde aynen] Ananta Toer, 'Hamka: pencipta djalan keneraka', *Bintang Timur*, 27 Mayıs 1959; Keith Foulcher, *Social Commitment in Literature and the Arts: the Indonesian 'Institute of People's Culture' 1950-1965* (Clayton, Vic.: Monash Üniversitesi Güneydoğu Asya Araştırmaları Merkezi, 1986), s. 117.

yımlamıştı. İmzacılar arasında yolsuzlukları eleştirdikleri için Sukarno rejimince hapse atılan yazar Mochtar Lubis ve Usman Ismail gibi usta film yapımcıları da vardı. Enstitü'nün yanındaysa, Pramoedya dışında, pek çok tanınmış yazar ve Endonezya'nın önde gelen ressamları S. Sudjojono, Hendra Gunawan ve Affandi yer alıyorlardı. Kültür Manifestosu grubundan bazıları PKI'nın belli sanat türlerinin sansürlenmesiyle ilgili olarak yayımlanan sert açıklamalardan kaygılıydılar. Öbürleri Komünizme yönelik muhafazakâr Müslüman muhalefeti izliyorlardı. Kültür Manifestosu yazar ve ressamlarının çoğu, sanatçıları soldan kurtarmayı planlayan CIA destekli bir kültür programının sponsorluğuna tabiydi; CIA yardımı alan Asya Derneği ve USAID programları aracılığıyla ABD'ye burslu gidiyorlardı.

Manifestocu grup Pramoedya'nın güçlü dilini, Lubis gibi bağlantılı yazarların birçok eserinin yasaklandığı genel bir totaliter saldırının parçası olarak görüyordu. PKI'nın örgütlediği öğrenci gösterileri muhalifleri terörize ediyor ve bazı muhafazakâr yazarları akademilerdeki görevlerini bırakmaya mecbur bırakıyordu. Bu gösterilerin olumsuz sonuçlarına maruz kalanlardan biri olan şair Taufiq Ismail, o günleri, 'Her gün *Star of the East* okuyor ve kampüste bana ve hatta kardeşime yöneltilmiş terörizmi iliklerimde hissediyordum; sanki her an öldürülecek gibiydim...' diyerek anımsıyor.[16]

1965 yılı itibariyle PKI 3.5 milyon parti üyesi, 23.5 milyon da yandaşları olduğunu; bunun, kendilerini Komünist ülkeler dışında dünyanın en büyük Komünist Partisi yaptığını ileri sürmüştü. Bu rakam biraz şişirilmiş bir rakamdı: Yandaş oldukları iddia edilen –ve başlıcaları, Halk Kültürü Enstitüsü, Köylü Cephesi, Endonezya İşçi Federasyonu, Kadınlar Hareketi (*Gerwani*) ve Halkın Gençlik Hareketi olan– grupların tüm üyelerinin kendilerini 'Komünist' olarak tanımlamaları mümkün değildi. Ayrıca, dışarıdakilerce 'PKI' olarak görülen küçük partiler onlarla o kadar yakın bağlar içinde görünmüyordu. Yine de PKI ve yandaşları desteği kırsal yörelere yaymakta diğer partilerin yapamadığı kadar başarılıydılar. Çekir-

16. Foulcher, *Social Commitment*; M. Dwi Marianto, *Surealisme Yogyakarta* (Yogyakarta: Merapi, 2001), 3. bölüm; Taufiq'in adı, Adhy Asmara, *Analisa Ringan Kemelut Roman Karya Pulau Buru Bumi Manusia Pramoedya Ananta Toer* (Yogyakarta: Nurcahaya, 1981), s. 79'daki Gunawan Mohamad, "Dari 'Bumi Manusia' "da geçmektedir.

dek kadrolar içinde, 'kapitalizmin burjuva köpekleri' dedikleri PNI kökenli yandaş grupların ve müttefiklerin çoğuna karşı güvensizlik hâkimdi. PKI'nın en ciddi çatışmalarından bazıları soldaki siyasi partilerle, özellikle de Proleter Parti'yle olanıydı. PKI Sukarno'yu bu partiyi de yasaklamaya ikna etmeye çabalıyordu.[17]

PKI'nın en büyük başarısı, fakat aynı zamanda en büyük felaketi, büyük toprak sahiplerinin arazilerine el koymak üzere organize edilen bir dizi toprak reformunu içeren 'Tek Taraflı Eylem'e başvurmasıydı. Bu seferberlikler yirminci yüzyılın başlarında Hollandalı yetkililerce başlatılan toprak mülkiyeti reorganizasyon süreçlerinin devamıydı. Kırsal bölgelerdeki insanlar 1961'deki kuraklık yüzünden acı çekiyorlardı. Gerçekçi olmayan üretim hedefleri, zorunlu pirinç satışları ve yılda yüzde 200'ü aşan gemi azıya almış enflasyon oranları dahil olmak üzere hükümetin ekonomi politikaları yoklukları artırıyordu. Madé Kantor gibi Balili ve Cavalı köylüler o dönemi açlık dönemi olarak hatırlıyor: 'Manyok yemek zorunda kalıyorduk'. Orta Cava'daki açlık ödemi oranları hızla artıyordu, öyle ki 1963 yılında yerel yetkililer sadece Gunung Kidul bölgesinde 30.000 kişinin yanlış beslendiğini tahmin ediyorlardı. Ayrıca fare vebası salgındı. Bölgeye un dağıtılmasını sağlayan resmi yardım programı yardımcı oluyordu, fakat yolsuzluğa batmış görevliler unun birazını alıyor, yerine kimyasal maddeler katıyorlardı. Sonunda 1.000'den fazla insan zehirlenerek ölmüştü.

Toprağı olan çiftçilerin çoğunun yarım hektardan küçük arazisi vardı ve bu bir aileyi besleyecek besin maddelerinin yetiştirilmesi için yeterli değildi, dolayısıyla toprak reformu genel destek görüyordu. Çaresiz köylüler, ortakçı veya ücretli işçi olarak yaşamaktan kurtulmak umuduyla arazilere el koymaya çalışıyorlardı. İlk önceleri 'fazlalık arazi'lere veya mevcut bulunmayan toprak sahiplerine ait arazilere, daha sonralarıysa kamu ve krallık arazilerine el konuluyordu, fakat köylüler zenginlerin topraklarına da el koyuyorlardı. Cava'da neredeyse 300.000 hektar arazi 27.000'i aşkın toprak sahibinden yaklaşık 600.000 köylüye aktarılmışken, diğer adalarda yaklaşık 400.000 hektar 250.000 yeni sahip arasında paylaştırılmıştı.[18]

17. Rex Mortimer, *Indonesian Communism under Sukarno* (Ithaca, NY: Cornell University Press, 1974); alıntı, benim gizli görüşmelerimdendir.

18. Rakamlar Caldwell ve Utrecht, *Indonesia*, s. 113'ten; Fadjar Pratikto, Gerakan Rakyat Kelaparan: *Gagalnya Politik Radikalisasi Petani* (Yogyakarta: Media Pressindo, 2000), özellikle s. 123-9; C. van Dijk, *Rebellion under the Banner of Islam: the Darui Islam in Indonesia* (Lahey: Martinus Nijhoff, 1981), s. 379.

PKI, Tek Taraflı Eylemle bağlantılı olarak, tüm kırsal alanda hücreler örgütlüyor ve başta *ludruk* denen popüler tiyatro grupları kuruyordu. 'Her türlü öyküyü icra ediyorduk ... özellikle antik tarihten ...' Oyuncu topluluğunda eskiden yöneticilik yapmış biri, 'adına ne derseniz artık, toplumu eğitme, halka eğitim mesajları verme ... doğru yoldan sapmış insanların sayısını azaltma' amaçlarının nispeten pratik ve mütevazı olduğunu söyleyerek '... Öyküler bunun gibi şeylerdi; ev halkı nasıl örgütlenir, bir toplum nasıl örgütlenir, kumar illeti nasıl bir şeydir ... öyle şeyler işte!' diye anıyordu o günleri.[19]

Tek taraflı eylemin, özellikle, toplumun zaten ciddi bir biçimde kutuplaşmış olduğu Cava ve Bali üzerinde ciddi bir etkisi olmuştu. Tek taraflı eylemlerin tehdidi altındakiler gerçekten de büyük toprak sahipleriydiler; çoğu bölgede Müslüman dini liderler veya aristokratlar da vardı. Bu kutuplaşma, kökenleri çok karmaşık olsa da ve herhangi bir cemaatin tipik örneği biçimindeki hizipçiliklere kadar uzansa da, siyasi biatlarla açıklanabilirdi. Bali'de, toprak reformuna karşı olanlar PNI'yı sağa doğru itiyorlardı veya bazen de bölünmesine yol açıyorlardı; bu arada Doğu Cava'daki yaşlı Müslümanlar NU'ya destek vermekteydiler.

Sukarno 'Beş İlke Demokrasisi'nin kontrolünü elinde tutma mücadelesi veriyordu. Bazen eleştirilere izin veriliyor, bazen verilmiyordu. PKI'ya ülkeyi yönetebileceklerine ve politika oluşturabileceklerine dair sözler veriliyor, fakat ardından PKI'yı sıkı denetim altında tutmak üzere Sukarno'nun PNI'sı geri getiriliyordu. Baskılara ek olarak, özellikle Sukarno'ya yakın PNI liderleri arasında gemi azıya almış yolsuzluklar karşısında birçok grubun protestoları söz konusu oluyordu. Bu protestolara liderlik edenler yasaklanan 'Kültür Manifestosu' grubuna sempati duyan yeni öğrenci gruplarıydı.

PKI kendi kendiyle çelişiyordu. Ordunun gücünü dengelemek için bir halk milis gücü kurulması çağrısında bulunuyor, fakat iktidara uzanmak için parlamenter bir yol izlemek istiyordu. Radikal ekonomik ve sosyal eşitliği savunuyordu, fakat üyelerinin çoğu Sukarno ve bakanlarının yarattıkları yeni bir tür hiyerarşiye boyun eğiyordu. 1950'lerin ve 1960'ların kültür aktivisti Hersri Setiawan,

19. John Roosa, Hilma Farid ve Ayu Ratih (Der.), *Tahun yang Tak Pernah Berakhir: Memahami Pengalaman Korban 65: Esai-esat Sejarah Lisan* (Cakarta: Lembaga Studi dan Advokasi Masyarakat, 2004), s. 163-200, s. 169'daki André Liem'le röportaj, 'Perjuangan bersenjata PKI di Blitar Selatan dan Operasi Trisula'.

Colombo'daki (Sri Lanka) Asya-Afrika örgütünün merkezinde uzun yıllar geçirmişti. Endonezya'ya dönüşünde siyasi ve kültürel liderlerin bir toplantısına katılmış, fakat PKI Başkanı Aidit geldiğinde olanlardan hayrete düşmüştü. Başkan bir süvari alayı ve maiyetiyle gelmişti; odaya girdiğinde herkes ayağa kalkmıştı. Devrimci kardeşliğin eşitlikçiliğinin yerini feodal hiyerarşilerin aldığı açıktı.

1965'te, darbelerin eli kulağında olduğuna ilişkin söylentiler dolaşmaya başlamıştı. Komünistlerin uzak yerlerde askeri talimler yaptıkları görülüyordu. Batılı gazeteciler bile, Çin'den silah sevkıyatına başlandığına ve PKI'nın ölüm listeleri hazırladığına dair CIA kaynaklı bir söylentinin peşine takılmışlardı. Sukarno'nun yaşam tarzındaki aşırılık kendisini yıpratmış ve tıbbi tedavi görmeye Çin'e gitmişti. Asker Malezya seferberliğinden usanmıştı. Irian bir *fait accompli*, yani oldubittiydi. CIA'in sağ kanattaki generallerden oluşan bir konseyi desteklediğine ve Komünistlere yönelik ölüm listeleri tanzim edilmesine yardımcı olduğu konusunda bir sürü hikâye yayılıyordu.

PKI'nın İmhası

30 Eylül 1965 günü hava kuvvetlerinden ve Sukarno'nun muhafız kıtasından bir grup subay, kendilerinin bir 'Hareket' olduklarını ileri sürerek, Devrimin Büyük Liderini savunma eylemi dedikleri bir harekâta girişti. Cakarta'daki Halim Hava Üssü'ne konuşlanan subaylar ülkedeki generallerden yedisini öldürmeyi planlamışlardı. Üç general evlerinde vuruldu. Diğer üçü yakalanıp Halim'de infaz edildi. Yedincisi olan General Nasution yaralanmasına rağmen kaçmayı başardı, fakat onun yerine emir subayı öldürüldü ve küçük kızı yaralandı. Bir hafta içinde kız da ölünceye kadar Hareket de sona ermişti.

Sukarno 1 Ekim günü grubun ne yaptığını görmek üzere Halim'e gitti, onlarla görüştü ve sonra da dağlara gitmek üzere helikopterle ayrıldı. Başkan Aidit de havaalanına gelmişti, fakat kentteki PKI merkezine dönüp partisini sakin olmaya ve eylem yapmamaya çağırdı. 30 Eylül grubu Nasution'dan sonraki en kıdemli subay Tümgeneral Suharto'ya dokunmadı. Bir süre sonra, bizzat Suharto'nun grupla bağlantılı olmasından dolayı böyle olduğu söylendi. Suharto da dahil olmak üzere, başka subaylar bunun bir gaflet olduğunu söylediler. Gerçekte ne olup bittiği En-

donezya siyasetinin en büyük sırlarından biri olarak durmaktadır. Nasution çılgın gibiydi. Askeriyenin en seçkin birliklerinden birine komuta eden Suharto başkentin merkezinin kontrolünü eline geçirdi ve oradan da, Hareketi bir darbe olduğu gerekçesiyle kınadı. Suharto'nun askeri fraksiyonu harekete geçti, Cakarta'daki önemli stratejik alanları eline geçirdi ve Nazi benzeri çağrışımların olumsuz etkisi olacağını umarak 30 Eylül Hareketini *Gestapo* (*Gerakan Tigapuluh September*) olmakla suçlayan bir propaganda kampanyasına girişti. Daha sonraları, Komünist Parti'yle 'darbe' arasında zihinsel bir bağlantı yaratmak amacıyla Hareketin PKI'ya ait olduğu söylenegeldi.

2 Ekim günü Suharto'nun grubu iktidarı ele almıştı ve 5 Ekim'de, ölen generaller için yapılan cenaze töreninde PKI karşıtı askeri propaganda kampanyası tüm ülkeye yayıldı. Bunun Komünist bir darbe olduğuna ilişkin hiçbir kanıt olmamasına rağmen, kampanya o kadar başarılı oldu ki, gerçekten de bir darbenin yapıldığına ve Suharto'nun gerekli savunma önlemlerini aldığına iç ve dış kamuoyu ikna oldu. Ardından geçen on yıllar boyunca, Endonezyalıların büyük bölümü 'Komünist darbe' görüşünü kabul eder ve olup bitenden Komünist kurbanları suçlu bulurken, yabancı siyasetçiler Suharto'yu ülkesini kurtarmış insan diye görmüşlerdir.

Cakarta'daki darbeye dair haberler bazı bölgelere yavaş ulaşıyor ve daha uzak adalarda günlük gaile içinde pek ilgi çekmiyordu. Cakarta'dan gelen haberler generallerin katlinin bir mezalim olduğunu rapor ediyordu. Generallerin, alçakça saldırıya uğramış, cesetleriyse Komünistlerin yandaşı Kadınlar Hareketi'nin çılgın üyelerince cinsel tacize maruz bırakılmış Devrim kahramanları olarak tanımlanıyorlardı. Cava, Bali ve Sumatra'daki radyo yayınları ve gazete haberleri Komünist zulme karşı derhal tepki verilmesi gerektiğini bildiriyor ve Kadınlar Hareketi hakkında söylenen yalanlar solcu oldukları bilinen kadınlara yönelik kirli saldırılara yol açıyordu.[20]

PKI, Sumatra'nın plantasyon arazilerinde toprak işgal hareketleri örgütlemiş ve yabancı şirketlere karşı kışkırtma eylemleri yapmıştı, dolayısıyla Açe gibi Müslümanlar'ın güçlü oldukları alanlardan Komünistleri temizlemek için hızla eyleme geçildi. Plantasyonlar civarında yaklaşık 40.000 kişi öldürüldü; bu, Sumatra'daki tüm cinayetlerin dörtte biriydi. Sumatra'nın başka

20. Saskia Wieringa, *Sexual Politics in Indonesia* (Basingstoke: Macmillan, 2002).

yerlerinde, pek çok eski isyancının Cumhuriyete sadakatlerini kanıtlamak için Komünist yandaşı organlara zorla kaydedilmiş oldukları 1950'lerin bölgesel isyanlarının sonrasındaki meseleler biraz çapraşıktı. Sumatralıların büyük bir bölümünün bakış açısına göre, gerek ilk isyanların bastırılması gerekse Komünistlerin katledilmeleri adalarına yönelik bir 'Cava işgali'nden başka bir şey değildi. Sumatralıların Endonezya'ya yol gösterme konusunda eskiden sahip oldukları güçlü rol 1950'lerin sonlarından 1960'lara kadar olan sürede giderek küçüldü.[21]

Durum tüm ülkede değişiklik gösteriyordu. Çoğu bölgelerde ordu hedefe konulması gereken kişilerle ilgili olarak sivil gruplara rehberlik yapıyor veya yerel milislere destek sağlıyordu, fakat başka yerlerde de, ordunun işe karışmasına gerek olmaksızın kanundışı, zorla düzen sağlayıcı bir teyakkuz hali egemendi. Komünist merkezlerinden olan Orta ve Doğu Cava'nın bu kesimlerinde kendilerini kurban olarak yansıtan Müslüman gruplar, adada yaşanmış daha önceki herhangi bir ihtilaftan çok daha korkunç olan bir kıyım dalgasını aklamak için –Müslümanlar'dan çok daha fazla Komünist katledilmiş olsa bile– 1948 Madiun Meselesi sırasında yaşanan olayları hatırlatıyorlardı. Katliam modeli bölgeden bölgeye değişiyordu. Bazı yerlerde insanlar vuruluyorlardı, bazı yerlerde Japon samuray kılıçlarıyla kafaları kesiliyordu, Doğu Cava'daki Kediri gibi yerlerdeyse Komünistler NU'nun 'gençlik kolları' üyelerince sıraya diziliyor, boğazları kesiliyor ve cesetleri ırmağa atılıyordu. Bu yolla beş gün içinde 3.500 kişi katledilmişti. 'Irmaklar kıpkırmızı akıyordu' ifadesi sadece bir metafor olmaktan çıkmıştı. Akarsu yatakları cesetlerden dolayı tıkanmıştı; o zamanlar çocuk olan Sri gibi insanlar balıkların içinde insan parçaları bulduklarını hatırlıyorlar. İnfazlar nedeniyle köyler boşalmıştı. Öldürülen veya mahkûm edilenlerin evleri yağmalanmış ve askerlerce el konulmuştu.[22]

Öldürülenler arasında hiçbir zaman Komünist Parti üyesi olmamış pek çok kişi vardı ve 'PKI', PNI veya daha küçük partilerin

21. Bkz. Audrey Kahin, *Rebillion to Integration: West Sumatra and the Indonesian Polity* (Amsterdam: Amsterdam University Press, 1995), 10. bölüm.

22. Robert Cribb (Der.), *The Indonesian Killings 1965-1966: Studies from Java and Bali* (Clayton, Vic.: Monash Üniversitesi Güneydoğu Asya Araştırmaları Merkezi, 1990); darbe ve cinayetlere ilişkin daha fazla ayrıntı Edward C. Keefer (Der.), *Foreign Relations of the United States, 1964-1968,* 26. Cilt, *Indonesia; Malaysia-Singapore; Philippines* (Washington: United States Government Printing Office [Amerika Birleşik Devletleri Devlet Basımevi], 2001), s. 142-339.

sol kanadından birçokları dahil olmak üzere sol kanattan herhangi biri için bir tür öteberi torbası haline gelmişti. Bazı alanlarda, Çin karşıtı ırkçılık kafasını kaldırmıştı ve Başkan Aidit'in partiyi Çin'e yaklaştırdığı bahanesiyle yerel Çinliler katlediliyor, dükkânları yağmalanıp evleri yakılıyordu.

Komünistler birkaç alanda yeniden gruplandılar. Cava'nın bazı kesimleri gibi, Bali de askeri gruplar gelene ve dengeyi antikomünistlerden yana değiştirene kadar kısmen bir iç savaş yaşadı. Siyah gömlekli PNO gençlik kolları Orta ve Doğu Cava'dakilere benzer katliam dalgaları yarattı. Milisler köylerde aylarca kapı kapı dolaşıp şüphelendiklerini götürdüler. Kadınlar Hareketi'nin üyeleri veya Komünist ailelerden gelenlere tecavüz edildi veya sakat bırakıldı; çocuklar bile ölüm mangalarının hedefleri oldular. Komünist olmadığınızı kanıtlamanın en iyi yolu katliamlara katılmaktı, dolayısıyla birçok muhtemel şüpheli cinayete soyundu.

Birkaç bireysel kahramanlık eylemi de söz konusu olmuştu. 1931 yılında Malang'da eğitim görmeye gönderilmiş Balili prens Djelantik, katiller geldiklerinde Denpasar hastanesinin başındaydı. Kapıda durup içeri girmelerine izin vermemişti. Sadece birkaç kişi bir sonraki kurban olma riskini bu şekilde göze almıştır. Bu olaydaysa ölüm mangaları sakinleşip uzaklaşmışlardı. Ancak Djelantik'in yeğeni katliam kurbanlarından biri oldu. Komünist olmamasına rağmen, solcuların hâkim oldukları resmi bir dairede memur olduğu için 'bulaşmış' sayılmıştı.[23]

Ordu kırsal alanlara öğrencileri de gönderiyordu; bu öğrenciler kampüsteki kültürel ve siyasi tartışmalarda PKI'ya muhalefet etmiş ve protesto grupları oluşturmaları ordu tarafından teşvik edilen gruplardandılar. Ordu, aslında ülkedeki Sukarnoculuğu itibarsızlaştırma amacıyla PKI ve Sukarno karşıtlığını artırmakta kullanıyordu onları.

Doğu Cava'da ihtilaflar yıllar boyu sürdü. Sukarno'nun doğum yeri olan Blitar'da, sağ kalan PKI'lılar 1967 ve 1968'deki bozguna kadar olan süredeki gerilla eylemleri için yeniden gruplar oluşturdular. Blora'nın hemen güneyindeki bir bölgede, *wayang* kuklacısı ve yerel mistik öğretmeni olan Mbah Suro (doğ. 1921) felsefi öğütleri ve bütün ihtilafları bitirecek bir büyük savaşa dair kehanetleri sayesinde tanınır olmuştu. Bazıları büyük ihtimalle

23. A. A. M. Djelantik, *The Birthmark: Memories of a Balinese Prince* (Singapur: Periplus, 1997), s. 299-301.

ilk katliam dalgalarından sağ kurtulmuş pek çok sıradan köylü takipçisi vardı Suro'nun. Bu insanlar bir 'saray' inşa ettiler ve sihirli değnek, koruyucu muska ve üç makineli tüfek taşıyan küçük bir ordu halinde örgütlendiler. Burada PKI'nın modernitesiyle antik düşünce tarzları harmanlanmıştı. 4 Mart 1967 günü Mbah Suro ve takipçilerinden sekizi, para-militer komandolara karşı direniş savaşı başlattıkları için vurularak öldürüldü.

Askeriye daha sonra, biraz abartılı olsa da, bu kitlesel temizlik boyunca 1 milyon insanın öldürüldüğü biçiminde bir tahmin yürütmüştü. Bu konudaki tahminlerin çoğu, sadece Bali'de 80-100.000'i bulan ölü sayısıyla, en az yarım milyon kişinin öldüğü yolundadır. Başkan Aidit ilk ölenlerden biriydi, fakat birçoğu hapse atıldı ve insanlar, takip eden on yıl boyunca hâlâ şüpheli sıfatıyla hapiste kaldılar. Komünist Parti yasaklandı.[24]

Tutuklanan üst düzey solcular arasında Pramoedya da vardı. El yazmalarının ve kitaplarının çoğu yasaklanmıştı. Pramoedya, Cakarta'nın Salemba cezaevinde, köylü ve askerlerin yanı sıra önde gelen siyasetçilerle, başka sanatçı ve yazarlarla tanıştı. Birçoğu bu ilk tutukluluk sürecinden sağ çıkamadı. Pramoedya, yiyecek bir şeylerinin pek olmadığını, sağlık koşullarının Sukarno'nun muhafız askerlerinin bile üç ay içinde beriberi hastalığına yakalanmasına neden olacak denli kötü olduğunu anımsıyor. Salemba'da ve Tangerang'daki ilk mahkûmiyeti boyunca her gün iki ila dört kişi ölüyormuş. Mahkûmların çoğu öldüresiye dövülüyormuş. Aralarında, Devrimin ilk günlerinden kalma bir Menteng 31 milliyetçisi, Cakarta'daki Hollanda aleyhtarı milislerin lideri ve bağımsızlık ilanına zorlamak için Sukarno'yu kaçıranların lideri ve Güdümlü Demokrasi sürecinde başbakanlık konumuna kadar yükselmiş önemli bir Proleter Parti üyesi Chaerul Saleh de varmış. Saleh'in cesedi, dayaktan mosmor kesilmiş halde bir tuvalette bulunmuştu.[25]

1966-8 arasında cezaevindekilerin sayısı işkence görenler yeraltı Komünistlerinin adlarını verdikçe artıyordu. Toplamda

24. Harold Crouch, *The Army and Politics in Indonesia* (Ithaca, NY: Cornell University Press, 1978); Geoffrey Robinson, *The Dark Side of Paradise: Political Violence in Bali* ((Ithaca, NY: Cornell University Press, 1995); Hermawan Sulistyo, *Palu Arit di Ladang Tebu: Sejarah Pembantaian Massal yang Terlupakan* (Cakarta: Gramedia, 2000); David Mitchell, 'Communists, mystics and Sukarnoism', *Dissent* 22 (Bahar 1968), 28-32; Cribb (Der.), *Indonesian Killings*.

25. Pramoedya Ananta Toer, *Nyanyi sunyi*, cilt 1, s. 125-32 (çeviride yok).

1.500.000'u bulan sayıda insan hapse atılmıştı ve salındıklarında bile ya ev hapsine alınıyorlardı ya da yerel askeri karargâhlara düzenli olarak rapor vermeleri isteniyordu ve kamu görevlerinde bulunmaları yasaklanıyordu. Yasaklıların çocukları da, 30 Eylül olaylarından çok sonra doğmuş olsalar bile, benzer muameleyi görüyorlardı. Ülkenin en parlak zekâlarından oluşan bir kuşak; öğretmenler, sanatçılar, gazeteciler ve kanaat önderleri öldürüldüler veya parya muamelesi gördüler. Pramoedya sonunda, alışılmış alaycılığıyla 'mutlu diyar' diye andığı Buru Adası'na gönderilmeden önce, 1969 yılının birkaç ayını geçirdiği, Endonezya'nın Alcatraz'ı Nusa Kambangan Adası'na götürülmüştü.

Sukarno, başkan olması hasebiyle Anayasaya istinaden hâlâ Başkomutandı. Eğer Suharto ulusu Komünist bir darbeden kurtaran kişi olarak görülmek istiyorsa, kendi darbesiyle iktidarı ele geçirmiş gibi görünemezdi. Dolayısıyla 30 Eylül hareketinin bastırılmasından sonraki on sekiz ay boyunca, Sukarno aleyhine öğrenci tahriklerinden, meclis baskınlarından, medya propagandalarından ve askeri tehditlerinden yararlanıldığı bir dizi siyasi manevra gerçekleştirildi. Sukarno ordu ve meclis üzerindeki yetkilerinin çoğunu, 11 Mart 1966 tarihli bir kararnameyle Suharto'ya devretti. Yıllar sonra kararnameyi silah zoruyla imzaladığına dair iddialar atıldı ortaya. 1967 yılı itibariyle Suharto öteleyip durduğu iktidarını Senato aracılığıyla meşrulaştırmıştı. Yine de 1968 yılında kendisine sadece 'Başkan vekili' unvanı verildi ve konumunu onaylatmak için 1971'de seçime gitmek zorunda kaldı. Sukarno ise, seçim gerçekleşmeden önce 1970 yılında kırgın bir adam olarak öldü.[26]

Yeni Bir Düzen Tesisi

Küçük Blora kasabasından, Tirto Adhi Suryo ve Pramoedya Ananta Toer'den başka bir önemli adam daha çıkmıştır: Ali Murtopo (1924-84). Pramoedya'nın çağdaşı olmasına rağmen asla tanışmamışlardır. Murtopo'nun yolu çok farklıdır.

Murtopo Devrim sırasında orduda yükselmişti. 1950'lerde bir para-komando subayı olmuş ve Suharto'yu, her ikisi de, görünürde yerli köylülerin ve düşük ücretli askerlerin refahı için kaçakçılık faaliyetlerine katıldıkları dönemde tanımıştı. Subaylar, Suharto'nun komutası altında, hayır kuruluşları aracılığıyla işler yapıyorlar, koruma satın almaya hevesli yerel Çinli işadamların-

26. Crouch, *The Army and Politics.*

dan haraç alıyorlardı. Bunlardan biri olan işadamı Bob Hasan daha sonra Cakarta para politikasında önemli bir oyuncu olmuştu. 1950'li yılların ortalarında askeriye ekonomik bir güç olma yolunda ilerliyordu. O tarihlerde komutanına yeni hasılat kaynağı bulmasına yardımcı olan Ali Murtopo, fakat suç işlemekten dolayı cezalandırılan Suharto'ydu. Solcu siyasetçilerin ve ordunun bir günah keçisi bulunması yolunda baskısına uğrayan General Nasution tarafından sorumluluklardan mahrum kılınmıştı.[27]

Murtopo, Suharto'nun komutası altında Irian kampanyasında istihbarat işini yürüttü ve 1965 yılından sonra Malezya'yla yaşanan gerilimi yumuşatan gizli konuşmalarda anahtar bir rol oynayan kendi Özel Harekât grubunu kurdu. Muhaliflerinden biri onu, gücünü kullanabileceği sıkı ağlar oluşturarak, rakip grupları kendi amaçları doğrultusunda bir araya getirebilen ve aynı zamanda birbirlerine düşürebilen dört dörtlük istihbarat ajanı olarak tanımlıyordu. Takipçileri onun cüretkârlığından ve dostlarına son derece sadık olmasından etkileniyorlardı. Suharto iktidara geldiğinde ilk işi onu 'Özel Başkan Yardımcısı' yapmak, daha sonra da İstihbarat Bakanlığının başına getirmek olmuştu.[28]

1965 yılı boyunca ve daha sonraki dönemde önem kazanan birkaç subaydan biri olan Murtopo muhtemelen Suharto'dan sonraki en güçlü adamdı. Sukarno'nun, yeni rejimin kullanabileceği ideolojik korku politikasından gerekli öğelerin alıntılanmasından sorumluydu. Murtopo, karizmatik Sukarno'ya olan bağlılığı başka yöne çevirmek için yeni bir aygıta ihtiyaç duyulduğunun farkındaydı. Yeni hükümet Büyük Önder'in şahsiyetini temel alan Devrimin yerine 'Yeni Düzen'i getirmişti. Artık 'Düzen'in Beş İlke'ye olan sadakatten geldiği, başkandan bile daha değerli bir soyutlama olduğu varsayılıyordu. Beş İlke ve 1945 Anayasası ulusun en yüksek öğeleri olmuştu, böylece yeni rejim hukukun üstünlüğünü esas alan bir rejim olduğunu iddia edebilirdi.

Daha da önemlisi, Murtopo Sukarno'nun Güdümlü Demokrasi'sini, adını Endonezyaca adının kısaltmasından (*Golongan Kar-*

27. R. E. Elson, *Suharto: a Political Biography* (Cambridge: Cambridge University Press, 2001), s. 60-6, 71-4.

28. Biyografik ayrıntılar, Peter Polomka, *Indonesia since Sukarno* (Harmondsworth: Penguin, 1971), s. 133 vd'den; ek bilgiler David Jenkins, *Suharto and His Generals* (Ithaca, NY: Cornell Üniversitesi Güneydoğu Asya Programı, 1984), s. 70; Heru Cahyono'ya (Cakarta: Sinar Harapan, 1998), s. 281-307'de söylendiğine göre Soemitro, *Pangkopkamtib Jenderal Soemitro dan Peristiwa,* 15 Ocak 1974.

ya) alan *Golkar*, yani 'Fonksiyonel Gruplar'ı temel alan bir devlet olarak yeniden formüle etti. Bu 'Fonsiyonel Gruplar'dan biri olan kamu görevlileri, partilerin bürokrasi üzerindeki kontrolünü kırarak, *Golkar*'a siyasi partilerden daha fazla bağlılık göstermek zorundaydılar. Askeriye bir başka 'Fonksiyonel Grup'tu ve askerin bir 'ikili fonksiyon'a sahip olma ideolojisiyle paralellik gösteriyordu. Askeriye bundan ötürüdür ki kontrolünü önemli kamu şirketlerine ve plantasyonlara kadar genişletebiliyor ve otel, basımevi, benzin istasyonu, şeker fabrikası, tiyatro ve ulaşım hizmeti gibi yerel işletmelere müdahil olabiliyordu. *Golkar*'a katılım demek, Komünizmin imhası veya savaş ve sıkıyönetim hali boyunca kamu görevlerine getirilmiş veya yerel yönetici olarak atanmış subayların meşrulaştırılmaları demekti. Askeriye mecliste de yeterli (460 kişilik Yasama Meclisinde 75) koltuk sayısına sahipti.

Murtopo işçilerin ayrı bir sınıf olduklarını inkâr etmek için muhafazakâr sosyalistlerin dilini kullanıyordu. Hem işverenleri hem de işçileri kapsayan bir 'çalışanlar' grubunun bir parçası olduklarını iddia ediyordu; bu da, *Golkar* dahilindeki bir başka Fonksiyonel Gruptu. Dolayısıyla tüm sendikalar devlete karşı sorumlu tek bir organda birleşiyordu. Nüfus artık siyasi partilerce harekete geçirilemeyecekti; halk, politikanın tuzağına düşmemesi için dürüst bir rehberliğe ihtiyaç duyan 'değişken kitle' veya 'cahil kitle'ydi.[29]

Ayrıca yeni rejimin ideolojisinin anahtar unsurlarını formüle eden Murtopo mevcut siyasi partilerin birleşmesini sağlamaya çalışıyordu. 1967 ve 1971 arasındaki dönemde milliyetçi PNI'dan Katolik Parti'ye ve sosyalist Proleter Parti'ye kadar ayakta kalmayı başarmış İslami olmayan siyasi partiler Endonezya Demokratik Partisi'nde (PDI) birleşti. İslamcı partiler de daha tarafsız bir ada sahip Birleşik Kalkınma Partisi'nde (PPP) bir araya geldi. Seçimlerde sadece bu iki partiye *Golkar*'la yarışma izni verildi ve çok yüksek bir oranda oy almalarına izin verilmedi. *Golkar*'ın aske-

29. Fonksiyonel Gruplar'ın değişen rolleri için, David Reeve, *Golkar of Indonesia: an Alternative to the Party System* (Kuala Lumpur: Oxford University Press, 1985); Murtopo'nun adı, David Bourchier ve Vedi R. Hadiz, *Indonesian Politics and Society: a Reader* (Londra ve New York: RoutledgeCurzon, 2003), s. 34-6, 43-9, 110-12; Jacques Leclerc, "An ideological problem of Indonesian trade unionism in the sixties: 'karyawan' versus 'buruh' " [Çev. P. A. Wallace], *RIMA* 6, 1 (1972), 76-91; Ken Ward, *The 1971 Elections in Indonesia: an East Javanese Case Study* (Clayton, Vic.: Monash Üniversitesi Güneydoğu Asya Belgeleri 2, 1974), s. 37.

riyeden, kamu hizmetinden ve merkezden kontrol edilen sendikalardan garanti ettiği destek onu en etkin siyasi makine haline getirmişti, fakat Murtopo PDI ve PPP gibi siyasi bir parti olarak anılmamalarında ısrarlıydı.

Siyasi partileri birleştirip arındırmak o kadar da kolay bir şey değildi. Çoğu bölgede siyasi sürecin askerlerce gözetimi, eski yerel parti liderlerinin hizaya getirilmelerinde veya kaderlerinin Komünistlerinkiyle aynı olabileceği biçiminde tehdit edildiklerinde olduğu gibi, doğrudan baskı içeriyordu. Ali Murtopo, halk arasında onun 'hayvanat bahçesi' olarak bilinen, ulusu '*Golkar*laştırmak' üzere ülkenin her yanına sevk edilebilen bir grup caniyi etrafına toplamıştı. *Golkar* üyeleri arasında yeni rejime sadakatleriyle bağışlanmalarını garanti altına alan eski Komünistler bulunuyordu. 1971 seçimi eski Komünistlerin hizaya gelmekte gönülsüz PNI liderlerini korkutmalarına izin verilmesini de içeriyordu. *Golkar*'m oyların üçte ikisini aldığı seçim başarısı kendi liderlerini bile şaşırtmıştı.[30]

Meşruiyet kazanmak isteyen Suharto başlangıçta, Cava geleneğinin ağırlığını da birlikte getiren Orta Cava Sultanı IX. Hamengkubuwono ve eskiden Sukarno'yu bağımsızlık ilanına zorlayan gençlik grubunun üyesi olan ve yeni hükümette Cava dışından, liberal, sivil bir sesi temsil eden Adam Malik'le birlikte oluşturdukları üçlünün parçasıydı. Malik bir aralar sosyalist Proleter Parti'nin bir üyesiydi ve PKI saldırılarından çok çekmiş biri olarak sıkı bir antikomünistti.

ABD hükümeti 1965 olaylarını yakından izliyor ve Komünizmin, ne şekilde olursa olsun ortadan kaldırılmasını onaylıyordu. Katliamlarda doğrudan dahli bulunmamasına dikkat ederken, ABD elçiliğinin bir belgesinde dile getirildiği gibi, 'Ordunun yaptıklarının genel olarak takdir edilesi' bulunduğunu ifade ediyordu.[31] Önceleri, yönetimi kimin üstleneceğini ve Suharto'nun nasıl bir lider olduğunu öğrenene kadar kararsızlık yaşayan ABD, Suharto meşru güç sahibi olduğunu gösterir göstermez yeni rejime destek verdi. Yardım programları yeniden yürürlüğe kondu. En önemlisi de, Endonezya Dünya Bankası ve Uluslararası Para

30. Ward, *The 1971 Elections;* Bali'ye ilişkin gizli bilgiler; David Bourchier, *Dynamics of Dissent in Indonesia: Sawito and the Phantom Coup* (Ithaca, NY: Cornell Üniversitesi Güneydoğu Asya Programı, 1984), s. 13.

31. ABD elçilik telgrafından, Robinson, *Dark Side*, s. 284'te söz edilmektedir.

Fonu da dahil olmak üzere, dünya ekonomisini idare etmek üzere oluşturulmuş uluslararası kurumlara üyeliğini yeniden başlattı.

Ali Murtopo'nun Irian kampanyasından edindiği tecrübeler Irian'ın Endonezya'yla entegrasyonuna dair nihai kararı izleyebilecek bir pozisyon edinmesini sağlamıştı. BM'nin bakış açısı, Irian halkının, Endonezyalı olmayı isteyip istemediğinin 'özgür iradeleriyle' belirlenmesi için bir plebisit yapılması gerektiği şeklindeydi. 1969 yılında ABD, Avustralya ve Birleşmiş Milletler'den bu durumu izlemeleri için gözlemciler davet edildi. Yeni Düzen demokrasi ilkeleri uyarınca, Irianlılar tüm halkı ilgilendiren bir oylamaya katılabilecek kadar 'ileri' sayılmıyorlardı, dolayısıyla Endonezya askeriyesi tarafından, Hollanda sömürge hükümetinin Halk Meclisini atamasına benzer bir tarzda ve esrarlı bir şekilde 1.000'den fazla 'kanaat önderi' seçildi. Yabancı gözlemcilerin oylamayı izlemelerine izin verilmedi, fakat bu 'Özgür Seçim Senedi'ni geçerli saymaları için ordu kaynaklı pek çok gözdağı öyküsü kulaklarına kadar geldi. Süreçte yer alan ABD danışmanları, BM'e olumlu rapor verilmesini sağladılar. Irian Endonezya'nın Komünizmi bertaraf etme ödülü oldu.

En parlak anti-Sukarnocu öğrenci eylemcilerden birkaçı Ali Murtopo tarafından ağırlanıp *Golkar*'ın politikasında ve Yeni Düzen politikasının belirlenmesinde anahtar figür oldu. Bazıları siyasi danışmanlık gruplarına veya beyin takımlarına atandı. ABD'de neo-liberal ekonomi eğitimi aldılar; gazeteciler ve muhalifler tarafından 'Teknokratlar' veya 'Berkeley Mafyası' olarak anılır oldular. Subaylara konferanslar verdiler ve bütçeyi dengeleme, fiyatlara istikrar kazandırma ve ekonomik liberalleşmeyi sağlamaya dönük olarak iki yıllık bir plan oluşturdular.

Ekonomi önceleri daha da kötüye gidiyordu. Lombok ve başka bölgelerde kitlesel açlığın hüküm sürdüğü 1966 yılında yüzde 700 gibi düzeylere varan aşırı yüksek enflasyon yaşandı. Yaygın cinayetlerin yol açtığı üretim tahribatı yavaş yavaş hafifletildikçe, dış bağışlarla kuraklık destek programları hazırlandı. 1966 yılında Rupiah'da yapılan esaslı bir yeniden ayarlama sonucunda, para birimi yüzde 1.000 devalüe edilerek döviz kuru sabitlendi. 1969 yılı itibariyle enflasyon kontrol altındaydı ve yerli petrol, elektrik, pirinç ve su gibi temel alanlarda olmasa bile, pek çok alanda yavaş yavaş serbest pazarlar kuruluyordu. Hükümetin antikomünist eylemlerinin ABD tarafından onay görmesi üzerine,

Sovyetler Birliği'ne olan borçların ayarlanması 1971 yılına kadar sürse de, ciddi borç ertelemeleri söz konusu oldu. Endonezya (Hindistan'dan sonra) dünyanın ikinci büyük yardım alıcısı haline geldi ve sonraki bütün bütçe planlamaları dikkate değer ekonomik yardımların alınmasına endeksli oldu.

İki yıllık plan etkisini göstermeye başlayınca Ali Murtopo, beş adet beş yıllık plandan oluşan çok daha kapsamlı bir yirmi beş yıllık modernleşme stratejisini ilan etti. Hükümet garantileri ve hükümetin önemli üyeleriyle kurulan yeni ortaklıklar üzerinden varlıklı etnik Çinli ticari işletmeler için sermaye temin edildi. Tekrar yabancı sermayeye kapı açıldı. Endonezya, sıradan halkın yardım ve sermaye enjeksiyonları aracılığıyla ancak 'damlama etkileri'nden yararlanabileceği biçimde sanayileşecekti.[32]

1960 ortalarının cinayet ve sıkıntılarından sonra, Komünist olmadıklarına inanılan insanlar Yeni Düzen'in ilk yıllarını 'balayı' dönemi sayıyorlardı. 1960'ların sonları ve 1970'lerin başlarında toplumun her köşesine işlemiş askeri tahakkümle, liberal gençlik kültürünün filizlenmesinden oluşan tuhaf bir karışım söz konusuydu. Askeriye, caddelerde yürüyüşler yaparak, tüm kamu binalarının ve toplu taşıma istasyonlarının önünde makineli tüfekle dikilerek fiziksel varlığını güçlü bir biçimde hissettiriyordu. Bütün önemli 'sıcak noktalar' sıkıyönetim altındaydı, örneğin Cakarta'nın bir kesimini kontrol altında tutan Siliwangi tümeni, denetimlerini göstermek üzere sokağa çıkma yasakları koymuştu.

Anti-Sukarnocu hareketin üyeleri olan öğrenciler de uluslararası gençlik kültürünün bir parçasıydılar ve Endonezya diline yeni bir sözcük –'hippies' [hippiler (çiçek çocukları)]– girmişti. Marihuana ve eroin gibi uyuşturucular büyük kentlerde neredeyse serbestçe bulunabiliyordu. Sokak çeteleri ve rock müziği bu vahşi atmosferi tamamlıyordu. Başkentteki çetelerin birçoğunda yeni yönetici grubun çocukları da yer alıyordu; generallerin ve bakanların, silah ve paraya kolaylıkla ulaşabilen oğulları kendilerine 'kızgın oğlanlar' diyorlardı. Cakarta'nın banliyösü Kebayoran Baru, özellikle de alışveriş merkezi Blok M, hafif makineli silahlarla yürütülen çete savaşları sırasında tehlikeli olmasına rağmen çok revaçta bir yerdi.

Sukarno tarafından yasaklanmış bulunan rock müziği artık ucuz, kopya kasetler vasıtasıyla yayılmaya başladığından ulus-

32. Dick ve ark., *The Emergence of a National Economy*, s. 195-206; Lance Brennan, Les Heathcote ve Anton Lucas, 'The causation of famine: a comparative analysis of Lombok and Bengal 1891-1974', *South Asia* 7, 1 (Haziran 1984), 1-26.

lararası gençlik kültürü kendi yerel formunu oluşturuyordu. Endonezyalı gençler, Carlos Santana ve Janis Joplin dinlemenin yanı sıra, Mercys gibi, kendi pop gruplarını oluşturuyorlardı. Cikini'de, esasen, Endonezya'nın ilk gerçek modern sanatçısı olan bir on dokuzuncu yüzyıl aristokratının malikânesinin, daha sonraları da kentin eski hayvanat bahçesinin bulunduğu alanda yeni bir Cakarta sanat merkezi inşa edilmişti. Merkez hükümetin yerel kültürel üretimi destekleme çabalarının bir parçasıydı. Bu çaba, ithal filmlere konulan bir harçtan yararlanma avantajına rağmen, yerli film yapımcılarının izleyici bulma mücadelesinin uzantısı olarak, film sanayii içinde Hollywood'un egemenliğine karşı durmaya yardımcı oluyordu. Sadece, popüler *Inem the Sexy Maid* gibi erotik yerel komediler ticari açıdan başarı kazanıyordu.[33]

Bu dönemin filmlerinden bazıları Endonezya'nın gerçekliklerini kabullenmeye çalışıyordu ki bunlar yeni rejimle değişmemiş gerçekliklerdi. Cakarta, kenti yeni göçmenlere 'yakınlaştırmaya' çalışmış popüler reformcu bir askeri valiye sahip olmasına rağmen, burası zengin ile yoksul arasındaki eşitsizliklerin çok açık olduğu bir yerdi. Zenginlerin çocukları kentin merkezindeki Gambir tren istasyonuna gittiklerinde orada üç kuruş para kazanmak için yeni sigara yapmak amacıyla izmarit toplayanları görürler ve gecekondu mahallelerinden ve sakinlerinin banyo, tuvalet ve su kaynağı da olan leş gibi kanallardan geçerlerdi. Bazı film yapımcıları yoksulların sorunlarına eğilmeye çalışıyor ve Sukarnocu yozlaşmayla mücadele etmiş gençlik arasında büyüyen, daha adil bir topluma yönelik çabaları sürdürmek zorunda oldukları duygusuna katkıda bulunuyorlardı.[34]

Suharto rejiminin iktidara gelmesine yardımcı olmuş bu öğrenciler şimdi de ona karşı muhalefet yükseltmeye başlamışlardı. Öğrenci grupları yolsuzluk karşıtı saldırılarını Suharto'nun Ibu Tien olarak bilinen karısına yöneltmişti. Kadının çeşitli kamu projelerinden ekonomik çıkar sağlamış olduğu çok uzun söylenegeliyordu, bundan dolayı da Hollandaca on anlamına gelen söz-

33. 1968 dolaylarındaki Cakarta için Diane Galung'a teşekkürlerimle; ayrıca bkz. Suzan Piper ve Sawung Jabo, 'Indonesian music from the 50s to the 80s', *Prisma* 43 (Mart 1987), 24-37; 'balayı' terimi merhum Umar Kayam tarafından bulunmuştur; Salim Said, *Shadows on the Silver Screen: a Social History of Indonesian Film* (Cakarta: Lontar Vakfı, 1991), 6. bölüm.

34. Krishna Sen, *Indonesian Cinema: Framing the New Order* (Londra ve New Jersey: Zed, 2004), s. 105-30; bkz. Jellinek, *The Whell of Fortune*.

cük üzerinden cinas yapılarak kendisine '*tien*' takısıyla 'Madam yüzde on' deniliyordu.

Ibu Tien'in en gözde projelerinden biri, merkezi bir gölde tüm adaların minyatürlerinin sergileneceği ve Endonezya'nın temel kültürlerinin her birinin örneklerinin etnik tarzdaki evlerle ve bölgelere ait el sanatlarıyla yansıtılacağı bir tür milliyetçi Disneyland, 'Minyatür Endonezya Bahçesi' yaratmaktı. Bu, resmi 'Çoklukta Birlik' mottosunu esas alan övülmeye değer bir hedefken, protestocuların itirazları, yoksulluk diz boyuyken devletin parasının çarçur edilecek olmasıydı. Sürekli vurgulamaktan hoşlandığı gibi, basit köylü kökenli bir adam olan Suharto, ailesine son derece sadıktı. Karısına yönelik eleştiriler canını yakıyor; o da, bunun acısını öğrenci liderlerinden çıkarıyordu.[35]

Sukarno'nun, Suharto'nun da sürdürdüğü ekonomik politikalarının bir uzantısı da Japonya'yla yakın ekonomik ilişkilerdi. Sukarno'nun 1959 yılında, Dewi adını alan bir Japon kadınla evlenmesi Japon hükümeti ve ticaret dünyasıyla bağların güçlenmesine yardımcı olmuştu. Japonlar, savaş tazminatı ödemeyi kabul etmiş; bu paranın bir kısmı lüks Bali Beach Hotel'ın inşası gibi yüksek kâr getiren modernizasyon projeleri için kullanılmıştı. Ayrıca Japon şirketleri Endonezya'da tesisler kurmaya başlamışlardı. Suharto'nun Özel Başkan Yardımcıları, özellikle Murtopo ve dostları, gerek doğrudan yatırımlar yapma, gerekse Japon destekli Asia Development Bank'ın yardım sandığına da erişim yolu olarak bu bağları ilerlettiler. Fakat Japon işgali altında çekilen acıları hâlâ hatırlayanlar açısından çok hızlı gelişiyordu her şey. Japon Başbakanı Tanaka'nın 1974'te Endonezya'yı ziyareti Japon karşıtı bir protesto dalgasına yol açtı.

Öğrenciler, 1973 yılında cesur protestolarla askeri rejimi devirmiş Taylandlı öğrencileri örnek alıyorlardı. Cakarta'dakilerin çoğu, aynı şeyleri yapabileceklerini düşünerek Murtopo ve diğer Özel Başkan Yardımcılarının anayasaya aykırı rollerine itiraz ediyordu. 15 Ocak 1974'te protestolar Cakarta'nın her yerine yayıldı ve kısa süre içinde sadece Japon işletmelerine yönelmekle kalmayan başkaldırılara dönüştü. Yabancı sermaye noktasında bir başka popüler nefret öğesi de Coca-Cola'ydı ve yine Çinliler yağma

35. Hamish McDonald, *Suharto's Indonesia* (Melbourne: Pan, 1980); Soemitro, *Pangkopkamtib;* John Pemberton, *On the Subject of 'Java'* (Ithaca, NY: Cornell University Press, 1994).

ve ırkçı saldırıların hedefi haline gelmişlerdi. Cakarta'nın Çin Mahallesi'nin bazı yerleri yakılıyor ve Senen Market'le orta sınıf alışveriş merkezi Blok M saldırıya uğruyordu. Gösterileri başlatmış Endonezya Üniversitesi öğrencileri, protestoları başkaldırılara dönüştüren ve Salemba banliyösündeki öğrencilere saldırmakla tehdit eden haydutların ve sokak çocuklarının gölgesinde kalmış, güvenlik güçleri sevk edilmişti.

Öğrenciler gafil avlandılar. Önceleri İç Güvenlik Teşkilatı'nın başı olarak yetkileri Suharto'nun kontrolünün ötesine geçen General Soemitro'nun desteğini almışlardı. Ali Murtopo, başkaldırıları Soemitro ve fraksiyon arkadaşlarını itibarsızlaştırmanın bir yolu olarak kendi çıkarları doğrultusunda kullanıyordu. Şiddete yol açan haydutlar Ali'nin, siyasi partilere karşı da kullanılmış bulunan 'hayvanat bahçesi' üyeleriydi. Murtopo'nun istihbarat grubu tarafından önde gelen tüm öğrenci liderlerinin tutuklanmaları için gerekli önlemler hemen alındı ve Soemitro gücünü tamamen yitirdi. Başkaldırılar askeriyeyi, Suharto'nun veya bir başkasının ardına düşmek zorunda kalacaklarına uyandırmanın ve öğrencilere de, gerektiğinde kendilerine karşı yasal ve yasadışı güç kullanılabileceğini öğretmenin bir yolu olmuştu. Yeni Düzen'in yasa ve düzeni temsil ettiği iddiası, düşmanlarının acımasızca bastırılacağı anlamına geliyordu.

Öğrenci hareketinin kendisine gelmesi yaklaşık yirmi beş yıl aldı ve öğrenciler, 1975 yılında Madam Suharto'nun 'Minyatür Endonezya Bahçesi'nin açılışını protesto edecek durumda değillerdi. Balayı kesin olarak bitmişti.[36]

ABD'nin anti-komünizmine, Ali Murtopo'nun en büyük kampanyasının bir parçası olarak bir kez daha başvurulmuştu. 1974 yılında Portekiz'in faşist diktatörlüğü yıkıldı ve yeni sosyalist hükümet biraz gecikerek de olsa bir dekolonizasyon süreci yürütülmesine karar verdi. Portekiz'in ve dünyanın kalanının unuttuğu Doğu Timor kolonisinde, yerliler birtakım siyasi partiler kurarak bu kararı alkışladılar; bu partilerin en büyüğü, Doğu Timor'un Özgürlüğü Cephesi, *Fretilin*'di. *Fretilin*'in bağımsızlık ilanı ikinci bir muhafazakâr parti UDT ve bir üçüncü ve daha küçük bir organ olan ve Endonezya'yla entegrasyonu savunan *Apodetai* tarafından da onaylandı. Endonezya uluslararası medyada gözden

36. Soemitro, *Pangkopkamtib;* Soemitro, *Memoar Hario Kecik* (Cakarta: Obor, 1996 ve 2001), 2. cilt, s. 278-9.

düşürmek amacıyla *Fretilin*'in belli belirsiz Marksist öğretilerini kullandı ve Avustralya ve ABD'yi Endonezyalıların eylemlerine destek vermeye teşvik etmek üzere bir iç savaş endişesi doğmasına yol açtı. Murtopo Endonezyalı 'gönüllüler'in Doğu Timor'a iyi niyet göstergesi olarak ziyaret gerçekleştirmelerini organize ederken, sınıra gizlice asker yerleştirip *Apodetai* grubuyla birlikte Doğu Timor'un işgal ve ilhakına giden yolu döşemeye çalışıyordu.

İç savaş, işgal ve bunları izleyen açlık sırasında en az 125.000 Doğu Timorlu can verdi. Ayrıca, Endonezyalıların söylediklerine göre kazara, Doğu Timorlular'ın söylediklerine göreyse taammüden olmak üzere, altı Batılı gazeteci de katledildi. Ne yazık ki gazetecilerin öldürülmeleri tüm Doğu Timorlular'ın katledilmelerinden daha fazla dikkat çekti, fakat katillerin bulunması için başlatılan kampanyalar, başta ABD ve Avustralya olmak üzere çoğu hükümetin olayın unutulmasını tercih ettiği bir dönemde Doğu Timorlular'ın bağımsızlığı için destek toplanmasına yol açtı.

Sonraki yirmi beş yıl boyunca Endonezya askeri Doğu Timor'u eğitim sahası olarak kullandı. Burası, genç subayların boğazlarına kadar işkence ve cinayet kültürüne 'gark oldukları', cesetlerin yok edilmesini ve muhtemel muhaliflerin bertaraf edilmelerini öğrendikleri yerdi. Bu subayların çoğu ABD'de eğitilmiş ve Vietnam'da geliştirilen, suikastlar ve terör yoluyla gerilla direniş savaşçılarına yönelik halk desteğinin nasıl önleneceğinin öğretildiği 'Phoenix [Anka kuşu]' kod adlı CIA programını örnek almışlardı.

1978 yılında, Ali Murtopo hareketliliğini kısıtlayan bir kalp krizi geçirdi. 1984 yılında da ikinci bir krizle öldü. Adamlarına, Suharto'ya 'hayır' diyebilen tek kişi olduğunu söyleyerek böbürlenirdi. 1975 yılında Adam Malik ve Sultan IX. Hamergkubuwono artık kulak asılan adamlar olmaktan çıkmışlar; rollerinin önemi azalmış; Sultan emekli olmuş; Malik'se 1984'teki ölümüne kadar sürmek üzere, 1978'de başkan yardımcılığı gibi tali bir göreve getirilmişti. Suharto'nun gücü zirvedeydi. Murtopo gidince, Suharto'nun asıl danışmanları devlet kaynaklarıyla zengin olmak isteyen 'evetçi adamlar' oldular. Devlet demek olan sağmal ineğin kontrolüne sahip olan Suharto ve yakın destekçileri onu sağmayı sürdürüyorlardı.

1950'lerdeki ayrımcılığa son vermek, tüm nüfusun kurtuluşunu sağlamak ve sosyal refaha ulaşmak gibi ilerici hareketler 1957

ve 1967 arasında iyiden iyiye geriledi. Pramoedya'nın kahramanı Sukarno, potansiyel vaat eden muhafazakâr güçler, ordunun da desteğiyle kontrolü ele aldıkça akim kalacak olan bir süreç başlattı. Devrim, Sukarno ve PKI liderlerinin umdukları gibi, beraberinde herkesi götüremedi. Sonunda Sukarno kendi kişilik kültüne yenik düştü ve iç ve dış baskılar Endonezya sosyalizmini çöküşe zorladı.

Yedinci Bölüm

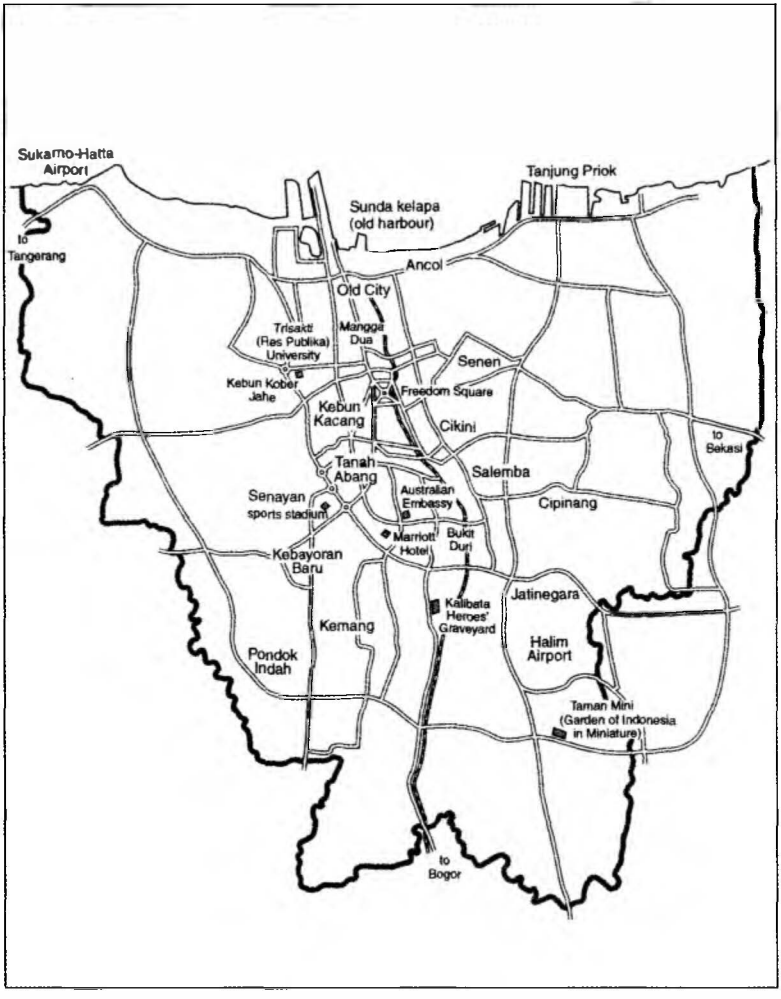
MUTLU DİYARDA TERÖR VE KALKINMA

641 numaralı Siyasi Tutuklu Pramoedya Ananta Toer 1973 yılında Buru'nun sert ve uzak adasında –'mutlu diyar'– sağ kalmaya çabalarken, reform gerektiğini tavsiye eden bir mektup almıştı: "Herkes yargıda hata yapabilir, fakat elbette sonuçları mantıklı olmalıdır, yani 'dürüstlük, cesaret ve doğru yolu yeniden keşfetme yetisi esastır.' " Mektuba sinmiş bulunan Cavalı üslubu Başkan Suharto'yu ele veriyor ve Suharto yönetiminin alamet-i farikası olan tehdit ve rica bileşimini yansıtıyordu. Pramoedya mektuba cevaben, 'gerçek, adalet ve güzelliği aziz tuttuğunu', 'güçlünün elini zayıfa uzatmasını' umduğunu ve 'çabalamaya ve dua etmeye' devam edeceğini yazdı. Bu cevaptaki 'kapalılık', sadece Pramoedya'nın Suharto'yla paylaştığı Cavalı kültürünün bir özelliği değildi, aynı zamanda gardiyanlarının bu cevabı okuyacak olmalarından da kaynaklanıyordu.[1]

Pramoedya, Buru'daki mahkûmiyeti boyunca, Tirto Adhi Suryo'nun emeklerini esas alan Endonezya milliyetçiliğinin kökenlerinin öyküsünü yeniden anlatan dörtlemesi *This Earth of Mankind*'ı yazdı. Önceleri Pramoedya'ya kalem ve kâğıt verilmiyor, o da 1960'ların başlarında Ulusal Kütüphane'deki araştırmalarını anımsayarak romanlarını sözlü oluşturuyordu. Sağ kalmak için 'gerçeği, adaleti ve güzelliği' bulabilecekleri öyküyü mahkûm arkadaşlarına anlatıyordu. Dörtleme, Endonezya'nın gerçek ulusal kimliğini unutmuş olduğuna ve Suharto'nun yönetiminde sö-

1. Pramoedya Ananta Toer, *The Mute's Soliloquy*, Çev. Willem Samuels (New York: Penguin, 1998), s. 63.

mürge çağına doğru sürüklendiğine dair bir iddiaydı. Kitaplar, o dönemin mektup ve yayımlanmış anılarıyla birlikte, askeri gücü esas alan bir rejimin gaddarlığına bir bakış atmaktadır.



Harita 6: Cakarta 1960 - 2005

Muhalefetin Ezilmesi

1970'lerin ortalarında, Suharto, düşmanlarını ezmek için sadık subayları kullanarak ve aile üyeleriyle destekçilerine bağışlar dağıtarak bir tür kukla ustası olmuştu. Pramoedya açısından bu, Endonezya'nın demokratik potansiyeline büyük bir ihanetti; sömürge mirasının bir parçası, sömürgeciliğin feodalizmi teşvik etme çabalarının bir parçası olan keyfi güç kullanımına dönüştü. Yeni Düzen döneminde, Cava kraliyet sistemleriyle ve Hollanda yönetimiyle yakın bağlar mevcutken, Suharto'nunki de modern bir istibdat rejimiydi. Suharto'nun yöntemleri olağanüstü bir dönemde, Stalin'in Rusya'daki baskıcı rejimine çok benzer bir yönetim doğurmuştu; rejimin ulusun kontrolünü elde tutmasını sağlamak için korku ve abartma yöntemlerine başvuruluyordu.[2] Bu dönem 'demokrasi şenlikleri' denen, sonuçları önceden belirlenmiş düzenli seçimlerle ve hem yönetici grup üyelerindeki hem de önce komünizm, sonra İslam, ondan sonra da sivil toplum örgütleri ulusa yönelik tehdit sayıldıkça hedeflerdeki değişikliklerle kesiliyordu. Bütün bu süreç boyunca değişmeyen tek şey vardı; o da, en büyük siyasetçi Suharto'ydu.

Hükümet, terör ve kalkınma olmak üzere iki güç kaynağının hedefine Komünist öcüyü koymayı sürdürebiliyor ve bunu yaparken de askere her türlü kolaylığı sağlayan bir yapı oluşturabiliyordu. 1965 katliamlarının doğurduğu korku hükümete yönelecek herhangi bir eleştiri açısından bir uyarı olmuştu. 1965'le 1968 arasındaki dönemde insanlar evlerini terk etmiş ve hayatta kalmak uğruna kimliklerini değiştirmişlerdi. Bu sürgünlerden bazıları evlerine hiçbir zaman dönemediler, bazılarıysa on yıllar sonra ancak dönebildiler. Katliamlar sırasında yaşanan zulüm kurbanların aile ve dostlarından çok daha fazlasını etkiledi. Olayların tanıkları hâlâ o travmayla yaşamaktalar. Pek çok köyde yerliler katillerin kim olduklarını hâlâ gösterebiliyorlar. Bu katillerden bazıları rejim tarafından memurlukla ödüllendirilirken, birçoğu da yaptıklarının vicdan azabıyla delirdi. Bu, milyonlarca canın mahvına yol açan bir terördü.

Yeni Düzen kendi 'darbe' versiyonunu yaratma ve yayma konusunda o denli başarılıydı ki, çoğu Endonezyalı bütün suçu Komünist Parti'ye yüklüyordu. Rejim, olup biteni Suharto'nun gözüyle

2. David Jenkins, *Suharto and His Generals* (Ithaca, NY: Cornell Üniversitesi Güneydoğu Asya Programı, 1984), s. 157-9.

aktararak, diğer bütün açıklamalara kulak tıkayarak, 'darbe' açıklamaları ve imajları yaratmak için gazetecileri, akademisyenleri, sanatçıları ve resmi görevlileri kullanıyordu. İyi bir okuma bunun böyle olmadığını gösterse de, yayınlar bunun 'PKI darbesi' olduğunu 'kanıtlıyordu'. 1980 yılında Endonezya'nın önde gelen oyun yazarlarından biri *The Treachery of Gestapu-PKI* adıyla bir film yaptı. Üç saatlik film, her yıl 30 Eylül'de tüm okul öğrencilerine zorla gösterilir ve hükümetin öyküsünü aktaran ders kitaplarında yer bulur oldu. 1980'lerin sonları ve 1990'ların başlarında hükümet tarafından, toplumu 'Komünistler'den temizlemek amacıyla 'Temiz Bir Çevre' ve 'Etki Altında Kaldıkları Düşünülenler' gibi adlarla periyodik kampanyalar uygulanıyordu. İnsanlar 'bulaşmamış' olduklarını gösterecek 'İyi Hal Kâğıtları' taşımak zorundaydılar. Hükümet bildirileri halkı sürekli olarak 'gizli tehlike'ye karşı uyarıyordu; bu, her türlü karşı görüşü kapsayabilecek çok kapsamlı bir deyişti. Tehdit dili, ulusu tehdit eden ve Komünizmin hayaleti olan 'biçimsiz örgütler'e uzanıyordu. Sukarno'nun Devrimine ait sloganların yerini kötü niyetli öneriler alıyordu.



Görsel 7.1: Devrim kahramanı ve ordunun kurucusu General Sudirman'ı gösteren 500 Rupiah'lık banknot (1968'deki emisyon sırasında yaklaşık 2 ABD$ değerindeydi). Üstte ortada yer alan sembol Beş İlke'nin işaretidir.

Halim Hava Üssü'nün Krokodil Deliği denen ve maktul generallerin cesetlerinin atıldığı kuyusunun üstüne, açıklayıcı bir plaka ve resmi propagandayı tekrarlayan bir dizi rölyef taşıyan bir anıt dikildi. Bu mekân, herkesin kendilerini Komünizm be-

lasından korudukları için Suharto ve orduya minnettarlığını gösterebildiği, her yıl 'Kutsal Beş İlke Günü' merasimlerin yapıldığı yerdi. Hükümet 1990'larda bile, Komünizmin ulusa nasıl ihanet etmiş olduğunu ve silahlı kuvvetlerle halkın ona karşı nasıl el ele verdiğini gösteren üçboyutlu gösteriler kullanan 'Komünist Vahşet Müzesi' kurarak konuyu deşip duruyordu. Resmi Endonezya tarihinde katliamlardan kesinlikle söz edilmiyordu. 1957'den 1965'e kadar her yerde bulunması mümkün olan Sukarno ulusal tarihin resmi sunumlarından çıkarılmıştı.[3]

Bu Orwellci başarı, Pramoedya'nın da dediği gibi, koloni mirasının bir parçası değildi, daha çok Yeni Düzen totalitarizmine özgü bir oluşumdu. Bu totaliter sistem tek bir adamın, yani Suharto'nun işi değildi sadece, daha çok bir grubun, yani askeriyenin, Devrimin ve 1950'lerin yeni siyasi sınıfını geçerek iktidara gelmiş olduğunun ifadesiydi. Askeriye, Devrimden beri çizdiği yörüngesinin olduğu kadar Soğuk Savaş'ın da bir ürünüydü. Askeriye, ona dahil olmak iktidarın en ilkel biçimlerine kolaylıkla erişim sağladığı için, giderek büyüyordu. Modern bir kurum olan askeriye, gençler için yukarı doğru hareketlilik sağlarken, o hareketlilik için, hem geleneksel hem de modern bağlamda, Cavalı saray mensupları dünyasından çok daha hiyerarşik bir çatı sağlıyordu.

Pramoedya'nın Burudaki yaşamı, rejimin ulusu kontrol altında tutma yönteminin bir mikrokozmosuydu. Doğuya doğru –aç biilaç, her gün keyfi bir biçimde dayak yiyerek, zemini dışkı kaplı hücrelerde kalmaya zorlanarak– on gün süren deniz yolculuğundan sonra, o ve sağ kalmayı başarmış birkaç arkadaşı, ceplerinde birkaç tohum ve ellerinde ormanı temizlemelerini, çiftlik kurmalarını ve kendilerini beslemelerini sağlayacak aletlerle çorak ve çirkin bir bataklık arazisine bırakılmışlardı. Nispeten seyrek nüfuslu adaya Cava tarzı tarımı getirmeleri, gardiyanların göze-

3. Brett Hough, *Contemporary Balinese Dance Spectacles as National Ritual* (Working Paper [Çalışma Raporu] 74, Clayton, Vic.: Monash Üniversitesi Güneydoğu Asya Araştırmaları Merkezi, 1992); Rob Goodfellow, *Api dalam Sekam: the New Order and the Ideology of Anti-Communism* (Clayton, Vic.: Monash Üniversitesi Güneydoğu Asya Araştırmaları Merkezi, Çalışma Raporu 95); Henri Chambert-Loir ve A. J. S. Reid (Der.), *The Potent Dead: Ancestors, Saints and Heroes in Contemporary Indonesia* (Crows, Nest, NSW: Allen & Unwin'le işbirliği içinde Avustralya Asya Araştırmaları Derneği, 2002), s. 183-204'te Klaus Schreiner, " 'National ancestors': the ritual construction of nationhood"; Katharine McGregor, 'Commemoration of 1 October, *Hari Kesaktian Pancasila: a post-mortem analysis?*', Asian Studies Review 1 (Mart 2002), 39-72.

timi altında onu 'geliştirmeleri' amaçlanıyordu. Dayak yaşamın düzenli bir parçası olmuştu ve mahkûmlar ticaret yapmaya ve bir kooperatif kurmaya yetecek üretime ulaştıklarında bile, mal ve paralarına komutan tarafından el konuyordu.

'Darbe'yle bağlantı olmakla suçlananların tutuklanma ve mahkemeye çıkarılmaları, Buru mahkûmlarının tahliyesine yönelik uluslararası baskıların arttığı 1977 ve 1978 yıllarında da hâlâ sürüyordu; Pramoedya 1979'da Cakarta'ya geri getirildi. Buru'da geçirdiği on yıla dair anılarında, adada 315 mahkûmun öldüğünü yazmaktadır. Bir sonraki on yıl boyunca hükümet halka kontrol mekanizmasının kimin elinde olduğunu hatırlatmak için Komünistlerin görüntülerini kullanmıştır. PKI ve sol kanat askeriye mensupları, çoğu ölüm hücresinde olmak üzere, hapiste bırakılmışlardı. Bunlardan bazıları 1980'lerde birkaç yıl boyunca 30 Eylüllerde infaz edilmişlerdi.

1980'lerin başlarında, Pramoedya, ev hapsindeyken, romanlarını basmaya hazırdı ve eski bir siyasi mahkûm olan bir arkadaşı sırf bu amaçla bir yayınevi kurmuştu. Hollandalılardan miras kalan sansür yasalarının acayipliklerinden biri de, eserlerin dolaşıma girene kadar yasaklanamamasıydı. Sonuç itibariyle, 1981 ila 1988 arasında *This Earth of Mankind*'ın dört romanı yayımlandı, satıldı ve ardından yasaklandı. Başlarda, yasaklamalar için protestolar yükseldi, hatta Başkan Yardımcısı Adam Malik mecliste Pramoedya'yı savundu, fakat 1980'lerin sonlarına doğru hükümet denetimi o denli artırdı ki aleyhte düşünce ifade etme yolları tamamen tıkanmıştı. Yasaklamalara rağmen Pramoedya'nın eseri yaygın biçimde yayılmaya devam ediyor, yasaklı romanlar fotokopiyle çoğaltılıp elden ele geçiyordu; prestiji, bir tür siyasi porno niteliğinde yasak meyve anlayışıyla giderek artıyordu. 1989 ve 1990 yıllarında bir grup öğrenci, Pramoedya'nın eseri de dahil olmak üzere 'Marksist' literatürü yaymaktan dolayı mahkeme önüne çıkarılıp hapse atıldı.[4]

Periyodik antikomünist kampanyalar daha büyük bir kontrol stratejisinin parçasıydı. Öğrenciler ve sanatçılar da gözetim

4. Adhy Asmara, *Analisa Ringan Kemelut Roman Karya Pulau Buru Bumi Manusia Pramoedya Ananta Toer* (Yogyakarta: Nurcahaya, 1981); Ariel Heryanto, 'Discourse and state terrorism: a case study of political trials in New Order Indonesia 1989-1990', doktora tezi, Monash Üniversitesi (1993); 'siyasi pornografi' fikri M. Dwi Marianto'ya aittir.

altında tutuluyorlardı. 1970'lerin sonlarına doğru, Cakarta'da, takımadaların her yerinden genç sanatçılar Yeni Düzen vizyonunu hicveden bir dizi resim ve heykelle 'Yeni Sanat Hareketi'ni duyurdular. Sol kanat Cakartalı grafik sanatçısı Hardi'nin bir çalışması kendisini askeri üniforma içinde '2001'in Başkanı' diye gösteriyordu. Bu şakalar kabul görmedi ve Hardi kısa süreliğine gözaltına alındı. Üniversite kampüslerinde 1974 protestolarının tekrarlanmasını önlemek amacıyla, 1978 ve 1979 yıllarında 'Kampüsün Normalleştirilmesi' başlığı altında bir dizi güvenlik önlemi alındı. Kampüslere birlikler yığıldı ve öğrenci birlikleri lağvedildi. Cakarta'daki Endonezya Üniversitesi'nden başlayarak devlet üniversiteleri kent merkezlerinden alınıp, giriş noktaları askeriye tarafından rahatlıkla kontrol edilebilecek ve gösterilerin kalabalık kamu alanlarına taşamayacağı azgelişmiş bölgelere kaydırıldı. Akademisyenler, eğitim sisteminin her düzeyine yerleştirilmiş hükümet görevlilerince sıkı bir şekilde izleniyorlardı. Bunların çoğunda üniversiteye özgü nitelik pek yoktu, fakat 'muhalifleri' rapor edecek konumdaydılar. Öğrenciler kampüs öğrenci kıtalarına katılmak, askeri tarzda üniformalar giymek ve kendilerine 'disiplin' verecek talimlerde yer almak zorundaydılar. 1980'lerde eğitim sisteminin her düzeyinde 'yurttaşlık bilgisi' öğretme kampanyasıyla, tüm öğrencilerin, Yeni Düzen'in devletin 'Beş İlke'sinin sulandırılmış versiyonunu ezberleyecekleri yeni bir yönetmelik getirildi. Herkes, başta devlet memurları, safari giysisinin rayondan yapılma kısa kollu versiyonu gibi olan üniforma giymek zorundaydı.[5]

'Normalleştirme' kampanyası dönemi bir dizi başka resmi kısıtlamalarla eşzamanlıydı. 'Dünyayı Süpür' gibi operasyonlarla karşıt görüşlüler ve suçlular tutuklanıyor ve sivillerdeki her türlü silaha el konuyordu. Aynı sırada hükümet, içlerinde Sukarno'nun otoritarizmine karşı durmuş insanlardan bazılarının öncülük ettikleri birtakım önemli gazeteleri de kapatıyordu. Sonraları General Murtopo tarafından yönetilecek olan İstihbarat Dairesi'nin müdahale dönemi ilerledikçe gazete yayın yönetmenleri leb demeden leblebiyi anlamaya ve otosansür uygulamaya başlamışlardı.

5. Wolfgang Marshall (Der.), *Texts from the Islands: Oral and Written Traditions of Indonesia and the Malay World* (Berne: University of Berne, 1994), s. 317-28'de Ingo Wandelt, " 'The New Order interpretation of the Pancasila: its development and structure as reflected in 'Pendidikan Moral Pancasila' and 'Penataran P-4' ".

Pramoedya'nın Buru'ya yolculuğu sırasında mahkûmlar *'kroncong* [koloni çağı pop müzik] şarkılarına, resmi duyurulara, söylevlere ve yol aldığımız yeni yaşamda hepimizin iyiliğini isteyen adsız yetkililerin öğütlerine' tabi tutulmuşlardı.[6] Aynı bombardımana bütün halk tabi tutuluyordu. Sukarno yıllarına işaret eden dinamik ve son derece kişiselleştirilmiş siyasi sloganların yerini yoğun ve ruhsuz ifadelerle dolu yeni tür öğütler almıştı. Yeni Düzen'in yeni dili, sokağın dili değil bir tür yüksek Cava Endonezyacasıydı; fakat sürekli kalkınmadan bahseden Suharto'nun ölümüne sıkıcı ve felsefe yerine geçen birtakım halk inanışlarıyla süslenmiş homurtulu konuşmalarıyla simgelenen resmi ve dayatmacı bir dildi.

1960'ların Endonezya gazetelerinin okurları 1980'lerin gazete haberlerini muhtemelen basit ve anlaşılmaz buluyorlardı. Dillerini bağımsızlık sonrası eğitim patlamasında edinmiş okurlar için yazılmış kısa, doğrudan cümlelerin yerini gerçekte hiçbir şey demeden çok önemli şeyler söyleniyormuş etkisi vermesi tasarlanan karmaşık yapı ve neolojizmle dolu uzun ve çarpık ifadeler almıştı. Bu Yeni Düzen dil tarzı, 'otoritelerin' edilgen bir halka neyi nasıl yapacaklarını söyledikleri tavandan tabana bir buyurganlığı esas alıyordu. Dilin abartılı kullanılmasının konuşmacı veya yazarın prestijini artıracağı varsayılıyordu. Yeni Düzen, Sukarno'nun radikal sloganlarının yerine, neredeyse hiç anlamı olmayan sloganlar, kamu binalarına asılmak üzere 'toplumu sportize ve sporu da sosyatize etme' ihtiyacı gibi şeylerin yazıldığı afişler üretiyordu.[7] Pramoedya'nın Buru romanları bu dil türüne bir meydan okuyuştu. Sıradan Cavalı'nın konuşma kalıplarıyla örülmüş temiz, doğrudan üslubuyla, Yeni Düzen ideolojisinin özentilerini boşa çıkarıyordu.

1980'ler boyunca gazete öyküleri kalkınma başarısına dair ağırbaşlı betimlemelerle doluydu, tek tük sansasyonel cinayetlere veya hiçbir siyasi çağrışımı olmayan doğaüstü öykülere yer veriliyordu. Yegâne televizyon istasyonu hükümetinkiydi. Hüküme-

6. Pramoedya, *The Mute's Soliloquy*, s. 18.

7. Alıntı: Amin Sweeney, *A Full Hearing: Orality and Literacy in the Malay World* (Berkeley: University of California Press, 1987), s. 99; B. R. O'G. Anderson, *Language and Power: Exploring Political Cultures in Indonesia* (Ithaca, NY: Cornell University Press, 1990); Matheson Hooker (Der.), *Culture and Society in New Order Indonesia* (Singapur: Oxford University Press, 1993), s. 272-93'te Virginia Matheson Hooker, 'New Order language in context'; Jennifer Lindsay, 'Kayam's Kedaulatan Rakyat column and New Order talking', *RIMA* 37, 2 (2003), 11-26.

tin mesajları mümkün olduğunca halka mal olsun diye her köye televizyon dağıtılıyordu. Başlangıçta televizyon reklamlarına izin veriliyordu, 1981'de, Suharto ve bakanları, 'cahil kitleler'in ticari mesajlarla kolaylıkla baştan çıkarılabileceğinden kaygılandıkları için ekranlarda yasaklandı. Sonra program aralarına vatan şarkıları serpiştirilmeye başlandı. O aralar Endonezyalılar, eğer bir bakan ansızın manşetlerden inmişse gözden düşmüş olduğunu bilerek, politikayı çıkarım yoluyla yorumlamak zorundaydılar. Örneğin, bir savunma bakanı 1978 yılında subayların artık ticaretle uğraşmalarına izin verilmeyeceğini ilan etmişti. Bakan derhal rütbe tenziline uğramış ve ön sayfalarda görünmez olmuştu. Sansürün gölgesinde söylentiler zehirli mantar gibi büyüyordu.[8]

Her beş yılda bir yapılan seçimler kontrollü saldırı alıştırmalarıydı. Bu ritüellerden önce, ilgili yerel otoritelere resmi siyasi araç *Golkar*'a bölgelerinde kaç oy çıkacağına dair ayrıntılı talimat veriliyordu. Bu konuda acze düşülmesi azledilmeye neden olabilir, başarıysa –motorlu bisiklet ve Singapur'a seyahat gibi– maddi ödül getirirdi. Seçimler potansiyel muhalif kişilerin belirlenmesinin de bir yoluydu. Eğer yerel liderler *Golkar* dışındansalar, tehdit edilip hükümeti desteklemeye 'ikna' edilirlerdi. Özellikle belalı sayılan bölgelere yetenekli askeri birimler getirilir ve askeriye tarafından ülkenin her yerine nakledilen haydutlar muhaliflerin evlerini yakar veya onları sıra dayağına çekerlerdi. Bir tür emniyet supabı olarak sadece seçim toplantılarındaki gösterilerin coşkulu düzeylere ulaşmasına izin verilirdi. Yarışan siyasi partilere mensup gençlerin oluşturdukları gruplar seçim zemininin bir parçası olarak hararetli kavgalara girişebilir ve kasabalar bu veya şu partinin rengiyle donanırdı.

Bu sınırlı şiddete izin verme stratejisi Ali Murtopo'nun Endonezya siyasi kültürüne katkısıydı. Fakat hükümetin şiddet üzerinde nihai tekel olduğu önkabuldü. Bu, 1980'lerin başlarındaki 'Esrarengiz Yargısız İnfazlar'la vurgulanıyordu. O tarihlerde, medya halkın suç düzeyinin arttığına dair korkusunu dile getiren öyküler yayınlamıştı. Cava'daki kentlerde, çok sayıdaki dövmeleriyle hemen tanınan çete üyeleri halktan kişilerce bulunuyor, vuruluyor ve kanal veya sokaklara atılıyorlardı. Katillerin adları asla bilinmezken, söylenti ve öngörüler okları görev dışı çalışan askeri per-

8. Philip Kitley, *Television, Nation, and Culture in Indonesia* (Atina, OH: Ohio University Press, 2000).

sonele yöneltiyordu. Öldürülen suçluların arasında Murtopo'nun yarı resmi haydutlarından bazıları da oluyordu. Böylelikle hem halka hem de emirleri verenin kim olduğunu hatırlamaya ihtiyaç duyabilecek çete üyelerine gereken mesaj verilmiş oluyordu.[9] Sonraki seçimlerde ve sonraki Suharto yıllarında yaşanan siyasi çalkantılar sırasında, aynı haydutlardan oluşan bir 'Beş İlke Gençlik Hareketi' peydahlandı.

Resmi düşüncelere göre, Yeni Düzen *Golkar*'da cisimleşmiş 'organik' bir devleti temsil ediyordu. Ulus, babacan aile reisine karşı gelinmemesini gereken büyük bir aile olarak görülüyordu. Dolayısıyla Halk Meclisi'nde bir muhalefet olması fikri 'gayri-Endonezyalı' ilan ediliyor; grev ve diğer ihtilaf unsurları sosyal uyum hedefini tahrip edebilecek şeyler olarak görülüyordu.[10]

1977 seçimleri, tıpkı Suharto'nun iktidarı döneminde yapılan diğerleri gibi, hükümetin parti-olmayan-partisi *Golkar*'ın zaferiyle sonuçlanmış, fakat her şey planlandığı gibi gitmemişti. İki uysal siyasi partinin oyların bir kısmını alması amaçlanmıştı, böylece demokrasi görüntüsü çizilebilecekti; ancak, birinin, yani Demokratik Parti PDI'nın oyu önemli oranda düşmüştü. Sukarno'nun çocukları babalarıyla birlikte anılan PNI'nın halefi olduğu için bu partide faaldiler, fakat seçim kampanyaları sırasında ciddi şekilde kısıtlanmış oldukları için seçmenler protesto olarak PDI'yı ıska geçmişlerdi. Sukarno 1970 yılında ölmüş olsa da, hayaleti Yeni Düzen'in siyasi makinesine dadanmıştı bir kere. Yerel seçimlerde başka sınırlı protestolar da oldu. Yerel bir seçimde sadece bir aday olduğunda bile, Yeni Düzen'in formaliteleri bir tercihe dair işaretlerin olmasını –adayın oy sandığının boş bir sandığın yanına yerleştirilmesini– gerektiriyordu. Eğer köylüler adayı beğenmiyorlarsa, oylarını diğer deliğe atıyorlardı, böylece seçimi boş kutu kazanıyordu.[11]

1977 seçimlerinde güçlenme işaretleri gösteren parti birleşik Müslümanlar'ın partisi, Birleşik Demokratik Parti PPP'ydi. Komünistlere yönelen İslami öfke 1960'larda Yeni Düzen açısından yararlı olmuştu ve pek çok kişi ya inancını değiştirdiği ya da teamüllerini nominalizmden veya yerel senkretizmden daha

9. John Pemberton, *On the Subject of 'Java'* (Ithaca, NY: Cornell University Press, 1994), s. 311-14; James T. Siegel, *A New Criminal Type in Jakarta: Counter-Revolution Today* (Durham ve Londra: Duke University Press, 1998).
10. John Pemberton, *On the Subject of 'Java'*, s. 3-7.
11. John Wilkinson, 'Electioneering in Tanahbelig: aspects of social change in an isolated Balinese community', *RIMA* 24 (1991), s. 39-54.

ortodoks İslam'a kaydırdığı için Komünist arınmadan İslam da faydalanmıştı. Bazıları ateist (dolayısıyla Komünist) sayılmaktan kurtulmak için inançlarını göstermeye çabalıyorlardı; bazılarıysa cinayetlerin ardından gerçekten de derin bir içebakışa ve ruhani tatmine yöneliyorlardı.

Yeni Düzen'in talihsizliği, 1970'lerin ilk yıllarında dini liderlerin eleştiri oklarını yolsuzluklara ve askerin siyasetteki rolüne yönlendirmeleriydi. Suharto, danışmanlarının da etkisiyle, Cava spiritüalizmine kucak açtı; bu, bazı Müslüman liderlerce kuşkuyla yaklaşılan bir görüntüydü. 1973 yılında meclisten zorla yeni evlilik yasaları geçirildiğinde siyasi anlaşmazlıklar hararetlendi. Bu yasalar bağımsızlık öncesi milliyetçi ve feministlerin çokeşliliği sınırlamak ve çocuk evliliklerine son verme ajandalarına uygun düşmesine rağmen, Müslüman liderler bunun devletin dini kontrol altına alma girişiminin bir parçası olduğundan korkuyorlardı. Bu tür bir kontrol İslamiyet'i bir devlet dini yapma hedeflerinden uzaklaşmaları anlamına gelirdi.

İslam'a ait tüm siyasi araçların PPP'yle birleşmesinin umulduğu ve dahası bu partinin İslamiyet'i değil, Beş İlke'yi esas alması gerektiği açığa çıktığında, dini liderlerle rejim arasındaki uyuşmazlık iyice belirginleşti. Bu kısıtlamalar Beş İlke'yi yeniden formüle etme yolunda genel bir seferberliğin bir parçasıydı, dolayısıyla Yeni Düzen'in siyasi sembolü olarak kullanılabilirdi. Bu da, her türlü radikal sosyal mesajdan arındırılarak yapılıyordu.[12]

İstihbarat şefi Murtopo İslamiyet adına şiddete adanmış grupları manipüle ediyordu. Raporlar, 1950'lerin İslam'ın Evi hareketinin Cava ve Sumatra'da dirilmekte olduğunu gösteriyordu. Gerçekten de, Murtopo, Mesih sayılan Kartosuwiryo'nun oğlu da dahil olmak üzere, eski İslam'ın Evi liderlerinden bir grubu göstermelik bir aday yaratmaya teşvik ediyordu. Onları, 'Cihat Komutası' namıyla bilinen bir grup olarak besliyordu; zamanı gelince aşırı güvenlik önlemlerini haklı çıkarmak için yükselen bir tehdit olarak sergileneceklerdi. Murtopo'nun İslamiyet'i bir düşman olarak kullanması anasının gözü bir durumdu: tıpkı 1980'lerde Osama bin Ladin'e ve Saddam Hüseyin'e verilen ABD desteği gibi, bu da uluslararası sonuçlar bağlamında geri tepecek bir taktikti.[13]

12. Jenkins, *Suharto and His Generals*, s. 158.

13. Bkz. Heru Cahyono'ya (Cakarta: Sinar Harapan, 1998), s. 281-307 söylendiğine göre, Soemitro, *Pangkopkamtib Jenderal Soemitro dan Peristiwa 15 Januaryi '74.*

Endonezya İslamiyet'i her zaman heterojen olmuştu, fakat Yeni Düzen farklılıkları kendi çıkarları doğrultusunda büyütüyordu. 1970'li yıllara, özellikle İran Devrimi'yle cesaret bulan uluslararası İslami yenilenme dalgaları damga vuruyordu. Bir başka grubun İslam Devrimi'nin İran versiyonuna karşı olduğu gibi, yenilenme de pan-İslami dayanışmanın üstünde duruyordu. Mısır'daki Müslüman Kardeşler kaynaklı özleştirmeci bir ağ olan bu ikinci grup sonunda Malezya'ya yayılmış, oradan da Endonezyalı Müslümanlar'a ulaşmıştı. Bu ikinci pan-İslami hareket, Muhammed Peygamber'in İslamiyet'i kurarken alaşağı etmiş olduğu kabilecilik türünü barındırdığından dolayı millet ve milliyetçiliğe karşıydı. Hem İran Devrimi hem de Müslüman Kardeşler devletin karşısında yer alan entelektüel gençlik idesini yüceltiyordu. Orta Cavalı dini bir eğitim topluluğu veya *pesantren*deki küçük bir Endonezyalı öğrenci grubu bu ideleri coşkuyla izliyordu. Önceleri sadece on kadar üyesi olan bu gruba, İslam'ın Evi İsyanıyla bağlantısı olan Abdullah Sungkar adlı bir vaiz liderlik yapıyordu. Sungkar ve dostları saflık ve yenilenme ideallerinin çekimine kapılmışlardı ve kafa dengi gruplarla ağlar kurmaya çalışıyor, böylece bir Doğu Cakarta camii kökenli yarı askeri gençlik talim faaliyetlerine bulaşmış radikal bir grupla bağlantıya geçiyorlardı.

Yeni Düzen onların iktidarlarına yönelik bir tehdit olduklarını biliyorlardı. Ilımlı İslami liderler, 1981'de, Komuta ile bağlantılı olduğu söylenegelen bir 'İslam Devrim Konseyi'nin Endonezya'nın ulusal nakliye şirketi Garuda'nın bir uçağını kaçırdığında dinlerini halkın gözünden düşürmek için 'Cihat Komutası'nın kullanıldığını dile getirmeye başlamışlardı. 1980'lerde başka eylemler gerçekleşti; Suharto'yla ilişkili bir işadamına ait bir bankanın ve Orta Cava'daki Borobudur Budist anıtının bombalanması da dahil olmak üzere bazıları *ajan provokatör*lerce yapılmıştı.

İslam'ın kötüye kullanılması sürecindeki en önemli olaylardan biri 1984 yılında Cakarta'daki Tanjunk Priok limanında yaşandı. İyi yazılmış vaazları, küçük düşürücü posterlerin asılmasını ve huzursuzluk söylentilerini takiben bir caminin dışında isyan patlak vermişti. Ansızın ağır silahlı bir birlik ortaya çıkmış ve isyancılar çevrelenmiş bir alanda tuzağa düşmüşlerdi; hepsi askerlerce derhal vurulmuştu. Resmi açıklamalara göre elli kişi ölmüştü, ancak daha gerçekçi tahminler ölü sayısının on kat fazlası olduğunu ileri sürmektedir.

Tanjung Priok isyanı hükümet tarafından her türlü İslami radikalizmi ezmek için bahane olarak kullanılıyordu. Gerçekten daha sertlik yanlısı kişilerle birlikte açıksözlü vaizler ve siyasetçiler de genellikle entipüften nedenlerle tutuklanıyor, yargılanıyor ve hapse atılıyorlardı. Okullarda İslamcı başörtüsü giyilmesi yasaktı. Sungkar'ın Surakarta'daki *pesantren*i kapatıldı ve tutuklanmayan kadrolar Güney Sumatra'daki Lampung'a kaçtı; orada da 1989 yılında şiddetle bastırılan ve 250'den fazla insanın öldüğü bir başka hükümet karşıtı isyana öncülük ettiler.[14] *Pesantren*in öbür kıdemli liderlerinden Abu Bakar Basyir (Ebubekir Beşir), Suharto tarafından üç yıl hapsedilmesinin ardından Malezya'ya kaçtı. 1990'ların sonunda laik devlete karşı aşırı fikirlerle geri dönecekti. Bunun da nedeni, Afganistan'da İslamcı silahlı güçlere katılmış ve Batılı laik toplumun yozlaştırıcı etkilerine karşı duran Ortadoğulu İslamcı liderlerden fazlasıyla esinlenmesiydi. 1970 ve 1980'li yıllarda Endonezya hükümeti bu kişileri, Ekim 2002 Bali bombalamasından sorumlu Abu Bakar Basyir komutasındaki terör hücresine işaret eden 'Cemaat-i İslamiye'ye (*Jemaah Islamiyah*) ait İslami muhalefetle bağlantılı olmakla itham ediyordu.[15]

Hükümetin bakanları, İslamiyet'i, 'aşırı sol' Komünizm gibi kontrol altında tutulması gereken 'aşırı sağ' güç sayılıyordu. Bu kontrolün bir sonucu, Müslümanlar'ın dinlerinin tehdit altında olduğuna inanmaları olmuştu. Müslümanlar, bir sosyoloğun dediği gibi, 'azınlık zihniyetine sahip bir çoğunluk'tular.[16] Başörtüsü takmak gibi masum hareketler bile siyasileştirilmişti; bu da, hükümete karşı duracak bir ses arayanların enerjilerini dine yöneltebilecekleri anlamına geliyordu.

Çeşitli dini liderler İslam'a yönelik baskı ve engellemelere karşı durmak amacıyla çeşitli stratejiler geliştirmişlerdi. Gelenekselci niteliğe sahip Alimler Dirilişi NU, PPP'nin bir parçası olması söylendiğinde, hükümetin istediği şeyi yapacağını ve apolitik olacağını, böylece hükümetin partisinin bir parçası olmak zorunda

14. Abdul Syukur, *Gerakan Usroh di Indonesia: Peristiwa Lampung 1989* (Yogyakarta: Ombak, 2003); TAPOL, *Indonesia: Muslims on Trial* (Londra: TAPOL, 1987).
15. Julie Southwood ve Patrick Flanagan, *Indonesia: Law, Propaganda and Terror* (Londra: Zed, 1983), s. 93.
16. Christine Doran (Der.), *Indonesian Politics: a Reader* (Townsville: Güneydoğu Asya Politikası Merkezi, Kuzey Queensland James Cook Üniversitesi, 1987), s. 111-32'de C. F. Wertheim, 'Indonesian Moslems under Sukarno and Suharto: majority with a minority mentality'.

kalmayacağını beyan etmişti. NU, sadece, yoksulların refah düzeylerini geliştirecek kampanyalar gibi sosyal faaliyetlere dahil olmak istiyordu. Bu dolambaçlı ayakta kalma yöntemi, liderliğini, NU'nun kurucusunun kurnaz torunu ve Endonezya'nın 1945'teki ilk din bakanı Wahid Hasyim'in oğlu Abdurrahman Wahid'in yaptığı yeni bir entelektüeller kuşağının buluşuydu. Hükümetin örgütü casuslar ve ajanlar aracılığıyla manipüle etme çabalarına rağmen, halk arasında Gus Dur olarak bilinen bu doğal lider NU'nun başkanlığına seçildi ve 1980'lerden 1990'lı yılların sonuna kadar öyle de kaldı; bu süre zarfında Suharto rejimine karşı yumuşak fakat inatçı bir muhalif ses olarak sivrildi.

İslam'ın Evi zihniyetinin uyanışının yan ürünlerinden biri de, Açe'deki yerel liderlerin ayrı bir Müslüman devlet kurma hırslarını ateşlemesiydi. 1977 yılında çok fazla desteğe sahip olmayan bir Özgür Açe Hareketi ilan edilmişti. 1989 itibariyle durum değişmişti. Açe petrolü ve diğer doğal zenginlikleri sayesinde hızlı bir yükseliş göstermişti fakat bu, Cakarta'daki hükümetin dikkatlerinin daha fazla çekilmesi anlamına da geliyordu. Daha güçlü bir merkezi hükümetin varlığı 1987 ve 1992 seçimlerinde *Golkar* açısından iyi sonuçlar elde edilmesi amacıyla yerel dini liderleri sisteme entegre etmişti. Fakat bu, dini liderleri, özellikle kırsal alanlarda, nüfusun çoğunluğundan uzaklaştırıyordu. Kırsaldaki Açeliler çevrelerinde olagelen ekonomik canlılıktan nasiplenemediklerini düşünüyor ve Cavalı bir rejimin dizginleri ele aldığına inanıyorlardı. Protestolar arttıkça askeriyenin de zalimce taktikleri arttı. Karşıt görüşlüler gizemli bir biçimde ortadan kayboldular, işkence ve cinayet söylentileri çoğaldı. Bu vahşi taktikler, halkı boyun eğmeye zorlamak yerine Özgür Açe Hareketi'ne destek vermeye itti. 1992 yılı itibariyle çok büyük bir ayrılıkçı isyanın eli kulağındaydı ve yirmi birinci yüzyıla doğru güçlenip zayıflayacaktı.[17]

Askeri terör, Irian (Batı Yeni Gine) ve Doğu Timor'da da benzer bir rol oynadı. Irian'da, 'Seçeneksizlik Akti'nde yer alan zorunlu entegrasyonun sürekli olarak desteklenmesi gerekiyordu. Bu konudaki herhangi bir karşıt görüş acımasızca eziliyordu. Papualı antropolog Arnold Ap, 1970'lerde yerel müziği ve diğer kültürel

17. C. van Dijk, *Rebellion under the Banner of Islam: the Darui Islam in Indonesia* (Lahey: Martinus Nijhoff, 1981), s. 338-9; Tim Kell, *The Roots of Acehnese Rebellion, 1989-1992* (Ithaca: Cornell Modern Endonezya Projesi, 1995).

ifade tarzlarının korunup geliştirilmesiyle ilgilenmekteydi. Askeri güçler bunu ayrılıkçı özlemlere potansiyel destek saymış, Ap'ı Özgür Papua Hareketi'yle mücadelenin bir uzantısı olarak tutuklamıştı. Ap, 1984 yılında 'kaçma teşebbüsü' sırasında sırtından vurulmuştu.[18]

Özgür Papua Hareketi ok ve yaylarla dövüşen küçük bir grup olarak kalırken, Doğu Timor *Fretilin* Hareketi 1975 işgalinden önceki kısa süreli hükümet döneminden kalma bazı modern silahlara sahipti ve pusuya düşürülen Endonezyalı askerlerden silah ele geçirebiliyordu. 1978 yılında liderlerinin yakalanıp infaz edilmesine rağmen *Fretilin* 1980'ler ve 1990'lar boyunca gerilla mücadelesini başarıyla sürdürdü. Yirmi yıllık çatışmalar sırasında 20.000'den fazla Endonezyalı askeri öldürebilmiş olmaları, başkent Dili'de yaşayan, ancak o günleri, 'Dili'de yaşamak mutluluk getirmiyordu. Korkacak o kadar çok şey vardı ki. Geleceğimiz belirsizdi. Silah sesleri duyardınız, asker cesetleri yığınlarını görürdünüz. Sadece çalışırdınız, düşünmek yoktu; hayatınız kısa olabilir'[19] diye anımsayan Isabella gibi sıradan Doğu Timorlular'ın acılarını azaltmıyordu. Açe ve Irian'da olduğu gibi, askerlerin halkı kontrol altında tutabilmek için sürekli cinayet, işkence ve tecavüze başvurmaları ve çocukları kaçırmaları bağımsız bir Doğu Timor isteyenlere yönelik desteği azaltmıyor, tam tersine artırıyordu. Etnik köken itibariyle Çinli olan Doğu Timorlu Bay Hong kavgada bizzat yer almamalarına rağmen yakalananlara tipik bir örnekti. Avustralyalı bir araştırmacıya, maruz kaldığı işkence, elektrik şoku ve dayakları şöyle anlatıyordu: 'Dövmeye başladıklarında bu veya şu şahsın *Fretilin* olup olmadığını soruyorlardı. Ama ben gerçekten bilmiyordum. Böylece dayak atmaya devam ediyorlardı. Bilmem lazım geldiğini söyleyip yine dövüyorlardı.'[20] Bu tür şeyler Doğu Timorlular'ı Endonezya'nın bir parçası olmaya asla ikna etmeyecekti.

Askeri güçler, ulusu ayrılıkçı bölünmeden korudukları için devletin tamamlayıcı bir parçası olduğunu ileri sürmek için çevre eyaletlerde olup bitenlerle ilgili ağır sansüre uğramış raporlardan

18. Danilyn Rutherford, *Raiding the Land of the Foreigners: the Limits of the Nation on an Indonesian Frontier* (Princeton: Princeton University Press, 2003), s. 212-13.
19. Michelle Turner'la takma adla röportaj, *Telling East Timor: Personal Testimonies 1942-1992* (Kensington, NSW: University of News South Wales Press, 1992), s. 160.
20. A.g.e., s. 161.

yararlanıyorlardı. Polis gücü, ayrı bir sivil teşkilat değil, askeriyenin bir koluydu, dolayısıyla sıradan insanların toplumu bastırmak için kullanılan devlet gücü diye gördükleri şeyin, yani Yeni Düzen'in 'düzeninin' bir parçasıydı. 1974 yılındaki siyasi çalkantıların peşinden devletin güvenlik faaliyetleri iyice sıkılaşmıştı. Özellikle, çeşitli istihbarat örgütleri halkı gözleyebilecek merkezi bir otorite tarafından koordine ediliyordu.

Gelişmenin Faydaları

Endonezya devletinin sınırlarındaki kontrol mücadelelerinin temelinde korku yatsa da, korku, Suharto'nun otuz yılı aşkın bir süre iktidarda niye kalabildiğini açıklayamaz. Suharto'nun rejimi, halka, toplumsal içericilik görüntüsü verecek ritüel gösteriler ve bazılarına servet kazandıran, bazılarınıysa zenginlik beklentisine sokan benzeri görülmemiş ekonomik büyüme de sunuyordu. Pramoedya'nın Suharto yönetiminde feodalizmin dönüşü hakkında yazarken sözünü ettiği şey, bu ritüel gösterilerdi.

Pramoedya'nın Buru romanlarının yayımlanıp yasaklandığı dönemde, genç bir oyun yazarı olan Norbertus Riantiarno, kendi Virgül Tiyatrosu için *Hamamböceği Operası*'nı yazıyordu. Bu da yasaklanmıştı. Brecht'in *Üç Kuruşluk Opera*'sını model almış olan *Hamamböceği Operası* büyük kentin arka sokaklarındaki yaşama, sokaklarda ve kenar mahallelerde yaşayan, hamamböcekleri gibi, her türlü badireden sağ çıkabilen fahişelere, travestilere, pezevenklere ve gangsterlere bir güzellemeydi. Riantiarno'nun eseri, giderek büyüyen orta sınıftan izleyicilere, bürokratik seçkinlerin eylemlerini hicvederken altsınıfın nasıl yaşadığını göstermeyi amaçlıyordu.



Görsel 7.2: Başkan Suharto'yu Endonezya İzci Lideri olarak gösteren pul, 1993.

Sahne (15):

[Gecekondu barakalarını gizlemek için önce dış yardım görevlisi konuk, Endonezyalı yetkililer, fotoğrafçılar, güvenlik görevlileri gelirler]

KONUK: (İngilizce [Saygın dil]): '*Wonderful. Great. Satisfactory*' Dış yardım hakikaten de amaca uygun kullanılmış görülüyor ...

BİRİNCİ GÖREVLİ: Bu daha bir şey değil. Öndeki o boş arazilerde okullar, halk kütüphaneleri, ibadethaneler ve küçük esnaf için dükkânlar inşa edeceğiz. Her şey halkın refahı için.

KONUK: Çok soylu bir plan. *Amazing*, yani ...

İKİNCİ GÖREVLİ: Ve bu kadar da değil. Sanata ve kültüre de önem vereceğiz. Bunun için tesisler dikeceğiz. Evet, oraya. Hem modern hem geleneksel... güzel sanatların canlılığı desteklenmeye devam edecek. Bu, çok önemli ve elbette, Majapahit'in ve Cava krallarının çağından beri halkımızın doğası böyle ... Antik kalıntılar yeniden inşa edilecek; bunların hepsi, hatta topluluklarının kutsadığı mezarlıklar bile restore edilecek. Torunlarımız gelecekte bilmeliler ki kuşağımızın ecdadımızın tarihine büyük saygısı vardı. Mezarlıklara çok saygılı bir kuşağız biz ...

İKİNCİ GÖREVLİ: Ve tabii anıtlar. İster destansı ister sıradan.. her olay için bir anıt dikeceğiz. Eğer bir milyon kahraman varsa, biz de bir milyon anıt dikeriz ... Kanayan Kalpler pirincin anıtlardan daha önemli olduğunu söylüyor ama bizler de, kitleler de anıtlar önemli diyoruz. Anıtlar pantolon giymek gibi bir şey. Uygarlık yani.[21]

Oyun bütün dikkatleri, Yeni Düzen'e yönelik desteğin, hükümet kontrolüne tabi bir biçimde bölümlere ayrılmış Endonezya kültürel vizyonu ve kalkınma vaadi olmak üzere iki ayağına yöneltmektedir. Yeni Düzen'in sonuna doğru, Endonezya'daki hemen her kavşak ve meydan, rejimin Doğu Timor halkına hediyesi olan devasa İsa heykelinden tutun, taşra kasabalarındaki yerel askeri Devrim liderlerinin küçük heykellerine kadar, kalkınmaya kültürel biçim kazandıran anıtlarla dolup taşıyordu.

Sukarno yönetiminin radikal solculuğu, PKI ve Sukarno'nun öbür yenilikçilerinin feodalizm ve emperyalizmle kavga ettikleri ultramodern bir Endonezya vizyonu doğurmuştu. 1965'i izleyen imha yıllarında bu radikal vizyonun doğal sonucu, gelenek savıydı; bu da, feodaliteye dönüş demekti.

Suharto ise, içinde büyüyüp yetiştiği feodal kültür olan Cava kültürünü rejiminin değerlerinin simgesi olarak seçmişti. 1990'ların sonlarına kadar Cava mistisizmine bağlı olduğunu her vesileyle göstermişti. Rejiminin can çekiştiği yıllarda bile, yönetimini tehdit eden ekonomik ve siyasi baskıları defetmeleri için büyük Şamanlardan, spiritüel hocalardan ve gizemcilerden oluşan bir konseyi ailesinin Bali Cliff Hotel'ine çağırmış olduğuna dair söylentiler vardı.

Madam Tien Suharto'nun 'Minyatür Endonezya Bahçesi', Surakarta kraliyet sarayıyla olan ailevi bağlar ve dalkavukların Suharto'nun atalarının kraliyet mensubu olduklarına dair yaydıkları dedikodular Suharto'nun Cava kralı imajına katkıda bulunmaktaydı. Suharto aile düğünlerinin koreografileri Cava hanedanı tarzında yapılıyor ve yönetici seçkinlerin kültürüne uygun oluyordu. Teşvik ettikleri ritüeller gerçek Cava ritüellerinin arıtılmış

21. Mary Zurbuchen, 'Images of culture and national development in Indonesia: the *Cockroach Opera*', *Asian Theatre Journal* 7, 2 (Güz 1990), 127-49.

versiyonlarıydı; nahoş ifadeler ayıklanıyordu.[22] Bu ritüeller bir tür zenginlik gösterileriydi: örneğin, Orta Cava'nın, kraliyet törenlerinin önemli bir parçası olan geleneksel *batik* giysileri, kahverengi ve koyu çivit mavileriyle çok donuk sayılıyor, bu yüzden Yeni Düzen tarzında altın yaldız kaplanıyordu. Altın yaldız, iç dekorasyona ve halka açık süslemelere yayıldıkça, kontrol edilemeyecek düzeye varmış, yönetici sınıfın sonradan görme kültürüyle eşanlamlı hale gelmişti.

Cavalı olmayan siyasetçiler ve generaller iktidar grubunun dışına itildikçe, Cakarta dışındakiler kendilerini giderek ötekileştirilmiş hissediyorlardı. Sukarno ülke dolaylarındaki halka açık ziyaretleri sırasında bölgesel gururu ayartmış olduğu için, hükümetin tarzı merkezin gücüne ve bölgelerden her birinin çevresel doğasına vurgu yapmaktı.

Yeni Düzen'in bölgelere yönelik tek ödünü ilk insanların kültürel eserlerineydi, fakat bunu da hiyerarşiyi vurgulayan bir tarzda yapıyordu. Irian halklarına 'hâlâ ilkel' oldukları söyleniyor, dolayısıyla yüksek yörelerdeki Daniler'in ancak şalvar şort giymek kaydıyla geleneksel penis kabağı takmalarına izin veriliyordu. Hükümet, aynı zamanda, geleneği koruyacak programlara da destek oluyordu. Bölgeleri açısından sembolik olduğu düşünülen –elbette içerik olarak siyasi yönü bulunmayan– bazı kültürel icralar Cakarta'da, özellikle de 'Minyatür Endonezya Bahçesi'nde sergilenmek üzere seçilirdi. Bu icralar yerel sanatların yeni versiyonları olsa bile, antik mirasın simgeleri kategorisine sokulurdu.[23] Endonezya içindeki ve dışındaki Yıllık Ulusal Bayram programları bu kültürel seçki sürecini ön plana çıkarıyordu. 'Çoklukta Birlik' (ulusal motto) başlıklı bir icranın bir parçası olarak, çiftler, geleneksel giysilerin şahı düğün kostümleri içinde geçit yaparlardı. Orta Cava *batik*lerindeki altın yaldız, Minangkabau ve Sulawesi gibi bölgelerin tekstillerindeki sırma ipliklerle uyumluydu. Bu tür etkinliklerde, Irian halklarının halihazırda giydikleri utandırıcı kostümlerin yerine, eski Amerikan kovboy filmlerindeki 'Kızılderililerin giydiklerine benzeyen püsküllü pantolonlar ve süet ceketler kullanılırdı. Ulusal gösteri, seçili geleneksel danslar ve müzikle tamamlanırdı.

22. Pemberton, '*Java*'.

23. Philip Yampolsky, 'Forces for change in the regional performing arts of Indonesian', *BKI* 151, 4 (1995), 700-25; Rutherford, *Raiding the Land of the Foreigners*, 7. bölüm.

Yine de bu tür etkinliklere giden Endonezyalıların büyük bölümü daha çok televizyonun ünlendirdiği stand-up komedi gruplarıyla ilgilenir veya pop müzik dinlemeye giderdi. Popüler 'Kahve Tezgâhı' grubu, yerel tiyatro tarzındaki soytarı sahnelerinin modernize edilmiş biçimi olup, büyük seyirci çeken komedi tarzından örnekler sunardı. 1980'lerde çok popüler olan müzik tarzı, Ortadoğu ve Güney Asya müzikal formlarını Sumatra ve kentli Cava tarzı müzikal unsurlarla harmanlamış *dangdut* müziğiydi. Şarkı sözleri müstehcendi, fakat *dangdut* modern İslamcı toplulukların öncelikli müzik tarzı olarak benimsenmişti; elde ettiği popülerlik, hükümet kültürü her yönüyle kontrol altına almayı ve geleneğin temel ve değer yargısız bir versiyonu haline getirmeyi ne kadar çok isterse istesin, kültürün kontrol edilebilecek bir şey olmadığının kanıtıydı.

İmar Devleti

Devletin *Hamamböceği Operası*'nda hicvedildiği gibi 'imar'la özdeşleştirilmesi kelimenin Endonezyaca'daki tam anlamından kaynaklanmaktadır; 'yapı' anlamına gelir. Suharto'nun yakın dostlarından birinin sahibi olduğu ulusal çimento tekeli sayesinde beton kullanımının özgürleştirilmesiyle her eyalet başkentinde büyük resmi yapıların yükseldiği 1970'lerin sonu ve 1980'lerde imar hızla yayılmıştı. Bu büyümeyi yaratmak üzere büyük miktarları bulan uluslararası yardım paralarıyla devlet gelirleri birleştirilmişti. Yeni Düzen dönemi boyunca gayri safi milli hasıladaki ortalama yıllık artış yüzde 6,7 gibi ciddi bir düzeye ulaşmıştı; bu da, kişi başına gelir temelinde Endonezya'yı dünyanın en hızlı büyüyen ekonomileri arasında lider konumuna getiriyordu.[24]

1970'lerin sonuna kadar gerçekleştirilen imar Yeni Düzen devletinin doğası hakkında bir şeyler söylemektedir. Endonezya dünyanın başlıca petrol üreticilerinden biriydi ve 1970'lerin başlarındaki uluslararası petrol krizinin ülkeyi kısa süre içerisinde zenginleştirmesi bekleniyordu. Petrol gelirlerindeki patlama gerçekten de hükümetin 'teknokrat' danışman ekibinin ekonomiyi kontrol altına almasına ve bir dizi beş yıllık plana girişinesine yardımcı olmuştu, fakat 1974 yılında devlet petrol şirketi ansızın iflasını duyurdu.

24. Howard W. Dick ve ark., *The Emergence of a National Economy: an Economic History of Indonesia, 1800-2000* (Sydney: Angus & Robertson, 2001), s. 198.

1957 yılında Hollanda varlıkları millileştirildiği sırada General Nasution, Korgeneral Ibnu Sutowo'yu (1914-2001), 1950'lerin başlarında kaçakçılığa bulaşmış olmasına rağmen (ya da bazılarının dediğine göre, bulaşmış olduğu için) devlet petrol şirketi Pertamina'nın başına getirmişti. Pertamina'nın yöneticisi olması Suharto tarafından onanmadan önce, 1966 olağanüstü hal kabineleri sırasında madencilik ve enerji bakanı olmuştu. Surowo'nun küçük kardeşi Surabaya'nın Komünist belediye başkanı olsa da, Pertamina Suharto'nun yönetimi tesis etmesinde çok önemli bir unsurdu, yani başkası olsa hayatını zehir edebilecek aile bağları bu durumda göz ardı edilebilmişti. Suharto ve iktidar grubunun öbür üyeleri, Pertamina üzerinden, sürekli para akışına kolaylıkla erişebiliyorlardı, ki bu, hiçbir şeyden sorumlu tutulamadıkları anlamına geliyordu. Suharto ve dostları, bu sağmal ineği, hem askeri hem de şahsi amaçlar doğrultusunda sonuna kadar kullandılar. Örneğin, Ibnu Sutowo 1973 yılında kızının düğünü için 1 milyon ABD$ harcamış ve Rolls-Royce'una kişisel statüsünü gösterir altın kaplama parçalar taktırmanın yanı sıra, savurganca ziyafetler vermekten geri kalmamıştı.

Borçlanma kısıtlamaları Sutowo'nun borçları uzun vadeye yaymasına imkân vermediği dönemde, şirket 15 milyar ABD$'lık bir borç yükü altındaydı artık. Kendisi bundan hiçbir zaman sorumlu tutulmadı. Tüm hata ve yolsuzlukların faturası yardımcılarına kesildi ve Sutowo'nun sessizce emekli olmasına izin verildi; sonradan Endonezya Kızılhaç'ının başına getirildi. Ailesi güç odağı olarak kalmayı sürdürdü; Suharto'nun Özel Danışmanlarından biri tarafından Sutowo'ya verilen Endonezya Hilton Otelleri'nin imtiyaz hakkını oğlu devraldı. Sutowo, ayrıca ailesi Suharto'nun çocuklarıyla iş yapan, Suharto'nun ardından 1998'de başkan olan zeki, ayrıksı mühendis B. J. Habibie'yi de mali açıdan destekliyordu. Ibnu Sutowo'nun oğlu Pontjo Endonezya Oteller Birliği'nin başkanı oldu ve 2004 yılında da Hilton Grubu'nun yönetimini oğluna devretti. Pontjo'nun kız kardeşi 1997 ekonomik krizi sırasında hükümet müdahalesiyle batmaktan kurtulan önemli bir bankanın yöneticisi oldu. Ibnu Sutowo, 2001 yılında ölünce de Cakarta, Kalibata'daki Ulusal Kahramanlar Kabristanı'na defnedildi.[25] Sutowo'nun en küçük oğlu 2005 yılbaşısının ilk saatlerin-

25. Howard W. Dick, *Surabaya, City of Work: Socioeconomic History, 1900-2000*

de Cakarta Hilton Oteli'nin barında tutuklandı. Tanıkların ifadelerine göre, birlikte içki içtiği kadına vadesi dolmuş kredi kartını iade eden genç garsona, genç Sutowo, 'Sen benim kim olduğumu bilmiyor musun?' demiş ve ardından da silahını çekip garsonu öldürmüştü.

Sutowo öyküsü Endonezya'nın engin zenginliklerinin Suharto yılları boyunca nasıl kullanıldığına iyi bir örnekti: Bir kısmı yoksullara yardım projelerine dağıtılıyordu, fakat bu, yönetici gruba inanılmaz tutarlarda avanta verilmeden önce gerçekleşmiyordu. Güçlü Çin kökenli Endonezyalı ticari işletmelerle yapılan ittifaklar yönetici grubun gücünün onaylanmasına yardımcı oluyor ve Çin kökenlilerin sıradan Endonezyalılar arasındaki olumsuz imajlarını pekiştiriyordu. Çimento üretimi ve kereste ruhsatları gibi önemli alanlardaki tekeller, Suharto ailesinin veya öbür generallerin temsilcileri olarak hareket eden bazı önemli Çinli-Endonezyalı girişimcilere veriliyordu.

Bu ayrıcalıkları grup içinde paylaşan Suharto sadakati satın alabiliyor ve ekonomik güç üzerinde sıkı kontrol sağlayabiliyordu. Bu durum karma bir ekonomik mirasa yol açmıştı. Endonezya'nın ekonomik yaşamının gelişiminde hiç kuşkusuz önemli başarılar söz konusuyken, Yeni Düzen politikalarının uzun vadeli etkileri Endonezya'nın dünya ticaretindeki konumunu kaybetmesine neden olmuştu; şöyle ki, 1990'lardaki payı Hollanda yönetimi dönemindeki düzeylerin neredeyse üçte biri kadardı. Suharto hükümetinin ekonomik politikaları, liberalleştirme kavgası veren ABD eğitimli teknokratlarla Suharto'nun, tarifeler, kotalar ve sübvansiyonlar yoluyla ithal ikame ve denetimine büyük önem atfeden ekonomik milliyetçiliğe eğilimi arasındaki bir çekişmeden ibaretti. 1978 ve 1986 yıllarında Rupiah'ta yapılan iki devalüasyon teknokratların etkilerinin yükseldiği döneme denk gelmişti, fakat yönetici ailenin ve işbirlikçilerinin sahip oldukları ticari faaliyetlere yardımı dokunduğu için ulusal sanayilerin desteği çok önem-

(Atina, OH: Ohio Üniversitesi Uluslararası Araştırmalar Merkezi, 2002), s. 100; Hamish McDonald, *Suharto's Indonesia* (Melbourne: Pan, 1980); Jenkins, *Suharto and His Generals*, s. 21, 23, 70; Brian May, *The Indonesian Tragedy* (Londra: Routledge, 1978), s. 216-18; *Bisnis.com*, 'Shindi, Generasi Keriga Grup Hilton', 1 Haziran 2004; 'What the elite do when their banksa re in trouble', *Inside Indonesia* 52 (Ekim-Aralık 1997); *Kompas* 12/01/2001; George Aditjondro, *Dari Soeharto ke Habibie: Guru Kencing Berdiri, Maria Kencing Berlari. Kedua Puncak Korupsi, Kolusi, dan Nepotisme Rezim Orde Beru* (Cakarta: Masyarakat Indonesia untuk Kemanusiaan, 1998).

liydi. 1981 yılındaki tahkikatların açığa çıkardığı üzere, ulusal bütçe gelirleri eksik, giderleriyse fazla beyan ediyordu.[26]

1990'ların sonlarında, başkan, bankacılık, paralı geçiş yolları, otel ve alışveriş merkezleri ve televizyon istasyonları da dahil olmak üzere holdinglerin başına çocuklarını getirmişti. Oğullarından Tommy, *kretek* sigara imalatçılarına çiftçilere ödenen paranın beş katma karanfil satmak amacıyla devlet karanfil tekelini çok ucuza ele geçirmiş; bu arada imalatçı şirketlerden birini de 1990 yılında Tommy'nin kız kardeşlerinden biri devralmıştı.[27] Suharto, Murtopo ve Yeni Düzen'in diğer beyinleri, Endonezya'ya, temelini 'aile' değerlerinin oluşturduğu korporatif devlet olarak büyük önem atfediyorlardı. Suharto'nun aile değerleri demek, çocuklarının, kayınlarının ve torunlarının zenginleşmeleri demekti.

Bazı ekonomistler, Yeni Düzen'in yerel kapitalizmi yarattığını ileri sürseler de, ticaret imparatorlukları çoğu zaman yatırım yoluyla kurulmuyor, zorla sahiplenme yoluyla kuruluyordu. Eğer yerel bir ticari işletme genişlemeye başladıysa, Suharto ailesinden veya dostlarından biri 'ortak' olmayı 'teklif' ederdi. Hisseler aile üyesine devredilirdi, fakat bedelsiz olarak. Bankalar üzerindeki denetim holdinglere hazır sermaye kaynakları sağlardı. Yıllık inceleme zamanı geldiğinde, defterler bir silah eşliğinde tevdi edilirdi, ki bu, müfettişin herhangi bir usulsüzlüğü açığa çıkarmaması için bir mesajdı. Büyük kredilerle desteklenen projeleri incelemekle görevlendirilen devlet bankası müfettişlere herhangi bir 'kötü haber'i rapor etmemeleri tembihlenirdi. Endonezyalı ya da yabancı, tüm ekonomistler ortaya çıkan rakamları Yeni Düzen'in başarısının göstergeleri olarak usulüne uygun biçimde onaylarlardı.

Para ve güç toplaşması Cakarta'yı ulusun merkezi haline getirdi. 1965 yılına kadar Endonezya'daki güç organizasyonu Cava'yı Çevre Adalar'la karşı karşıya getirmişti, fakat Yeni Düzen ile birlikte, Cava'nın yerini Cakarta aldı. Cava'nın diğer yerleri bile önemli kararların ve güç gösterilerinin dışında kalmıştı. Başlıca projeler merkezden dağıtılıyor ve devlet memurları talimatları

26. Ann Booth, *The Indonesian Economy in the Nineteenth and Twentieth Century: a History of Missed Opportunity* (Basingstoke/Canberra: Macmillan/Avustralya Ulusal Üniversitesi, 1998), s. 187-200 (özellikle s. 192), s. 205-10.
27. Mark Hanusz, *Kretek: The Culture and Heritage of Indonesia's Clove Cigarettes* (Cakarta: Equinox, 2000), s. xiv, s. 70, 137.

Cakarta'dan alıyorlardı; yerel inisiyatifler hoş karşılanmazdı. Aşağıdan gelen raporlar her zaman olumluydu ve bürokrasinin kültürü 'patron mutlu olduğu sürece'ydi.

Merkezden kontrollü projeler yaşam standardını dengesiz biçimde yükseltiyordu, çünkü çürüme son derece kemikleşmişti. Devlet petrol şirketi Pertamina'dan 1970 yılına ait bir örnek genel modeli açıklayabilir. Pertamina pompalama istasyonları için bir Japon şirketinden pahalı borular sipariş etmişti, fakat ödemeden sorumlu kişiler son derece adi borular edinmişlerdi; bu borular petrol nakli yapıldıkça kaliteli borulara oranla dört kat daha fazla sızdırıyordu. İşlem zincirinin her aşamasında birileri bir yüzde alıyordu, dolayısıyla asıl boruların alımı için arta kalan para kayıtlı tutarın küçük bir kısmıydı. Eğer kaza vuku bulursa, sızıntı yapan boruların birinden petrolü temizledikleri sırada meydana gelen patlamada seksen yoksulun öldüğü 1972 yılında olduğu gibi, örtbas edilebiliyordu. Cakarta'dan yerel müteahhitlere aktarılan bu komisyonlar Dünya Bankası kredileriyle desteklenen projelerde cereyan ediyordu ve Suharto döneminin sonunda Banka, 25 milyar ABD$'lık kredilerinin tümünde yüzde 20 ila 30'luk bir kısmının bu şekilde ortadan kaybolmuş olduğunu inkâr edememişti.[28] Bu borçların geri ödenmesi gerekiyordu ve bunun sonucunda Endonezya dünyanın en borçlu uluslarından biri olmuştu.

Bir devlet görevlisi olmak demek komisyonlardan pay almak demekti. Bürokrasinin alt kademelerinde, üstlerin yiyicilikleri formları doldurmak için alınan rüşvetler, her türlü işlem için alınan 'sigara paraları' gibi küçük yiyicilikleri teşvik ediyordu. Yüksek düzeylerdeki insanlar Suharto ailesi ve dostlarıyla ilişki kurabilmek için büyük armağanlar teklif ederlerdi. Alt kademelerdeki ebeveynler çocuklarını fahiş gelirlere erişim imkânı sunan devlet memurluğu veya polisliğe sokabilmek için binlerce dolar öderlerdi. Arzu edilen alanlardan biri de, asıl faaliyeti rüşvet toplamak olan trafik polisliğiydi. Hükümetin beş yıllık planları çerçevesinde ekonomiyi canlandırmaya yönelik periyodik girişimlerden birinde, 1985 yılında tüm gümrük dairesine evde kalmaları için

28. May, *The Indonesian Tragedy*, s. 217; Theodore Friend, *Indonesian Destinies* (Cambridge, MA ve Londra: The Belknap Press of Harvard University Press, 2003), s. 364; Marcus W. Brauchli, 'Why the World Bank failed to anticipate Indonesia's deep crisis', *Wall Street Journal*, 14 Temmuz 1998, yeniden basım *Economic Justice Now*, (www.economicjustice.org/resources/media/wsj-indonesia.html, erişim 11/08/2004).

ödeme yapılmış, işleri taşeron bir İsviçre şirketine bırakılmış, böylece ithal ve ihraç malları serbestçe hareket edebilmişti.[29]

Yeni Düzen'in oturttuğu dolandırıcılık ve üçkâğıtçılık sistemine rağmen, gerçek başarılar da söz konusuydu. Ülkedeki vasıflı pratisyen doktorların sayısı 1980'lere kadar sadece binlerle ifade edilse bile, uzak bölgelere köy hemşireleri ve poliklinikler eliyle temel sağlık hizmeti götürülüyordu. Dünya Bankası'na iletilen resmi rakamlara göre, Hollanda koloni yönetimi sırasında 1.000 doğum başına 200-300 gibi berbat düzeylerde olan bebek ölüm oranları 1995'te 1.000'de 56'ya düşmüştü. Her ne kadar Endonezya istatistikleri güvenilmez olsa da, bu rakam insan yaşamı adına bir başarıydı. İaşe ve sağlık bağlamında, ortalama günlük kalori alımının 1968'deki 2.035 düzeyinden 1990'da 2.781'e çıkmış olduğunun da altını çizmek gerekir.[30]

Yeni Düzen'in sağlık programının önemli bir unsuru da aile planlamasıydı. Evlilikleri düzenleme sürecinin bir parçası olarak 1970'lerde başlatılan aile planlaması çabaları önceleri çeşitli dinlerden liderlerin muhalefetiyle karşılaşmış, fakat hükümet tarafından kabul ettirilmişti. Her köye veya kent yörelerine, 'iki yeter' sloganıyla yürütülen bir kampanyada aile kavramı hakkında talimatlar verilmişti. Bu kampanya sırasında ideal Endonezya ailesi, baba ve çocukların muhafazakâr Batı modeli memur üniforması ve okul üniformaları, annenin de yöresel eteklik ve *kebaya* üstlük giydiği baba, anne, oğul ve kız çocuğu biçiminde tanımlanmıştı. Köy şeflerinin, esasında rahim içi araçlar kullanarak aile planlaması programlarını uygulamaya sokmaları bekleniyordu. Bu şeflerin ofislerindeki karatahtalarda her aileye ait listeler ve ailelerin hangi gebelik önleme yolunu kullandıkları yazılıydı. Gebelik korunması ailelere sadece iki çocuğa sahip olduktan sonra sağlanıyordu ve bazı gebelik korunma yollarının, enfeksiyon ve kısırlık dahil olmak üzere tehlikeli yan etkileri olduğuna ilişkin kanıtlar göz ardı ediliyordu. Gerçeküstücü biçimselcilikle fiili başarıyı bir araya getirmiş bulunan Aile Planlaması Programı Yeni Düzen projelerine tipik bir örnekti. Nüfus büyümesinin oranını yavaşlatmıştı. 1970'lerde hükümet görevlileri ve dış kaynaklı analistler, başıboş bırakıldığında, o tarihlerde 110 milyon olan nüfusun

29. Booth, *The Indonesian Economy*, s. 196.
30. Alıntı: Friend, *Indonesian Destinies*, s. 148-9; Booth, *The Indonesian Economy*, s. 30.

2001 yılında 250 ila 300 milyona yükseleceğini tahmin ediyorlardı. 2001 yılında nüfus 210 milyonluk aile planlaması hedefine ulaşmıştı.[31]

İyiliksever paternalizm de okulların ve eğitimli öğretmenlerin sayısını artırmıştı, fakat öğretmenlere o denli az maaş veriliyordu ki ya özel okullarda ek ders vermek ya da başka ek iş bulmak zorundaydılar; dolayısıyla derslerini geliştirmeye veya öğrencilerin eğitim ihtiyaçlarına yeterince özen göstermeye zamanları olmuyordu. Okul yönetmeliği Yeni Düzen'in tarih versiyonu ve toplumun resmi zihniyetinin edilgen alıcısı olması gerektiği mesajıyla dolup taşıyordu. Mucizevi bir şekilde, bütün temel eğitim alması sağlanmış, ancak işgücünün vasıf düzeyi doğru dürüst geliştirilememişti ve Suharto döneminde Endonezya, Güneydoğu Asya'daki en düşük ücret düzeyine sahip olmakla, yabancı şirketler açısından ucuz emek kaynağı olarak kalmıştı.[32]

Yeni Düzen'in iktidara yükselişi yirminci yüzyılın Üçüncü Dünya tarımındaki en dramatik değişim olan Yeşil Devrime denk düşmüştü. Filipinler'deki bilim insanları, uluslararası yardım kuruluşlarından edinilen fonlarla çok daha yoğun bir yetiştiriciliğe imkân veren yeni bir pirinç cinsi geliştirmişlerdi. Eski pirinç türleri yılda sadece bir veya en fazla iki mahsul verirken, yeni tür aynı arazide iki veya üç mahsule imkân tanıyordu.

Yeşil Devrim Endonezya'ya 1960'ların sonunda gelmişti, fakat pek çok pirinç arazisinde kullanılmaya başlanması 1970'lerin ortalarını bulmuştu. Çiftçiler yeni pirinç çeşitlerinin lezzetsiz olduğundan şikâyetçiydiler; gerçekten de besleyici içeriği düşüktü bu pirinçlerin. Kırsal ekonomilerin yapısı açısından daha da önemlisi, yeni çeşitler köylüleri devlet yardımına muhtaç kılan ve nihayetinde Endonezya adalarının hassas ekolojileri üzerinde yıkıcı etkilere sahip suni gübre ve böcek ilacının bol miktarda kullanımını gerektiriyordu. Eski çeşitler kolektif olarak çalışan ve emek-yoğun küçük bıçaklar kullanan köylü kadınlarca biçilmesi gerekirken, yeni çeşitlerin birkaç kişi tarafından oraklarla biçilmesi gerekebiliyordu. Köylülerin yaşamlarını geri dönülmez bir

31. Anna Lowenhaupt Tsing, *In the Realm of the Diamond Queen: Marginality in an Out-of-the-Way Place* (Princeton: Princeton University Press, 1993), s. 107-8; McDonald, *Suharto's Indonesia*, s. 183-5.

32. Barbara Leigh, 'Making the Indonesian state: the role of school texts', *RIMA* 25, 1 (1991), 17-43; Lynette Parker, 'The creation of Indonesian citizens in Balinese primary schools', *RIMA* 26, 1 (1992), 42-70.

şekilde değiştiren, yoğun işsizliğe yol açan ve çiftçileri, her ne kadar resmi kurumlar aracılık ediyor olsa da, daha ticarileşmiş bir dünyaya sürükleyen emek-düşük mekanize harman ve işleme işlemleri de Yeşil Devrimle birlikte gelmiş oldu. 1970'lerin sonu ve 1980'lerin başlarındaki kuraklığa rağmen, Endonezya, pirinç üretimini, pirinç ithalatçısından ziyade net bir ihracatçı olduğu iddiasında bulunacak düzeye yükseltmişti.[33]

Endonezya'nın köylerindeki insanlar 1970'lerden önceki dönemi 'elektriksiz dönem' diye anarlar genellikle. 1970'lerde, adaların büyük kısmına, elektrik ve temiz musluk suyu da dahil olmak üzere, temel altyapı tesislerini götürülmüştü. Adaların her birinden geçen belli başlı otobanlarla bağlantılı sağlam yolların inşası başta olmak üzere ulaşımdaki gelişmeler ticaret ve ulaştırma alanındaki bariyerleri yıkmıştı. Takımadanın çeşitli yerlerinden gelen insanlar arasındaki sohbet konusu genelde altyapının kalitesi arasındaki kıyaslamayla sınırlıydı: 'Benim köyümün yolu üç kat ziftle daha yeni onarıldı.' Hükümet, Başkan Suharto'nun safari takım içinde, pirinç tarlalarını denetlerkenki görüntülerini her yere asarak ve onun 'Kalkınmanın Babası' olduğunu her yerde vurgulayarak, devlet baba rolünü halka sürekli hatırlatıyordu. Askeri görevliler halkla iç içe olduklarını vurgulamak istercesine ellerinde yerel projelerle düzenli olarak köylere gönderiliyorlardı ve öğrenciler de bir tür staj amacıyla köylerde yaşamaya gönderiliyorlardı. Ancak bu stratejilerle amaçlanandan çok farklı sonuçlarla karşılaşıldığı oluyordu bazen. Köylüler açısından askerin varlığı bir kontrol uyarısıyken, öğrenciler açısından da, köy yaşamından edindikleri tecrübeler radikal bir potansiyele sahip sosyal bilinçlenme yaratıyordu.

1980'lerde, Endonezyalılar Endonezyalı oldukları konusunda daha da bilinçlenmişlerdi. Diğer yurttaşlarla karşılıklı iletişimleri ve hareketlilikleri artmıştı. Etkileşim düzeyleri inişli çıkışlıydı, çünkü zenginlik dengesiz dağılmıştı. Varlık ve güç kaynağı Cakarta, takımadaların her köşesinden insanların okumak ve çalışmak için akın ettikleri entegrasyon merkeziydi. Temel ürünler açısından zengin bölgelerden bazıları, özellikle de Kalimantan'ın bazı yerleri, petrol ve maden zenginliğine rağmen yaşam standartları açısından hayli yoksul olan Açe ve Irian'ın aksine, bu ürünlerden elde edilen gelirin bir kısmını alıkoyuyordu. Kalkınma 1980'lerde farklı biçimler aldıkça farklı bölgelerin refah düzeyi yükseliyordu.

33. McDonald, *Suharto's Indonesia*, s. 170.

Turizm önemli bir yabancı yatırım kaynağı haline geldiğinde, turizm merkezi Bali de en zengin eyaletlerden biri oldu. Singapur Riau takımadasının bir kısmının imara açılması için bir anlaşma imzaladığında, o gelişimin merkezi Batam'daki hayat pahalılığı neredeyse Cakarta'nınkine eşitti. Radyo ve televizyona sahip olma oranı ve sağlık hizmetleri standartları gibi göstergeler, Güneydoğu Adaları gibi yerlerin avantajlı yerlere oranla giderek yoksullaştığını göstermektedir.

Bu dönemin başarı öyküsü sayılan eyalet, gelişiminin doğası bağlamında yüksek kalkınma hızı ve gelir eşitsizliği arasında bir denge yakalamış bulunan Doğu Cava'ydı. Mutlak yoksulların sayısı 1980'ler itibariyle nüfusun üçte ikisinden üçte birine düşmüştü. Bu gelişme esaslı bir dış yatırım olmaksızın başarılmıştı, fakat buna karşılık tarımdaki büyüme, kuzey kıyısındaki sigara sanayinden Surabaya'nın hemen güneyindeki Sidoarjo'da yerleşik karidesli kraker veya *krupuk* üretimine kadar hemen tüm imalat alanlarının büyümesiyle el ele gidiyordu. Endonezya'nın refahının yörüngesi Cava'dan uzaklaşmıştı.[34]

Artan hareketlilik demek insanların kentlere taşınmaları demekti ve 1980'ler boyunca 'taşra' ve 'kent' arasındaki ayrım bulanıklaşmıştı. Bazı insanlar kırsal ile kentte istihdam arasında gidip geliyorlardı. Örneğin, Orta Cava'da pirinç yetiştiren bir aileden gelen genç Budi zamanının bir kısmını ailesinin Yogyakarta dışındaki pirinç arazisinde çalışarak geçiriyor, yılın kalan kısmında da kentin, Sultanın sarayının güneyine düşen ve fazlasıyla turistin geldiği mahallelerinde triportör veya *becak* sürüyordu. Bu ve tren istasyonunun yakınlarındaki diğer turist bölgesinde, her zaman yolculardan çok *becak* sürücüsü olurdu, dolayısıyla Budi, şansı yaver gidene ve belki de birkaç günü geçirebileceği kadar bol bahşiş verecek bir turist yakalayana kadar meslektaşlarıyla satranç oynayarak geçirirdi günlerini. Budi işsiz sayılıyor ve hükümetin işsizlik istatistiğini yükseltiyordu, fakat ara sıra kazandıkları, kendilerini resmi yoksulluk sınırının üstüne çıkaracak günlük 1 ABD$'nı kazanan 30 veya 40 milyon işsizden biriydi.

34. Christina Drake, *National Integration in Indonesia: Patterns and Policies* (Honolulu: University of Hawai'i Press, 1989); Hal Hill (Der.), *Unity and Diversity: Regional Economic Development in Indonesia since 1970* (Singapur: Oxford University Press, 1989); Howard Dick, James J. Fox ve Jamie Mackie (Der.), *Balanced Development: East Java in the New Order* (Singapur: Oxford University Press, 1993); Booth, *Indonesian Economy*, s. 131.

Yeni Düzen kültürü, güzel sanatlarda sosyal konular işlenirken uzak geçmişin temizlenmiş yönlerinin kullanılmasından yanaydı, ancak bazı film yapımcıları zengin ile yoksul arasındaki uçurumu yansıtmaya çalışıyorlardı. 1989 yılında Slamet Rahardjo ve Eros Djarot biraderlerce yapılan *My Sky, My Home* filmi Cakartalı bir sokak çocuğu olan Gempol ile zengin bir aileden gelen arkadaşı Andri'nin paralel yaşamlarını gösteriyordu. Film yaşamlarının beyazperdeye yansıtılmasıyla zengin ile yoksul arasındaki yaşanmışlık bağlamındaki devasa uçurumu kapatmanın mümkün olduğunu, fakat nihayetinde bunun, zihinlerde aşılamayan bir uçurum olarak kalmış olduğunu göstermeye çalışıyordu. Uçurumun kapatılması için çağrıda bulunduğundan ve ayrıca hükümetin sosyal refah sözünü yerine getirmemesini örtük biçimde eleştirdiğinden dolayı film Endonezya'da tartışmalara yol açtı ve Suharto'nun, Endonezya'da büyük bir film dağıtım zincirine sahip olan üvey kardeşi filmi kaldırtmaya çalıştı. Sokak çocukları Endonezya kentlerinin önemli bir sorunuydu; yaşamları, trafik ışıklarının altında dilenerek, fahişelik yaparak veya küçük hırsızlıklarla geçiyordu; tek hırsları, Cavalı bir sokak çocuğu olan Topo'ya göre, 'Kıdemli bir sokak çocuğu olmak'tı. Arkadaşlarından biri bunu şöyle açıklamıştı: 'Ev çocuğu olmak güzel olmalı. Sabah okula gidersin ve eve döndüğünde tek yapacağın şey yemek yemek. Yemek artıkları için kavga etmeye mecbur kalan bir sokak çocuğu olmaya benzemez herhalde.'[35]

1980'ler boyunca, kentsel büyüme pirinç tarlalarına dayanınca, taşra bölgelerinde fabrikalar kuruldu. Bali'den Riau'ya kadar olan arazi, altyapı ve işgücü hareketi aracılığıyla Singapur'a, Kuala Lumpur'a, Bangkok ve ötesine uzayıp giden tek bir kentsel koridor haline geldi. Aynı zamanda, kentlerdeki insanların büyük bir bölümü banliyö veya mahallelerini hâlâ nakledilmiş köyler olarak görüyorlardı. Kent yetkililerinin en iyi yaptıkları şey, Cakarta belediye başkanının başkentin yeni göçmenlere 'kapalı bir kent' olduğunu beyan etmeye kalkıştığında olduğu gibi, sınır çizgileri belirlemeye kalkmaktı, fakat resmi kent tanımıyla gerçek kentselleşme alanı arasında bir başkalık vardı. Cakarta'nın birbiri ardına gelen belediye başkanları, kentin merkezini ayrı bir alan olarak koruma fikrini pekiştirmek ve trafiği kontrol altına almak için

35. Alıntı: Kirik Entanto, 'Street children: talk and reality', *Latitudes* 4 (May 2001), 43-6; Laine Berman, 'Surviving the streets of Java: homeless children's narratives of violence', *Discourse and Society* 11, 2 (2000), 149-74.

*becak*ları sokaklardan atmaya çalışmıştır. Fakat 1990'larda, başkentin resmi nüfusunu oluşturan 3 milyon insan her gün hareket halindeydi; Tangeran, Bekasi ve hatta eski Hollanda dağ istasyonu Bogor gibi ücra kasabalardan işe geliyorlardı.

Yeşil Devrimin sonucu olarak köydeki işlerini kaybeden bütün bu kadınlar nereye gidiyorlardı? Giysi yapmaya başlamışlardı. 1980'lerde, düşük beceri düzeyleri yeterliydi ve mevcut işgücü fazlası Endonezya'nın imalat sektörünün sıçramasına yardımcı oluyordu. Herkese ilköğretim sağlanmış olsa bile, Endonezya eğitim giderleri açısından birçok Asya ülkesinin gerisinde kalmıştı ve Suharto dönemi boyunca ortaöğretim görenlerin oranı fiilen düşmüştü; bunun bir göstergesi olarak çok az sayıda insan temel işgücü dışında kalan herhangi bir işe uygun donanıma sahipti. Devlet planlamacıları, özellikle 1981'de petrol ve diğer malların fiyatlarında yaşanan düşüşten sonra, petrol ve doğalgaza bel bağlayamayacaklarının farkındaydılar. Dolayısıyla yabancı ve yerli yatırımcıların temel imalatı desteklemeleri için teşvikler veriliyordu. Kuzey Cava'nın *kretek* sigara sanayii gibi mevcut işletmeler, Cava ve Bali'nin tekstil ve giysi sanayilerinin yaptığı gibi, 1970'ler ve 1980'lerde ucuz kadın emeği ve üretimin makineleşmesi sayesinde genişlemişti. Büyük fabrikalarda boğaz tokluğuna çalışmak veya taşeronların kurdukları küçük odalarda parça başı çalışan işçi olmak üzere köylerden genç kızlar geliyorlardı. Bu kızların işgüçlerinin ucuzluğu imalatçıların yüksek teknolojiye yatırım yapmalarına ket vuruyordu.[36]

Orta Cava'daki bir giysi fabrikasında en düşük ücretin de altında ücretle günde on iki saat, haftada altı veya yedi gün çalışan yirmili yaşlardaki Sari, Suharto döneminin yeni işgücüne mensup genç kadınlara tipik bir örnekti. Bu kadınlara tanınan hiçbir hak yoktu: iş konusunda herhangi bir karar alabilmeleri için babaları –evlilerse kocaları– onlara yazılı izin vermeliydiler. İlk işe alındıklarında birkaç ay 'stajyer' olarak çalışmaları istenirdi. Ödeme yapıldığında da, maaşları daima bir ya da iki ay geç ödenirdi. Sari ve arkadaşlarının yabancı bir gazeteciye anlattığı gibi, 'herkes korkuyor ... Cavalılar bildiğin gibi, hep kovulma korkusu içinde.'[37] Sari ve arkadaşları hiçbir şey yapmayan bir organ

36. Booth, *Indonesian Economy*, s. 277-85.
37. Laine Berman, *Speaking through the Silence: Narratives, Social Conventions and Power in Java* (New York: Oxford University Press, 1998), s. 138-9.

olan Personel Dairesi'ne şikâyette bulunmuşlardı. Yaşıtlarından bazıları daha sağlam adımlar atmışlardı. Doğu Cavalı yirmi üç yaşında fabrika işçisi Marsinah bir saat fabrikasındaki işçi arkadaşlarını örgütlemiş ve fabrikanın sözleşmeli oldukları uluslararası şirketleri soyduğunu duyurma tehdidinde bulunmuştu. Daha sonra 1993 yılında güvenlik görevlilerinin tecavüzüne uğrayıp öldürüldüğünde, davası uluslararası ilgiyi üzerine çekmiş ve Yeni Düzen'in imalattaki başarısının temelini oluşturan polis, fabrika sahipleri ve yerel otoriteler arasındaki danışıklı dövüşün mercek altına alınmasına yol açmıştı.[38]

İmalat ve turizmin gelişmesi işçileri Cava ve Bali'ye yönlendiriyordu, fakat hükümetin ihtiyacı olan son şey yeryüzündeki en kalabalık nüfuslu adalar olan buralara daha fazla insan gelmesiydi. Aşırı nüfusa cevap, Hollanda politikalarından kalma bir fikir olan göç politikasıydı. Suharto göçü kendi gözde projelerinden biri yapmıştı. İlk resmi planlar yılda 200.000 insanı taşımaktı, fakat bu asla gerçekçi değildi ve görevliler daha makul bir başarı rapor etsinler diye hedefler düzenli biçimde yarıya düşürülüyordu. Tasarı Dünya Bankası tarafından destekleniyordu, dolayısıyla kalkınma yardımının bir parçası olarak görülüyordu.

Taşınmaya teşvik edilen aileler uzak yerlere paslı gemilerle seyahat ediyordu. Başlıca noktalar Sumatra (özellikle Lampung ve Jambi), Kalimantan ve Sulawesi'ydi. Seyahat edenler genelde kendi köylerinin dışına hiç çıkmamış köylüler oldukları için yolculuk heyecanlı geçiyordu. Sumbawa Adası'na taşman yoksul bir Balili olan Mangku Lunas yolculuğu şöyle anımsıyordu: 'Grubumuzdaki herkes yorgundu ve üzgündü, kendimizi perişan hissediyorduk ve hiç uyuyamıyorduk.' Onları harekete geçiren şey fukaralıktı –'o kadar fakir olduğumuz için utanıyorduk'–, nereye gittiklerini hiç bilmiyorlardı ve son durağa yaklaştıkça daha ıssız yerlerden geçiyorlardı. Ormanda veya boş arazide sadece birkaç kap kacakla bırakılan Balili ve Cavalı göçmenler teras sistemli pirinç tarlaları oluşturmaya çalıştılar. Lunas'ın cemaati, üç mevsim boyunca mahsul kıtlığına, sel baskınına maruz kalmış, çok sayıda insanı öldüren salgınlardan acı çekmişti. Direnenler sonunda rahata ermişlerdi; 'kalkınmanın sonucu olarak', at ve sığır edinebilmiş,

38. 'The Marsinah case: the death of a labor activist causes headaches in Jakarta', *Asiaweek*, 23 Mart 1994, s. 28-31.

radyolar, bisiklet ve çekçekler alabilmiş, tapınak ve ibadethaneler inşa edebilmişlerdi.[39]

Hükümet eyaleti Endonezyalılaştırmanın, özellikle de bu büyük oranda Hıristiyan ve pagan bölgenin Müslüman nüfusunu artırmanın bir yolu olarak Doğu Timor'a taşınmaları için göçmenlere özel baskı uyguluyordu. Haberlere uygulanan sansür göçmenlerin Doğu Timor'daki kötü durumdan haberdar olmalarına izin vermediğinden, gidenlerin çoğu kendilerini, Doğu Timor direniş savaşçılarının saldırısıyla karşılaşma tehdidi altında ve ciddi bir çatışmanın ortasında buluyor ve genelde toprakları hükümet tarafından program doğrultusunda tahsis edilmiş yerel halkın tacizine uğruyordu.

Çoğu göçmen pes etti ve birkaç yıl içinde evine döndü. Bazıları başarılı olup, kendi adalarında kalmış olsalardı elde etmeleri mümkün olmayan bir refah düzeyine eriştiler ve böylelikle Yeni Düzen'in politikalarının genel etkisi niteliği taşıyan Endonezya'nın entegrasyonuna katkıda bulunmuş oldular. Onlar yeni yurtlarında çocuklarını Cakarta veya başka büyük kentlerde okula gönderebilen varlıklı yurttaşlar olarak yaşamayı sürdürdüler. Göçmenlere destek almamış iç göçmenler de katılıyorlardı. Makasar, Bugis ve Buton etnik grupları başlıca yerleşim alanlarına doğru büyüyen tezgâh ve dükkânlar açtıkça, Güney Sulawesi'nin girişimci kültürleri, Batı Papua'dan Doğu Timor'a kadar, Endonezya'nın bütün doğusuna yayılmaya başlamıştı. Halk arasında, 'Endonezya'da en uzaktaki dağa tırmansan bile, tepede Makasarlı, Bugisli veya Butonlu birinin kurduğu bir yiyecek tezgâhına rastlarsın' diye bir deyiş vardı. Kıraç ve aşırı kalabalık Madura Adası, özellikle Kalimantan'a olmak üzere, Endonezya'nın diğer kısımlarına göç açısından önemli bir kaynaktı.

Kalimantan'a göçmen akımı ormancılığın gelişmesiyle aynı zamana denk gelmişti. Malezya gibi komşuların tomruk şirketlerine dev yağmur ormanlarını Japon kâğıt fabrikaları için hamur haline getirmeleri için büyük imtiyazlar tanınmıştı. Dünyadaki çevre hareketlerinin dikkati Brezilya gibi alanlara yönelmişken,

39. Jero Mangku Lunas, *Geguritan Transmigrasi ka Luñuk*, kayıt ve çeviri: I Gusti Made Sutjaja, daktilo, tarihsiz; A. Vickers (Der.), *Being Modern in Bali: Image and Change* (New Haven: Yale Üniversitesi Güneydoğu Asya Araştırmaları Monogram 43, 1997), s. 212-22'de I Gusti Made Sutjaja, 'Balinese transmigrants in Lampung: language change and tradition'.

Endonezya'nın ormanları elden gidiyor ve bu durum her şeyin olması gerektiği gibi gittiğini gösteren resmi istatistiklerce gizleniyordu. Gerçek durum ancak yılın kuru mevsimlerinde bitki örtüsü soyulmuş ormanlarda yangınlar başladığında meydana çıkıyordu. Kalimantan'ın orman alanlarının büyük bir kısmı turbalı toprak üstünde olduğu için, yangın bir kez başladığında söndürülmesi aylar alıyordu. Tazmanya'nın tamamından daha büyük alanlar yandıkça, devasa duman tabakaları komşu Singapur ve Malezya'yı yutuyordu. Uluslararası hazır yemek zincirlerine yemeklik yağ sağlamak için temizlenmiş alanlarda palmiye plantasyonları kuran Suharto yandaşları bu yangınların bazılarını teşvik ediyorlardı.

1990'larda Yeni Düzen'in kalkınma ve imar hamlesi, serveti, 'bağlantılar' denilen yönetici grubun himayesi altında paylaşan büyük bir grup Endonezyalı üretmişti. Yönetici sınıfı, genel anlamda Yeni Zenginler olarak bilinen, Cakarta'nın eteklerindeki Pondok Indah gibi banliyölerde klimalı büyük beyaz malikânelerde yaşayan üst orta sınıfa evrilmişti. Yeni Zenginler her yere şoförlerinin kullandıkları klimalı otomobilleriyle gidiyor, çok sayıda yüksek maaşlı yabancı uzmanın yerleşim yeri olan Kemang gibi banliyölerin yeni ve görkemli alışveriş merkezlerinden alışveriş yapıyor veya bir fincan kahvenin, yoksulların sokak tezgâhlarından birinde iki hafta boyunca yenecek yemeğe denk bir bedelle satıldığı kent merkezindeki beş yıldızlı muhteşem otellerde yemek yiyorlardı.[40] Cakarta'nın daha büyük bir bölümünde orta sınıf için inşa edilen, Suharto'nun kız kardeşi Tutut'un sahibi olduğu paralı yollar boyunca tüyler ürpertici bir taksi yolculuğu mesafesinde kurulmuş bir şirket kasabası Lippo-Karawaci gibi yeni müstakil banliyöler vardı. Lippo-Karawaci'nin merkezinde Lippo şirketler grubuna ait Matahari alışveriş merkezlerinin en büyüğü yer alıyordu ve kasabanın sessiz, sakin doğası, engebeli yollar, sokak satıcıları ve trafik keşmekeşiyle dolu merkezi Cakarta'dan çok farklıydı.

Yeni Düzen refahının çocukları durumlarının rizikoluluğunun farkında olan ailelerde büyüyorlardı. Daha eski dönemlerin ekonomik ve politik kargaşalarını görmüş geçirmiş ebeveynler herhangi bir zamanda sokaklara öldürülebileceklerini veya hap-

40. Lizzy van Leeuwen, *Airconditioned Lifestyles: Nieuwe Rijken in Jakarta* (Amsterdam: Her Spinhuis, 1997).

se atılabileceklerini biliyorlardı. Yine de bu aileler Riantiarno'nun *Hamamböceği Operası*'nı izliyor ve Pramoedya'nın elden ele gizlice dolaştırılan romanlarını okuyorlardı. Pramoedya, çok doğru bir şekilde, orta sınıfın gençlerini değişimin motorları olarak görüyordu. Çoğu okumak için Batılı üniversitelerine gidiyordu. Suharto'nun pençesi giderek daha da sıkıldıkça, büyüyen orta sınıf yaşamlarına ilişkin karar almalarının engellendiği hissine kapılıyordu. Feodal tarzdaki babacanlık gösterileri ve danışıklı seçimler artık yeterli olmuyordu; onlar artık gerçek demokrasi istiyorlardı.

1990'larda orta sınıfın çocukları farklı bir politika tarzı geliştirmeye başlamıştı. Siyasi parti kuramıyorlardı, fakat sivil toplum kuruluşları (STK'lar) artık her yerdeydi. Bu kuruluşlardan bazıları 1980'lerde ve 1990'ların başlarında toprakları baraj ve başka imar projelerine ayrılan köylülere yönelik istimlakleri protesto ediyordu. Bazılarıysa tomruk şirketlerinin yarattığı çevresel zararları protesto ediyordu. Hukuki yardım örgütleri köylülerin toprak imarlarına karşı eylemlerini destekliyordu. 1990'larda STK'lar büyüyen işçi hareketleriyle bağlantılıydı ve 1993'teki Marsinah cinayetinin uluslararası dikkat çekmesi bu bağlantılar sayesinde gerçekleşmişti. İslamcı gruplar da kendi STK'larını kuruyor, hükümetin kontrol etme ve izleme çabalarından kurtulmaya çalışıyordu.

Devlet istihbarat organlarının totaliter kontrol hırsları vardı, fakat bunları gerçekleştirmesi için de kaynakları sınırlıydı, çünkü ajanlarının çoğu gelirlerini uyuşturucu satarak veya rüşvet alarak artırmanın yollarını aramakla meşguldü. STK aktivistleri izleniyorlarken ve herhangi bir zamanda karakola çekilebileceklerken, Yeni Düzen onların faaliyette kalmalarına izin verecek kadar kayıtsızdı. Düzen görüntüsü her daim sürdürülüyor, istatistikler ekonomik büyümenin arttığını gösterecek biçimde düzenleniyor ve raporlar patronları mutlu edecek biçimde tutuluyordu. Suharto'nun rejimi balondan başka bir şey değildi, fakat patlaması epey uzun zaman alacaktı.

Sekizinci Bölüm

KÜRESELLEŞME ÇAĞI, KRİZ ÇAĞI

> Tarihin, saltanatı bırakmamak isteyenlerin yaşamlarının öyküsü olduğu görüşü kültürel yaşamımızda güçten başka bir şey bilmediğimiz anlamına geliyor. Yaşamın ve geleneksel sanat ve kültürümüzün muharrik gücü insanlıktır; bunu bir türlü öğrenemedik. Eğer yanlışım varsa, affedin beni.
>
> Pramoedya Ananta Toer[1]

Açıklık ve Suharto'nun Devrilişi

1980'ler Endonezya tarihinde istisnai bir dönemdi. Hükümetin şiddet tekelini elinde bulundurması demek kendisine uluslararası destek sağlayan bir sükûnet görüntüsü çizebilmesi demekti. Batılı ülkeler Endonezya'yla, özellikle de askeri güçleriyle yakın ilişkiler kurmuştu; Britanya silah satıyor, ABD istihbarat eğitimi veriyor ve Avustralya da, isyancı eyaletlerde kontrolün sağlanmasından sorumlu elit Özel Kuvvetler Komutanlığıyla müşterek tatbikat yürütüyordu. Endonezya'daki çokuluslu petrol ve maden şirketlerinin faaliyetlerini desteklemeye hevesli Batılı hükümetlere hizmet eden bir bakış açısıyla, Endonezya'nın içinde ve dışında, ülkenin kalkınma karşılığında ödediği bedel otoritarizmdi.

Yeni Düzen'de karşıt görüşlüler için her zaman bir yer vardı. Pramoedya ve Buru'dan tutukevine gönderilen solcu arkadaşları, başka pek çoklarının tersine, kitlesel medyada yer bulamı-

1. Kafe SALSA, Cakarta, 20 Ağustos 2002'deki 'Orasi Kebudayaan 2002'de Pramoedya Ananta Toer, 17 Ağustos Konuşması.

yorlardı. 1980'lerin ortalarında, eski silahlı kuvvetler komutanı General Nasution, eski başbakanlar, 1950'lerde çok önemli olan muhafazakâr bölge siyasetçileri ve iktidardan dışlanmış sosyalistler de dahil hoşnutsuz askeri şahısların oluşturdukları bir koalisyon yolsuzluk ve emniyeti suiistimali protesto eden bir '50'ler dilekçesi' düzenledi. İmza sahiplerinin bazılarının hapiste olmalarına rağmen, dilekçe, STK'larına uzanan bir 'demokratikleşme' çağrısı olarak, orta sınıf aktivizmi açısından bir toparlanma noktası sağlıyordu.

Karşıt görüşlü sanatçılar ve yazarlar protesto etmeyi ve yayımlamayı sürdürüyorlardı. En ünlüleri şair ve oyun yazarı W. S. Rendra'ydı. Rendra'nın şiirleri Bali kültürünü fahişelikle özdeşleştiren turizm kalkınmasının, yoksulların çektikleri acıların ve imarın temelini oluşturan kamulaştırmaların bir resmini çiziyor; çokuluslu firmaların maden zengini ülkeyi kazımak için yalıtılmış etnik grupları bir kenara nasıl ittiklerini anlatıyordu. Sanatçılar ve STK'lar rejimin yaymak istediği düzen görüntüsünü altında yatan baskıları açık ediyorlardı. STK'lar uluslararası kurumlardan gelen destekle güçlenmişti. Yeni Düzen'in getirdiği yozlaşmayla iş yapmanın neredeyse imkânsız olduğunu fark eden Dünya Bankası alternatif sosyal kurumlar olarak STK'lara doğrudan destek vermeye başlamıştı.[2]

1989 yılında Soğuk Savaş'ın resmen bittiği ilan olundu. Komünizm Avrupa'da sona ermiş ve artık piyasa güçlerine kucak açabileceğini beyan etmiş bulunan Çin'in, Vietnam'ın ve diğer Komünist ülkelerinin pek fazla devam edemeyeceği düşünülüyordu. Amerika Birleşik Devletleri kendisini galip, dünyadaki gücünü de karşı konulmaz ilan etmişti. Belki de, Yeni Düzen'in antikomünist ideolojisinin elinde acı çekmiş Pramoedya gibiler Soğuk Savaş'ın sonunu Yeni Düzen iktidarının sonu diye okuyabiliyorlardı. Yeni ABD destekli serbest pazar ve siyasi liberalizm ideolojisi eski Soğuk Savaş diktatörlerine imkân vermiyor ve Suharto, ailesi ve dostları tarafından uygulanan kokuşmuş ekonomi kontrolü üzerinde baskı oluşturuyordu.

Endonezya hükümeti, Soğuk Savaş'ın sonuyla eşzamanlı olarak, 'Açıklık' denilen resmi bir sosyal liberalizm politikasıyla birlikte ekonominin liberalizasyon dönemine girildiğini duyurdu.

2. Richard Robison ve Vedi R. Hadiz, *Reorganising Power in Indonesia: the Politics of Oligarch in an Age of Markets* (Londra: RoutledgeCurzon, 2004), s. 25.

Daha serbest bir sermaye akışına el vermek üzere, toprak satın alımı dahil olmak üzere yabancı yatırımı kısıtlayan yasalar getirildi; ülke ansızın parayla doldu, Bali ve Cakarta'nın sayı olarak birdenbire üç katma çıkan gökdelenlerinde beş yıldızlı oteller mantar gibi büyümeye başladı. Ekonomi yılda yüzde 7'nin üstünde büyüyor, enflasyon düşüyor ve uluslararası gözlemciler Endonezya'yı Asya'nın 'Yeni Kaplan'ı diye niteliyorlardı.[3] Hükümet değişimleri artık sıkı sıkıya kontrol edemez veya başarıdan pay iddia edemez hale gelmişti.

Canlanmanın getirdiği refah kendisini yeni bir tüketici kültürünün işaretlerinde gösteriyordu. Takımadalar boydan boya alışveriş merkezleriyle doluyordu. Daima tetikteki güvenlik görevlileri çok yoksulların girmelerini engelliyorlardı. Cumartesi geceleri giysi fabrikalarında çalışan genç kadınlar ve öğrenciler bu merkezlerde takılabiliyor, Batı ve Endonezya pop müziği dinleyebiliyor veya Ralph Lauren veya Body Shop ürünleriyle dolu vitrinlere bakabiliyorlardı. Pahalı yabancı malları almaya paraları yetmeyen Endonezyalılar ucuz taklitlere yöneliyor, böylece tüketim yaşamına katılıyormuş gibi oluyorlardı. Delikanlılar kız arkadaşlarını McDonald's'a götürecekleri büyük randevu için para biriktiriyorlardı.[4]

Yeni ekonomik liberalizm Bali, Batam ve Cakarta gibi yerleri iyiden iyice canlandırırken, zengin ile yoksul arasındaki uçurumu kapatacak hiçbir şey yapmıyordu. Yoksulluk sınırının altında yaşam sürenlerin sayısı 1996 yılında 10 milyonun üstüne sıçramıştı. İmalat gibi sektörler ihracat kazananları olarak gelişmeye devam ediyordu. Zengin ile yoksul arasındaki uçurum kent ve taşra sakinleri arasındaki bir uçuruma dönüşmüştü, çünkü pirinç üretimi 1990'ların ortalarında yerle bir olmuş ve Endonezya kırsal köklerinden iyice uzaklaşmıştı. Yerel imalatı teşvik etmek ve yabancı mallara yönelimi azaltmak için tasarlanan ithal ikamesi programları sıradan Endonezyalıları dünya ekonomisinin istis-

3. Howard W. Dick ve ark., *The Emergence of a National Economy: an Economic History of Indonesia, 1800-2000* (Sydney: Angus & Robertson, 2001), özellikle s. 231.
4. Chua Beng-Huat (Der.), *Consumption in Asia: Lifestyles and Identities* (Londra ve New York: Routledge, 2000), s. 135-58'de Solvey Gerke, 'Global lifestyles under local conditions: the new Indonesian middle class'; Michael Pinches (Der.), Culture and Privilege in Capitalist Asia (Londra ve New York: Routledge, 1999), s. 188-207'de Hans Antlöv, 'The new rich and cultural tensions in rural Indonesia'.

marcı yönlerine karşı korumak üzere pirinç ve petrole yönelik resmi sübvansiyonlarla birleşmişti, fakat 1990'lar itibariyle uluslararası 'küreselleşme' sözcüğü genelde Endonezya medyasınca ve özellikle tarife ve refah programlarının defterini dürmek isteyen Batı eğitimli ekonomistlerce kullanılmaktaydı.[5]

Resmi tutumdaki en kapsamlı değişikliklerden biri de İslamiyet'e yönelik hareket tarzındaki U-dönüşüydü. Artık İslam baskılanmak bir yana hükümetçe destekleniyordu. Resmen onaylanmış yeni bir organ olan Endonezyalı Müslüman Aydınlar Birliği (ICMI) ortaya çıkmıştı. ICMI, Suhartocu stratejistler arasında, yönetici grubun gücü elinde bulundurabilmek için herhangi bir destek kaynağından çok uzaklaşmış ve çok kapalı olduğu biçiminde bir intiba bıraktığının işaretini veriyordu. Halen yabancı ve yerli bilim adamlarınca belirlenmekte olan forslu yeni gruba –'orta sınıf'– hitap edecek, fakat yönetici sınıfı hâlâ iktidarda tutacak bir biçimde dizayn edilmişti. Başlıca oyuncuları arasında geleneksel *pesantren* enstitülerinden ve İslami yüksekokullardan gelmiş gerçek Müslüman aydınları, Yeni Düzen'in yaratılmasında rol almış –bazıları Suharto dönemi yolsuzluk girdabına kapılmamayı başarabilmiş– anahtar liberaller ve Suharto grubunun çıkarlarını temsil eden B. J. Habibie vardı.

Cava ve Bugis etnisitesine mensup Habibie, Suharto'yu 1950 yılında Sulawesi'deyken tanımıştı. Suharto, Almanya'da mühendislik doktorasını vermeye giden ve daha sonra da Messerschmitt'in ilk Alman olmayan başkan yardımcısı olan Habibie'nin ileri görüşlü zekâsının farkındaydı. Suharto Habibie'yi Endonezya'ya dönmeye teşvik etmişti. Daha sonra, Habibie, bakanken, ulusal hızlı teknolojik gelişme vizyonunu bir ulusal uçak şirketi kurarak hayata geçirmeye çalışmıştı. Habibie'nin Endonezya'yı yoksulluk kaderinden çekip çıkaracak ileri teknoloji hamlesi akıllıca bir fikirdi, fakat bu planı gerçekleştirmek için doğru şartları hiçbir zaman bulamamıştı. Teknik eğitim ve altyapı düzeyleri ve fonların kişisel amaçlar doğrultusunda hortumlanıp durması, üretilen uçakların uluslararası kalite standartlarını karşılamaması anlamına geliyordu. Yeni Düzen'in diğer ürünleri gibi bu uçakların görüntüsü yerindeydi, özü sağlam değildi. Yine de Suharto şahsi himayesini sunmaya devam etmiş, Habibie'yi muhtemel halefi

5. Dick, *The Emergence*, s. 210-35.

olarak hazırlamış ve 1998'in başlarında da onu başkan yardımcısı yapmıştı.[6]

Ancak kısaca söylemek gerekirse, Müslüman Aydınlar Birliği Müslüman cemaatteki çoğu kimsenin siyasi ve sosyal bir ses olma özlemlerine cevap vermiyordu. Karşıt görüşlüler hükümete yakın olanlarla ortak bir zeminde buluşuyorlar ve duyulduklarını hissediyorlardı. Siyasete yarı açık kapı, Endonezyalı Müslüman Aydınlar Birliği'nin üyelerini 20 milyon üyeye sahip olduğunu iddia eden yenilikçi Müslüman eğitim organı *Muhammediyye*'nin liderleriyle bir araya getiren Orta Cavalı siyasetbilimci Dr. Amien Rais gibi insanlara ardına kadar açıktı. Ancak Habibie'yle ittifaktan huzursuzluk hisseden ICMI, artık son günlerini yaşayan resmi siyasi organ *Golkar*'ın tersine popüler bir tabanla bağlar kurmaya çalışıyordu.

Müslüman gelenekselciler, Abdurrahman Wahid, nam-ı diğer Gus Der'in liderliği altında doğrudan siyasetten çekilmiş bulunan 30 milyon üyeli NU'ya (*Nahdatu'l-Ulema)* katılmayı tercih ediyorlardı. Her zaman kaygan bir siyasetçi olan Gus Dur rejimle işbirliğine gireceğini duyurmuştu. Ayrıca 'Açıklık' politikasının kendilerine ve dinlerarası diyaloglar sayesinde diğer dinlere sunduğu alanda kendi muhalif hareketini büyüterek STK'larla bağlantılar kurmanın da çabası içindeydi.

'Küreselleşme' üzerine konuşmak 1990'larda iki tarafı keskin bir bıçak gibiydi. Gus Dur gibi rejim muhalifleri açısından, hükümetin yaşamı her yönüyle kontrol edemediğini ve Endonezya'nın giderek uluslararası incelemenin konusu olduğunu göstermenin bir yoluydu küreselleşme. Sakıncalı uluslararası medya raporları ithal dergilerden gizlenmeye veya kesilip çıkarılmaya başlandığına göre, yeni medya formlarının gelişmesi demek, kontrol edilen bilgilerin daha da sertleşmesi demekti. Bu durum, Endonezyalı askerlerin Dili'de Doğu Timorlular'ı katlettikleri 1991'de çarpıcı biçimde açığa çıkmıştı. Eyaletteki ilk askeri katliam olmamasına rağmen, naklen yayınlanan ilk katliamdı, çünkü Batılı bir gazeteci cinayetlerin kamera görüntülerini dünya kamuoyunun dikka-

6. Robert R. Hefner, *Civil Islam: Muslims and Democratization in Indonesia* (Princeton: Princeton University Press, 2000); George Aditjondro, *Dari Soeharto ke Habibie: Guru Kencing Berdiri, Murid Kencing Berlari, Kedua Buncak Korupsi, Kolusi dan Nepotisme Rezim Orde Baru* (Cakarta: Masyarakat Indonesia untuk Kemanusiaan, 1998).

tine gizlice sunmayı başarmıştı. Bu görüntülerin kopyaları STK ağları vasıtasıyla hazırlanan videolarla Endonezya'da da dolaşıma sokulmuştu. Endonezyalılar hükümetlerinin ne yapıp ettiğini öğrenme şansına artık sahiplerdi. Birkaç cesur öğrenci dergisi de Pramoedya'yla Endonezya'nın tarih ve geleceği hakkında röportajlar yayımlamaya başlıyordu.

'Açıklık', 1980'lerin sonlarında başlayıp 1994 yılına kadar süren kısa süreli bir politikaydı. Temmuz 1994'te rejim, Habibie'nin eski Doğu Alman donanmasının süprüntülerini nasıl satın aldığına dair haberleri yayınlamış üç dergiyi kapatarak, 'Açıklığın' ne menem bir şey olduğunu gösteriyordu. Söz konusu alım, Suharto'nun etrafındaki gruptan artık bezmeye başlayan Endonezya silahlı kuvvetlerine danışılmadan yapılmıştı ve paslı Doğu Alman gemilerini yeniden tefriş etme maliyeti orijinal satın alma bedelinden daha fazla olacaktı; muhtemelen yeni tekne yapmak daha da ucuza çıkardı.

'Açıklık' tabutuna çakılan bir başka çivi de Suharto ailesine yönelik aleni eleştirilerin artmasıydı. Ekonomik liberalleşme Suharto'nun çocuklarının ve Bob Hasan gibi Suharto'ya yakın bazı Çinli kökenli Endonezyalıların kontrolü altındaki büyük holdinglerin zenginlik ve güçlerini artırmalarına imkân vermişti. Holdingler, hukuku tanımadıklarını, tam tersine hukuk yaptıklarını göstererek, çiftçileri otel yapılacak topraklardan atarak veya diğer yerel varlıklara bu veya şu aile adına el koyarak eylemleri açık açık yürütür olmuşlardı.

Durum, Madam Tien Suharto'nun 1996 yılında ölmesiyle daha da kötüleşti. Bunun halk arasındaki söylentiler ve hayal gücü üzerinde iki etkisi oldu. Sembolik bir düzeyde de olsa, Cava siyasi kültürünün gözlemcileri, ideal yöneticinin, *wayang* tiyatrosundaki eşiyle birlikte yöneten kral gibi olması gerektiğini, dolayısıyla karısı ölünce Suharto'nun istifa etmesinin gerektiğini vurguluyorlardı.[7] Pratik düzeydeyse, çoğu kimse, Tien'in çocukları ve torunları üzerinde kısıtlayıcı bir rol oynamış olduğunu varsayıyordu ve bu muhtemelen doğruydu. Tien'in, resmi açıklamada vurgulandığı gibi kalp krizinden ölmediğine, oğullarıyla arasında gelişen bir tartışma sırasında kazara vurulduğuna dair dedikodular dolaşıyordu. Bu fantastik açıklamalar halkın medya sansürü ve manipülasyona nasıl da giderek büyüyen bir şekilde kuşkulu

7. Onghokham, 'A pillar of Indonesia's New Order', *The Australian* 01/05/96.

bakmış olduğunun bir yansımasıydı; hükümet tarafından söylenenlere alternatif her türlü açıklamaya inanmaya hazırdı herkes.

1996'nın iki başka önemli olayı rejimi zayıf düşürmüştü; 1997'deki bir başka 'Demokrasi Festivali' için hazırlıkların yapıldığı bir dönemdi. Sukarno'nun anısını boğma ve çocuklarını rüşvetle satın alma girişimlerine rağmen, Birinci Başkan pek çok Endonezyalı için popüler bir sembol olarak kalmıştı. Yeni Düzenden memnun olmayanlar için 'eski güzel günler'i simgeliyordu ve Bağımsızlıkla o denli bütünleşmiş olduğu, ulusal gurur sayıldığı için, imajı yıllar geçtikçe daha da güçleniyordu. 1995 yılında, Bağımsızlığın ellinci yıldönümü, toplumun her düzeyindeki Endonezyalılar için tüm bu geçmişin imajlarını canlandırıyordu. Pramoedya, Endonezyalı dostlarından uluslarının kökenlerini ne kadar unutmuş oldukları konusunda kafa yormaları çağrısında bulunuyordu.

Endonezya Demokratik Partisi (PDI) içinde Sukarnocu parti geçmişiyle bağlantı kurmak isteyen bir hareket vardı ve dolayısıyla Sukarno'nun kızı Megawati örgütte ciddi bir ağırlık edinmişti. Rejim, Megawati'nin kardeşlerinin etkili oldukları yirmi yıl önce partiyi kontrol altında tutabilmişti; şimdi de partide bir bölünme yaratarak, sonra da Megawati'nin Cakarta'daki parti merkezine bir saldırı başlatacak kiralık haydutları kullanarak yine aynı şeyi yapmaya çalışıyordu. Ülkenin her yerindeki Endonezyalılar olayları medyadan izliyorlardı ve Megawati'nin çevresi gönüllülerle kalabalıklaşmıştı. Sonunda Megawati'yi parti merkezinin dışına taşıran gücün zaferi biraz fazla pahalıya mal olmuştu. Megawati, Yeni Düzen istibdadının bir şehidi olarak yoksul ve mülksüzlerin bir simgesiydi ve onun, ana gövdeden kopan Endonezya Demokratik Mücadele Partisi (PDI-P) kitlesel bir destek elde etmişti. Açıklık dönemindeki alayişli gösterilerini tekrarlayan öğrenciler ve orta sınıfın diğer mensupları kalkışmalarda köylülerle kentli yoksulların desteklerini yanlarında buluyorlardı. Cakarta'nın ana çöplüğünde bulabildiklerinle hayatta kalmaya çalışan çöp toplayıcı Sungkono gibi insanlar, Suharto'nun *Golkar*'ı tarafından yıllarca beslendikten sonra sadakatlerini şimdi Megawati'nin partisine yöneltiyorlardı. Sungkono şöyle anıyordu o günleri: 'Yerel yönetim bize oy pusulalarını başkalarının adına doldurtturuyordu. Her çöp toplayıcısına beş tane veriliyordu; bunları farklı seçim

sandıklarına *Golkar* adına atmamızı emrediyorlardı. Ne kadar ödediklerini unuttum şimdi. Benim grubumdaki 50 kişi *Golkar* için 250 oy attı'. Bu, kısa vadeli ekonomik çıkarları açısından uygun bir şey olmasa da, zenginlerin yanı sıra yoksullar da hayal kırıklığına uğramışlardı.[8]

Yeni Düzen artık işlerin üstesinden gelemiyordu. 1996 yılında hükümet görevlileri Gus Dur'u istikrarsızlaştırmak ve geleneksel İslamcı örgüt NU'daki tabanını zayıflatmak amacıyla Doğu Cava'da benzer bir şiddet uygulamasına giriştiler, fakat bu girişim desteğin pekişmesine ve Gus Dur'un Megawati'yle ittifaka girmesine hizmet etti.[9] Herkesin ya Suharto grubuyla ya da rejimden rahatsız askeri liderlerle bağlantılı olduklarına inandığı *ajan provokatörler*ce bir şiddet ve sindirme atmosferi yaratıldı. Kiliseler yakılıyordu ve halk nezdinde politika ve şiddet arasında bağ olduğunu kanıtlarcasına seçilen yerlerde küçük terör eylemleri gerçekleştiriliyordu.

Yeni Düzende ters giden şeylerin en belirgin sembolü, 1995'in sonlarına doğru başlayan son derece saçma bir skandaldı. Dünyanın en büyük altın yatağının Kalimantan'daki Busang'da bulunmuş olduğuna dair haberler sızmaya başlamıştı. İşin içinde yer alan Bre-X adlı sıradan bir Kanadalı şirket, büyük ABD şirketleriyle, yönetici beyin takımının üyelerine kimin kimi satın alabileceğini görmek üzere son derece cömertçe tekliflerin yapıldığı bir ihale savaşına girmişti. Suharto'nun çocuklarından birine 1 milyar ABD$ teklif edilmiş olduğuna dair söylentiler dolaşıyordu. Endonezya'nın refah düzeyinin arttığına dair haberler yayınlayan uluslararası ajanslara göre yatırımcılar paralarının karşılığını alacaklarından emindiler. Gerçek Yeni Düzen tarzında beklendiği gibi altın falan yoktu. Keşfe onay vermiş jeolog esrarengiz bir şekilde helikopterden düşmüştü, fakat sahtekârlık dürüst memurların çabaları ve uluslararası medyanın araştırmaları sonunda ancak 1996 yılı sonlarına doğru açığa çıktı. Suharno'nun çocukları ve işe bulaşmış Bob Hasan gibi dostları, Bre-X ve diğer şirketlerin milyonlarca dolar kaybetmiş olmasını ve Endonezya'nın itibarının uluslararası yatırımcılar nezdinde yerle bir olmasını hiç umursamıyorlardı. Onlar komisyonlarını almışlardı. Bazı ekono-

8. Ajar Aedi, 'Kampung garbage', *Latitudes* 23 (Aralık 2002), 52-7.
9. Hefner, *Civil Islam*, s. 191-2.

mistler gelinen yolsuzluk düzeyinin kapitalist faaliyetlerin normal bir parçası olduğunu düşünürlerken, Bre-X skandalı rejimdeki çürümenin ekonominin tabanını oyduğunu gösteriyordu.[10]

Yabancı yatırımcıların Bre-X'ten çıkardıkları dersler, 1997'nin başlarında yaşanan Asya mali krizinde Güneydoğu Asya'dan yoğun sermaye kaçışı sürecine ihtiyatla yaklaşmalarını sağladı. Yeni Düzen'in 1990'lardaki yükselişinin ana kaynağı devasa boyutlardaki yabancı kredilerdi ve bu yükselişin aslında bir kabarcık olduğuna dair işaretler ortaya çıktığında alacaklılar telaşlanmaya başlamışlardı. Tayland Bahtı'ndaki ani ve dramatik düşüşü takiben döviz spekülatörleri ve Endonezyalı şirketler, ABD Doları karşısında değerinin beşte birine düşen Rupiah'ı elden çıkarma telaşına düştüler. Paranın düşüşü Endonezya'nın yirminci yüzyılda yaşadığı en kötü kuraklığa denk gelmişti. Bütün bunların etkileri 1960'ların ekonomik krizinden veya 1929-30 Büyük Bunalımından çok daha derindi.

Endonezya'nın küreselleşen bir dünyadaki yerini tek bir sözcük özetliyordu: 'kriz'. Çoğu sanayi çökmüştü ve resmen kayıtlı yoksulların sayısı, 1980'lerin başlarından bu yana görülmemiş düzeylere ulaşarak ikiye katlanmıştı. Krizin etkileri son derece inişli çıkışlıydı. On altı banka kapanmış, ciddi likidite sorunları ortaya çıkmış olmasına rağmen, Suharto ailesi ve dostları holdingler arasında finansal hilekârlıklar yapabiliyor ve özellikle de Uluslararası Para Fonu'nun ülkeye kademeli olarak 43 milyar ABD$ akıtmayı kabul etmesinin ardından devlet fonlarını kendi bankalarının çoğunu desteklemek üzere kullanabiliyorlardı. IMF desteği, kriz bir başka dünya bunalımına yol açmasın diye yatırımcıları varlıklı ülkelerden korumak ve Endonezyalılar üzerindeki etkiyi azaltmak amacıyla sağlanmıştı. Fonlar Endonezya finans sektörüne yönelik reformlara, tekellerin ve IMF'nin yoksullar için sosyal 'güvenlik ağları' yaratılması şartlarına rağmen hükümetin ekonominin pek çok alanındaki sübvansiyonlarının son bulmasına bağlıydı.[11]

Suharto'nun kalkınma çağı ve ardından gelen küreselleşme çağı 'kriz çağı'na dönüşmüştü. Tanınmış karikatüristler Benny Rach-

10. Denise Leith, *The Politics of Power: Freeport in Indonesia* (Honolulu: University of Hawai'i Press, 2003), s. 46-53; Jennifer Wells, *Bre-X: the Inside Story of the World's Biggest Mining Seam* (Londra: Orion Business, 1998); Robison ve Hadiz, Hadiz, *Reorganising Power*, s. 10.

11. Dick ve ark., *The Emergence*, s. 231-40; R. E. Elson, *Suharto: a Political Biography* (Cambridge: Cambridge University Press, 2001), s. 286-8.

madi ve Muhammad Misrad, babalar sınavlarını veren oğullarına BMW'ler satın alırken, kadınların Singapur, ABD ve Paris'ten alışveriş paketleriyle döndükleri ve yeni emlak komplekslerinin pahalı katlarının peynir ekmek gibi satıldığı kriz öncesi savurgan tüketim dünyasını betimliyorlardı (Görsel 8.1). Bu dünyada zengin kadınlar, kişisel antrenörleriyle aerobik yapmaya gitmeden önce semiz ve süslü kedilerini ithal mamalarla besliyorlardı. Yaltaklanmayı iş edinmiş eleman ve memurların 'komisyonlar'dan pay almayı umdukları yolsuzluk sistemlerinde bu tür şımarıklıklar diz boyuydu. Bir karikatürde, hem Endonezyalı teknokratların hem de yabancı ekonomistlerin dillerine pelesenk olmuş 'bizim ekonomimizin temelleri sağlamdır' sloganını bağıran bir hamamböceği gösteriliyordu. Karikatürlerdeki bu mutlu görüntü, ekonomik göstergelerin hemen altındaki devasa borç batağının keşfiyle bozulmuştu. Kriz süreci, bu yorum tarzıyla, kişileştirilmiş bir Rupiah'ın giderek daha da zayıflamasıyla başlıyor, 'tasfiye', 'şirket evliliği', 'küçülme', 'işten çıkarma ihbarı', 'ıslah', 'piyasa güçleri' ve 'spekülatör' gibi terimlerin havada uçuştuğu yeni bir günlük dil ortaya çıkıyordu. Krizin nedenleri halk arasında 'Danışıklık, Yolsuzluk ve Kayırmacılık' anlamına gelen DYK kısaltmasıyla gösteriliyordu. Halkın gerçek ihtiyaçlarını ihmal ederek bir 'güven krizi'ne yol açmış siyasetçilere yönelik genel sinizm yayılıyordu.[12]

Bu kriz karşısında, Suharto ve çeresinde toplanmış insanlar düşmanlarına karşı ne kadar kitlesel şiddet kullanmaya çalışırsa çalışsınlar, artık –öğrenciler, İslamcı grupların destekçileri, Megawati'ye arka çıkan yoksullar, hatta gelecekteki başkanı da içlerinden çıkaracak olan askerler olmak üzere– toplumun her düzeyinden 'Reform' çağrıları yükseliyordu. Gösteriler devam ediyor, öğrencilerin örgütlenme yetileri cep telefonları ve internetin yoğun biçimde kullanılmasıyla artıyordu. Cakarta'nın göbeğindeki varlıklı özel Trisakti Üniversitesi'ndeki bir gösteri askerlerin en az dört göstericiyi öldürmeleriyle sonuçlanmıştı. Resmi güçlerin kullandığı şiddet kenar bölgelerden güç merkezine, orta sınıfın çocuklarına doğru yönelmişti. Zulüm her yerdeydi ve yoğundu. Tekrar tekrar şiddet patlak veriyordu: En kötü olaylardan biri Suharto rejimi taraftarları tarafından desteklenen askerlerin veya haydutların Çinli kadınlara yönelttikleri cinsel saldırılardı.

12. Lagak Jakarta, *Krisis ... Oh ... Krisis* (Cakarta: Kepustakaan Populer Gramedia, 1998).



Görsel 8.1: Benny Rachmadi ve Muhammad Misrad'ın Suharto'nun devrilmesinden hemen önce elit tüketimciliğin zirve yaptığı döneme ait çizimleri; Lagak Jakarta'dan alıntı, *Kriz... Yaşasın Kriz* (Cakarta: Kepustakaan Populer Gramedia, 1998).

Heyecan dolu birkaç hafta reformcuların ilan ettikleri eylem gününde doruğa ulaştı. Askerler Cakarta'yı tamamen kapattılar: 15 milyon insanın yaşadığı kent bir sabah hayalet kasabaya döndü. Öğrenciler parlamento binasını işgal ederek hayatlarını riske atıyordu. Devlet televizyonu Suharto'nun, şeker hastalığının sonucunda yeni felç geçirmiş bulunan tekerlekli sandalyeli Gus Dur'la yaptığı kriz toplantısından görüntüler veriyordu.

1997 seçimlerinin ardından oluşturulan yeni kabinede halk desteğine sahip birkaç dürüst siyasetçi de yer almıştı, fakat bu siyasetçilerden kanaat önderi Emil Salim, istifa edip, yanında başka saygın siyasi liderlerle birlikte parlamento binasındaki öğrencilere katılınca, Suharto oyunun bittiğini nihayet fark etti. Yetkilerini Endonezya'nın üçüncü başkanı olarak alelacele yemin eden Habibie'ye devrederek 21 Mayıs 1998 günü istifa etti.

Suharto birtakım faktörlerin bir araya gelmesi sonucunda devrilmişti. Soğuk Savaş'ın bitmesi, ABD'nin artık rejimin yetkileri kötüye kullanmasına göz yummaya istekli olmadığı anlamına geliyordu,

fakat insan hakları adına yapılan dış baskılar öykünün sadece küçük bir parçasıydı. Asıl önemli olan dış baskı, ekonominin liberalleşmesi ve Endonezyalıların uluslararası tüketim toplumuna katılmalarının yolunun açılması içindi. Suharto'nun Endonezyalıların temel ihtiyaçlarının ne kadarını karşılayabilmiş olmasının hiçbir önemi yoktu; kitle iletişim araçlarının savunageldiği yaşam tarzları ve tüketim mallarına yönelik arzuları tatmin etmeye yetmiyordu bu. Sıradan Endonezyalılar turistleri ve lüks yaşam süren Cakarta kökenli mültecileri görmüyorlardı sadece; refah içindeki Endonezyalıları da görüyorlardı televizyon ve gazeteler sayesinde. Suharto'nun düşüşü sularındaki ayaklanmalar sırasında polis McDonald's'ı korumaya almışken, Suharto'nun oğlu Tommy adına imal edilen Timor arabaları ayaktakımının en gözde hedefleri arasındaydı.



Görsel 8.2: Dodi Irwandi'nin (doğ. 1974), Endonezya ulusunu ilan eden 1928 milliyetçi Gençlik Andı'nı anımsatan 'Halkın Andı' bildirisini gösteren, protesto afişi. Bu kez işçilerin ve köylülerin Suharto yönetiminden kurtuluşlarını temsil ediyor, 1999.

Halk Habibie'nin başkanlığının geçici olduğunu düşünüyordu. Ülkenin resmi binalarındaki Suharto fotoğrafları indiriliyordu, fakat bazı görevliler yeni başkanın fotoğraflarını basma zahmetine bile girmiyorlar, sadece mevcut fotoğraflardaki başkan yardımcısı unvanından 'Yardımcısı' sözcüğünü kapatıyorlardı.

Suharto'nun düşüşünden hemen önce yayımlanan bir romanda kendisini deviren güçler belirtilmişti. Ayu Utami'nin ilk kitabı olan *Saman*'ın ilk baskısı 3.000 adetti, fakat kitap, bir yıl içinde, o kadar popüler oldu ki, aynı sayıda yüz kere daha basıldı. 1968 doğumlu Batı Cavalı bir Katolik olan Ayu orta sınıf Endonezya'nın yeni ruh halinin mükemmel bir sembolüydü. Pramoedya'nm eserleriyle büyüyen Ayu kendisini karşılaştığı 'daha büyük konular' için ses vermeye gerek duymayan, fakat 'incir çekirdeğini doldurmayan konularda konuşmak' zorunda kalan yeni bir kuşağın parçası olarak görüyordu. Feminist eski model 1990'ların başlarında gazeteci olmuştu; 1994 basın yasaklarından sonra Bağımsız Gazeteciler Birliği'nin oluşturulmasına öncülük etmiş ve Birlikteki meslektaşlarından bazılarının kaderi olan hapis cezalarını göze almıştı.[13] Birlik ve benzer kuruluşlar tarafından dağıtılan yeraltı yayınları 1998 yılından beri gözüken çok sayıda taban örgütü yayınının yolunu açıyordu.

Utumi'nin ödüllü romanı farklı düzeylerde yaşamları anlatıyordu. Anlatıcı Suharto refah döneminde büyümüş ve New York'ta yaşayabilen ve uluslararası cinsel ve siyasi özgürlük söylemlerine katılabilen yeni kozmopolit Endonezyalıları temsil ediyordu. Uluslararası siyasi farkındalığı romanın başka kısımlarında sözünü ettiği STK üyelerinin eylemciliklerine bağlıyordu. Bu üyeler Sumatra'daki plantasyonlar civarındaki karanlık işleri tanımlıyorlardı. Sumatra'daki baş karakterler arasında yoksul işçilerle karşı karşıya gelen genç bir Hıristiyan papazı, 1930'ların plantasyonlarında vasıfsız işçilik yapmış, şimdilerde yine otoritenin tehdidiyle yüz yüze kalan Cavalıların torunları vardı. Bu kez tehdit yabancı sömürgeciliğinden gelmiyor, Yeni Düzen'in varlıklılarıyla askerlerin ittifakından geliyordu. Anlatıcı, Kuzey

13. Ayu Utami, *Saman* (Cakarta: KPG, 1998); Andre Syahreza, 'Ayu Utami', *Latitudes* 3 (Nisan 2001), 60-2; 'Crest of a wave', *The Star Online*, 17 Ağustos 2004 (www.thestar.com.my, erişim 02/09/2004); Ayu Utami ve ark., Bredel 1994: *Kumpulan Tulisan tentang Pembredelan Tempo, Detik, Editor* (Cakarta: Aliansi Jurnalis Independen, 1994).

Denizi'ndeki petrol platformlarında çalışan bir grup Endonezyalı adamdan birinin sevgilisiydi. Adam 1980'lerin sonlarına doğru ortaya çıkmış yurtdışındaki Endonezyalı emek hareketini temsil ediyordu. Bazıları, tıpkı onun gibi, petrol ve maden sanayileri için karadan uzakta tehlikeli yaşamlar sürüyor veya uluslararası ticaret açısından son derece önemli olan külüstür 'kolay bayraklı' gemilerinde mürettebat olarak çalışıyorlardı. Bazılarıysa, işverenleri genç kadınların yoksul ve sosyal konum açısından düşük olmalarının onları itaatkâr yapacağını düşündükleri için Ortadoğu veya Doğu Asya'da kiralık hizmetçi oluyorlardı. Ayu, Pramoedya'nın, özgürlük arzuları Suharto'nun yeni sömürgeciliği tarafından boğulan sosyal bir güç olan milliyetçilik vizyonunun ötesine geçmişti. Bunun yerine Endonezya toplumundaki güç ilişkilerinin daha dağınık ve küresel etkiler bağlamında bireysel özgürlük sistemine daha bir yönelmiş olduğunu gösteriyordu.

Endonezya'nın küreselleşmiş gezgin işgücü, ulusal sınırların yaşamın gereklerini karşılamaları açısından artık Endonezyalılar için herhangi bir şey ifade etmediğini göstermektedir. Malezya'ya göçün uzun bir hikâyesi vardı ve Malezya hükümetinin 'yasadışılar'a karşı ara sıra başvurduğu önlemler dışında sınırlar pek sağlam değildi. Erkekler ağır mallar üreten fabrikalarda çalışıyor, kadınlarsa giysi fabrikalarına gidiyorlardı. Endonezyalılar Malezya'da kendilerini evlerinde gibi hissedebilirlerdi. Dilleri neredeyse aynıydı ve birbirleriyle karışmışlardı. 1990'ların ortalarında Malezya'da yaklaşık 2 milyon Endonezyalı çalışıyordu. Çoğu da, Malezya'ya gitmek için aile topraklarını rehin veren ve hem geçişini hem de iş bulmasını organize eden Çinli aracıya ilk yılın maaşlarını vermek zorunda kalan Lomboklu Mohammad Soh'un kaderini paylaşıyordu. Soh, denizaşırı yerlerde üç yıl geçirdikten sonra ailesinin yanına dönmüştü: 'Malezya'dan 2 milyon *ringgit*'le ayrıldım, ama vardığımda sadece 200.000 kalmıştı. Çünkü Sumatra'daki polislerce ve her geçiş limanında parama el konuldu. Daha iyi bir hayat hayalimin gerçekleşmemesi bir yana faturalarımı bile ödeyemedim.' Denizaşırı yerlerden dönen işçilerin özel gümrük ve göçmen odalarına tıkıştırılarak görevlilerce soyup soğana çevrilmeleri belli başlı Endonezya havaalanlarında sık rastlanan bir sahneydi.

1980'lerin sonlarına doğru bu göç, genç kadınların petrol zenginlerine hizmetçilik yaptıkları Ortadoğu'ya uzanmıştı. Kültürel

bağlantılar önem arz ediyordu: İslami bağ genç kadınların ve ailelerinin içini rahatlatıyordu, fakat Suudi Arabistan gibi ülkelere gittiklerinde kadınlar başlarına gelecekleri hissediyorlardı. Pasaportlarına el konuluyor ve otomobil sürmek gibi, Endonezya'da sahip oldukları kimi haklardan yoksun kalıyorlardı. İşverenlerin suiistimallerine, hatta tecavüze uğradıktan sonra zinadan tutuklanan kadınların kaderlerine ilişkin öyküler geliyordu Endonezya'ya. Bu öyküler kötü haberler duymak istemeyen bir hükümetçe göz ardı ediliyordu.

1990'ların sonlarına doğru Ortadoğu'daki çalışma şartları ve istismarlar hakkındaki dedikodular kadınların eve yakın yerlerde çalışmak istemelerine yol açmıştı. Singapur ve Endonezya Batam Adası civarında ortak bir ekonomik bölge yaratmış oldukları andan itibaren Singapur'a işe gitmek daha kolaylaşmıştı. Singapur alışveriş merkezlerinde, ev temizliğinde maharetli olduklarını göstermek istercesine hizmetçi giysileri giymiş genç Endonezyalıların fotoğraflarını gösteren hizmetçi dükkânları açılmaya başlanmıştı. Singapur'da iş imkânları yaratan Çinli iş çevreleri, Endonezyalıların Tayvan ve Hong Kong'da çalışmalarını da sağlıyorlardı. Flores veya Lomboklu genç kızlar yırtıcı işverenler karşısında genelde her türlü haktan yoksunlardı, fakat yoksulluğun gereği olarak gelmeyi sürdürüyorlardı, çünkü evde oturmanın hiçbir şey kazandırmayacağını biliyorlardı. Batı Cava'daki Krawang'tan Atun adlı bir kadının sözcükleriyle, 'okul hiçbir şey garanti etmiyor; borçlarımızı ödeyecek paramız yok. Yüksekokuldan mezun olmanız bile bir meslek sahibi olacaksınız demek değil. Yurtdışında çalışarak borçlarınızı ödeme, hatta biraz para biriktirme şansınız olabilir.'[14]

Yirminci yüzyılın ilk yılları itibariyle, Yeni Düzen'e başkaldırdığı için ölen fabrika işçisi Marsinah'ı örnek alan genç kadınlar, Filipinli kız kardeşlerinden ders alarak ve uluslararası STK ağlarına katılarak sendikalar oluşturmaya başlıyorlardı. Endonezya devleti, gönülsüzce de olsa, yavaş yavaş denizaşırı ülkelerdeki vatandaşlarıyla ilgilenmek ve onların haklarını korumak zorunda

14. M. Soh'un adı, Abdul Haris, *Membura Ringgit, Membagi Kemiskinan: Fakta di Balik Migrasi Orang Sasak ke Malaysia* (Yogyakarta: Pustaka Pelajar, 2002), s. 112'de geçmektedir; Atun'un adı, Maria Hartiningsih, 'An old doll in rags', *Latitudes* 12 (Ocak 2002), 42-8'de geçmektedir; bkz. Michele Ford, 'Beyond the *Femina* fantasy: female industrial and overseas domestic labour in Indonesian discourses of women's work', *RIMA* 37, 2 (2003), s. 125-113.

kalıyordu, çünkü gönderdikleri paralar pek çok bölgesel ekonominin dayanak noktası haline gelmişti. Eğer Endonezya 1970'lerde ve 1980'lerde kısa süreli de olsa net siyasi sınırlar içinde bir ulus-devlettiyse de, yirminci yüzyılın sonunda devlet uluslararası ve dahili baskılar altında eğilip bükülmeye başlamış ve ulus sınırların ötesine taşmıştı. Pramoedya'nın ulusal kurtuluş arzusu Suharto'nun aristokratik Cava geleneğine dönme çabası kadar nostaljik görünmektedir.

Başkanlar ve Oligarşi

Pek çok Endonezyalı Suharto sonrası dönemden kriz çağı olarak bahsetmeye devam ederken genişleyen orta sınıftan ve yıpranan yönetici sınıftan ortaya çıkan yeni önderlik insanları bir reform çağında olduklarını düşünmeye teşvik ediyordu. Devrim yerine Reform anlayışı, 'iyi yönetimi', 'şeffaflığı', 'sosyal sermayesi' ve 'motivasyonu' ile, uluslararası yatırımcıları ve yardım kuruluşlarını korkutup kaçırmazdı. Suharto'nun yerini alanlar aynı dili konuşmak zorundaydılar, fakat huzursuz ve usanmış bir halka yeniden güven verme çabaları çok zorlu engellerle karşılaşacaktı. Sadece ekonomik çöküşle uğraşmıyor, bölgesel çıkarlar doğrultusunda şiddet kullanmaya hazır siyasi güçlerle ve küreselleşmenin doğurduğu yeni bir tür yerel kimlik politikasıyla da uğraşıyorlardı.

Endonezya'da Suharto sonrası merkezi politika dört yıllık zaman diliminde üç başkan gördü. Yönetiminin sadece 1999 seçimlerine kadar süreceğinden korkan B. J. Habibie, devletin temel yapısının değiştiğini gören geniş kapsamlı bir dizi politika reformlarını hayata geçirerek Suharto'yla arasına mesafe koymaya çalışıyordu; ancak ne yaparsa yapsın Suharto'yla olan bağlarının lekesini alnından silmesi mümkün değildi. Habibie Çinlilere karşı ayrımcılığa neden olan mevzuatı kaldırdı, askerlerin yetkisini azalttı, yönetimde adem-i merkeziyetçiliği getirdi ve Doğu Timor halkına geleceklerini demokratik bir oylamayla belirleme hakkı tanıdı.

Habibie'nin reformları arasında, ülkenin ekonomik yapısıyla ilgili, büyük oranda Uluslararası Para Fonu'nun kurtarma paketi şartlarında da yer alan büyük değişiklikler yer alıyordu. Dünyayı görmenin yegâne olası yolu olmuş olan ekonomik sevk ve idare

görüşü, Britanya Başbakanı Margaret Thatcher'ın ABD Başkanı Ronald Reagan'la anlaşarak yarattığı Soğuk Savaş sonrası konsensüsün bir mirasıydı. Bu görüşte, özelleştirme, tarifelerin kaldırılması ve devletin yetkilerini azaltmak anlamına gelen kamu hizmetlerinin boyut ve yetki alanında radikal bir azaltmaya gidiş yegâne olası alternatiflerdi. Endonezya için bu hem iyi hem de kötü bir reçeteydi. İktidardakilerin Suharto'nun çocuklarının ve ahbap çavuşlarının yozlaşmış tekellerine karşı durmalarına imkân tanırken, bu değişikliklerin tam olarak hayata geçmesi demek kitlesel işsizliğin artması ve yemek için pirinç, pişirmek için gazyağı bulmaya çalışırken hükümet yardımlarına bağlı yaşayan yoksullar için herhangi bir korumanın kalmaması demekti.

IMF politikaları karışık sonuçlar doğurarak kısmen hayata geçirilmişti. Orta sınıf, özellikle bankalar battığında tasarrufları havaya uçtuğundan dolayı bir gecede küçüldü. Hiçbir zaman ithal mal diye bir şey bilmemiş yoksullar mümkün olan her şeyi geri dönüştürmeye devam ediyorlardı zaten, fakat şimdiye dek 1997 ila 1999 arasında olduğu kadar hiç ağır hasar almamışlardı. Yoksulluk düzeyi yüzde 100 artmıştı. 1999 yılından sonra krizin en kötü etkileri geçti, ancak bazı bölgelerde insanlar varlıkları satmış veya hayatta kalabilmek için borca girmişlerdi. İnsanlar maaşlarının gerçek değerinin yüzde 40'a varan oranlarda azalmış olduğunu, yani kriz öncesi yaşam standartlara dönebilmelerinin kesinlikle mümkün olmadığını görüyorlardı. Bu ekonomi değişimlerine paralel olarak sosyal statülerdeki düşüş çoğu insan için son derece üzücü ve aşağılayıcıydı ve ekonomi araştırmalarında belirsizliğini koruyan gerçek şokun bir parçasıdır.[15]

Diğer kırsal bölge insanlarının durumları, eskiden mahsullerini Tommy Suharto'nun tekeline götürmek zorunda bırakılan karanfil çiftçileri gibi, fena değildi. Bu tekel pek çok yetiştiriciyi sanayinin dışına itmişti. Kalan karanfil çiftçileri, ihracatta ABD Doları kazanabileceklerinden dolayı, ürünleri karşılığında piyasa değerini alabildiklerinin sonucu olarak 1998'de tekelin ortadan kalkmasıyla iyiden iyiye serpilmeye başladılar. Aynı şekilde Bali'deki lüks oteller de devalüe edilmiş Rupiah dışında gelir elde

15. Henk Schulte Nordhold ve Gusti Asnan (Der.), *Indonesia in Transition: Work in Progress* (Yogyakarta: Pustaka Pelajar, 2003), s. 125-60'da Hotze Lont ve Ben White, 'Critical review of crisis studies, 1998-2002: debates on poverty, employment and solidarity in Indonesia'.

etmeye başlamıştı. Ancak, kazançların bazıları kısa ömürlüydü. Sumatra'nın ortasında, çiftçilerin tarçın yetiştirdikleri Kerinci'de, 1997 ve 1998'de önceleri aldıkları yüksek fiyatlar aşırı üretime yol açmıştı, çünkü herkes bir an önce büyüme peşindeydi, dolayısıyla 2001 hasadında pazar taşmış, fiyatlar düşmüştü. Bu da binlerce insanı buraları terk edip çalışmak üzere Malezya'ya gitmek zorunda bırakmıştı.[16]

1999 ila 2001 arasındaki yıllarda Endonezya'ya kurnaz ve evhamlı biri başkan oldu. İki ciddi felç geçirmiş Doğu Cavalı kör bir vaiz olan Abdurrahman Wahid neredeyse kazara başkanlığa geldi. Wahid, Gus Dur, bir Halk Meclisi oylamasında üzerinde uzlaşmaya varılmış adaydı. Teklifsiz ve tutarsız ifadelerle dolu karmakarışık bir konuşma tarzı vardı. Gus Dur'un günlük giyimi büyük ekonomik çöküş zamanlarında Endonezya'nın ayakta kalması için para veren uluslararası kuruluşların takım elbiseli temsilcilerinin karşısında alaylı gözlerle bakılmasına neden oluyordu. Hiyerarşiye olan ilgisizliği statü ve zenginlik gösterişlerinin güç demek olduğu Suharto dönemini görmüş siyasi liderleri şoke ediyordu. Sevk ve idareye olan ilgisizliği ve kararsız davranışları danışmanlarını bile çıldırtıyordu. Başka dinleri kucaklamak ve hatta İsrail'i ziyaret etmek istemesi Müslüman bir lider olarak bir İslam devleti yaratacağını ummuş bulunan tutuculara hakaret sayılıyordu. Her şeyden önemlisi, askerleri kızdırıyor, onların temel kaynaklar üzerindeki kontrollerine ve politikaya yönelik müdahalelerine karşı durarak, Suharto'nun göz yumduğu acımasızlıklarla geçen yılların hesabına vermeye çağırıyordu. Gus Dur'un başkan olarak iki yılı bile bulamaması hiç şaşırtıcı değildir; kimse ona güvenmemiş ve yönetimi krizden krize savrulmuştu.

Endonezya Gus Dur'un demokrasi çabalarına hazır değildi. Koltuğundan indirilmesindeki önemli faktörlerden biri Komünistlere ve siyasi mahkûmlara yönelik 1965 katliamlarının kurbanlarından özür dilemesiydi. Bir ulusal barışma süreci yaratma gayretine girmesi, Doğu Cava'da cinayetlere karışmış aile üyeleri de dahil olmak üzere partisindeki herkesin keyfini kaçırıyor ve askeri güçleri sinirlendiriyordu. Sonunda, Müslüman ve askeri

16. Mark Hanusz, *Kretek: The Culture and Heritage of Indonesia's Clove Cigarettes* (Cakarta: Equinox, 2000), s. xiv, s. 70; Schulte Nordhold ve Asnan (Der.), *Indonesian in Transition*, s. 161-79'da Paul Burgers, 'Household livelihood strategies in response to the economic crisis (1997-2001) in Kerinci, West Sumatra'.

siyasetçilerden oluşan ittifak kendisini anayasal bir darbe çerçevesinde ayrılmaya zorladı. Yerine, Sukarno'nun kızı Megawati getirildi.

Gus Dur, uzlaşmaya yönelik görüşmeleri sırasında Pramoedya'yı da birkaç kez ziyaret etmişti; Pramoedya, Yeni Düzen mensubu pek çok kişi hâlâ güçlüyken barışmanın olamayacağını söylüyordu. Ancak baskı açık hale gelince, Pramoedya Gus Dur'a ayrılmama çağrısı yapanlara katılmıştı: 'Gus Dur kendisi hakkındaki tüm eleştirileri ve istifa çağrılarını anlattı. Ben de kendisine cesur olmasını ve yönetime devam etmesini söyledim.'[17] Suharto 1998 yılında devrilmiş olsa da yeni demokrasi döneminin üstünde gölgesi geziniyordu ve Pramoedya, taktikler konusunda aralarında anlaşmazlıkları olmasına rağmen, Gus Dur'un başkan olarak Suharto'nun Yeni Düzen'inin pisliklerini aşabileceğine inanıyordu. Gus Dur'un yenilmesi Yeni Düzen'in kültür ve kurumlarının Endonezya'nın yönetici sınıfının ta derinlerine kadar işlemiş olduğunun bir işaretiydi.

Gus Dur'u deviren Suharto rejimi siyasetçileriyle sabit fikirli askerlerden oluşan koalisyon 2002 yılında Megawati Sukarnoputri'yi alternatif başkan olarak destekliyordu, çünkü onlara göre daha güven veren, daha ılımlı bir seçenekti Megawati. Pramoedya da denizaşırı yerlere seyahat edebilen ve sonunda eserlerinden para kazanabildiği için maddi durumu düzelmeye yüz tutmuş özgür bir siyasi yorumcuydu artık. Megawati'nin eski hükümetle devamlılığı ne kadar temsil ettiğini şöyle anlatıyordu:

> Suharto'nun Yeni Düzen rejiminde, Sukarno'nun kızı Megawati meclisteydi ... Fakat babasının gördüğü muamele hakkında tek bir laf etti mi? Yurttaşları hapse atıldıklarında hiç itiraz etti mi? Asla. Suharto'nun ağzının payını verdi mi? Asla! Fakat bu konuda yalnız değil. Suharto istifa ettikten sonra bile kendisini eleştirmeye, onu mahkeme önüne çıkarmaya hiç kimse cüret edemeyecektir. Suharto, Yeni Düzen'de yetişmiş evlatlığı aracılığıyla bu ülkede gücü sessiz sedasız hâlâ elinde tutuyor.
>
> Megawati bir gençlik isyanından yararlanarak iktidara geldi. Bu çocuklar meseleyi enine boyuna düşünmediler; başka bir mostralık lider bulamadılar, böylece sırf Sukarno'nun kızı olduğu için onu kabul ettiler. Hepsi bu.
>
> Megawati belki de babasının kitaplarını hiç okumamıştır. Babasının özelliklerinden birinin ona geçtiğini görmedim. Ayrıca hiçbir tecrübesi de yok. Ülkenin sorunlarını çözebileceğine dair de hiçbir kanıt yok ... Kalbi halk için atıyormuş, öyle diyor, fakat halkın görüp göreceği şey bu işte. Köylüler

17. *The Jakarta Post*, 7 Temmuz 2001.

ona methiyeler düzüyorlar, ama sadece cahilliklerinden. Onu hiç tanımıyorlar ki.[18]

Yeni Düzen zihniyeti siyasi ve ekonomik sistemin içine o kadar işlemişti ki ulusal ve bölgesel politikaların dışına çıkmak neredeyse imkânsızdı. Gus Dur, iktidara gelmek için oy satın almak zorundaydı ve partisinin mensupları da nüfuz ticareti ve devlet kurumlarının 'bütçe dışı' kullanımı konularında becerikliydiler.

Gus Dur'un çürümüş maliye ve hukuk sistemlerinde reforma gitme çabaları, hükümet ve bürokrasideki hemen herkes Suharto sisteminin bir parçası olduğundan dolayı başarısızlığa mahkûmdu. Suharto'nun ailesi ve ahbap çavuşlarıyla bütünleşmiş şirketler yok edilemiyordu. İzlerini gayet iyi örtmüşlerdi ve yabancı şirketlerle o kadar yakın bağlar kurmuşlardı ki onlara yönelen her türlü saldırı yabancı yatırım düşmanlığı olarak yorumlanıyordu. Suharto o ara bir felç geçirdi ve yargılanamayacak kadar hasta olduğuna karar verildi, fakat yine de küçük başarılar söz konusuydu: Suharto'nun çocukları arasında en rüşvet yiyicisi olan Tommy, kendisini yargılamış hâkimlerden birinin öldürülmesini emretmesine rağmen, sonunda cezaevine atıldı. Arkadaşı Bob Hasan da hapse düşmüştü, fakat hücresini lüks bir şekilde döşemeyi becermişti. Suharto'nun öbür çocukları özgürce faaliyet göstermeye devam ettiler; kızlarından Tutut 'Suharto nostaljisi' platformunda 2004 seçimlerine bile katıldı. Aldığı oy sayısının düşüklüğü Suharto kliğinin nasıl bir hayal dünyasında yaşadığının iyi bir göstergesiydi.

Pramoedya'nın Megawati hakkındaki düşünceleri ağır gibi gelebilir, fakat eğer Gus Dur reform girişimlerinin çoğunda başarısız olduysa, bu, Megawati'nin çevresindekilerin Suharto'nun düşüşünün hemen ardından elde edilen kazanımların çoğunu tersine çevirmeleri yüzündendi. Megawati'nin kocası da dahil olmak üzere, siyasi parti liderleri maliye ve ticaretin oligarşik güdümlenmesinde rol alıyorlardı.[19] Gerçek reformcuların iyi niyetleri, erki elinde bulundurmanın ekonomiyi elinde bulundurmak demek olduğu siyasi bir kültür içinde boğulmaktaydı. Bu kültür Suharno'nun en güçlü mirasıdır. Yeni Düzen, Endonezyalıların devleti uzaktaki

18. Pramoedya Ananta Toer, 'I just don't believe in her', *Time Magazine*, 158, 5 (06/08/2001).
19. Robison ve Hadiz, *Reorganising Power*.

bir şey, asla sahip olamayacakları veya içinde yer alamayacakları bir şey olarak gördüklerini düşünen Hollandalılardan çok şey miras almıştı. Yeni Düzen, o rejimin militer bakış açısının bir parçası olan erkin yalın bir biçimde kullanımına köstek oldukları için mevcut birkaç devlet kurumunun da içini boşaltmıştı. Suharto, sosyal sorunlara eğilmekten aciz, personeli kendi çıkarlarından başka bir şey düşünmeyen boş bir kabuk bırakmıştı devlet olarak.

Şiddet ve Çok Boyutlu Kriz

Suharto'nun devrilmesini takip eden yıllarda, Cakarta'daki siyasi değişikliklerin sıradan Endonezyalılar üzerindeki en hızlı etkisi siyasi şiddetti. Suharto rejiminin merkezinden yayılan sıkı denetimli şiddet ülkedeki pek çok yanardağın birinden püskürmüşçesine, Endonezyalılar şiddet olaylarından oluşan bir geçiş resmi seyrediyorlardı adeta. İlk olaylardan biri Doğu Cava'daki şifacı ve büyücülerin esrarengiz bir şekilde öldürülmeleriydi. Bundan gizemli 'ninjalar'ın sorumlu olduklarına dair öyküler yayılmıştı ortalığa. Ancak, Suharto'nun devrilmesini ve sonraki olayları kuşatan şiddetle birlikte, sorumluluğun Suharto ve yandaşlarının tuttukları haydutlara veya askeri unsurlara ait olduğu düşünülmeye başlandı.[20] Buna inanmak için iyi bir neden vardı, çünkü ülkenin istikrarsızlaştırılması hem Suharto'nun geri dönüşü hem de askerin bir darbeyle müdahale etmesi için gerekli ortamı sağlamış olurdu.

Neyse ki askeri güçler bölünmüştü. Suharto'nun düşüşünden hemen sonraki önemli reformlardan biri de polis gücünü askeriyeden ayırmak olmuştu. Polis, başlangıçtan itibaren silahlı kuvvetlerin kollarından biriydi hep. Bölge komutanları yerel olaylara müdahale ettikleri ve hemen her eyalette askeri vali veya vali yardımcılarının bulunması normalden sayıldığı için, Suharto rejimi sırasında silahlı kuvvetlerin bölgesel komuta sistemi devlet gücünün bir aracıydı aynı zamanda. Bu çift katmanlı idari kontrol çok sayıdaki yasal ve yasadışı işletmeleri aracılığıyla askerin ekonomik gücünü sağlamlaştırmıştı. Suharto'nun düşüşünün önemli bir sonucu da, bölgesel komutanların yerel savaş ağaları olmalarına fırsat sağlamasıydı, fakat polisin askerden ayrılması bu eğili-

20. Caroline Campbell ve Linda H. Connor, 'Sorcery, modernity and social transformation in Banyuwangi, East Java', *RIMA* 35, 2 (Yaz 2000), 61-98.

mi frenliyordu. Çoğu bölgede, genel huzursuzluğu kontrol altına almak için kullanılan temel araçlar olan yerel gezici polis birlikleri yerel komutanlara karşı yürütülen güç gösterilerinin odağı oluyor ve çekişmeler çoğu zaman her iki tarafın da kayıplar verdiği silahlı çatışmalara dönüşüyordu. Askeriyenin üst kademelerinde de bölünme vardı ve bazı general ve albaylar, 'kışlaya dönme' ve askerin 'ikili fonksiyon' doktrinini yürürlükten kaldırma çağrısıyla, daha profesyonel bir ordu oluşturma çabası içindeydiler. Askeriyenin her düzeyindeki bölünmeler yerel çatışmaları alevlendiriyordu.

Suharto'nun politikalarından biri 'etnisite, ırk ve din' farklılıklarının medyada ele alınmasının yasak olması hasebiyle, halka açık bir mezhepçilik tartışmasının olmaması gerektiği olmuştu. Bu politika gerçekte muhtemel toplumsal çatışmanın üstünü örtüyordu. Şiddetin patlak verdiği durumlarda, örneğin Çinli karşıtı ayaklanmalarda, medya sansürü ve askeri kontrol devreye giriyordu. 1998 yılında sansüre ve toplum mühendisliğine son verilmesiyle birlikte, farklılıklar potası köpürmeye başlamıştı. Çoğu kimse, azınlık gruplarının komploları olan bu konuları tartışmakta ne kadar aciz olduklarını görüyordu. 1998 ve 1999 yıllarında şiddetin ilk kurbanları Çinliler oldu.

Çinli karşıtı şiddetin bir kısmının sorumlusu, 1990'ların başlarından beri esasen Hıristiyan Çinlilerin kiliselerini yakmakta aktif olan aşırı Müslümanlar'dı. Dolayısıyla Çinli karşıtlığı Hıristiyan-Müslüman çatışmalarıyla iç içe girmişti. En kötü olaylar, yine de, Çinli nüfusun en fazla olduğu Cava kentlerinde değil, yerli Çinlilerin hep kıskanıldığı çevre eyaletlerde yaşanıyordu. Endonezya'da ateşli ve karizmatik Hıristiyan gruplar kurulmuştu, ancak Suharto yönetiminde Din Bakanlığı bunların faaliyetlerini kısıtlamıştı. Yeni Düzen'in yıkılışıyla birlikte yeni büyük kiliselere finans sağlanmaya başlanmıştı. 1999'da, Hindu Bali'de bile, iddialı Hıristiyan gruplarla Hinduizm'in anavatanı Hindistan'daki din politikalarınca beslenen Hindu köktenciliği karşıtı bir hareket arasındaki gerilimin işaretleri görülmeye başlanmıştı. Bali'deki Hindular 'dışarlıklılar'a karşı yasadışı infazcı gruplar örgütlemeye başlamışlardı.[21] Hıristiyan ve Hindu köktendincilikleri kendi başlarına bile tehlikelidir. İslamcı köktendincilikle karşılaştıklarındaysa sonuçlar ölümcül olur.

21. Linda H. Connor ve Adrian Vickers, 'Crisis, citizenship, and cosmopolitanism: living in a local and global risk society in Bali', *Indonesia* 75 (Nisan 2003), 153-80.

Dini şiddetin en kötü patlak verdiği yerler, Hıristiyan ve Müslümanlar'ın neredeyse eşit oldukları Ambon ve benzer du rumdaki Orta Sulawesi'ydi. Yerel garezler intikam döngüsü ne girdikçe eskiden uyum içinde yaşayan komşu bölgeler sava alanlarına dönmüş; milenyumun sonunun geldiği gibi fikirlerl dolu dini liderler yandaşlarını ölüme kadar savaşmaya ayartma ya başlamışlardı. Olaylar, yeni özgürlüğünü ilan etmiş bulunan v haberleri istedikleri gibi eğip bükebileceğini düşünen medyanı ateşe körükle gitmesiyle büyüyordu. Çatışmalar kızıştıkça, her ik taraf da gerçek ve hayali mezalimleri haber yaparak ve öç almay çağırarak durumu daha da kötüleştirmek için gazetelerden inter net sitelerine ve VCD'lere kadar her türlü yeni ve eski araçtan ya rarlanıyordu.[22]

Medyanın bu şekilde kullanılması ihtilafın yayılmasına yo açıyordu. Şiddete bulaşan Hıristiyanlar'ın çoğu 1950'lerin Am bon ayrılıkçı hareketi Güney Molük Adaları Cumhuriyeti'yle bir liktelikler oluşturdu. Böylece yerel ihtilafı ulusal dürtüleri ola ihtilaf gibi göstermek mümkün oluyordu artık. Yerel anlamda v başta Cava olmak üzere diğer adalarda milis örgütleri kuruluyo ve İslam'ı, vatansever olmayan ve Müslüman karşıtı güçler karşı sında savunmak için 'sığınmacılara yardım' adıyla paralar topla nıyordu. Milislerin Ambon ve diğer bölgelerdeki çatışmalara ka tılmalarına yardımcı olmak için asker nakli yapılıyordu. Durumu daha da kötüleştirmek amacıyla, ya militer unsurlar tarafında ya da Yeni Düzen yandaşlarının mali yardımları aracılığıyla, Yen Düzen'in şiddet manipülasyonunun başlıca dayanağı olan yar resmi haydut grupları getiriliyordu.

Bu kez kesin askeri kışkırtmalarla gerçekleşen en bilinen şid det olayı 1999 yılındaki Doğu Timor'un bağımsızlığı sırasında yaşananlardı. En önemli Habibie reformu, Doğu Timor halkı na bağımsızlık referandumu teklif ederek oradaki ihtilafı çözm girişimiydi. Referandum sürecindeyken, askeri liderler hileli o yönlendirmelerini Suharto dönemine benzer bir şekilde sürdür me çabasıyla yerel milisleri örgütlüyorlardı. Doğu Timor halk tehditleri umursamadı ve ezici bir çoklukla bağımsızlığı seçti. Se çim sonucu, 1975 yılında Doğu Timorlular'ın kendilerine kucak

22. Patricia Spyer, 'Fire without smoke and other phantoms of Ambon's violence media effects, agency, and the work of imagination', *Indonesia* 74 (Ekim 2002), 21 36.

açtıklarına inanarak yetişmiş oldukları için, Doğu Timorlular'ın Endonezya'nın parçası kalmak istemeyeceklerine inanamayan Endonezyalıların tepkisine yol açmıştı. Çoğu Endonezyalı seçime nezaret eden Birleşmiş Milletler'i ve Habibie'ye bağımsızlık vermesi için baskı uygulayan Avustralya'yı suçlayan gazete öykülerivle hemfikirdi. Endonezya yanlısı Doğu Timorlu milislerce yaratılan şiddet açık çatışmalara ve en az 2.000 kişinin öldüğü katliamlara yol açmış ve ancak Habibie'nin Avustralya öncülüğündeki BM güçlerini çağırmasıyla sona ermişti. Asker, 1975 işgalinden bu yana kaybetmiş oldukları 20.000 kişinin boşu boşuna can vermediğini ve bunun ulusun bölünmez bütünlüğüne zarar verecek bir parçalanma olacağını söyleyerek hamasi söylemlere sarılıyordu. Medya ihtilafı Hıristiyan Doğu Timorlular'ın Müslüman Endonezyalılara karşı yürüttükleri bir süreç olarak yansıtıyordu. Milis güçleri ve askerler, terk etmeden önceki öfkelerinin son göstergesi olarak, Doğu Timor'un altyapısına ellerinden geldiğince zarar verdiler. Doğu Timorlular'ı Yeni Düzen'in kendilerine bahşetmiş olduğu 'kalkınma' karşısında nankörlük yaptıklarını düşünen pek çok Endonezyalı Dili'nin ateşe verilmesini sadece bir intikam olayı olarak görmekteydi.



Harita 7: Endonezya 1970 - 2005

Doğu Timor ve Ambon'daki şiddet takımadaların her yerindeki bir dizi ihtilafın bir uzantısıydı. Yeni Düzen seçimleri tarzında gerçekleşen 1999 seçimleri siyasi parti taraftarları arasındaki kavgalara sahne olmuştu. Resmi şiddeti temsil eden *Golkar* tekelinin ortadan kalkmasıyla birlikte, oyun alanı daha eşit olmuş, siyasi partiler seçim süreçlerini koruyacak kendi milislerini kurmuştu.[23] Bu, şiddetin demokratikleşmiş olduğunun ilk göstergesiydi. 1998 yılından itibaren polis benzeri devlet kurumlarına yönelik inançsızlık, yerel milislerin ve yasadışı kanun infazcılarının devreye girmelerine yol açmıştı. Ekonomik çöküntü yoksulları hırsızlığa, oradan da toplu şiddet olaylarına sürüklediği için medya suçtaki artışa ilişkin öykülerle doluydu. Hırsızlık veya başka suçlarla itham edilen insanlar Cakarta, Bandung, Denpasar'ın sokaklarında veya çoğu ada köylerinde ölesiye dövülüyorlardı.[24]

Diğer ihtilaflar etnisite üzerineydi ve en korkunç örnekleri etnik Dayaklar'ın Kalimantan'daki eyaletlerde, başta Maduralılar olmak üzere iç göçmenlere karşı gerçekleştirilen saldırılardı. Dayak kimliği Maduralılara yönelik kafa avcılığı eylemlerinde iyice açığa çıkıyordu. Yerel siyasetçiler de yerel kaynakların kontrolünü ele geçirme çabalarında bu iddiaları kullanıyorlardı.[25]

'Reform' döneminin şiddeti bunun bir kriz dönemi olduğu algısını kuvvetlendiriyor, Endonezya medyasında ve halk arasında 'çokboyutlu' olarak tanımlanmasına neden oluyordu. Şiddet, pek çok askeri ve siyasi lider gibi hükümeti istikrarsızlaştırmak ve ülkenin bölünmez bütünlüğünü koruma hakları olduğunu ileri sürmek isteyenler için kullanması kolay bir araçtı. Fakat böylesi kısa vadeli kazançlar karşısında uzun vadeli bedeller ödenmekteydi. 2001 yılında, bir zamanlar Palangkaraya sokaklarında köfte satan Maduralılar, milisleri destekleyen veya korkudan yanlarında yer alan Doğu Timorlular ve çevreleri enkaza dönüşmüş Hıristiyan ve Müslüman Ambonlular da dahil olmak üzere 1 milyondan fazla insan çeşitli çatışmaların sonucu olarak yerlerinden yurtlarından olmuştu.

İslamiyet yerel ve ulusal güç gösterilerinde yararlı bir araç olduğunu kanıtlamıştır. 'Reforme' edilmiş bir Endonezya üzerin-

23. Philip King, 'Securing the 1999 Indonesian election: Satgas Parpol and the state', yüksek lisans tezi, Tarih ve Siyaset Fakültesi, Wollongong Üniversitesi (2000).
24. Connor ve Vickers, 'Crisis, citizenship, and cosmopolitanism'.
25. Henk Schulte Nordholt ve Irwan Abdullah (Der.), *Indonesia in Search of Transition* (Yogyakarta: Pustaka Pelajar, 2002), s. 67-105'te Gerry van Klinken, 'Indonesia's new ethnic elites'.

deki tartışmalar Endonezya'nın bir İslam devleti olması gerektiği argümanını da içermektedir. Bazı eyaletler İslam hukuku tesis ederek bu çağrılara cevap vermiştir ve bazı siyasi parti liderleri, her ne kadar 2004 seçimleri başarısızlığa gösterge olduysa da, oy almak için bu söyleme sarılmışlardır. Ancak, aşırı modellerinde olduğu gibi siyasallaşan İslam, istikrarsızlaştırıcı doğası gereği ve aşırı taraftarlarının Endonezya devletini devirerek bin yıllık refah devletini getirme ve büyük bölgesel bir İslam birliği kurma iddiaları nedeniyle devlet açısından doğrudan bir tehdittir.

Müslüman milislerin Ambon'daki eylemleri uluslararası ve ulusal anlamda manşetleri kaplarken, küçük ve gizli hücreler biçiminde örgütlenen küçük ve pek tanınmayan bir grup 1999 yılında Cakarta'da bir dizi bombalama eylemi örgütlemeye başlamıştı. O tarihlerde faal çok sayıda şiddet kaynağı olduğundan ve Gus Dur'un reformları askeriyenin istihbarat kollarının gücünü azalttığından dolayı, bu bombaların kaynaklarını belirlemek için hiç kimse özel bir dikkat sarf etmiyordu. 2002 yılı itibariyle Endonezya'da, Ambon'daki şiddetle bağlantılı oldukları bilinen İslami liderler lehine konuşarak bundan yarar sağlamaya çalışan bir başkan yardımcısı vardı: Hamzah Haz. Haz bunun, kendisini bir inanç savunucusu olarak lanse etmesinin ve esas itibariyle kentli gecekondu mahallelerinden gelen Birleşik Kalkınma Partisi'nin çekiciliğini artırmanın iyi bir yolu olduğunu düşünüyordu. Kilise yangınları ve şiddet kışkırtıcılığı için kuşkular, Suharto rejiminden kaçtıktan sonra gittiği sürgünden henüz dönmüş bulunan İslam vaizi Abu Bakar Basyir üzerinde yoğunlaştığında bile, Başkan Yardımcısı Haz Basyir'e yapılacak her türlü eleştirinin İslamiyet'e dönük bir eleştiri olacağını ileri sürerek onu korumuştu. Tıpkı Haz gibi Basyir de, İslamiyet'in, Batılıların, ama asıl önemlisi Yahudiler, Çinliler, Masonlar ve öbür alışılmış düşmanların içinde bulunduğu uluslararası bir komplonun tehdidi altında olduğunu düşünüyordu. Bu paranoyakça kuruntular, artık serbestlik kazanmış düzmece *Siyon Liderlerinin Protokolleri* gibisinden belgelerin yeraltı baskılarıyla beslenmekteydi uzun zamandır. 2002 Mayıs'ında Basyir *pesantren*indeki öğrencileri Filistin davası için savaşmaya teşvik eden vaazlar vermişti: 'Ölümden korkmayın. Bu savaşta ölenleriniz Allah'ın yolunda mübarek bir savaş için ölmüş olacaklar.' İçlerinden biri olan Yahya'nın dediği gibi, öğrencilerinin hepsi de böylesine militanca bir yola baş koymak istemiyor-

du: 'Bir işim, bir evim, iyi bir ailem olsun istiyorum ... Bu demek değil ki İslam için verilecek mücadelede yer almak istemiyorum, ama mücadele ille de kavga etmek zorunda olmanız demek değil ki...' Ancak bazıları için öyleydi.[26]

12 Ekim 2002 günü, çoğu Batılı ve Avustralyalı olan 200'den fazla insan Bali'de düzenlenen üç bombalama eyleminde öldürülüyordu. Önceleri Endonezya medyasında olaya dair bir sürü tuhaf komplo teorileri görünmeye başlamıştı: Müslüman medyasında Bali bombalamasının, tıpkı 11/9 gibi, İslam'ın itibarını sarsmaya yönelik Batı-Yahudi-Çinli-Mason hamlesi olabileceği söyleniyordu. Suharto döneminde şiddet ve rivayet kültürüyle içlidışlı olmuş olan Endonezyalılar bu teorileri inandırıcı buluyorlardı. Turizm zengini Bali'nin Hindular'ına diğer pek çok Endonezyalının kıskançlıkla baktığı düşünülürse, eğer Bali bombalamalarını 2003 yılında Cakarta'nın merkezinde, lüks Marriott Oteli'ndeki bir bombalama eylemi ve ardından 2004 yılında, bir bahçıvan ve oradan geçmekte olan bir çekçek taksi sürücüsü dahil kurbanların tümünün sıradan Endonezyalılar olduğu Avustralya Elçiliği bombalaması takip etmemiş olsaydı, bu teorilerin göz ardı edilmiş olması ciddiye almmayabilirdi. Sadece birkaç kayıp verilmiş olmasına rağmen –militan grupların Endonezya oligarşisinin merkezinde tehditler savurabildiği ve masumları öldürdüğü– bu gösteriler halkın tepkisine ve Endonezya askeri ve emniyet güçlerinin hızla karşılık vermesine yol açtı. Olayı Basyir'in liderliğindeki küçük bir grup sertlik yanlısı tahrikçinin yaptığına dair yeterli kanıtın bulunduğunu en isteksiz siyasetçiler bile kabul etmek zorunda kaldılar. Basyir'le bağlantılı kişilerin yargılanmaları kamuoyunun İslam'ın siyasi şiddet amacıyla kullanılmasını lanetlemesine yardımcı oldu, fakat bu durum istihbarat organlarının, polis ve askerin elinin güçlenmesine de yol açtı.

Ancak Endonezya'nın karmaşık politikası dahilinde siyasi liderler ABD'nin ilan etmiş olduğu 'terörle savaş'ta ABD veya Avustralya kökenli baskılara teslim olacak gibi görünmemeliydiler. Dolayısıyla bu bombalamaların ve diğer şiddet olaylarının

26. Bkz. Hefner, *Civil Islam*; ayrıca 1980'lerin başlarından bu yana *The Protocols*'un Endonezyaca çevirilerine dikkatimi çektiği için Raechelle Rubinstein'a teşekkürler. Orijinal metin Yahudilere karşı şiddeti teşvik amacıyla on dokuzuncu yüzyıl Rusya'sında yazılmıştır. Basyir'den, Antariksa, 'School for Jihad', *Latitudes* 16 (Mayıs 2002), 14-17'de söz edilmektedir.

medyadaki yansımalarında dikkati çeken şey yabancı karşıtı retorikti. Endonezya siyasetinde, Basyir'in grubuna, hem 'İslami cemaat'e işaret ettiği hem de Murtopo'nun İslami imajlardan yararlanma çabalarını çağrıştırdığı için 'Cemaat-i İslamiye' tabirini kullanmak da hep zor olmuştur. Ayrıca bağımsızlık mücadelesinin getirdiği çalkantıları, 1950'lerin ve 1960'ların çatışmalarını, Yeni Düzen'in tehditkâr iklimini ve ardından gelen mücadeleleri görmüş geçirmiş Endonezyalıları birdenbire yeni bir 'terör çağı'na girdiklerine ikna etmek de öyle kolay değildi.

220 milyonluk bir nüfusu yönetmek her zaman zor olmuştur. Bu çalkantılara rağmen yönetmek için, mükemmel siyasi niteliklere ve sağlam bir seçmen tabanına ihtiyaç vardı. Gus Dur'da ilki vardı, fakat bu nitelikler kontrolden ziyade öngörülemezliğe dayanıyordu ve giriştiği reformlar seçmen tabanının ötesine taşıyordu. Başkanlığı sırasında yaşanan tüm siyasi çalkantılara rağmen, Gus Dur'un hükümeti, ekonomik büyümeyi, tüketicinin güveninde ve yatırımlardaki artışlarla yüzde 5'e taşıyarak, miras aldığı büyük kurumsal borcun üstesinden gelmiş ve ekonomik durumu düzeltmişti. Sonradan çeşitli ekonomik göstergelerde bazı düşüşler yaşanmış olsa da, elde edilen başarılar Gus Dur'un ardından devam eden bir devinim yaratmıştı. Yine de, gelişen bir ekonomi fikri farklı insanlara farklı şeyler anlatıyordu. Eski gazete toplayarak geçinen Orta Cavalı bir kadın olan Sugiyem, Megawati döneminde geri dönüştürdüğü gazetelerin kilo başına fiyatının 900 *Rp*'den 400 *Rp*'ye düşmüş olduğunu fark ediyordu.[27]

Ulusal düzeydeyse Gus Dur, Açeli liderlerle Doğu Timor usulü bir referandum olması gerekip gerekmediğini konuşarak ve Irianlı milliyetçilerin duygularını eyaletin adını Papua diye değiştirmek suretiyle hoş ederek birtakım isyancı eyaletlerle görüşmeleri sürdürmeye çabalıyordu. Bu hareketlerin her ikisi de, başkan yardımcısı ve eski müttefiki Megawati de dahil olmak üzere sıkı milliyetçileri kızdırıyordu, fakat bütün bunlar bölgesel ve ayrılıkçı

27. Grayson Lloyd ve Shannon Smith (Der.), *Indonesia Today: Challenges of History* (Singapur: Güneydoğu Asya Araştırmaları Enstitüsü, 2001), s. 45-66'da Kelly Bird, 'The economy in 2000: still flat on its back?'; Edward Aspinall ve Greg Fealy (Der.), *Local Power and Politics in Indonesia: Decentralisation and Democratisation* (Singapur: Güneydoğu Asya Araştırmaları Enstitüsü, 2003), s. 35-57'de Mohamad Ikhsan, 'Economic update 2002: struggling to maintain momentum'; Sugiyem'den, Helena E. Rea, "Struggle for identity: a 'village of beggars' tries to shed its past", *Latitudes* 9 (Ekim 2001), 42-5.

şiddetin önünü alma çabalarından başka bir şey değildi. Askeri gruplar bu tür hareketleri zayıflatmaya çalışıyordu. Artık Papua olan Irian meselesinde yerel liderlerin en önde gelenleri suikasta uğramışlardı ve yabancı işçilere yönelik cinayetler de dahil olmak üzere şiddet olayları Papua'nın bağımsızlık hareketini tehdit edecek ve onu uluslararası kamuoyu nezdinde küçük düşürecek hale gelmişti.[28] Gus Dur'un kısa süre içinde devrilmesi gizemli güce sahip olduğuna dair ününün mucizeler yaratmasına yetmediğini göstermekteydi.

Gus Dur'un ardından gelen Megawati işin içinden bir şekilde çıkmayı başardı, fakat güç bela. Açe'de, binlerce ölüme yol açan ayrılıkçı Özgür Açe Hareketi'ne karşı yeniden başlatılan askeri kampanya lehine barış görüşmelerine son vererek askerlerin inisiyatifi ele almalarına izin verdi. Ancak bu da işe yaramadı. Megawati'nin yönetiminde, Suharto'nun günlerindeki kadar sert olmasa da basını dizginleme çabaları söz konusu oldu. Megawati'nin politikalarının çoğunda bu 'iki adım ileri, bir adım geri' yaklaşımı yer alıyordu.

Bölgesel Özerklik

Muhtemelen Suharto'nun devrilmesinden sonraki çarpıcı pek çok değişikliğin en kapsamlısı, Bölgesel Özerklik denen adem-i merkeziyetçilik politikasıydı. Bu politika Suharto tarafından işletilen merkeziyetçi devlet yapısına duyulan güçlü bir antipatiden kaynaklanıyordu. Birçok bölgede yaşanan ihtilafların temelinde merkezi kontrole ve kaynakların kurutulmasına yönelik kızgınlıklar yatıyordu. 2000 yılına kadar olan dönemde sadece Yeni Düzen altında inim inim inleyen Açe ve Irian eyaletlerinde değil, Riau ve Kalimantan gibi kaynak zengini bölgelerde de bir dolu bağımsızlık hareketi vardı. Hollanda sömürgeciliğiyle federalizm arasındaki tarihsel çağrışımlar nedeniyle, 1998'den sonraki yıllarda pek çok yeni eyalet kurulmuş olsa bile, Endonezya'yı bir federasyona dönüştürmek popüler bir seçenek değildi. Çözüm, yetkiyi eyalet-

28. Edward Aspinall, 'Modernity, history and ethnicity: Indonesian and Achenese nationalism in conflict', *RIMA* 36, 1 (2002), 11-42; Damien Kingsbury ve Harry Aveling (Der.), *Autonomy and Disintegration in Indonesia* (Londra: RoutledgeCurzon, 2003), s. 115-27'de Richard Chauvel, 'Papua and Indonesia: where contending nationalisms meet'; Peter King, *West Papua and Indonesia since Suharto: Independence, Autonomy or Chaos?* (Sydney: University of New South Wales Press, 2004).

lerin altındaki bir düzeye, naipliklere dağıtmak olacaktı. Başkan Habibie döneminde mevzuat alelacele düzenlenmiş ve Başkan Wahid zamanında da böylesine ciddi bir değişiklik için neredeyse hiçbir hazırlık yapılmaksızın uygulamaya sokulmuştu. Fakat değişikliğin çok çabuk olması gerekiyordu çünkü iktidardakiler Endonezya'nın varlığının tehlikede olduğunu düşünüyorlardı.

Bölgesel özerkliğin temelinde ABD'nin yerel yönetim modelleri yatıyordu ve esas mimarları ABD'de eğitim görmüş ya da en azından ABD'yi ziyaret etmişlerdi.[29] Altta yatan ABD modelleri, uluslararası yardım kuruluşları tarafından da sürdürülen ideolojinin ana unsuru olarak, devlete karşıydı. Ancak, ABD örneğinde, federal bir sisteme oturan güçlü yerel yönetim gelenekleri mevcuttur. Hollanda döneminden bu yana Endonezya esasen yukarıdan aşağıya yönetim sistemlerini öğrenmiştir. Endonezya'nın bazı bölgelerinde –örneğin, Bali ve Minangkabau'nun dağlık alanları– geleneksel köy veya köyüstü kurumlar varken, bunlar Yeni Düzen'in tehdidi altındaydı.[30] Naiplikleri adem-i merkeziyetçiliğin ana birimi yapma kararı Hollandalılar döneminde benzer yönetim birimlerinin yaratılmasına çok benziyordu. Bunlar, Japonca *kabupaten* denen eski kraliyet veya aristokrasi kontrollü alanları temel alıyordu. Bölge liderlerinin kendilerine yerel bey payesi verme hırsları hep çok büyük olmuş ve çoğu bölgede geleneksel kraliyet ailelerinin sahneye çıktıkları görülmüştü. Yeni Düzen'in 'feodal' tarzı göz önüne alındığında, Suharto sonrası dönemde bölgesel özerkliğin aristokratik bürokrasiye dönüşme potansiyelinin olması hayli ironiktir. Ancak aynı politika başka olası sonuçlar da üretebilecekti.

Ülkenin diğer kısımlarında, Sumatra'nın iki rakip çetenin kol gezdiği Medan kentinde olduğu gibi, kontrol için mücadele eden mafya babaları olarak Suhartoculuktan kalma hücum kıtalarının uzantıları yerel gangsterler peydahlanmıştı. Bunlardan, Beş İlke Gençlik Hareketi'nin yerel şubesi olanı, yerel polis gücüyle ilin-

29. 29. S. H. Sarundajang, *Arus Balik Kekuasaan Pusat ke Daerah* (Cakarta: Pustaka Sinar Harapan, 1999) [yeniden basım 2000 ve 2001]; Syabda Guruh LS, *Menyimbang Otonomi vs Federal: Mengembangkan Wacana Federalisme dan Otonomi Luas Menuju Masyarakat Madani Indonesia* (Bandung: Remaja Rosdakarya, 2000); Aspinall ve Fealy (Der.), *Local Power and Politics.*

30. Carol Warren, *Adat and Dinas: Balinese Communities in the Indonesian State* (Kuala Lumpur: Oxford University Press, 1994).

tiliyken, bu çeteden türeyen diğeriyse askeri bağlara sahipti. Her ikisi de yerel ticaret ve siyaseti kontrol ediyordu.[31]

Güçlü merkeziyetçilik yılları naiplik zihniyetinden kalma memurlar bırakmıştı geride ve bunlar herhangi bir demokratik yönetime hazırlıksız ve beceriksiz kişilerdi. Kendilerini iktidarda bulan naiplik liderlerinin çoğunun ilk yapacağı şey Suharto örneğini izlemek olacaktı; çünkü bildikleri tek liderlik modeli buydu. Dolayısıyla Suhartolu yıllardaki merkezi düzeyli çürüme hızla yerel çürümeye dönüşüyordu, çünkü artan yerel gelirler doğrudan doğruya yerel liderlerin ceplerine gidiyordu. Kaynak bakımından zengin olan Kalimantan'da ormanlık alanlar fakirleşmeye başlamıştı. Gelirin asıl kaynağının madencilik olduğu Manado gibi alanlarda çokuluslular aniden maden işletme kontratlarının sorgulandığını veya tehdit kampanyalarına tabi tutulduğunu gördüler. Manado, Kalimantan ve Sulawesi'de bazı insanlar, Suharto döneminde iyiden iyiye artan çevre felaketini de hızlandıracak şekilde arsenik ve cıva içeren tehlikeli yöntemler kullanarak kendi küçük madenlerini açma telaşına düştüler. Bir sürü yerel vergi icat olundu ve yerel devlet memurlarının sayısı yüz kat arttı. Vergilerdeki ve bürokrasideki bu artışlar Endonezya'da iş yapmanın maliyetini artırmış ve asıl önemlisi ülkenin çeşitli kısımları arasındaki ticareti sınırlamıştır. Pramoedya gibi milliyetçiler açısından bütün bunlar ulusun parçalanma ihtimalinin artması demektir.[32]

Çoğu Endonezyalı yozlaşmadaki artışı geçici görmekte veya en azından demokrasi için ödenmesi gereken bir bedel saymaktadır. Bölgesel Özerkliğin olumsuz etkileri daha iyi bir toplum yaratıldığına işaret eden öğelerle dengelenmiştir. Temiz yönetim kavgası veren ve aralarında, Orta Cava'daki Kebumen naipliğinin şefi Rustriningsih gibi birkaç kadının da bulunduğu yeni bölgesel şefler ortaya çıkmıştır. Rustriningsih, 1999 yılında, daha otuz iki yaşındayken Megawati'nin partisi PDI-P'den seçilmiş olup mallarını pazara götürebilecekleri yolların yapılması gibi konularda yoksulların ihtiyaçları doğrultusunda çalışmaktadır. Rustrining-

31. The editors, 'Current data on the Indonesian military elite', Indonesia 75 (Nisan 2003), 31; Aspinall ve Ferly (Der.), *Local Power and Politics*, s. 119-31'de Vedi Hadiz, 'Power and politics in North Sumatra: the uncompleted reformasi'.

32. Kingsbury ve Aveling (Der.), *Autonomy and Disintegration in Indonesia*, s. 75-95'te David Ray ve Gary Goodpaster, 'Indonesian decentralization: local autonomy, trade barriers and discrimination'.

sih, para politikalarını ve bürokratik ataleti yıkma mücadelesi veren genç devlet görevlilerinin çoğalmasının tipik bir örneğidir.

Pramoedya, Tirto Adhi Suryo ve Ali Murtopo'nun memleketi Blora'daysa yerel liderler yerel halka karşı sorumlu olduklarını fark ettiler birdenbire. Naiplikleri hesap vermeye çağırmak ve onları hizada tutmak için yolsuzluk olaylarını açığa çıkarmaya hazır medya ve halk protestoları kullanılmaktaydı. Seçmenler artık güç sahibiydiler ve bunu kullanmaya da hazırdılar. Ülke politikalarının, partilerin birbirleriyle rekabet ederken sarsılmaz siyasi bloklara dönüştüğü 1950'lerdeki kutuplaşmaya dönebileceği beklentilerine rağmen, Bloralı veya Endonezya'nın başka yerlerindeki seçmenler oylarının yönünü değiştirmenin veya böyle yapmakla tehdit etmelerinin kendilerine güç kazandırdığını ve demokrasiyi geliştirebileceğini görmekteydiler.[33]

2004 ulusal seçimleri, Suharto sonrası Endonezya'nın iyimser reformculukla kuşkucu bıkkınlığı harmanlayan kombinasyonun krizi en azından azdırdığını göstermiştir. Önceki seçimlerde yaşanan şiddet yoktu ve ilk defa olarak temsilcilerin ve başkanın doğrudan seçilmesi, Endonezyalılara, ülke yönetimine katılımın sadece siyasi partilerin yönettiği birtakım mitinglerde yer almak demek olmadığını gösteriyordu. Blora'nın oy potansiyeli yüksek seçmen kitlesi ulusal bir ölçeğe dönüşüyordu.[34] Belli başlı siyasi partilerin oy oranları sosyal adalet ve temiz yönetimi savunmalarıyla paralel olarak iniş çıkış gösteriyordu. Megawati'nin temel ulusal sorunları ele almaktaki gönülsüzlüğü siyasi bilinmezliğin artmasına ve emekli general Susilo Bambang Yudhoyono'nun 20 Eylül 2004'te başkan seçilmesine yol açıyordu. Bir reformcu, arabulucu ve uzlaştırıcı olarak ün yapmış olmasına rağmen, halk arasında SBY olarak tanınan Susilo'nun da en az öbür siyasi liderler kadar Yeni Düzen'in ürünü olması, ihtiyatlı bir iyimserlik gerektirmektedir.

33. Ade Tanesia, 'A *Bupati* named Rustriningsih', *Latitudes* 27 (Nisan 2003), 46-51; Aspinall ve Ferly (Der.), *Local Power and Politics*, s. 179-93'te Amrih Widodo, 'Local politics: the view from Blora, Central Java'.

34. Philip Kitley, 'Civil society as a media-engaged audience: a new emphasis for audience research in Indonesia', Uluslararası Asya Medya Araştırma Konferansı'nda sunulan tebliğ, Singapur, 9-10 Eylül 2004.



Görsel 8.3: Daha 1960'ların başlarında edindiği ünün zirvesindeki Pramoedya Ananta Toer, uzun mahkûmiyeti öncesinde.

Susilo'nun ilk karşılaştığı şey, 2004 yılının Noel ertesinde Açe'yi ve Hint Okyanusu'nu çevreleyen ülkeleri vuran dev tsunamiydi. Endonezya kısa tarihçesi boyunca siyasi şiddetten payını fazlasıyla almışken, tsunami de doğanın şiddetinin o kadar uzakta olmadığını göstermişti. Flores ve Alor'daki depremlerin ardından gelen tsunami sadece Sumatra'da 98.000 kişinin ölmesine yol açmış ve büyük lojistik sorunlar doğurmuştu. Ne yazık ki dünya-

ya Açe diye bir yerin var olduğunu hatırlatacak kadar büyük bir felaketti bu.

1997 ila 2004 arasındaki 'kriz' algısı Endonezyalıların yönetime yönelik beklentilerini azaltmıştır. Sukarno dönemindeki 'Devrim' veya Suharto dönemindeki 'kalkınma' vaatleri pek çok Endonezyalı açısından yerine gelmiş değildir. Pramoedya gibilerinin mensup oldukları eski kuşak sömürge karşıtı hareketin vaatlerinin yerine geleceğine dair hâlâ umut taşımaktadır: 'Ben gençken, babamlar Endonezya'nın bir gün bağımsız, demokratik ve modern olacağından bahsederlerdi. Görülen o ki bunlar hâlâ olmadı.'[35] Singapur veya Hong Kong'da hizmetçilik yapan Krawanglı Atun gibi genç kadınlar açısından bu daha da uzak bir hayal gibi. Pramoedya'nın ulus-devletin refah ve adil bir toplum getirebileceğine dair umudu küresel güçler karşısında direnmeye çalışıyor hâlâ.

35. Yazid Naim, 'Indonesia is just like a beggar', *New Straits Times* (Malezya), 17/06/2001.

ANA KARAKTERLERİN BİYOGRAFİLERİ

Başkanlar,
Başkan Yardımcıları ve Başbakanlar

SUKARNO (1901-70). Alt düzeyli aristokrasi mensubu Cavalı bir öğretmenle Balili bir kadının oğlu. Pek çok milliyetçi liderle tanıştığı Surabaya'da tahsil görmüş ve Bandung'ta mühendislik okumuştur. 1921'de Utari Cokroaminoto'yla evlenmiş, daha sonra 1922'de Inggit Gunarsih'le evlenmek üzere boşanmıştır. Daha sonraki eşleri Fatmawati (e. 1943), Hartini (e. 1953), Kartini Manoppo (e. 1959), Ratna Sari Dewi (e. 1962), Haryati (e. 1963), Yurike Sanger (e. 1964) ve Heldy Jafar'dır (e. 1967). 1925'te Genel Öğretim Kulübü'nü ve 1927'de de PNI veya Endonezya Milliyetçi Birliği'ni (sonradan Endonezya Milliyetçi Partisi) kurmuştur. 1929'da milliyetçi eylemleri nedeniyle tutuklanarak yargılanmış ve 1931'e kadar cezaevinde kalmıştır; daha sonra 1933'te yeniden tutuklanarak önce Flores'e, ardından 1938'de Bengkulu'yu gönderilmiştir. 1942'de Japonlar tarafından özgür bırakılan Sukarno, Bağımsızlık için hazırlık yapan komite de dahil olmak üzere birçok organa önderlik yapmıştır. Haziran 1945'te, Endonezya ulusunun Beş İlke'sini ilan etmiş ve ilk Anayasanın hazırlanmasında yer almıştır. Savaşın sonunda Sukarno ve Hatta, onları bağımsızlık ilan etmeye zorlamak isteyen bir grup eylemci tarafından kaçırılmışlar ve 17 Ağustos 1945'te bağımsızlık ilan etmişlerdir. Sukarno başkan ve Cumhuriyetçi hükümetin başı olmuştur. Hollandalılarca mahkûm edildiği 1948-9 dönemi haricinde bu konumunu korumuştur. Kasım 1949'da Endonezya Birleşik Devleti Cumhuriyeti'nin ve 17 Ağustos 1950'de de Endonezya Cumhuriyeti'nin başkanı olmuştur. Başından yedi suikast girişimi geçen Sukarno 1957'de sıkıyönetim ve Güdümlü Demokrasi ilan etmiştir. 1965 'darbe'sinin ardından, askerlerden gelen baskılar sonucunda yetkilerini 11 Mart 1966 tarihli Mektup'la Suharto'ya devretmek zorunda kaldı.

MUHAMMAD HATTA (1902-80). Sumatra, Minangkabaulu olup 1922'de Endonezyahlar Birliği'nin lideri olduğu Hollanda'da eğitim görmüştür. 1927'de tutuklanmış, fakat 1928'de yargılanıp beraat etmesi üzerine Endonezya'ya dönüşünde Sukarno'nun PNI'sına katılmış ve ardından Syahrir'le birlikte Endonezya Milli Eğitim organı PNI-Baru'da yer almıştır. Bunun üzerine 1934'te her ikisi de tutuklanarak Boven Digul'a sürgüne gönderilmiş, 1936'da da oradan Banda'ya aktarılmıştır. Japonlar tarafından özgürlüğe kavuşturulan Hatta başkan yardımcısı olmuş ve 1956'da devrilene kadar Sukarno'yla birlikte eşbaşkanlık yapmıştır. 1948'de başbakanlık yapmış, Üniter Cumhuriyet hükümetine liderlik ettiği 1949'da da tekrar başbakanlığa getirilmiştir. 1950'lerin sonlarındaki bölgesel isyanlara karışan Hatta esas olarak kendisini siyasi yorumculuğa vermiştir.

SUTAN SYAHRIR (1909-66). Minangkabaulu olup Endonezyalılar Birliği'ne üye olduğu Hollanda'da eğitim görmüştür. 1931'de Hollanda'dan dönüşünde Yeni PNI'yı kurmuştur. Yargılanmış ve Hatta'yla birlikte sürgüne gönderilmiştir. Japonların yönetimi altındayken Cakarta'da antifaşist aydınlardan oluşan bir grubun liderliğini yapmıştır. Bağımsızlık sonrası önderlik grubunun bir parçası olarak 1945 ila 1947 arasında başbakan olmuştur. Bağımsızlık yolunda diplomatik görüşmeleri sürdürmüştür. Ardından 1950'lerde Sosyalist Parti PSI'ya liderlik yaparken Sukarno'nun otoritarizmine muhalefet etmiş, ardından 1950'lerin bölgesel isyanlarına karıştığı iddiasıyla Sukarno tarafından cezaevine atılmıştır; partisi yasaklanmıştır.

AMIR SYARIFUDDIN (1907-48). 1937'de kurulduktan sonra Gerindo veya Endonezya Halk Hareketi'nde önde gelen liderlerden biri olarak sivrilmiş Bataklı bir Hıristiyan'dır. 1942'de Japonlara direniş örgütlemesi için Hollandalılar tarafından desteklenen Syarifuddin daha sonra Japonlar tarafından tutuklanmıştır. 1945'ten sonra çeşitli kabinelerde görev yapmış ve 1947-8'de başbakan olmuştur. 1947'de Devrimin sol kanadının oluşmasından sonra Syahrir'le yol ayrımı yaşamıştır. 1948'de Komünist Parti'nin bir üyesi ve Halkın Demokratik Cephesi lideri olduğunu beyan etmiş; Madiun Meselesi sonrasında Cumhuriyetçi Ordu tarafından öldürülmüştür.

AMIR SYARIFUDDIN (1911-89). Bantenli ve Maningkabau kökenlidir. Sukarno 1948-9'da Hollandalılar tarafından tutuklandığında başkan vekiliydi ve çeşitli kabinelerde üyelik yapmıştır. Daha sonra (1958-61) bölgesel isyanların bir parçası olduğu ilan edilen asi Birleşik Endonezya

Cumhuriyeti hükümetinin başkanlığını yürütmüştür. Yeni Düzen'i eleştiren 1980 '50'ler Dilekçesi'nin imzacılarındandır.

ABDUL HALIM (doğ. 1911). Manangkabau aristokratı ve doktor. 1950'de Endonezya Cumhuriyeti'nin partisiz başbakanıdır. Syahrir'e yakındır ve sonraki kabinelerde üyedir.

MOHAMMAD NATSIR (1908-93). Minangkabaulu. 1930'larda dindarlığını milliyetçilikle uzlaştırmış İslam yazarıdır. 1945'ten sonra ortaya çıkan yenilikçi İslamcı liderlerden biri olarak *Masyumi* Partisi'ne ve 1950-1'deki ilk meclis kabinesine liderlik yapmıştır. 1950'lerin sonlarında gerçekleşen ve 1958'de *Masyumi*'nin yasaklanmasına ve 1961 ila 1966 arasını cezaevinde geçirmesine yol açan bölgesel isyanlarda yer almıştır. Dünya Müslümanlar Kongresi başkan yardımcılığı dahil olmak üzere uluslararası İslami organlarda öncü roller oynamıştır. Yeni Düzen'i eleştiren 1980 '50'ler Dilekçesi'nin imzacılarındandır.

SUKIMAN WIRYOSANJOYO (1896 veya 1989-1974). 1920'lerde İslam Birliği Partisi'nin Cavalı lideri ve Hollanda'da okurken Endonezyalılar Birliği'nin bir üyesi. 1933'te kurulan Endonezya İslam Partisi de dahil olmak üzere İslamcı politikalarda önde gelen bir figür. Devrimin önde gelen İslamcı siyasetçilerinden biri ve 1950'lerde *Masyumi*'nin bir lideri olarak 1951 ila 1952 arasında PNI'yla koalisyon hükümetinde başbakan olmuştur. Bu dönemde Komünist Parti'yi baskı altında tutma girişimleriyle sivrilmiştir.

WILOPO (1908 veya 1909-81). Cavalı. Eğitimci ve milliyetçi gruplarda aktif olup Japonlar zamanında siyasi bir lider olarak ortaya çıkmış ve Japonlar adına zorla çalıştırma faaliyetinde bulunmuştur. PNI'nın lideri, 1952-3 başbakan.

ALI SASTROAMIDJOJO (1903-75). Koloni döneminde Hollanda'da eğitim görmüş olup Endonezyalılar Birliği üyesidir. Bağımsızlıktan sonra PNI'ya önderlik yapmış, 1953-5'te başbakan olmuştur. PNI'nın sol kanadının parçası sayılan Sastroamidjojo 1955 seçimlerinden sonra (1956-7) bir başka kabine oluşturmuştur. Ardından Sukarno'nun Güdümlü Demokrasi kabinelerinde bakan olarak yer almıştır.

BURHANUDDIN HARAHAP (doğ. 1917). *Masyumi*'ye mensup Samutralı siyasetçi, 1955-6'da başbakan. Bölgesel isyanlarda yer almıştır. Yeni Düzen'i eleştiren 1980 '50'ler Dilekçesi'nin imzacılarındandır.

RADEN JUANDA KARTAWIJAYA (1911-63). Batı Cavalı aristokrat ve *Muhammediyye* okulu müdürü. 1957 ve 1959 'Emekçi Kabineleri'ne başkanlık etmesi için Sukarno tarafından partisiz başbakan olarak atanmıştır. Daha sonra kabineye Subandrio (1914-2004), Chaerul Saleh (1916-67) ve Johennas Leimena (1905-77) hâkim olmuştur.

SUHARTO (doğ. 1921). Orta Cava doğumlu; Japon destekli milislere katılmadan önce ilk askeri eğitimini Hollandalıların yönetimi sırasında almıştır. Daha sonra Devrimde bir subay olarak sivrilmiştir. Sulawesi'deki İslam'ın Evi İsyanı'nı bastırmasına çalışan üst rütbeli subayların arasında yetişmiş ve ardından Irian'ın Hollandalılardan alınması için askeri harekâta liderlik etmiştir. 1965'teki 30 Eylül Hareketi tarafından hedefe konulmayan birkaç generalden biri olarak Cakarta'nın komutasını ele geçirebilmiş ve Komünist Parti'nin ezilmesine önderlik etmiştir. 1968'de vekil başkan olarak görev yapmıştır. Sonraki on yıl boyunca iktidarını pekiştirmiş ve 1990'ların başına kadar kontrolü elinde tutmuştur. 1947'den ölümüne kadar Siti Hartinah veya Tien (1924-96) ile evli kalmıştır. 1998'de istifaya zorlanmıştır, fakat kendisini yargılama çabaları hastalığı olduğu gerekçesiyle boşa çıkmıştır.

SULTAN IX. HAMENGKUBUWONO (1912-88). 'Sultan Henk' olarak tanındığı Hollanda'da okumuştur. 1939'da ölen babasının yerine aynı yıl sultan olmuştur. 1945'te kendisini Devrim taraftarı olarak ilan etmiş ve Yogyakarta'yı 1946'da Cumhuriyetin başkenti yapmıştır. Orduyla olan ilişkilerinin desteğiyle 1950 ila 1968 arasında pek çok kabinede rol oynamış ve 1965'ten sonra Yeni Düzen'in kurucuları arasında yer almıştır. 1973'te görevi yenilendiğinde başkan yardımcısı olmuştur.

ADAM MALIK (1917-84). Tan Malaka'nın sempatizanı, 1945'te Sukarno'yu kaçıran gençlik grubunun bir üyesi. 1937'de Endonezya ulusal haber ajansını kurmuş ve Devrimin propaganda faaliyetlerini yürütmüştür. 1960'larda Proletarya Partisi'nin önde gelen bir üyesi olup daha sonra Yeni Düzen'i başlatan ittifakın bir parçası olmuştur. Yabancı bakan olarak yeni hükümetin uluslararası arenada tanıtılmasına yönelik hareketlerden sorumlu kişi olarak Suharto ve Yogyakarta Sultanı ile birlikte bir triumvirada yer almıştır. 1978-83 arasında IX. Hamengkubuwono'nun yerine başkan yardımcılığını yürütmüştür.

UMAR WIRAHADIKUSUMA (1924-2003). Batı Cavalı (Sundanlı) aristokrat. Japonlar döneminde askeriyeye girmiş, daha sonra Nasution

döneminde Siliwangi Tümeninde hizmet ederken Madiun Ayaklanması, İslam'ın Evi İsyanı ve 1958 sonlarında Sumatra'daki bölgesel isyanının bastırılmasında rol oynamıştır. Suharto'yla ittifaka girdiği 1965 darbesi sırasında önde gelen generallerden biri olarak Suharto'nun iktidarı ele geçirmesine yardımcı olmuştur. Adam Malik'ten sonraki (1983-8) başkan yardımcısıdır.

SUDHARMONO (doğ. 1927). Doğu Cavalı korgeneral olarak Suharto'nun kadrosunda yer almış ve ardından *Golkar*'ın başına geçmiştir. 1988-93 başkan yardımcısı.

TRY SUTRISNO (doğ. 1935). Doğu Cavalı general ve askeri akademi mezunu. Henüz bir delikanlıyken Devrimde yer almış, 1956'da askeriyeye katılmış ve Irian kampanyasında görev yapmıştır. 1980'lerde İslamcı grupların ezilmesinde rol oynamıştır. Suharto'nun kadrosunda yer alan biri olarak silahlı kuvvetler komutanı olarak hizmet etmesinin ardından 1993'te başkan yardımcılığına getirilmiştir.

BACHARUDDIN J. HABIBIE (doğ. 1936). Bugis ve Cava kökenli ebeveynin Sulawesi doğumlu oğulları. Almanya'da mühendislik okumuş, ardından Messerschmidt'in başkan yardımcılığını yapmıştır. Endonezya'ya dönerek teknolojik gelişme hamlesinin başını çekmiştir. 1997'de başkan yardımcılığı yapmış, ardından Suharto tarafından 1998'de halefliğe aday gösterilmiştir. Habibie, başkan olarak demokrasiye geçişi sağlamış, 1999'da 1955'ten bu yana ilk kez yapılan özgür seçimlere ve Doğu Timor bağımsızlık referandumuna öncülük etmiştir.

ABDULRAHMAN WAHID (doğ. 1940). Doğu Cavalı dini lider. *Nahdatu'l-Ulema*'nın kurucusunun torunu ve ilk din bakanının oğlu. 1970'lerde NU içinde yetişmiş ve 1980'lerde lideri seçilmiştir. Yeni Düzen rejimi örgüt içine müdahalelerde bulunarak ayağını kaydırmaya çalışmış olmasına rağmen, Wahid 1998'de felç geçirene kadar makamında kalmıştır. İyileştiğinde Suharto sonrası seçim kampanyasına katılmış ve 1999'da Halkın Danışma Meclisi'nin (MPR) oyuyla seçilmiş başkan olmuştur. 2001'deki siyasi baskılar üzerine istifa etmek zorunda kalmıştır.

MEGAWATI SUKARNOPUTRI (doğ. 1947). Sukarno ve Fatmawati'nin kızları. Kardeşlerinden sonra Endonezya Demokratik Partisi (PDI)'nin lideri olmuştur. 1996'da, Yeni Düzen'in kendisini örgütten atmaya çalıştığı dönemde Suharto rejimine direnişin sembolü haline gelmiştir.

Grubunu ayırdığında PDI-P büyük halk desteği almayı başarmış ve bu durum 1999 seçimlerinde önemli bir oy oranı olarak yansımıştır. Ancak MPR seçimlerinde çoğunluğu elde edememiş ve 1999'da Abdurrahman Wahid'in başkan yardımcısı olmuştur. 2001'de, İslami Birleşik Kalkınma Partisi'nin Kalimantan doğumlu lideri Hamza Haz'ın başkan yardımcısı olduğu sıkıntılı bir koalisyonda Wahid'in yerine başkan olmuştur. Megawati popülerliğini kısa sürede kaybetmiştir.

SUSILO BAMBANG YUDHOYONO (SBY) (doğ. 1949). Emekli general, Başkan Wahid döneminde bakan. Başkan ve ordu arasındaki ihtilaflarda arabulucu olarak başarısız olmuştur. Megawati yönetimi sırasında kocası nedeniyle arası açılana kadar bakanlık konumunu korumuştur. O ve Yusuf Kalla Sulawesi'deki toplumsal ihtilafların uzlaştırılmasında yer almışlardır. 2004 seçimlerine katılmak üzere yeni bir siyasi parti oluşturarak 2004 yılında Endonezya'nın ilk doğrudan seçilmiş başkanı olmuştur. Seçim tarihinde Hatta'nın mezarına bir hac ziyareti yapmıştır.

HACI MUHAMMAD JUSUF KALLA (doğ. 1942). Güney Sulawesili işadamı, Megawati döneminde bakan olmuş bulunan uzun süreli *Golkar* üyesi. Ancak 2004 seçimlerinde SBY'nin seçim listesinde yer alarak başkan yardımcılığına getirilmiştir.

DİĞER SİYASİ LİDERLER

HACI UMAR SAID COKROAMINOTO (1882-1934). 1911 ila 1919 arasında İslam Birliği'nin lideri. 1921'de yalan beyan nedeniyle tutuklanmış, 1922'de beraat etmiştir. Milliyetçi hareketin liderlerinden birçoğunun bir araya geldiği Surabaya'da büyük bir pansiyon işletmiştir. Bu pansiyonerlerden biri olan Sukarno takip eden aylarda Cokroaminoto'nun kızıyla evlenmiş olup onun siyasi mirasçısı sayılıyordu.

SUWARDI SURYANINGRAT takma adı KI HAJAR DEWANTORO (1889-1959). Pakualam Evi mensubu Cavalı prens. Doğu Hint Adaları Partisi üyesi olup 1913-19'da siyasi faaliyetleri yüzünden Hollanda'ya sürgüne gönderilmiştir. Sukarno'yu etkileyen adamdır. Ardından Öğrenci Bahçesi (*Taman Siswa*) eğitim hareketini kurmuştur. 1943'te Japonların döneminde ulusal siyasi liderliğin bir parçası olmuştur.

SEMAUN (1899-1971). Cavalı demiryolu işçisi ve daha sonra, İslam Birliği'nin Semarang şubesinin başı olarak güçlü bir sol kanat etkisi yaratmış bulunan sendika lideri. 1920'de Doğu Hint Adaları Komünist Partisi'ni, ardından Darsono (1897-1968?), Alimin (1889-1964) ve Mus-

so (1897-1948) ile birlikte öncülüğünü yaptığı Endonezya Komünist Partisi'ni kurmuştur. 1921'de Moskova'ya gitmiş, 1922'de Endonezya'ya dönmüştür. 1923'te, koloni hükümetinin sendikasının bir grevini bastırmasının ardından Avrupa'ya sürgüne gitmiş, 1957'de Endonezya'ya dönene kadar Endonezya ve İslamiyet üzerine danışman ve çevirmenlik yapmıştır. Sukarno'nun özel danışmanı ve ölene kadar da Proleter Parti'nin önde gelen figürlerinden biriydi.

TAN MALAKA (1897-1948). Minangkabaulu aristokrat. Komünist Parti ve İslam Birliği'nin ilk üyelerinden olup 1922'de siyasi grevlere katıldığı için sürgüne gönderilmiştir. 1926/7 ayaklanmaları üzerine Komünist Parti liderleriyle arası açılmıştır. Komintern'in önde gelen üyelerinden olup Güneydoğu Asya'da Komünist partilerin kurulmasında aktif rol oynamıştır. 1942'de Endonezya'ya dönmüş, Devrimin ilk aşamalarında alternatif bir başkan olarak boy göstermiştir. Tartışmalarda Devrim yönünde 'mücadele' konumunu temsil etmiş ve 1946'da Cumhuriyetçi liderlerce Yogyakarta'da hapse atılmıştır. Madiun Ayaklanması'nın bastırılmasına yardımcı olması için tahliye edildikten sonra 1948'de Cumhuriyetçi güçlerce öldürülene kadar gerilla gruplarına liderlik etmiştir. Takipçileri Proleter Parti'nin çekirdeğini oluşturmuşlardır.

MUHAMMAD H. THAMKIN (1894-1941). Betawi etnik grup hareketinin lideri ve Halk Meclisi'nin sözcüsü; 1935'te kurulmasının ardından belli başlı siyasi partilerden Parindra'nın (Büyük Endonezya Partisi) önde gelen üyesi. Japonlarla olan bağlantıları nedeniyle Hollanda polisince 1941'de tutuklanmış, gözaltındayken ölmüştür.

SUDIRMAN (1915?-50). Japon destekli askeri organlarda eğitim görmüş Cavalı *Muhammediyye* okulu öğretmeni. Kuruluşu sırasında Cumhuriyetçi Ordu'nun seçilmiş başıyken gerilla mücadelesine liderlik yapıyordu ve siyasi önderliğin pazarlıklı bağımsızlık faaliyetine muhalifti. Devrimin sonraki aşamalarında tüberküloz olmuştur.

ABDUL HARIS NASUTION (1918-2000). Hollandalılar zamanında subay olarak eğitim görmüş Bataklı Müslüman. 1946'da Batı Cava kökenli Siliwangi tümeninin komutasını devralmıştır. Madiun Ayaklanması'nın bastırılmasına liderlik yapmış ve Sudirman'm ardından ordunun başına geçmiştir. 17 Ekim 1952 Sukarno karşıtı askeri güç gösterisinin ardından açığa alınmış, bölgesel isyanları bastırmak üzere 1957'de geri çağrılmıştır. 1965'te 30 Eylül Hareketi'nin hedeflerinden biri olan Nasution

suikasttan kurtulmuş, fakat kızının öldürülmesiyle büyük acı çekmiştir. Sonraları Suharto'ya muhalefet etmiş ve '50'ler Dilekçesi'nin imzacıları arasında yer almıştır.

D. N. AIDIT (1923-65). Bağımsızlık arifesinde Menteng 31'deki gençlik yurdunda eğitim görmüş Sumatralı milliyetçi. Devrimin ilk aşamalarında Hollandalılar tarafından Bin Adalar'da hapse atılmış, fakat daha sonra Yogyakarta'da Komünist Parti'nin lideri olarak sivrilmiştir. 1951'de Parti'nin dirilişine önderlik etmiş, daha sonra partiyi Politbüro üyeleri M. H. Lukman (1920-65), Njoto (1925-65) ve Sudisman (1920-68) ile birlikte yönetmek üzere başkan olmuştur.

BENNY MURDANI (1930-2004). Devrimden kısa süre sonra askeriyeye katılan Cavalı Katolik. Irian kampanyasında ve Malezya'yla olan çekişmede önemli bir rol oynamıştır. Ardından Ali Murtopo'nun himayesine girmiş ve Ali döneminde 1975'teki Doğu Timor işgaline liderlik etmiştir. 1983'te silahlı kuvvetlerin genelkurmay başkanlığına atanmış ve güvenlik konusunda öncü bir rol oynamıştır, fakat daha sonra Suharto'nun çocuklarının yolsuzlukları konusunda Suharto'yla anlaşmazlığa düşmüştür.

Kısaltmalar ve Küçük Sözlük

ABRI	*Angkatan Bersenjata Republic Indonesia* – Endonezya Cumhuriyeti silahlı kuvvetleri
AJI	*Aliansi Jurnalistik Independen*
Becak	Üç tekerlekli bisiklet/taksi
Berdikari	*Berdiri diatas Kaki Sendiri* – Ekonomik özerklik için Kendi Ayaklarımız Üzerinde Durma kampanyası
BKI	*Bijdragen tot de Taal -, Land, en Volkenkunde*
BKR	*Badan Keamanan Rakyat* – Halkın Güvenlik Organı
Darül İslam	İslam'ın Evi ayaklanması
DPR	*Dewan Ferwakilan Rakyat* – Endonezya Halk Temsilciler Meclisi
Fretilin	*Frente Revoluciondria da Timor-Leste Independente* – Doğu Timor Kurtuluş Cephesi
GANEFO	Yeni Gelişen Güçler Oyunları
GAPI	*Gabungan Politik Indonesia* – Endonezya Siyasi Federasyonu
Gerindo	*Gerakan Rakyat Indonesia* – Endonezya Halk Hareketi
Gerwani	*Gerakan Wanita Indonesia* – Endonezya Kadınlar Hareketi
Gestapu	*Gerakan September Tiga Puluh* – Suharto komutasındaki askerler tarafından 30 Eylül Hareketi'ne yakıştırılan kısaltma

Gestok	*Gerakan Satu Oktober* – Sukarno tarafından 30 Eylül Hareketi'nin Suharto'nun güçlerince bastırılmasını adlandırmak için kullanılan 1965 'darbe'si kısaltması
Golkar	*Golongan Karya* – 'Güdümlü Demokrasi'de, Suharto döneminde devlet partisi olan 'Fonksiyonel Gruplar'
Gotong Royong	'Karşılıklı yardımlaşma'
ICMI	*Ikatan Cendekiawan Muslim Indonesia* – Endonezya Müslüman Aydınlar Birliği
IMF	Uluslararası Para Fonu
KAMI	*Kesaturan Aksi Mahasiswa Indonesia*
Kampung	'Köy' veya kentin köyümsü banliyösü
KKN	*Kolusi, Korupsi dan Nepotisme* – Danışıklık, Yolsuzluk ve Kayırmacılık
Konstituante	Anayasayı hazırlayacak meclis
KPM	Koninklijke Paketwaart Maatschappij – Hollanda Kraliyet Posta Gemisi Hattı
Kromo	Halktan birinden bahsederken kullanılan, 'Küçük adam'
Kroncong	Portekiz ve Pasifik müzik tarzlarından etkilenmiş müzik grubu
LEKRA	*Lembaga Kebudayaan Rakyat Indonesia* – Halk Kültürü Enstitüsü
Manikebu	*Manifesto Kebudayaan* – Muhaliflerince verilmiş adlarıyla, Kültür Manifestosu grubu
MANIPOL-USDEK	*Manifesto Politik-Undang-Undang Dasar '45, Sosialisme Indonesia, Demokrasi Terpimpin, Ekonomi Terpimpin dan Kepribadian Indonesia* – Sukarno'nun Siyasi Manifesto-1945 Anayasası, Endonezya Sosyalizmi, Güdümlü Demokrasi, Güdümlü Ekonomi ve Ulusal Kimlik'i
Masyumi	*Majelis Syuro Muslimin Indonesia* – Japonlar zamanında kurulan, sonradan siyasi bir partiye dönüşen Endonezyalı Müslümanlar Danışma Meclisi
MPR	*Majelis Permusyawaratan Rakyat* – Halk Danışma Meclisi

Muhammediyye	Yenilikçi Müslüman eğitim hareketi
Murba	Tan Malaka tarafından yaratılan ve ondan ilham alan siyasi partinin kullandığı bir terim olarak 'Proleter'
NASAKOM	*Nasionalisme, Agama, Komunisme* – Sukarno'nun Milliyetçilik, Din ve Komünizm'i birleştiren doktrini
NICA	Hollanda Doğu Hint Adaları Mülki İdaresi
NU	*Nahdatu'l* veya *Nahdatu'l-Ulema* – Din Âlimleri Konseyi
Pari	Partai Rakyat Indonesia – Endonezya Halk Partisi
Parindra	*Partai Indonesia Raya* – Büyük Endonezya Partisi
Partindo	*Partai Indonesia* – Endonezya Partisi
PDI	*Partai Demokrasi Indonesia* – Endonezya Demokratik Partisi
PDI-P	*Partai Demokrasi Indonesia-Perjuangan*, Endonezya Demokratik Mücadele Partisi, Megawati'nin liderliğinde ayrılarak kurulan parti
Permai	*Persattuan Rakyat Marhaen Indonesia*, Endonezya Avam Birliği, kelime anlamı 'Güzel'
Pesantren	Dini yatılı enstitü
PETA	*Pembela Tanah Air* – Anavatan Savunucuları
PI	*Perhimpunan Indonesia* – Hollanda Endonezyalı Öğrenciler Birliği
PID	*Politieke Inlichtingendienst* – Siyasi İstihbarat Servisi
PKI	*Partai Komunis Indonesia* – Endonezya Komünist Partisi
PNI	*Perserikatan Nasional Indonesia*, sonradan *Partai Nasional Indonesia*, Endonezya Ulusal Birliği/Partisi. Ayrıca *Pendidikan Nasional Indonesia*, Endonezya Ulusal Eğitim Hareketi, 1930'larda, siya-

	si partiyle karıştırmamak için *PNI-Baru* veya Yeni PNI olarak bilinirdi
PPP	*Partai Persatuan Pembangunan* – Birleşik Kalkınma Partisi
PPPKI	*Permufakatan Perhimpunan-perhimpunan Politik Kebangsaan Indonesia* – Endonezya Halkın Siyasi Örgütleri Konsensüsü
priyayi	'Aristokrat', fakat Cava'da devlet görevlilerine ve yüksek sosyal sınıfa mensup herkese de söylenirdi
PSI	*Partai Sosialis Indonesia* – Endonezya Sosyalist Partisi
PSII	*Partai Sarekat Islam Indonesia* – Endonezya İslam Birliği Partisi
rakyat	'Halk'
Repelita	*Rencana Pembangunan Lima Tahun* – Beş Yıllık Kalkınma Planı
RIMA	Endonezya ve Malezya Meseleleri İncelemesi
RMS	*Republik Maluku Selatan* – Güney Molük Adaları Cumhuriyeti, 1950'lerde başlayan Ambon kökenli ayrılıkçı hareket
SDI	*Sarekat Dagang Islamiyah* – İslami Tüccarlar Birliği
SI	*Sarekat Islam* – İslam Birliği
Sarekat Priyayi	Aristokratlar/Kamu Memurları Birliği
Stambul	1930'ların popüler tiyatrosu
Supersemar	Surat Perintah Sebelas Maret – 11 Mart (1966) Komut Yazısı, wayang figürü Semar adıyla yapılmış bir cinas
TKR	*Tentara Keamanan Rakyat* – Halk Güvenlik Ordusu
TNI	*Tentara Nasional Indonesia* – Endonezya Ulusal Ordusu

Kaynakça

À Campo, J., 'Steam navigation and state formation'; Cribb (Der.), *The Late Colonial State*, s. 11-30'da yer alıyor.

'Abbas Akup, Nya (yönetmen ve yazar, yapımcı Usmar Ismail), *Tiga Buronan* (Cakarta: Perfini Films, 1957).

Abeyasekere [Blackburn], Susan, 'Health as a nationalist issue in colonial Indonesia'; Chandler ve Ricklefs (Der.), *Nineteenth and Twentieth Century Indonesia*, s. 1-13'te yer alıyor.

Jakarta: a History (Kuala Lumpur: Oxford University Press, 1987).

Adam, Ahmat B., *The Vernacular Press and the Emergence of Modern Lndonesian Consciousness (1855-1913)* (Ithaca, NY: Cornell University Southeast Asia Program, 1995).

Aditjondro, George, *Dari Soeharto ke Habibie: Guru Kencing Berdiri, Murid Kencing Berlari. Kedua Puncak Korupsi, Kolusi, dan Nepotisme Rezim Orde Baru* (Cakarta: Masyarakat Indonesia untuk Kemanusiaan, 1998).

Akihary, Huib, *Architectuur en Stedebouw in Indonesie: 1870-1970* (Zutphen: De Welburg Pers, 1990).

Anderson, B. R. O'G., *Java in a Time of Revolution: Occupation and Resistance, 1944-46* (Ithaca, NY: Cornell University Press, 1972).

Language and Power: Exploring Political Cultures in Indonesia (Ithaca, NY: Cornell University Press, 1990).

Anderson, David Charles, 'The military aspects of the Madiun Affair', *Indonesia* 21 (Nisan 1976), 1-53.

Antlöv, Hans, 'The new rich and cultural tensions in rural Indonesia'; Michael Pinches (Der.), *Culture and Privilege in Capitalist Asia* (Londra ve New York: Rouledge, 1999), s. 188-207'de yer alıyor.

Aragon, Lorraine V., *Fields of the Lord: Animism, Christian Minorities, and State Development in Indonesia* (Honolulu: University of Hawai'i Press, 2000).

Asmara, Adhy, *Analisa Ringan Kemelut Roman Karya Pulau Bum Bumi Manusia Pramoedya Ananta Toer* (Yogyakarta: Nurcahaya, 1981).

Aspinall, Edward, 'Modernity, history and ethnicity: Indonesian and Achenese nationalism in conflict', *RIMA*36, 1 (2002), 11-41.

Aspinall, Edward ve Fealy, Greg (Der.), *Local Power and Politics in Indonesia: Decentralisation and Democratisation* (Singapur: Institute of Southeast Asian Studies, 2003).

Aveling, Harry, 'A note on the author'; Pramoedya Ananta Toer, A Heap of Ashes, Der. ve Çev. Harry Aveling (St Lucia: University of Queensland Press, 1975), s. ix-xxii'de yer alıyor.

Aveling, H. (Der. ve Çev.) *From Surabaja to Armageddon: Indonesian Short Stories* (Singapur: Heinemann, 1976).

Barton, Greg, *Gus Dur: the Authorized Biography of Abdurrahman Wahid* (Cakarta, Singapur: Equinox, 2002).

Bayly, C. A. ve Kolff, D. H. A. (Der.), *Two Colonial Empires: Comparative Essays on the History of India and Indonesia in the Nineteenth Century* (Dordrecht: Nijhoff, 1986).

Becker, A. L. (Der.), *Writing on the Tongue* (Ann Arbor: University of Michigan Press, 1989).

Benda, H. J., *The Crescent and the Rising Sun: Indonesian Islam under the Japanese Occupation* (Lahey: Van Hoeve, 1958).

Benda, H.J. ve Casdes, Lance, 'The Samin movement', *BKI* 125 (1969), 207-40.

Benda, H.J. ve Larkin, John A., *The World of Southeast Asia: Selected Historical Readings* (New York: Harper and Row, 1967).

Berman, Laine, *Speaking through the Silence: Narratives, Social Conventions and Power in Java* (New York: Oxford University Press, 1998). 'Surviving the streets of Java: homeless children's narratives of violence', *Discourse and Society* 11, 2 (2000), 149-74.

Bird, Kelly, 'The economy in 2000: still flat on its back?'; Lloyd ve Smith (Der.), *Indonesia Today*, s. 45-66'da yer alıyor.

Blackburn, Susan ve Bessell, Sharon, 'Marriageable age: political debates on early marriage in twentieth-century Indonesia', *Indonesia* 63 (Nisan 1997), 107-42.

Bonneff, Marcel, 'Le Kauman de Yogyakarta: des fonctionnaires religieux convertis au réformisme et à l'esprit d'entreprise', *Archipel* 30 (1985), 175-205.

Boomgaard, Peter, 'The development of colonial health care in Java: an exploratory introduction', *BKI* 149, 1 (1993), 77-93.

Booth, Anne, 'Living standards and the distribution of income in colonial Indonesia: a review of the evidence', *Journal of Southeast Asian Studies* 29, 2 (1988), 310-34.

The Indonesian Economy in the Nineteenth and Twentieth Century: a History of Missed Opportunity (Basingstoke/Canberra: Macmillan/Avustralya Ulusal Üniversitesi, 1998).

Bourchier, David, *Dynamics of Dissent in Indonesia: Sawito and the Phantom Coup* (Ithaca, NY: Cornell Üniversitesi Güneydoğu Asya Programı, 1984).

"Totalitarianism and the 'national personality': recent controversy about the philosophical basis of the Indonesian state"; Schiller ve Martin-Schiller (Der.), *Imagining Indonesia*, s. 157-85'te yer alıyor.

Bourchier, David ve Hadiz, Vedi R, *Indonesian Politics and Society: a Reader* (Londra ve New York: RouledgeCurzon, 2003).

Breman, Jan, *Control of Land and Labour in Colonial Java: a Case Study of Agrarian Crisis and Reform in the Region of Cirebon during the First Decades of the 20th Century* (Dordrecht: Foris, 1983).

'Het beest aan banden? De koloniale geest aan bet begin van de twintigste eeuw', *BKI* 144, 1 (1988), 19-43.

Taming the Coolie Beast: Plantation Society and the Colonial Order in Southeast Asia (Delhi: Oxford University Press, 1989).

Brennan, Lance, Heathcote, Les ve Lucas, Anton, 'The causation of famine: a comparative analysis of Lombok and Bengal 1891-1974', *South Asia* 7, 1 (Haziran 1984), 1-26.

Brenner, Suzanne April, *The Domestication of Desire: Women, Wealth, and Modernity in Java* (Princeton: Princeton University Press, 1988).

Budiman, Arief (Der.), *State and Civil Society in Indonesia* (Clayton, Vic.: Güneydoğu Asya Araştırmaları Merkezi, Monash Üniversitesi, 1990).

Burgers, Paul, 'Household livelihood strategies in response to the economic crisis (1997-2001) in Kerinci, West Sumatra'; Schulte Nordholt ve Asnan (Der.), *Indonesia in Transition*, s. 161-79'da yer alıyor.

Caldwell, Malcolm ve Urtecht, Ernst, *Indonesia: an Alternative History* (Sydney: Alternative Publishing Cooperative, 1979).

Campbell, Caroline ve Connor, Linda H., 'Sorcery, modernity and social transformation in Banyuwangi, East Java', *RIMA* 35, 2 (Yaz 2000), 61-98.

Cederoth, Sven, *The Spell of the Ancestors and the Power of Mekkah: a Sasak Community on Lombok* (Gothenburg: Acta Universitatis Gothoburgensis, 1981).

Chambert-Loir, Henri, 'Mas Marco Kartodikromo (c.1890-1932) ou l'education politique'; Denys Lombard ve Pierre Bernard Lafont (Der.), *Litteratures Contemporaines de l'Asie du Sud-Est* (Paris: l'Asiathèque, 1974), s. 203-14'te yer alıyor.

'Muhammad Bakir: a Batavian scribe and author in the nineteenth century', *RIMA* 18, 2 (Yaz 1984), 44-72.

Chandler, David P. ve Ricklefs, M. C. (Der.), *Nineteenth and Twentieth Century Indonesia: Essays in Honour of Professor J. D. Legge* (Clayton, Vic: Monash Üniversitesi Güneydoğu Asya Araştırmaları Merkezi, 1986).

Chauvel, Richard, *Nationalists, Soldiers and Separatists: the Ambonese Islands from Colonialism to Revolt 1880-1950* (Leiden: KITLV Press, 1990).

'Papua and Indonesia: where contending nationalisms meet'; Kingsbury ve Aveling (Der.), *Autonomy and Disintegration*, s. 115-27'de yer alıyor.

Cohen, Dennis Julius, 'Poverty and development in Jakarta'; doktora tezi, Wisconsin Üniversitesi, Madison (1975).

Colombijn, Freek, 'The politics of Indonesian football', *Archipel* 59 (2000), 171-200.

Colombijn, Freek ve Lindblad, J. Thomas (Der.), Roots of Violence in Indonesia: Contemporary Violence in Historical Perspective (Leiden: KITLV Press, 2002).

Connor, Linda ve Vickers, Adrian, 'Crisis, citizenship, and cosmopolitanism: living in a local and global risk society in Bali', *Indonesia* 75 (Nisan 2003), 153-80.

Coppel, Charles, *Indonesian Chinese in Crisis* (Kuala Lumpur: Oxford University Press, 1983).

Cote, Joost (Çev.), *Letters from Kartini: an Indonesian Feminist, 1900-1904* (Clayton, Vic: Monash Asya Enstitüsü ve Hyland Evi, 1992).

On Feminism and Nationalism: Kartini's Letters to Stella Zeehandelaar 1899-1903 (Clayton, Vic: Monash Asya Enstitüsü, 1995).

Couperus, Louis, *De Stille Kracht* (Utrecht: Veen, 1900, cumh. 1983), Çev. Alexander Teizeira de Mattos tarafından *The Hidden Force* adıyla (Amherst: University of Massachusetts Press, 1985).

Cribb, Robert, 'Political dimensions of the currency question 1945-1947', *Indonesia* 31 (Nisan 1981), 113-36.

Gangsters and Revolutionaries: the Jakarta People's Militia and the Indonesian Revolution 1945-1949 (Sydney: Allen & Unwin, 1991).

Historical Atlas of Indonesia (Honolulu: University of Hawai'i Press, 2000).

Cribb, Robert (Der.), *The Indonesian Killings 1965-1966: Studies font Java and Bali* (Clayton, Vic: Monash Üniversitesi Güneydoğu Asya Araştırmaları Merkezi, 1990).

The Late Colonial State in Indonesia: Political and Economic Foundations of the Netherlands Indies 1880-1942 (Leiden: KITLV Press, 1994).

Crouch, Harold, *The Army and Politics in Indonesia* (Ithaca, NY: Cornell University Press, 1978).

Danandjaja, James, 'From hansop to safari: notes from an eyewitness'; Schulte Nordholt (Der.), *Outward appearances*, s. 249-58'de yer alıyor.

Darma Putra, I Nyoman, 'Bali and modern Indonesian literature: the 1950s'; Vickers ve Darma Putra (ed,), *To Change Bali*, s. 135-53'te yer alıyor.

Wanita Bali Tempo Doeloe: Perspektif Masa Kini (Denpasar: Bali Jani, 2003).

Davis, Mike, *Late Victorian Holocausts: El Niño Famines and the Making of the Third World* (Londra: Verso, 2001).

Day, A. J., 'Islam and literature in South East Asia: some pre-modern, mainly Javanese perceptions'; M. B. Hooker (Der.), *Islam in South East Asia* (Leiden: Brill, 1983), s. 130-59'da yer alıyor.

De Jong, J. J. P. *De Waaler van het Fortuin. Van Handelscompagnie to Koloniaal Imperium: de Nederlanders inAzieen de Indonesische Archipel 1595-1950* (Lahey: Sdu, 1998).

Dick, Howard W., *Surabaya, City of Work: Socioeconomic History, 1900-2000* (Atina, OH: Ohio Üniversitesi Uluslararası Araştırmalar Merkezi, 2002).

Dick, Howard, Fox, James J. ve Mackie, Jamie (Der.), *Balanced Development: East Java in the New Order* (Singapur: Oxford University Press, 1993).

Dick, Howard W., Houben, Vincent J. H., Lindblad, J. Thomas ve Thee Kian Wie, *The Emergence of a National Economy: an Economic History of Indonesia, 1800-2000* (Sydney: Angus & Robertson, 2001).

Dijk, Cees van, *Rebellion under the Banner of Islam: the Darul Islam in Indonesia* (Lahey: Martinus Nijhoff, 1981).

Djajakusuma, D. (yapımcı ve yönetmen), *Harimau Tjampa* (Cakarta: Perfini Films, 1953).

Djelantik, A. A.M., *The Birthmark: Memoirs of a Balinese Prince* (Singapur: Periplus, 1997).

Doel, H. W. Van den. 'Military rule in the Netherlands East Indies'; Cribb (Der.), *The Late Colonial State*, s. 57-78'de yer alıyor.

Doorn, J. A. van, 'A divided society: segmentation and mediation in late-colonial Indonesia'; G. Schutte ve H. Sutherland (Der.), *Papers of the Dutch-Indonesian Historical Conference held at Page Vuursche, The Netherlands 23-27 June 1980* (Leiden: Endonezya Araştırmaları Bürosu, 1982), s. 128-71'de yer alıyor.

Drake, Christine, *National Integration in Indonesia: Patterns and Policies* (Honolulu: University of Hawai'i Press, 1989).

Drewes, G. W. J., 'The struggle between Javanism and Islam as illustrated by the Serat Dermagandul', *BKI* 122 (1965), 309-65.

Drooglever, P. J., *De Vaderlandse Club 1929-1942: Totoks en de Indsiche Politiek* (Frankeker: Wever, 1980).

Dros, Nico, *Wages 1820-1940.* Peter Boomgaard (Der.), *Changing Economy in Indonesia: a Selection of Statistical Source Material fiom the Early 19th century up to 1940*'ın 13. Cildi (Amsterdam: Kraliyet Tropikal Enstitüsü, 1992).

Dumas, Robert Martin, *Teater Abdulmuluk'in Zuid-Sumatra: op de Drempel van een Nieuw Tijperk* (Leiden Üniversitesi: Asya, Afrika ve Amerika Araştırmaları Fakültesi, 2000).

Editors, The, 'Current data on the Indonesian military elite', *Indonesia* 75 (Nisan 2003), 9-60.

Elliott, Jan, 'Bersatoe kita berdiri bertjerai kita djatoeh [United we stand divided we fall]: workers and unions in Jakarta, 1945-1965', doktora tezi, New South Wales Üniversitesi (1997).

'Equality? The influence of legislation and notions of gender on the position of women wage workers in the economy: Indonesia 1950-58'; Taylor (Der.), *Women Creating Indonesia*, s.127-55'te yer alıyor.

Elson, R. E., *Javanese Peasants and the Colonial Sugar Industry: Impact and Change in an East Java Residency 1830-1940* (Kuala Lumpur: Oxford University Press, 1984).

Suharto: a Political Biography (Cambridge: Cambridge University Press 2001).

Eng, Pierre van der, 'Indonesia's economy and standard of living in the 20tl century'; Lloyd ve Smith (Der.), *Indonesia Today*, s. 181-99'da yer alıyor.

'Bridging a gap: a reconstruction of population patterns in Indonesia 1930-61', *Asian Studies Review* 26, 4 (Aralık 2002), 487-509.

Erwiza, 'Miners, managers and the state: a socio-political history of th Ombilin coalmines, West Sumatra, 1892-1996', doktora tezi, Amsterdan Üniversitesi (1999).

Fasseur, C. *De Indologen: Ambtenaran voor de Oost 1825-1950* (Amsterdam Bert Bakker, 1993).

'Cornerstone and stumbling block: racial classification and the late colo nial state in Indonesia'; Cribb (Der.), *The Late Colonial State in Indone sia*, s. 31-56'da yer alıyor.

Feith, Herbert, *The Decline of Constitutional Democracy in Indonesia* (Itha ca, NY: Cornell University Press, 1962).

'John Legge and Cornell'; Chandler ve Ricklefs (Der.), *Nineteenth an Twentieth Century Indonesia*, s. 83-95'te yer alıyor.

Feith Herbert ve Castles, Lance (Der.), *Indonesian Political Thinking 1945 1965* (Ithaca, NY: Cornell University Press, 1970).

Fernando, M. R., 'Dynamics of peasant economy in Java at local levels Chandler ve Ricklefs (Der.), *Nineteenth and Twentieth Century Indonesia* s. 97-121'de yer alıyor.

'Javanese peasants and by-employment at the turn of the century'; Ma ve O'Malley (Der.), *Observing Change in Asia*, s. 155-69'da yer alıyor.

'The trumpet shall sound for rich peasants: Kasan Mukim's uprising i Gedangan, East Java, 1904', *Journal of Southeast Asian Studies* 16, (1995), 242-62.

Ford, Michele, 'Beyond the *Femina* fantasy: female industrial and oversea domestic labour in Indonesian discourses of women's work', *RIMA* 37, (2003), 83-113.

Foulcher, Keith, 'Perceptions of modernity and the sense of the past: Indo nesian poetry in the 1920s', *Indonesia* 23 (Nisan 1977), 39-58.

Social Commitment in Literature and the Arts: the Indonesian 'Institute o People's Culture' 1950-1965 (Clayton, Vic: Güneydoğu Asya Araştırma ları Merkezi, Monash Üniversitesi, 1986).

'Sumpah Pemuda: the making and meaning of a symbol of Indonesia nationhood', *Asian Studies Review* 24, 3 (2000), 377-410.

Fox, James J., 'Ziarah visits to the tombs of the wali, the founders of Islam o Java'; M. C. Ricklefs (Der.), *Islam in the Indonesian Social Context* (Clay ton, Vic: Yıllık Konferans Dizisi, Monash Üniversitesi Güneydoğu Asy Araştırmaları Merkezi), s. 20-38.

Fox, James J. ve Dirjosanjoto, Pradjarto, 'The memories of village Santı from Jombang in East Java'; May ve O'Malley (Der.), *Observing Change i Asia*, s. 94-110'da yer alıyor.

Frederick, William H., 'Rhoma Irama and the Dangdut style: aspects of contemporary Indonesian popular culture', *Indonesia* 34 (Ekim 1982), 103-30.

Visions and Heat: the Making of the Indonesian Revolution (Atina, OH: Ohio University Press, 1989).

'The appearance of revolution: cloth, uniform and the pemuda style in East Java, 1945-1949'; Schulte Nordholt (Der.), *Outward Appearances*, s. 199-248'de yer alıyor.

'Dreams of freedom, moments of despair: Armijn Pane and the imagining of modern Indonesian culture'; Schiller ve Martin-Schiller (Der.), *Imagining Indonesia*, s. 54-89'da yer alıyor.

'Shadows of an unseen hand: some patterns of violence in the Indonesian Revolution, 1945-1949'; Colombijn ve Lindblad (Der.), *Roots of Violence in Indonesia*, s. 143-73'te yer alıyor.

Friend, Theodore, *The Blue-Eyed Enemy: Japan against the West in Java and Luzon 1942-1945* (Princeton: Princeton University Press, 1988).

Indonesian Destinies (Cambridge, MA ve Londra: The Belknap Press of Harvard University Press, 2003).

Furnivall, J. S. *Netherlands India: a Study of Plural Economy* (Cambridge: Cambridge University Press, 1939 [yeniden basım 1967]).

Geertz, Clifford, *The Religion of Java* (Glencoe, II: Free Press, 1961).

Peddlers and Princes: Social Change and Economic Modernization in Two Indonesian Towns (Şikago: University of Chicago Press, 1963).

The Interpretation of Cultures: Selected Essays by Clifford Geertz (New York: Basic Books, 1973).

Geertz, Hildred, *Images of Power: Balinese Paintings Made for Gregory Bateson and Margaret Mead* (Honolulu: University of Hawai'i Press, 1994).

Gerbrandy, P. S., *Indonesia* (Londra: Hutchinson, 1950).

Gerke, Solvey, 'Global lifestyles under local conditions: the new Indonesian middle class'; Chua Beng-Huat (Der.), *Consumption in Asia: Lifestyles and Identities* (Londra ve New York: Routledge, 2000), s. 135-58.

Goodfellow, Robert, *Api dalam Sekam: the New Order and the Ideology of Anti-Communism* (Clayton, Vic: Monash Üniversity Güneydoğu Asya Araştırmaları Merkezi Çalışma Belgeleri 95).

Gooszen, Hans, *A Demographic History of the Indonesian Archipelago, 1880-1942* (Leiden/Singapur: KITLV/ISEAS, 1999).

Haasse, Hella S., *Heren van de Thee: Roman* (Amsterdam: Querido, 1992).

Hadiz, Vedi, 'Power and politics in North Sumatra: the uncompleted reformasi'; Aspinall ve Fealy (Der.), *Local Power and Politics*, s. 119-31'de yer alıyor.

Haks, Leo ve Maris, Guus, *Lexicon of Foreign Artists Who Visualized Indonesia (1600-1950)* (Singapur: Archipelago Press, 1995).

Haneveld, G. T., 'From slave hospital to reliable health care: medical work on the plantations of Sumatra's east coast'; Luyendijk-Elshout ve ark. (Der.), *Dutch Medicine in the Malay Archipelago*, s. 73-87'de yer alıyor.

Hanusz, Mark, *Kretek: the Culture and Heritage of Indonesia's Clove Cigarettes* (Cakarta: Equinox, 2000).
Haris, Abdul, *Memburu Ringgit, Membagi Kemiskinan: Fakta di Balik Migrasi Orang Sasak ke Malaysia* (Yogyakarta: Pustaka Pelajar, 2002).
Hartog, A. P. de, 'Towards improving public nutrition: nutritional policy in Indonesia before independence'; Luyendijk-Elshout ve ark. (Der.), *Dutch Medicine in the Malay Archipelago*, s. 105-18'de yer alıyor.
Hatley, Barbara, 'Blora revisited', *Indonesia* 30 (Ekim 1980), 1-16.
'Indonesian ritual, Javanese drama - celebrating Tujuhbelasan', *Indonesia* 34 (Ekim 1982), 55-64.
Hatta, Mohammad, *Portrait of a Patriot: Selected Writings* (Lahey, Paris: Mouton, 1972).
Heersink, Christiaan, 'The green gold of Selayar. A socio-economic history of an Indonesian coconut island c.1600-1950: perspectives from a periphery', doktora tezi, Vrije Amsterdam Üniversitesi (1995).
Hefner, Robert W. 'Islamizing Java? Religion and politics in rural East Java', *Journal of Asian Studies* 46, 3 (1987), 533-54.
Civil Islam: Muslims and Democratization in Indonesia (Princeton: Princeton University Press, 2000).
Hering, Bob, *Soekarno: Founding Father of Indonesia 1901-1945* (Leiden: KITLV Press, 2002).
Heryanto, Ariel, 'Discourse and state terrorism: a case study of political trials in New Order Indonesia 1989-1990', doktora tezi, Monash Üniversitesi (1993).
Hesselink, Liesbeth, 'Prostitution: a necessary evil, particularly in the colonies; views on prostitution in the Netherlands Indies'; Anke Niehof ve Elsbeth Locher-Scholten (Der.), *Indonesian Women in Focus: Past and Present Notions* (Dordrecht: Foris, 1987), s. 205-24'te yer alıyor.
Hill, David T.; " 'The two leading institutions': Taman Ismail Marzuki and Horison"; Hooker (Der.), *Culture and Society in New Order Indonesia*, s. 245-62'de yer alıyor.
Hill, Hal (Der.), *Unity and Diversity: Regional Economic Development in Indonesia since 1970* (Singapur: Oxford University Press, 1989).
Hindley, Donald, *The Communist Party of Indonesia, 1951-1963* (Berkeley: University of California Press, 1964).
Hooker, Virginia Matheson, 'New Order language in context'; Hooker (Der.), *Culture and Society in New Order Indonesia*, s. 272-93'te yer alıyor.
Hooker, Virginia Matheson (Der.), *Culture and Society in New Order Indonesia* (Singapur: Oxford University Press, 1993).
Hough, Brett, *Contemporary Balinese Dance Spectacles as National Ritual* (Çalışma Belgesi 74, Clayton, Vic: Güneydoğu Asya Araştırmaları Merkezi, Monash Üniversitesi, 1992).
Hugenholtz, W. R. 'Famine and food supply in Java 1830-1914'; Bayly ve Kolff (Der.), *Two Colonial Empires*, s. 155-88.

Huie, Shirley Fenton, *The Forgotten Ones: Women and Children under Nippon* (Sydney: Angus & Robertson, 1992).

Hull, Terence H. 'Plague in Java'; Norman G. Owen (Der.), *Death and Disease in Southeast Asia: Explorations in Social, Medical and Demographic History* (Singapur: Oxford University Press/Avustralya Asya Araştırmaları Derneği, 1987), s. 210-34'te yer alıyor.

Hulsbosch, Marianne, 'Pointy shoes and pith helmets: dress and identity construction in Ambon from 1850 to World War II', doktora tezi, Wollongong Üniversitesi (2004).

'Ideal Caloric Intake' (http://www/goaskalice.columbia.edu/0567.html), 24 Şubat 1995, erişim 03/03/04.

Idrus, 'Surabaja'; Aveling (Der. ve Çev.), *From Surabaja to Armageddon*, s. 1-28'de yer alıyor.

Ikhsan, Mohamad, 'Economic update 2002: struggling to maintain momentum'; Aspinall ve Fealy (Der.), *Local Power and Politics in Indonesia*, s. 35-57'de yer alıyor.

Ingleson, John, *Road to Exile: the Indonesian Nationalist Movement 1927-1934* (Singapur: Heinemann, 1979).

'Life and work in colonial cities: harbour workers in Java in the 1910s and 1920s', *Modern Asian Studies* 17 (1983), 455-76'.

In Search of Justice: Workers and Unions in Colonial Java, 1908-1926 (Singapur: Oxford University Press, 1986).

'Prostitution in colonial Java'; Chandler ve Ricklefs (Der.), *Nineteenth and Twentieth Century Indonesia*, s. 123-40'ta yer alıyor.

'Urban Java during the Depression', *Journal of Southeast Asian Studies* 19 (1988), 292-309.

Ismail, Usmar (yapımcı ve yönetmen), *Tamu Agung* (Cakarta: Perfini Films, 1955).

Jellinek, Lea, *The Wheel of Fortune: the History of a Poor Community in Jakarta* (Londra: Allen & Unwin, 1991).

Jenkins, David, *Suharto and his Generals: Indonesian Military Politics, 1975-1983* (Ithaca. NY: Cornell Üniversitesi Güneydoğu Asya Programı, 1984).

Kahin, Audrey, *Rebellion to Integration: West Sumatra and the Indonesian Polity* (Amsterdam: Amsterdam University Press, 1999).

Kahin, Audrey R. (Der.), *Regional Dynamics of the Indonesian Revolution* (Honolulu: University of Hawai'i Press, 1985).

Kahin, Audrey R. ve Kahin, George McT., *Subversion as Foreign Policy: the Secret Eisenhower, and Dulles Debacle in Indonesia* (New York: New Press, 1995).

Kahin, George McT., *Nationalism and Revolution in Indonesia* (Ithaca, NY: Cornell University Press, 1952).

Kayam, Umar, *Semangat Indonesia: Suatu Jalanan Budaya* (Cakarta: Gramedia, 1984).

Para Priyayi: Sebuah Novel (Cakarta: Grafiti, 1992).

Keefer, Edward C. (Der.), *Foreign Relations of the United States, 1964-1968*, cilt XXVI: *Indonesia, Malaysia-Singapore; Philippines* (Washington: Amerika Birleşik Devletleri Hükümet Basımevi, 2001).

Kell, Tim, *The Roots of Acehnese Rebellion, 1989-1992* (Ithaca, NY: Cornell Modern Endonezya Projesi, 1995).

Kerkhof, Gosse, 'Het Indische zedenschandaal: een koloniaal incident', Master tezi/doktora çalışması, Modern Asya Araştırmaları Fakültesi, Amsterdam Üniversitesi (1982).

KeroncongAsli: Gesang (audio kaydı, Gema Nada Pertiwi, 2002).

King, Philip, 'Securing the 1999 Indonesian election: Satgas Parpol and the state', yüksek lisans tezi, Tarih ve Siyaset Bölümü, Wollongong Üniversitesi (2000).

Kingsbury, Damien ve Aveling, Harry (Der.), *Autonomy and Disintegration in Indonesia* (Londra: RoutledgeCurzon, 2003).

Kitley, Philip, *Television, Nation, and Culture in Indonesia* (Atina, OH: Ohio University Press, 2000).

'Civil society as a media-engaged audience: a new emphasis for audience research in Indonesia', 9-10 Eylül 2004 arasında Singapur'da düzenlenen Uluslararası Asya Medya Araştırması Konferansı'nda sunulan tebliğ.

Klinken, Gerry van, 'Indonesia's new ethnic elites'; Schulte Nordholt ve Abdullah (Der.), *Indonesia in Search of Transition*, s. 67-105'te yer alıyor.

Knight, G. Roger, 'A sugar factory and its swimming pool: incorporation and differentiation in Dutch colonial society in Java', *Ethnic and Racial Studies* 24, 3 (Mayıs 2001), 451-71.

Kraan, Alfons van der, *Lombok: Conquest, Colonization and Underdevelopment, 1870-1940* (Singapur/Kuala Lumpur/Hong Kong: Heinemann/Avustralya Asya Araştırmaları Derneği, 1980).

Kumar, Dharma, 'The taxation of agriculture in British India and Dutch Indonesia'; Bayly ve Kolff (Der.), *Two Colonial Empires*, s. 203-25'te yer alıyor.

Kurasawa, Aiko, 'Propaganda media on Java under the Japanese 1942-1945', *Indonesia* 44 (Ekim 1987), 59-116.

Kwartanada, Didi, 'Competition, patriotism and collaboration: the Chinese businessmen of Yogyakarta between the 1930s and 1945', *Journal of Southeast Asian Studies* 33, 2 (2002), 257-77.

Laffan, Michael, *Islamic Nationhood and Colonial Indonesia: the Umma below the Winds* (Londra: RoutledgeCurzon, 2003).

Lagak Jakarta, *Krisis ... Oh . .. Krisis* (Cakarta: Kepustakaan Populer Gramedia, 1998).

Lamster, J. C, *J. B. van Heutsz als Gouveneur Generaal 1904-1909* (Amsterdam: Van Kampen, tarih yok).

Lane, Max, "Introduction to the translation of Pramoedya Ananta Toer's 'Hoakiau di Indonesia' ", hazırlanıyor.

Lanus, Jero Mangku, *Geguritan Transmigrasi ka Lunuk*, kayıt ve çeviri I Gusti Made Sutjaja, kayıt, tarih yok.

Larson, George D., *Prelude to Revolution: Palaces and Politics in Surakarta, 1912-1942* (Dordrecht: Foris, 1987).

Leclerc, Jacques, "An ideological problem of Indonesian trade unionism in the sixties: 'karyawan' versus 'buruh' " [Çev. P. A. Wallace], *RIMA* 6,1 (1972), 76-91.

'Iconologie politique du timbre-poste Indonesien (1950-1970)', *Archipel* 6 (1973), 145-83.

'Afterword: the masked hero'; Lucas (Der.), *Local Opposition and Underground Resistance*, s. 325-68'de yer alıyor.

Leeuwen, Lizzy van, *Airconditioned Lifestyles: Nieuwe Rijken in Jakarta* (Amsterdam: Het Spinhuis, 1997).

Legge, J. D., *Central Authority and Regional Autonomy in Indonesia: a Study in Local Administration 1950-1960* (Ithaca, NY: Cornell Üniversitesi Güneydoğu Asya Programı, 1961).

Sukarno: a Political Biography (Sydney: Allen & Unwin, 1972).

Indonesia (New Jersey: Prentice-Hall, 1964, 1977, 1980).

Leigh, Barbara, 'Making the Indonesian state: the role of school texts', *RIMA* 25,1 (1991), 17-43.

Leith, Denise, *The Politics of Power: Freeport in Indonesia* (Honolulu: University of Hawai'i Press, 2003).

Lev, Daniel S., *The Transition to Guided Democracy: Indonesian Politics, 1957-1959* (Ithaca, NY: Cornell Modern Endonezya Proje Monografi Dizisi, 1966).

Liem, Andre, 'Perjuangan bersenjata PKI di Blitar Selatan dan Operasi Trisula'; John Roosa, Ayu Ratih ve Hilmar Farid (Der.), *Tahun yang tak Pernah Berakhir: Memahami Pengalaman Kor ban 67, Esai-esai Sejarah* (Cakarta: Lembaga Studi dan Advokasi Masyarakat ve Tim Relawan untuk Kemanusiaan, Institut Sejarah Sosial Indonesia, 2004), s. 163-200'de yer alıyor.

Lindblad, J. Thomas, *Between Dayak and Dutch: the Economic History of Southeast Kalimantan, 1880-1942* (Dordrecht: Foris, 1988).

'The contribution of foreign trade to colonial state formation in Indonesia, 1900-1930'; Cribb (Der.), The Late Colonial State in Indonesia, s.93-115'te yer alıyor.

Lindsay, Jennifer, *Klasik, Kitsch, Kontemporer: Sebuah Studi tentang Seni Pertunjukan Jawa*, Çev. Nin Bakdi Sumanto (Yogyakarta: Gadah Mada University Press, 1991).

'Kayam's *Kedaulatan Rakyat* column and New Order talking, *RIMA* 37, 2 (2003), 11-26.

Lloyd, Grayson ve Smith, Shannon (Der.), *Indonesia Today: Challenges of History* (Singapur: Güneydoğu Asya Araştırmaları Enstitüsü, Endonezya İnceleme Dizisi, Pasifik ve Asya Araştırmaları Okulu, Avustralya Ulusal Üniversitesi, 2001).

Locher-Scholten, Elsbeth, *Ethiek in Fragmenten: Vijf Studies over Koliniaal Denken en Doen van Nederlanders in de Indonesische Archipel 1877-1942* (Utrecht: HES, 1981).

'Dutch expansion in the Indonesian archipelago around 1900 and the imperialism debate', *Journal of Southeast Asian Studies* 25, 1 (Mart 1994), 91-112.

"After the 'distant war': Dutch public memory of the Second 'World War in Asia' "; Raben (Der.), *Representing the Japanese Occupation of Indonesia*, s. 55-70'te yer alıyor.

Women and the Colonial State: Essays on Gender and Modernity in the Netherlands Indies 1900-1942 (Amsterdam: Amsterdam University Press, 2000).

'State violence and the police in colonial Indonesia'; Colombijn ve Lindblad (Der.), *Roots of Violence in Indonesia*, s. 81-104'te yer alıyor.

Sumatran Sultanate and Colonial State, Jambi and the Rise of Dutch Imperialism, 1830-1907 (Ithaca, NY: Cornell Üniversitesi Güneydoğu Asya Araştırmaları Programı, 2003).

Locher-Scholten, Elsbeth ve Niehof, A. (Der.), *Indonesian Women in Focus* (Dordrecht: KITLV, 1987).

Lont, Hotze ve White, Ben, 'Critical review of crisis studies, 1998-2002: debates on poverty, employment and solidarity in Indonesia'; Schulte Nordholt ve Asnan (Der.), *Indonesia in Transition*, s. 125-60'ta yer alıyor.

Lubis, Mochtar, *Jalan Tak Ada Ujung* (Cakarta: Yayasan Obor Indonesia, 2002 [ilk basımı 1952]).

Sendja di Djakarta, Çev. Claire Holt, *Twilight in Djakarta* adıyla (New York: Vanguard Press, 1963).

Lucas, Anton, *One Soul, One Struggle: Region and Revolution in Indonesia* (St Leonards: Allen & Unwin, Avustralya Asya Araştırmaları Derneği Yayınları 19, 1991).

'Images of the Indonesian woman during the Japanese occupation 1942-45'; Taylor (Der.), *Women Creating Indonesia*, s. 52-90'da yer alıyor.

Lucas, Anton (Der.), *Local Opposition and Underground Resistance to the Japanese in Java, 1942-1945* (Clatyon, Vic: Monash Güneydoğu Asya Belgeleri 13, 1986).

Lulofs[-Szekely], Madelon H., *Rubber*, Çev. G.J. Renier ve Irene Clephane (Singapur: Oxford University Press, 1982, orij. 1931).

Coolie, Çev. G. J. Renier ve Irene Clephane (Singapur: Oxford University Press, 1982, orij. 1932).

Luyendijk-Elshout, A. M. ve ark. (Der.), *Dutch Medicine in the Malay Archipelago 1816-1942: Articles Presented at a Symposium held in Honour of Prof. Dr. D. de Moulin* (Amsterdam: Rudopi, 1989).

McDonald, Hamish, *Suharto's Indonesia* (Melbourne: Pan, 1980).

McGregor, Katharine E., 'Commemoration of 1 October, *Hari Kesaktian Pancasila:* a post-mortem analysis?', *Asian Studies Review 2.6*, 1 (Mart 2002), 39-72.

McKinnon, Susan, *From a Shattered Sun: Hierarchy, Gender and Alliance in the Tanimbar Islands* (Madison: University of Wisconsin Press, 1991).

McVey, Ruth T., 'The *wayang* controversy in Indonesian communism'; M. Hobart ve R. H. Taylor (Der.), *Context, Meaning and Power in Southeast Asia* (Ithaca, NY: Cornell University Southeast Asia Publications, 1986), s. 21-53'te yer alıyor.

'Teaching modernity: the PKI as an educational institution', *Indonesia* 50 (Ekim 1990), 5-27.

Maier, H. M.J., 'From heteroglossia to polyglossia: the creation of Malay and Dutch in the Indies', *Indonesia* 56 (Ekim 1993), 37-65.

'Written in the prison's light: the *Hikajat Kadiroen* by Semaoen' (Çev. Ernst van Lennep), *RIMA* 30 (1996), 1-18.

Maksum, Agus Sunyoto ve Zainuddin, A. *(Tim Penyusunjawa Pos), Lubang-Lubang Pembantaian: Petualangan PKI di Madiun* (Cakarta: Grafiti, 1990).

Mangunwijaya, Y. B., *Durga Umayi* (Cakarta: Grafiti, 1991), Çev. Ward Keeler, *DurgalUmayi: a Novel* olarak (Seattle: University of Washington Press, 2004).

Marco Kartodikromo, Mas [attribution], *Three Early Indonesian Short Stories* (Çev. ve Der. Paul Tickell) (Clayton, Vic: Monash Üniversitesi Güneydoğu Asya Araştırmaları Merkezi, 1981).

Marianto, M. Dwi, 'Slot in the box: options and perspectives on the subject of *Pemilu* through art', *RIMA* 31, 1 (1997), 213-24.

Surealisme Yogyakarta (Yogyakarta: Merapi, 2001).

Marsidik [?], *Buku Kenangan 1950-1958* (Pusat Pendidikan Peralatan Angkatan Darat, tarih yok).

May, Brian, *The Indonesian Tragedy* (Londra: Rouledge, 1978).

May, Ron ve O'Malley, William J. (Der.), *Observing Change in Asia: Essays in Honour of J, A. C. Mackie* (Bathurst: Crawfurd House, 1989).

Melati, Sintha, 'In the service of the underground: the struggle against the Japanese in Java' (Çev. ve açıkl. David Bouchier); Lucas (Der.), *Local Opposition and Underground Resistance,* s. 123-264'te yer alıyor.

Memori Serah Jabatan 1921-1930 (Jawa Tengah) (Cakarta: Arsip Nasional Republik Indonesia, 1977).

Miles, Douglas, *Cutlass and Crescent Moon: a Case Study in Social and Political Change in Outer Indonesia* (Sydney Üniversitesi: Asya İncelemeleri Merkezi, 1976).

Mitchell, David, 'Communists, mystics and Sukarnoism', *Dissent* 22 (Güz 1968), 28-32.

Moeis, Abdoel, *Salah Asuhan* (Cakarta: Balai Pustaka, Perpustakaan Perguruan Kem. P.P. dan K., 1956 [orijinal baskı 1928]).

Mortimer, Rex, *Indonesian Communism under Sukarno* (Ithaca, NY: Cornell University Press, 1974).

Mrázek, Rudolf, *Engineers of Happy land: Technology and Nationalism in a Colony* (Princeton: Princeton University Press, 2002).

Nakamura, Mitsuo, *The Crescent Arises over the Banyan Tree: a Study of the Muhamadijah Movement in a Central Javanese Town* (Yogyakarta: Gajah Mada University Press, 1993).

Nasution, Abdul Haris, *Sekitar Perang Kemerdekaan Indonesia,* 11 cilt (Bandung: Angkasa, *1977-9)*

Nederlandsch-Indië, *Uitkomsten der in de Maand November 1920 Gehouden Volkstelling,* 2 cilt. (Batavia: Buygrok, 1922).

Netherland Government Information Bureau/ Hollanda İstihbarat Dairesi, *A Decade of Japanese Underground Activities in the Netherland East Indies* (Londra: His Majesty's Stationery Office, 1942).

Niel, Robert van, *The Emergence of the Modej'n Indonesian Elite* (The Hague: Van Hoeve, 1970).

Numbers of POWS and Civilian Internees (www.beckett73.freeserve.co.uk/baker/prisoners.htm›) (erişim 04/06/04).

O'Malley, W.J., 'Second thoughts on Indonesian nationalism'; J.J. Fox ve ark. (Der.), *Indonesia: Australian Perspectives* (Canberra: ANU Press, 1980), s. 601-13'te yer alıyor.

'The Great Depression'; Wild ve Carey (Der.), *Born in Fire,* s. 66-71'de yer alıyor.

'Variations on a theme: socio-economic developments in four central Javanese regencies'; May ve O'Malley (Der.), *Observing Changes in Asia,* s. 127-39'da yer alıyor.

Oey Hong Lee (Der.), *Indonesia after the 1971 Elections* (Güneydoğu Asya üzerine Monografiler 5, Londra: Oxford University Press, 1974).

Onghokham, 'The inscrutable and the paranoid: an investigation into the sources of the Brotodiningrat Affair'; Ruth T. McVey (Der.), *Southeast Asian Transitions: Approaches through Social History* (New Haven: Yale University Press, 1978), s. 112-57'de yer alıyor.

'A pillar of Indonesia's New Order', *The Australian,* 01/05/96.

Padmodiwirio, Soehario, *Memoar Hario Kecik,* 2 cilt. (Cakarta: Obor, 1996 ve 2001).

Parker, Lynette, 'The creation of Indonesian citizens in Balinese primary schools', *RIMA 26, 1* (1992), 42-70.

Peacock, James, *Rites of Modernization: Symbolic and Social Aspects of Indonesian Proletarian Drama* (Şikago: Chicago University Press, 1968).

Pemberton, John, *On the Subject of 'Java'* '(Ithaca, NY: Cornell University Press, 1994).

Penders, C. L. M., *Indonesia: Selected Documents on Colonialism and Nationalism 1830-1942* (St Lucia, Queensland: University of Queensland Press, 1977).

Pendit, Nyoman S., *Bali Berjuang* (2. baskı, Cakarta: Gunung Agung, 1979 [orijinal bas. 1954]).

Picard, Michel, *Bali: Cultural Tourism and Touristic Culture* (Singapur: Archipelago Press, 1996).

Piper, Suzan ve Jabo, Sawung, 'Indonesian music from the 50s to the 80s'; *Prisma*, 43 (Mart 1987), 24-37.

Poesponegoro, Marwati Djoened ve Notosusanto, Nugroho, *Sejarah Nasional Indonesia*, 6. Cilt (Cakarta: Balia Pustaka/Departemen Pendidikan dan Kebudayaan, 1984).

Poeze, Harry A., 'Early Indonesian emancipation: Abdul Rival, Van Heutsz and the *Bintang Hindia*', *BKI* 145,1 (1989), 87-106.

'Political intelligence in the Netherlands Indies'; Cribb (Der.), *The Late Colonial State in Indonesia*, s. 229-45'te yer alıyor.

Polomka, Peter, *Indonesia since Sukarno* (Harmondswortli: Penguin, 1971).

Post, Peter, 'Japan and the integration of the Netherlands East Indies into the world economy, 1868-1942', *RIMA* 27 Özel Basım: Island Southeast Asia and the World Economy (Kış/Yaz 1993), 134- 65.

'The Kwik Hoo Tong trading society of Semarang, Java: a Chinese business network in late colonial Java', *Journal of Southeast Asian Studies 33*, 2 (2002), 279-96.

Pramoedya AnantaToer, 'Blora' (Çev. Harold Merrill), *Indonesia* 53 (Nisan 1992), 51-64.

'Dendam', Çev. B. R. O'G. Anderson; 'Revenge' adıyla Becker (Der.), *Writing on the Tongue*, s. 15-34'te yayımlandı.

'Djakarta', *Almanak Seni* 1957; yeniden basım (www.radix.net/~bardsley/prampage.html, erişim 27/01/04).

'It's not an all night fair' (Çev. William Watson), *Indonesia* 15 (1973), 21-80.

'17 August Oration', dibacakan dalam acara 'Orasi Kebudayaan 2002' di Kafe SALSA, Cakarta, 20 Ağustos 2002.

'The vanquished' (Çev. H. Aveling); *A Heap of Ashes*, s. 74-106'da yer alıyor (St. Lucia: University of Queensland Press, 1975).

Anak Semua Bangsa (Cakarta: Hasta Mitra, 1980), Çev. M. Lane; *Child of All Nations* olarak (Ringwood, Vic: Penguin, 1984).

Bumi Manusia (Cakarta: Hasta Mitra, 1980), Çev. M. Lane; *This Earth of Mankind* olarak (Ringwood, Vic: Penguin, 1981).

Di Tepi Kali Bekasi (Cakarta: Lentera Dipantara, 2003, orijinal basım, Cakarta: Gapura, 1951).

Jejak Langkah (Cakarta: Hasta Mitra, 1985), Çev. M. Lane; *Footsteps* olarak (Ringwood, Vic: Penguin, 1990).

Korupsi (Cakarta: Hasta Mitra, 2002, orijinal bas., Bukittinggi-Cakarta: Nusantara, 1954).

Mereka Yang Dilumpuhkan (Cakarta: Hasta Mitra, 1995, orijinal 2 cildin revize edilmiş basımı, Cakarta: Balai Pustaka, 1951).

The Mute s Soliloquy (Çev. Willem Samuels) (New York: Penguin, 1998).

Nyanyi Sunyi Seorang Bisu, 2 cilt (Cakarta: Lentera, 1995 ve 1997).

Rumah Kaca (Cakarta: Hasta Mirta, 1988), Çev. M. Lane; *House of Glass* olarak (Ringwood, Vic: Penguin, 1992).

Sang Pemula, Disertai Karya-Karya Non-Fiksi (Jurnalistik) dan Fiksa (Cerpen/ Novel) R.M. Tirto Adhi Soerjo (Cakarta: Lentera Dipantara, 2003, orij. bas., Cakarta: Hasta Mitra, 1985).

Tales from Djakarta: Caricatures of Circumstances and their Human Beings., (Çev. the Nusantara Translation Group) (Cakarta/Singapur: Equinox, 2000).

Pramoedya Ananta Toer, Koesalah Soebagyo Toer ve Ediati Kamil, *Kronik Revolusi Indonesia* (Cakarta: Kepustakaan Popüler Gramedia, cilt I (1945); cilt II (1946) 1999; cilt III (1947); 4. Cilt (1948) 2003).

Pratiko, Fadjar, *Gerakan Rakyat Kelaparan: Gagalnya Politik Radikalisasi Petani* (Yogyakarta: Media Pressindo, 2000).

Purwanto, Bambang, 'From dusun to the market: native rubber cultivation in Southern Sumatra, 1890-1940', doktora tezi, Şark ve Afrika İncelemeleri Fakültesi, Londra Üniversitesi (1992).

Raben, Remco (Der.), *Representing the japanese Occupation of Indonesia: Personal Testimonies and Public Images in Indonesian, Japan and the Netherlands* (Zwolle/Amsterdam: Waanders/Hollanda Savaş Belgeleri Enstitüsü, 1999).

Rahardjo Djarot, Slamet (yönetmen) ve Djarot, Eros (yapımcı), *Langitku, Rumahku* (Cakarta: Ekapraya Films, 1989).

Ramstedt, Martin, "Introduction: negotiating identities - Indonesian 'Hindus' between local, national, and global interests"; Martin Ramstedt (Der.), *Hinduism in Indonesia: a Minority Religion between Local, National, and Global Interests* (Londra: RoutledgeCurzon, 2004), s. 1-34'te yer alıyor.

Ray, David ve Goodpaster, Gary, 'Indonesian decentralization: local autonomy, trade barriers and discrimination'; Kingsbury ve Aveling (Der.), *Autonomy and Disintegration in Indonesia*, s. 75-95.

Reeve, David, *Golkar of Indonesia: an Alternative to the Party System* (Kuala Lumpur: Oxford University Press, 1985).

Reid, Anthony J. S., *The Contest for North Sumatra: Atjeh, The Netherlands and Britain 1858-1898* (Kuala Lumpur: Oxford University Press, 1969).

Indonesian National Revolution (Hawthorn, Vic: Longman, 1974).

'The nationalist quest for an Indonesian past'; Reid ve Marr (Der.), *Perceptions of the Past in Southeast Asia*, s. 281-98'de yer alıyor.

'Indonesia: revolution without socialism'; Robin Jeffrey (Der.), *Asia: the Winning of Independence* (Londra: Macmillan, 1981), s. 107-57.

Reid, Anthony J. S. ve Marr, David (Der.), *Perceptions of the Past in Southeast Asia* (Singapur: Heinemann, 1979).

Reid, Anthony J. S. ve Oki Akura (Der.), *The Japanese Experience in Indonesia: Selected Memoirs of 1942-1945* (Atina, OH: Ohio Üniversitesi Monografileri, 1986).

Ricklefs, M. C, *A History of Modern Indonesia* (Londra: Macmillan, 1981, 2. bas. 1993, 3. bas. 2001).

Robinson, Geoffrey, *The Dark Side of Paradise: Political Violence in Bali* (Ithaca, NY: Cornell University Press, 1995).

Robinson, Kathryn, 'Living in the hutan: jungle village life under the Darul Islam', *RIMA 17* (1983), 208-29.

Stepchildren of Progress: the Political Economy of Development in an Indonesian Mining Town (Albany, NY: State University of New York Press, 1986).

Robison, Richard, *Indonesia: the Rise of Capital (Sydney:* Allen & Unwin, 1986).

Robison, Richard ve Hadiz, Vedi R., *Reorganising Power in Indonesia: the Politics of Oligarchy in an Age of Markets* (Londra: RouledgeCurzon, 2004).

Rodgers, Susan (Çev. ve ed.), *Telling Lives, Telling History: Autobiography and Historical Imagination in Modern Indonesia* (Berkeley: University of California Press, 1995).

Ronggawarsita, Raden Ngabehi, *Serat Kala Tidha/A Time of Darkness* (Çev. J. Joseph Errington); Becker (Der.), *Writing on the Tongue,* s. 107-10'da yer alıyor.

Roosa, John, Farİd, Hilma ve Ratih, Ayu, *Tahun Yang Tak Pernah Berakhir: Memahami Pengalaman Korban 65. Esai-esai Sejarah Lisan* (Cakarta: Lembaga Studi dan Advokasi Masyarakat, 2004).

Rubinstein, Raechelle ve Connor, Linda (Der.), *Staying Local in the Global Village: Bali in the Twentieth Century* (Honolulu: University of Hawai'i Press, 1999).

Rush, James R., *Opium to Java: Revenue Farming and Chinese Enterprise in Colonial Indonesia, 1860-1910* (Ithaca, NY: Cornell University Press, 1990).

Rutherford, Danilyn, *Raiding the Land of the Foreigners: the Limits of the Nation on an Indonesian Frontier* (Princeton: Princeton University Press, 2003).

Said, Salim, *Shadows on the Silver Screen: a Social History of Indonesian Film* (Cakarta: Lontar Foundation, 1991).

Sartono Kartodirdjo, *Protest Movements in Rural Java: a Study of Agrarian Unrest in the Nineteenth and Early Twentieth Century* (Singapur: Oxford University Press, 1973).

Modern Indonesia: Tradition and Transformation (Yogyakarta: Gadjah Mada University Press, 1984).

Sato, Shigeru, *War, Nationalism and Peasants: Java under the Japanese Occupation, 1942-1945* (St. Leonards, NSW: Allen & Unwin, Avustralya Asya Araştırmaları Derneği Yayınları Dizisi 26, 1994).

Schenkhuizen, Marguerite, *Memoirs of an Indo Woman: Twentieth Century Life in the East Indies and Abroad,* Der. ve Çev. Lizelot Stout van Balgooy (Atina, OH: Ohio Üniversitesi Uluslararası Araştırmalar Merkezi, 1993).

Scherer, Savitri Prastiti, 'From culture to politics: the writings of Pramoedya A. Toer, 1950-1965', doktora tezi, Avustralya Ulusal Üniversitesi (1981).

Keselarasan dan Kejanggalan: Pemikiran-Pemikiran Priyayi Nasionalis Jawa awal Abad XX (Cakarta: Penerbit Sinar Harapan, 1985).

Schiller, Jim, *Developing Jepara in New Order Indonesia* (Clayton, Vic: Monash Asya Enstitüsü, 1996).

Schiller, Jim ve Martin-Schiller, Barbara (Der.), *Imagining Indonesia: Cultural Politics and Political Culture* (Athens, OH: Ohio Üniversitesi Uluslararası Araştırmalar Monografileri Merkezi Güneydoğu Asya Dizisi, 97, 1997).

Schreiner, Klaus, 'The making of national heroes: Guided Democracy to New Order, 1959-1992'; Schulte Nordholt (Der.), *Outward Appearances*, s. 259-90'da yer alıyor.

" 'National ancestors': the ritual construction of nationhood"; Henri Chambert-Loir ve A. J. S. Reid (Der.), *The Potent Dead: Ancestors, Saints and Heroes in Contemporary Indonesia* (Crows Nest, NSW: Avustralya Asya Araştırmaları Derneği ile Allen & Unwin, 2002), s. 183-204.

Schulte Nordholt, Henk (Der.), *Outward Appearances: Dressing State and Society in Indonesia* (Leiden: KITLV, 1997).

Schulte Nordholt, Henk ve Abdullah, Irwan (Der.), *Indonesia in Search of Transition* (Yogyakarta: Pustaka Pelajar, 2002).

Schulte Nordholt, Henk ve Asnan, Gusti (Der.), *Indonesia in Transition: Work in Progress* (Yogyakarta: Pustaka Pelajar, 2003).

Semaoen, 'An early account of the independence movement', Çev. Ruth McVey, *Indonesia* 1 (Nisan 1966), 46-75.

Hikajat Kadiroen (Semarang: Kantoor PKI, 1922?), Çev. Jan Lingard, Marcus Susanto, Ian Campbell ve Adrian Vickers, 'The story of Kadiroen' adıyla, *RIMA* 30 (1996), 19-139.

Sen, Krishna, *Indonesian Cinema: Framing the New Order* (Londra ve New Jersey: Zed, 2004).

Sen, Krishna (Der.), *Histories and Stories: Cinema in New Order Indonesia* (Clayton, Vic: Monash Üniversitesi Güneydoğu Asya Araştırmaları Merkezi, 1988).

Shimizu Hiroshi, 'Rise and fall of the *Karayuki-san* in the Netherlands Indies from the late nineteenth century to the 1930s', *RIMA* 26, 2 (Yaz 1992), 44-62.

Shiraishi, Takashi, *An Age in Motion: Popular Radicalism in Java, 1912-1926* (Ithaca: Cornell University Press, 1990).

'A new regime of order: the origins of modern surveillance politics in Indonesia'; James T. Siegel ve Audrey R. Kahin (Der.), *Southeast Asia over Three Generations: Essays Presented to Benedict R. O 'G. Anderson* (Ithaca, NY: Cornell Southeast Asia Program, 2003), s. 47-74'te yer alıyor.

Siahaan, Hotman M. ve ark., *Pers yang Gamang: Sudi Perberitaan Jajak Pendapat Timor Timor* (Surabaya: Lembaga Studi Perubahan Social, 2001).

Siegel, James T., *Fetish, Recognition, Revolution* (Princeton: Princeton University Press, 1997). *A New Criminal Type in Jakarta: Counter-Revolution Today* (Durham ve Londra: Duke University Press, 1998).

Sneddon, James, *The Indonesian Language: Its History and Role in Modern Society* (Sydney: University of New South Wales Press, 2003).

Soedarsono, *Wayang Wong: the State Ritual Dance Drama in the Court of Yogyakarta* (Yogyakarta: Gadjah Mada University Press, 1984).

Soemitro, *Pangkopkamtib Jenderal Soemitro dan Peristiwa 15 Januaryi '74* (Cakarta: Sinar Harapan, 1998).

Southwood, Julia ve Flanagan, Patrick, *Indonesia: Law, Propaganda and Terror* (Londra: Zed, 1983).

Spyer, Patricia, *The Memory of Trade: Modernity s Entanglements on an Eastern Indonesian Island (*Durham ve Londra: Duke University Press, 2000).

'Fire without smoke and other phantoms of Ambon's violence: media effects, agency, and the work of imagination', *Indonesia* 74 (Ekim 2002), 21-36.

Stange, Paul, 'The Sumarah movement in Javanese mysticism', doktora tezi, Wisconsin Üniversitesi, Madison (1980).

" 'Legitimate' mysticism in Indonesia", RIMA 20, 2 (1986), 76-117.

Steedly, Mary Margaret, *Hanging without a Rope: Narrative Experience in Colonial and Postcolonial Karoland* (Princeton: Princeton University Press, 1993).

Steijlen, Fridus (derleyici), *Memories of 'The East': Abstracts of the Dutch Interviews about the Netherlands East Indies, Indonesia and New Guinea (1930-1962) in the Oral History Project Collection* (Leiden: KITLV Press, 2002).

Stoler, Ann Laura, *Capitalism and Confrontation in Sumatra's Plantation Belt, 1870-1979* (New Haven: Yale University Press, 1985).

Carnal Knowledge and Imperial Power: Race and the Intimate in Colonial Rule (Berkeley: University of California Press, 2002).

Sukarno, *Lahimja Pantja-Sila: Bung Karno Menggembleng Dasar-Dasar Negara,* 2. basım (Yogyakarta: Goentoer, 1949).

18 Nisan 1955 tarihli Bandung konferansı açılış konuşması, Modern tarih kaynak kitabı (www.fordham.edu/halsall/mod/1955sukarno-bandong.html), erişim 05/19/2004.

An Autobiography; Cindy Adams'a anlatılanlar (Indianapolis: Bobbs-Merrill, 1965).

Dibawah Bender a Revolusi, 2 cilt (2. basım, Cakarta: Panitia Penerbit, 1965).

Nationalism, Islam and Marxism, Çev. Karel H. Warouw ve Peter D. Weldon; Ruth T. McVey'in önsözüyle (Ithaca, NY: Cornell Üniversitesi Güneydoğu Asya Programı, 1969).

Sulistyo, Bambang, *Pemogokan Buruh: Sebuah Kajian Sejarah* (Yogyakarta: Tiara Wacana, 1995).

Sulistyo, Hermawan, *Palu Arit di Ladang Tebu: Sejarah Pembantaian Massal yang Terlupakan* (Cakarta: Gramedia, 2000).
Sutherland, Heather, *The Making of a Bureaucratic Elite: the Colonial Tranformation of the Javanese Priyayi* (Singapur: Heinemann/Avustralya Asya Araştırmaları Derneği, Güneydoğu Asya Yayınları 2, 1979).
Sutjaja, Gusti Made, 'Balinese transmigrants in Lampung: language change and tradition'; A. Vickers (Der.), *Being Modern in Bali: Image and Change* (New Haven: Yale Güneydoğu Asya Araştırmaları Monografi 43, 1996), s. 212-22'de yer alıyor.
Sweeney, *Amin, A Full Hearing: Orality and Literacy in the Malay World* (Berkeley: University of California Press, 1987).
Swift, Elizabeth Anne, *The Road to Madiun: the Indonesian Communist Uprising of 1948* (Ithaca, NY: Cornell Güneydoğu Asya Programı, 1989).
Syukur, Abdul, *Gerakan Usroh di Indonesia: Peristiwa lampung 1989* (Yogyakarta: Ombak, 2003).
Tan Malaka, *From fail to Jail*, ed., Çev. ve önsöz Helen Jarvis, 3 cilt (Atina, OH: Ohio Üniversitesi Uluslararası Araştırmalar Merkezi, 1991).
Tanaka, Yuki, *Hidden Horrors: Japanese War Crimes in World War II* (Boulder: Westview Press, 1998).
TAPOL, *Indonesia: Muslims on Trial* (Londra: TAPOL, 1987).
Tarnutzer, Andreas, *Kota Adat Denpasar (Bali). Stadtentwicklung, Staatliches Handeln und Endogene Institutionen* (Zürih: Coğrafya Enstitüsü, 12. Cilt, 1993).
Taylor, Jean Gelman (Der.), *Women Creating Indonesia: the First Fifty Years* (Clayton, Vic: Monash Asya Enstitüsü, 1997).
Termorshuizen, Gerard, 'In memoriam Rob Nieuwenhuys 30 Juni 1908-7 November 1999', *BIMA* 158, 2 (2002), 147-67.
Tirto Adhi Soerjo, 'The story of Nyai Ratna', Çev. Elizabeth Riharti, Joost Cote ve Markus Soema, *RIMA* 32, 2 (Yaz 1998), 45-95.
Touwen-Bouwsma, Elly, "The Indonesian nationalists and the Japanese 'liberation' of Indonesia: visions and reactions (the Japanese occupation in Southeast Asia)", *Journal of Southeast Asian Studies* 27, 1 (Mart 1996), 18-32.
Tsing, Anna Lowenhaupt, *In the Realm of the Diamond Queen: Marginality in an Out-of-the-Way Place* (Princeton: Princeton University Press, 1993).
Tudjuh Bahan Pokok Indoktrinasi, dengan Tambahan Re-So-Pim, Tahun Kemenangan, Genta Suara Revolusi Indonesia (Surabaya: Pertjetakan Negara d/h Pers Nasional, tarih yok).
Turner, Michele, *Telling East Timor: Personal Testimonies 1942-1992* (Kensington, NSW: University of New South Wales Press, 1992).
Utami, Ayu, *Saman* (Cakarta: Kalam/Kepustakaan Populair Gramedia, 1998).
Utami, Ayu ve ark. *Bredel 1994: Kumpulan Tulisan tentang Pembredelan Tempo,Detik, Editor* (Cakarta: Aliansi Jurnalis Independen, 1994).

Velthoen, Esther, 'Mapping Sulawesi in the 1950s'; Schulte Nordholt ve Asnan (Der.), *Indonesia in Transition,* s. 103-23'te yer alıyor.

Vickers Adrian ve Darma Putra, I Nyoman ile Ford, Michele (Der.), *To Change Bali: Essays in Honour of I Gusti Ngurah Bagus* (Denpasar: Bali Post, 2000).

Volkman, Toby Alice, *Feasts of Honour: Ritual and Change in the Toraja Highlands* (Urbana: University of Illinois Press, Illinois Antropoloji İncelemeleri 16, 1985).

Wandelt, Ingo, "The New Order interpretation of the Pancasila: its development and structure as reflected in 'Pendidikan Moral Pancasila' and 'Penataran P-4' "; Wolfgang Marshall (Der.), *Texts from the Islands: Oral and Written Traditions of Indonesia and the Malay World* (Berne: University of Berne, 1994), s- 317-28'de yer alıyor.

Ward, Ken, *The 1971 Elections in Indonesia: an East Javanese Case Study* (Clayton, Vic: Monash Güneydoğu Asya Belgeleri no. 2, 1974).

Warren, Carol, *Adat and Dinas: Balinese Communities in the Indonesian State* (Kuala Lumpur: Oxford University Press, 1994).

Watson, C. W., 'Pramoedya Ananta Toer's short stories: an anti-poststructuralist account'; CD. Grijns ve S. O. Robson (Der.), *Cultural Contact and Textual Interpretation: Papers from the Fourth European Colloquium on Malay and Indonesian Studies held in Leiden in 1983* (Dordrecht: Foris, 1986), s. 233-46'da yer alıyor.

Wells, Jennifer, *Bre-X: the Inside Story of the World's Biggest Mining Scam* (Londra: Orion Business, 1998).

Wertheim, W. F., *Indonesian Society in Transition* (Lahey ve Bandung: Van Hoeve, 1959).

'Indonesian Moslems under Sukarno and Suharto: majority with a minority mentality'; Christine Doran (Der.), *Indonesian Politics: a Reader* (Townsville: Centre for South-east Asian Politics, James Cook University of North Queensland, 1987), s. 111-32'de yer alıyor.

'Netherlands-Indian colonial racism and Dutch home racism'; Jan Breman (Der.), *Imperial Monkey Business: Racial Supremacy in Social Darwinist Theory and Colonial Practice* (Amsterdam: VU University Press, 1990), s. 71-88'de yer alıyor.

'Conditions on sugar estates in colonial Java: comparisons with Deli", *Journal of Southeast Asian Studies'* 24, 2 (1993), 268-79.

Widodo, Amrih, 'Local politics: the view from Blora, Central Java'; Aspinall ve Fealy (Der.), *Local Power and Politics,* s. 179-93'te yer alıyor.

Wieringa, Saskia, *Sexual Politics in Indonesia* (Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2002).

Wijaya, I Nyoman, '1950s lifestyles in Denpasar through the *eyes* of short story writers'; Vickers ve Darma Putra (Der.), *To Change Bali,* s. 113-34'te yer alıyor.

Wild, Colin ve Carey, Peter (Der.), *Born in Fire: the Indonesian Struggle for Independence* (Atina, OH: Ohio University Press, 1986).
Wilkinson, John, 'Electioneering İn Tanahbelig: aspects of social change in an isolated Balinese community', *RIMA* 24 (1991), 39-54.
Wright, Astri, *Soul, Spirit and Mountain: Preoccupations of Contemporary Indonesian Painters* (Kuala Lumpur: Oxford University Press, 1994).
Yampolsky, Philip, 'Forces for change in the regional performing arts of Indonesia, *BKI* 151, 4 (1995), 700-25.
Yuliarti, Dewi, *Semaoen: Pers Bumiputera dan Radikalisasi Sarekat Islam Semarang* (Semarang: Bendera, 2000).
Zarkasyi, K. H. Imam, 'Le *pondok pesantren* en Indonesie', *Archipel* 30 (1985), 163-74.
Zoete, Beryl de ve Spies, Walter, *Dance and Drama in Bali* (Londra: Faber and Faber, 1938; yeniden basım Kuala Lumpur: Oxford University Press, 1973).
Zurbuchen, Mary, 'Images of culture and national development in Indonesia: the *Cockroach Opera, Asian Theatre Jour* 7, 2 (Güz 1990), 127-49.

Gazeteler, Dergiler ve Çevrimiçi Kaynaklar

AsiaWeek
The Australian
Bali Post (eski adıyla *Suara Indonesia, Suara Rakjat and Suluh Marhaen*)
Bhakti
Bintang Timur
Bisnis.com
Damai
Detik
Duta
Masjarakat
Forum Keadilan
Harian Rakjat
Inside Indonesia
Intisari
The Jakarta Post
Kompas
Latitudes
New Straits Times
Pikiran Rakjat
Sinar Harapan
The Star Online
Suara Hidayatullah
Suara Independen
Suara Merdeka
Sydney Morning Herald
Time Magazine
Wall Street Journal

Bir ülkenin tarihi, bütün bir yüzyılı anlamamızı sağlar mı? Sadece bir ülkede yaşananlar, dünyanın önemli bir kesimindeki siyasi ve sosyal gelişmeleri bağrında taşır mı?

Elinizdeki kitap, bu sorulara mükemmel bir cevap sunar.

Batılı ülkelerin işgali ve sömürüsü, halkın buna karşı direnişi, bu direniş esnasında ve sonrasında halk muhalefetinin kendi içinde "Ulusalcılar – İslamcılar – Komünistler" diye bölünmesi ve bunun bir içsavaşa daha doğrusu darbeye dönüşmesi, coğrafyamıza hiç de yabancı sayılmayan olgular.

Endonezya örneğinde, darbeyle birlikte yaşanan toplu kıyımda ölen Komünistlerin/muhaliflerin sayısının iki milyon civarında olduğu tahmin ediliyor. Yirminci yüzyılın, Yahudi soykırımından sonraki en büyük katliamı.

İşin tuhaf yanı, bu büyük katliamın dünyada fazla ses getirmemesi, adeta unutulmaya terk edilmesi. Kurbanlar, sessizlik suikastıyla da cezalandırılmıştır sanki. Darbenin arkasındaki okların Batılı merkezleri işaret etmesi ve kurbanların komünist olması, bunda belirleyicidir.

Bu çalışma, Endonezya'nın büyük yazarı (yaklaşık yirmi yıl hapis yatan ve on üç yılını ev hapsinde geçiren) Pramoedya Ananta Toer'in yaşamını ve yazdıklarını rehber alarak, bir ülkenin tarihine ve acılarına ışık tutuyor. Pramoedya Ananta Toer hapsedildiğinde, yazmaktan mahrum bırakılmıştı. Ama o, büyülü söylentilere göre, yeni romanlarını tutsak arkadaşlarına sözlü olarak aktardı ve bunları ezberleyen arkadaşları sayesinde romanları yok olmaktan kurtuldu. Orada kurtulan, aynı zamanda, hafızası parçalanan bir halkın hafızasıydı da.

Cambridge Üniversitesi yayınları arasında çıkan elinizdeki kitap, sıkıntılı bir geçmişten süzülüp gelen karmaşık ve direngen bir halkı ve onun dev yazarını, edebiyattan sanata, folklordan antropolojiye kadar uzanan bir perspektifle tasvir ediyor. Halkın umutlarını ve hayal kırıklıklarını bağrında taşıyan güçlü edebiyatın izinden giderek, bizi bir ülkenin kederli haritasında yolculuğa çıkarıyor.

AYRINTI • İdeaAyrıntı Dizisi
ISBN: 978-975-539-768-9
9 789755 397689

25 TL